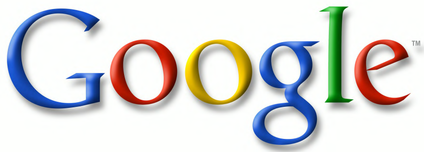
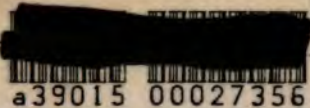

BUHR B
[redacted]
a39015 00027356

In Memory of

STEPHEN SPAULDING

1907 – 1925

CLASS of 1927

UNIVERSITY OF MICHIGAN

In Memory of
STEPHEN SPAULDING
1907 – 1925
CLASS of 1927
UNIVERSITY OF MICHIGAN

OVERIJSSELSCHE

ALMANAK

VOOR OUDHEID EN LETTEREN.

Overysselsche
ALMANAK
VOOR
OUDHEID EN LETTEREN.
1840.

Vijfde Jaargang.

DEVENTER
J. de Lange.
1839.

Berigt voor den Kalender.

De Kalender is berekend voor Deventer, welks ligging door den Generaal KRAIJENHOFF *trigonometrisch bepaald is op* 52° 15′ 9″ *N. B. en* 3° 49′ 12″ (*in tijd* 15′ 17″) *Oosterlengte van Parijs of* 6° 9′ 37″ (*in tijd* 24′ 38″) *Oosterlengte van Greenwich.*

Alle opgaven zijn in middelbaren tijd gesteld; de kolom middelbare tijd op den waren middag *dient om dadelijk waren tijd tot middelbaren te herleiden en omgekeerd.*

De dag begint op den middelbaren middernacht en wordt in twee gelijke deelen verdeeld: — het tijdsverloop van middernacht tot middag wordt morgen, *van middag tot middernacht* avond *genoemd.*

Op de eerste bladzijde der maand wenschte men de aanwijzing van feestdagen en jaarmarkten te behouden. Plaatsgebrek verhinderde ons dus, voor iederen dag den tijd van Maans op- en ondergang beide aan te geven. Men vindt daarom van nieuwe tot volle maan alleen den ondergang, van volle tot nieuwe

maan alleen den opgang, 't geen overigens tot gewoon gebruik voldoende is.

De overgeblevene ruimte, op de tweede bladzijde der maand, heeft men aangevuld met de opgave van den tijd van zigtbaarheid der voornaamste planeten, Venus, Mars, Jupiter en Saturnus. Van Mercurius, die, door de nabijheid der zon, slechts uiterst zeldzaam gezien wordt, en de verdere telescopische, is niet gesproken, daar het Jaarboekje toch niet voor sterrekundig gebruik is ingerigt.

INHOUD.

Zons- en Maansverduisteringen.

Er zullen in dit jaar twee Zoneclipsen en twee Maaneclipsen plaats hebben; maar geene van deze zal in onze streken zigtbaar zijn.

De Maaneclipsen vallen voor op den 17 Februarij en 13 Augustus; de Zoneclipsen op den 4 Maart en 27 Augustus.

JAARTELLINGEN EN FEESTDAGEN

VOOR HET SCHRIKKEL-JAAR 1840.

Het jaar na de Geboorte onzes Heeren is . . .			1840
Na de schepping der wereld			5789
Na de Joodsche tijdrekening, beginnende 9 Sept.			5601
Na de onafhankelijkheid der Nederlanden . . .			27
Het Guldengetal	17	De Zonnecirkel	1
De Epacta	XXVI	De Romeinsche indictie	13

De Zondagsletter ED.

Septuagesima	16 Febr.	Hemelvaart	28 Mei.
Vastenavond	3 Maart.	Pinksteren	7 Junij
Aschdag	4 Maart.	Eerste Advent	29 Nov.
Paschen	19 April.		

Quatertempers.

Den 11, 13, 14 Maart.	Den 16, 18, 19 Sept.
Den 10, 12, 13 Junij.	Den 16, 18, 19 Dec.

Joodsche Feestdagen.

Purimfeest . . . . . . den 19 Maart.
Paschen . den 18, 19, 24 en 25 April.
Pinksteren of Wekenfeest den 7 en 8 Junij.
Nieuwjaarsfeest . . den 28 en 29 Sept.
Groote Verzoendag . . . den 7 Oct.
Loofhuttenfeest den 12, 13 en 19 Oct.
Vreugde der Wet . . . . den 20 Oct.

De Lente begint den 20 Maart 's avonds te 0 u. 57 m.
De Zomer begint den 21 Junij smorgens te 10 u. 4 m.
De Herfst begint den 23 Sept. smorgens te 0 u. 9 m.
De Winter begint den 21 Dec. 's avonds te 5 u. 29 m.

JANUARIJ,

1	Woensd.	NIEUW-JAARSDAG.	sm op
2	Donderd.		6 14
3	Vrijdag		7 46
4	Zaturdag		's av. on.
5	ZONDAG		4 13
6	Maandag	*Drie Koningen.*	5 32
7	Dingsdag	Steenwijk v.	6 54
8	Woensd.		8 16
9	Donderd.		9 37
10	Vrijdag	Zutphen v.	10 58
11	Zaturdag		sm. on.
12	ZONDAG		0 22
13	Maandag	Koppermaandag.	1 49
14	Dingsdag		3 20
15	Woensd.		4 51
16	Donderd.	Borne j.	6 15
17	Vrijdag		7 23
18	Zaturdag		8 9
19	ZONDAG	H. Naam Jezus.	's av. op
20	Maandag	Delden j.	6 21
21	Dingsdag		7 45
22	Woensd.		9 4
23	Donderd.		10 21
24	Vrijdag		11 35
25	Zaturdag	Paulus bekeering.	sm. op
26	ZONDAG		0 49
27	Maandag		2 4
28	Dingsdag	Agnes H. Driev.	3 19
29	Woensd.		4 31
30	Donderd.		5 37
31	Vrijdag		6 31

Zon in ♒ Aquarius, den 21.

Louwmaand.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag. u.	m.	s.	Zons Opkomst. u.	m.	Zons Ondergang. u.	m.
1	12	3	36	8	13	3	54
2	12	4	4	8	13	3	55
3	12	4	32	8	13	3	56
4	12	5	0	8	13	3	57
5	12	5	28	8	12	3	58
6	12	5	55	8	12	4	0
7	12	6	21	8	12	4	1
8	12	6	47	8	11	4	3
9	12	7	13	8	11	4	4
10	12	7	38	8	10	4	5
11	12	8	2	8	10	4	7
12	12	8	26	8	9	4	8
13	12	8	49	8	8	4	10
14	12	9	11	8	8	4	11
15	12	9	33	8	7	4	12
16	12	9	54	8	6	4	14
17	12	10	15	8	5	4	16
18	12	10	35	8	4	4	18
19	12	10	54	8	3	4	19
20	12	11	12	8	2	4	21
21	12	11	39	8	1	4	23
22	12	11	46	8	0	4	25
23	12	12	2	7	59	4	26
24	12	12	18	7	57	4	28
25	12	12	32	7	56	4	30
26	12	12	46	7	55	4	32
27	12	12	59	7	54	4	34
28	12	13	11	7	52	4	35
29	12	13	23	7	51	4	37
30	12	13	33	7	49	4	39
31	12	13	42	7	48	4	41

7. Verdrag, waarbij Karel V als Landsh. is aangen. 1528.
31. De brug te *Devent.* door ijsgang vernield 1571.

u. m.

Nieuwe M. in den *Steenbok* den 4 Jan. 's av. 9 45
Eerste kw. in den *Ram* den 12 Jan. smorg. 8 22
Volle M. in de *Kreeft* den 19 Jan. smorg. 0 58
Laatste kw. in den *Scorpioen* den 26 Jan. 's av. 1 59

Venus zal gedurende de eerste helft van het jaar als *morgenster* zich vertoonen; zij komt op:
1 Jan. smorg. te 4 u. 9 m.
16 Jan. smorg. te 4 u. 43 m.

Mars staat, bij den ondergang der Zon, in het Westen en gaat onder:
1 Jan. smorgens te 6 u. 21 m.
16 Jan. 's av. te 6 u. 30 m.

Jupiter vertoont zich tusschen Spica en Antares, nagenoeg op gelijken afstand van beide. Deze planeet komt op:
1 Jan. smorgens te 3 u. 22 m.
16 Jan. smorg. te 2 u. 35 m.

Saturnus staat een weinig ten Oosten van Antares; gedurende deze maand kan zij alleen in den morgenstond worden waargenomen, want zij komt op:
1 Jan. smorg. te 6 u. 18 m.
16 Jan. smorg. te 5 u. 23 m.

De dagen worden in deze maand 1 u. 16 m. *langer*.

FEBRUARIJ,

1	Zaturdag		sm.	op
2	ZONDAG	*Maria Lichtmis.*	7	40
3	Maandag	Almelo p. b. g.	's av.	on.
4	Dingsdag		6	0
5	Woensd.		7	23
6	Donderd.	Enschede j.	8	45
7	Vrijdag		10	9
8	Zaturdag		11	36
9	ZONDAG		sm.	on.
10	Maandag		1	5
11	Dingsdag		2	35
12	Woensd.		4	1
13	Donderd.		5	13
14	Vrijdag	Hengelo j.	6	5
15	Zaturdag		6	40
16	ZONDAG	Septuagesima.	7	3
17	Maandag		's av.	op
18	Dingsdag		6	39
19	Woensd.		7	57
20	Donderd.	Rijssen j.	9	13
21	Vrijdag		10	29
22	Zaturdag	Petri Cath.	11	44
23	ZONDAG	Sexagesima.	sm.	op
24	Maandag		1	0
25	Dingsdag	*St. Mattheus.*	2	15
26	Woensd.		3	23
27	Donderd.		4	22
28	Vrijdag		5	8
29	Zaturdag		5	40

Zon in ♓ Pisces, den 19.

SPROKKELMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	12	13	51	7	46	4	43
2	12	13	59	7	45	4	45
3	12	14	7	7	43	4	47
4	12	14	13	7	41	4	49
5	12	14	19	7	40	4	51
6	12	14	23	7	38	4	52
7	12	14	27	7	36	4	54
8	12	14	31	7	34	4	56
9	12	14	33	7	32	4	58
10	12	14	34	7	31	5	0
11	12	14	35	7	29	5	2
12	12	14	35	7	27	5	4
13	12	14	34	7	25	5	6
14	12	14	32	7	23	5	8
15	12	14	30	7	21	5	10
16	12	14	27	7	19	5	11
17	12	14	23	7	17	5	13
18	12	14	18	7	15	5	15
19	12	14	13	7	13	5	17
20	12	14	7	7	11	5	19
21	12	14	0	7	9	5	21
22	12	13	53	7	7	5	23
23	12	13	45	7	5	5	25
24	12	13	37	7	2	5	27
25	12	13	28	7	0	5	28
26	12	13	18	6	58	5	30
27	12	13	8	6	56	5	32
28	12	12	57	6	54	5	34
29	12	12	46	6	52	5	36

3. De Franschen in *Devent.* getrokken 1795.
15. Het veer te *Devent.* van Biss. RUDOLF gekocht 1450.

u. m.

Nieuwe M. in den *Waterman* den 3 Febr. 's av. 2 23
Eerste kw. in den *Stier* den 10 Febr. 's avonds 4 28
Volle M. in den *Leeuw* den 17 Febr. 's avonds 2 18
Laatste kw. in d. *Schutter* d. 25 Febr. smorg. 11 15

***Venus* komt op:**
1 Febr. smorg. te 5 u. 14 m.
16 Febr. smorg. te 5 u. 30 m.

***Mars* gaat onder:**
1 Febr. 's av. te 6 u. 41 m.
16 Febr. 's av. te 6 u. 51 m.
Den 4 Febr. wordt deze planeet door de Maan bedekt.

***Jupiter* komt op:**
1 Febr. smorg. te 1 u. 43 m.
16 Febr. smorg. te 0 u. 50 m.

***Saturnus* komt op:**
1 Febr. smorg. te 4 u. 31 m.
16 Febr. smorg. te 3 u. 38 m.

De dagen **worden in deze maand 1 u. 52 m.** ***langer.***

MAART.

1	ZONDAG	Quinquagesima.	sm. op
2	Maandag	Deventer p. b.	6 21
3	Dingsdag	Vastenavond.	6 34
4	Woensd.	Aschdag H. Drievuldigheid.	's av. on.
5	Donderd.		7 50
6	Vrijdag		9 17
7	Zaturdag		10 48
8	ZONDAG	Quadragesima Gr. Vastenav.	sm. on.
9	Maandag	Utrecht p.	0 20
10	Dingsdag		1 49
11	Woensd.	Quatert. Overijss. Bidd. v. h. Gew.	3 6
12	Donderd.		4 3
13	Vrijdag	Quatert. Zwolle p.	4 42
14	Zaturdag	Quatert.	5 8
15	ZONDAG	Reminiscere.	5 26
16	Maandag		5 39
17	Dingsdag		5 51
18	Woensd.		's av. op
19	Donderd.	Doetinchem j.	8 9
20	Vrijdag		9 25
21	Zaturdag		10 41
22	ZONDAG	Oculi.	11 56
23	Maandag		sm. op.
24	Dingsdag		1 8
25	Woensd.	*Maria Boodschap.*	2 11
26	Donderd.	Deventer l.	3 2
27	Vrijdag		3 39
28	Zaturdag		4 6
29	ZONDAG	Laetare.	4 2g
30	Maandag		4 40
31	Dingsdag	Deventer p. b.	4 52

Zon in ♈ Aries, den 20.

LENTEMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag. u.	m.	s.	Zons Opkomst. u.	m.	Zons Ondergang. u.	m.
1	12	12	34	6	49	5	38
2	12	12	22	6	47	5	40
3	12	12	9	6	45	5	41
4	12	11	56	6	43	5	43
5	12	11	42	6	40	5	45
6	12	11	28	6	38	5	47
7	12	11	13	6	36	5	49
8	12	10	58	6	33	5	50
9	12	10	43	6	31	5	52
10	12	10	27	6	29	5	54
11	12	10	11	6	26	5	56
12	12	9	55	6	24	5	58
13	12	9	38	6	22	6	0
14	12	9	21	6	19	6	1
15	12	9	4	6	17	6	3
16	12	8	47	6	15	6	5
17	12	8	29	6	12	6	7
18	12	8	11	6	10	6	9
19	12	7	53	6	8	6	10
20	12	7	35	6	5	6	12
21	12	7	17	6	3	6	14
22	12	6	58	6	1	6	15
23	12	6	40	5	58	6	17
24	12	6	21	5	56	6	19
25	12	6	2	5	54	6	21
26	12	5	44	5	51	6	22
27	12	5	26	5	49	6	24
28	12	5	7	5	46	6	26
29	12	4	49	5	44	6	27
30	12	4	30	5	42	6	29
31	12	4	12	5	39	6	31

13. *Vriesenveen* krijgt regten van den Heer v. *Almelo* 1420.
21. HELMIUS PITHOPAEUS te *Deventer* geboren 1535.

u. m.

Nieuwe M. in de *Visschen* d. 4 Maart smorg. 4 30
Eerste kw. in de *Tweelingen* d. 10 Maart 's av. 11 33
Volle M. in de *Maagd* den 18 Maart smorg. 4 56
Laatste kw. in den *Steenbok* d. 26 Maart smorg. 7 6

Venus komt op:
1 Maart smorg. te 5 u. 32 m.
16 Maart smorg. te 5 u. 21 m.

Mars staat bij de Visschen en gaat onder:
1 Maart 's avonds te 7 u. 0 m.
16 Maart 's av. te 7 u. 7 m.

Jupiter is, gedurende de maanden Maart, April, Mei en Junij *teruggaande*, tusschen Spica en Antares; zij komt op:
1 Maar 's av. te 11 u. 53 m.
16 Maart 's av. te 10 u. 52 m.

Saturnus komt op:
1 Maart smorg. te 2 u. 47 m.
16 Maart smorg. te 1 u. 50 m.

De dagen worden in deze maand 2 u. 7 m. *langer*.

APRIL,

1	Woensd.	Zutphen p. b.	's av. on.
2	Donderd.	Zwolle b.	6 48
3	Vrijdag		8 21
4	Zaturdag		9 55
5	ZONDAG	Judica.	11 29
6	Maandag	Deventer p.	sm. on.
7	Dingsdag		0 53
8	Woensd.	Zwolle p.	1 59
9	Donderd.		2 43
10	Vrijdag	Zwolle Palmmarkt.	3 13
11	Zaturdag		3 33
12	ZONDAG	PALMZONDAG.	3 48
13	Maandag	Utrecht p.	3 59
14	Dingsdag	Deventer b.	4 9
15	Woensd.		4 18
16	Donderd.	Witte dond. *H. Driev.*	's av. op
17	Vrijdag	Goede Vrijdag.	8 24
18	Zaturdag		9 40
19	ZONDAG	PASCHEN.	10 53
20	Maandag	2 PAASCHDAG.	sm. op
21	Dingsdag	Deventer p. b.	0 0
22	Woensd.	Zwolle b.	0 55
23	Donderd.	Nijmegen b.	1 37
24	Vrijdag	Arnhem b.	2 7
25	Zaturdag		2 28
26	ZONDAG	Quasimodo.	2 44
27	Maandag	Deventer p. b.	2 58
28	Dingsdag		3 9
29	Woensd.	Zutphen w. en d.	3 20
30	Donderd.	Zwolle b.	3 32

Zon in ♉ Taurus, den 23.

GRASMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag. u.	m.	s.	Zons Opkomst. u.	m.	Zons Ondergang. u.	m.
1	12	3	54	5	37	6	33
2	12	3	36	5	35	6	35
3	12	3	18	5	32	6	36
4	12	3	0	5	30	6	38
5	12	2	42	5	27	6	40
6	12	2	25	5	25	6	42
7	12	2	8	5	23	6	43
8	12	1	50	5	21	6	45
9	12	1	34	5	18	6	47
10	12	1	17	5	16	6	48
11	12	1	1	5	14	6	50
12	12	0	45	5	11	6	52
13	12	0	29	5	9	6	54
14	12	0	13	5	7	6	55
15	11	59	58	5	5	6	57
16	11	59	44	5	2	6	59
17	11	59	29	5	0	7	1
18	11	59	15	4	58	7	2
19	11	59	2	4	56	7	4
20	11	58	48	4	54	7	6
21	11	58	36	4	51	7	7
22	11	58	23	4	49	7	9
23	11	58	12	4	47	7	11
24	11	58	0	4	45	7	13
25	11	57	49	4	43	7	14
26	11	57	39	4	41	7	16
27	11	57	29	4	39	7	18
28	11	57	20	4	37	7	20
29	11	57	11	4	35	7	21
30	11	57	3	4	33	7	23

4. Oproer te *Zwol* tegen de Gelderschen 1524.
19. Het Slot *Verwolde* ingenomen 1510.

u. m.
Nieuwe M. in den *Ram* den 2 April 's avonds 3 45
Eerste kw. in de *Kreeft* den 9 April smorg. 6 46
Volle M. in de *Weegschaal* d. 16 April 's av. 8 20
Laatste kw. in d. *Waterman* d. 25 April smorg. 0 12

Venus staat bij de Visschen en komt op:
1 April smorg. te 4 u. 58 m.
16 April smorg. te 4 u. 30 m.

Mars begint in de avondschemering zich te verliezen; zij gaat onder:
1 April 's avonds te 7 u. 14 m.
16 April 's av. te 7 u. 21 m.

Jupiter komt op:
1 April 's avonds te 9 u. 43 m.
16 April 's av. te 8 u. 36 m.

Saturnus komt op:
1 April smorg. te 0 u. 48 m.
16 April 'av. te 11 u. 43 m.

De dagen worden in deze maand 1 u. 58 m. *langer*.

MEI,

1	Vrijdag	*Philippus en Jacobus.*	's av.	on.
2	Zaturdag		8	56
3	ZONDAG	Miscricordia, Kruisvinding.	10	28
4	Maandag	Groningen k.	11	45
5	Dingsdag		sm.	on.
6	Woensd.	Raaltc meimark.	0	39
7	Donderd.	Deventer w. en d.	1	15
8	Vrijdag	Deventer meimarkt.	1	38
9	Zaturdag		1	55
10	ZONDAG	Jubilate.	2	7
11	Maandag	Kampen b.	2	17
12	Dingsdag		2	27
13	Woensd.		2	37
14	Donderd.	Nijmegen b.	2	48
15	Vrijdag		3	1
16	Zaturdag		's av.	op
17	ZONDAG	Cantate.	9	50
18	Maandag	Steenwijk b.	10	49
19	Dingsdag	Almelo p. b. g.	11	34
20	Woensd.		sm.	op
21	Donderd.	Deventer p. b.	0	8
22	Vrijdag	Zwolle b.	0	32
23	Zaturdag		0	50
24	ZONDAG	Vocem.	1	3
25	Maandag	Kruisdag, Deventer p.	1	15
26	Dingsdag		1	26
27	Woensd.	Rijssen j.	1	36
28	Donderd.	CHRISTUS HEMELVAART.	1	49
29	Vrijdag		2	6
30	Zaturdag	Harderwijk p.	2	39
31	ZONDAG	Exaudi.	3	4

Zon in ♊ Cemini, den 23.

BLOEIMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag. u.	m.	s.	Zons Opkomst. u.	m.	Zons Ondergang. u.	m.
1	11	56	55	4	31	7	25
2	11	56	48	4	29	7	26
3	11	56	42	4	27	7	28
4	11	56	36	4	25	7	30
5	11	56	30	4	23	7	31
6	11	56	25	4	21	7	33
7	11	56	21	4	19	7	35
8	11	56	17	4	17	7	36
9	11	56	13	4	16	7	38
10	11	56	11	4	14	7	40
11	11	56	9	4	12	7	41
12	11	56	7	4	11	7	43
13	11	56	6	4	9	7	44
14	11	56	5	4	7	7	46
15	11	56	5	4	6	7	47
16	11	56	6	4	4	7	49
17	11	56	7	4	3	7	51
18	11	56	9	4	1	7	52
19	11	56	11	3	59	7	54
20	11	56	14	3	55	7	55
21	11	56	18	3	57	7	56
22	11	56	22	3	56	7	58
23	11	56	26	3	54	7	59
24	11	56	31	3	53	8	1
25	11	56	37	3	52	8	2
26	11	56	43	3	51	8	3
27	11	56	50	3	50	8	5
28	11	56	57	3	49	8	6
29	11	57	4	3	47	8	7
30	11	57	12	3	45	8	8
31	11	57	21	3	44	8	10

3. Het Munstersche garniz. trekt uit *Deventer* 1674.
9. *Ommen* door de Heeren v. *Voorst* en *Recht*. verbr. 1334.

u. m.

Nieuwe M. in den *Stier* den 2 Mei smorg. 0 30
Eerste kw. in den *Leeuw* den 8 Mei 's avonds 3 15
Volle M. in den *Scorpioen* den 16 Mei smorg. 11 35
Laatste kw. in de *Visschen* den 24 Mei 's av. 1 48
Nieuwe M. in de *Tweelingen* d. 31 Mei smorg. 7 40

——

Venus komt op:
1 Mei smorgens te 4 u. 1 m.
16 Mei smorg. te 3 u. 33 m.

Mars komt den 4 Mei met de Zon in conjunctie en is, gedurende deze maand, door de nabijheid der Zon onzigtbaar.

Jupiter is bijna den geheelen nacht zigtbaar; den 4 Mei komt zij in tegenstand met de Zon en staat te middernacht in het Zuiden.

Saturnus komt op:
1 Mei 's av. te 10 u. 41 m.
16 Mei 's av. te 9 u. 38 m.

De dagen worden in deze maand 1 u. 33 m. *langer*.

J U N IJ,

1	Maandag	Deventer k.	's. av. on.
2	Dingsdag		11 10
3	Woensd.	Oldenzaal p. b. g.	11 40
4	Donderd.		11 59
5	Vrijdag	Hengelo p. b.	sm. on.
6	Zaturdag		0 14
7	ZONDAG	PINKSTEREN.	0 25
8	Maandag	2 PINKSTERDAG.	0 35
9	Dingsdag	Kampen b.	0 45
10	Woensd.	Quatert.	0 56
11	Donderd.	Deventer p.	1 8
12	Vrijdag	Quatert.	1 24
13	Zaturdag	Quatert.	1 47
14	ZONDAG	*Dom. Trin. H. Drievuldigh.*	2 18
15	Maandag	Kampen k.	's av. op
16	Dingsdag		10 10
17	Woensd.	Vorden k.	10 36
18	Donderd	*Sacrament*, Overw. bij Waterl.	10 56
19	Vrijdag	Denekamp p. b.	11 10
20	Zaturdag		11 22
21	ZONDAG	*Dank- en Bededag.*	11 33
22	Maandag	Steenwijk j.	11 43
23	Dingsdag		11 55
24	Woensd.	Johan Baptist.	sm. op
25	Donderd.	Zwolle p.	0 9
26	Vrijdag		0 28
27	Zaturdag		0 36
28	ZONDAG	Doesb. k.	1 39
29	Maandag	*Petrus en Paulus.*	's av. on.
30	Dingsdag	Oldenzaal p. b. g.	9 38

Zon in ♋ Cancer, den 21.

ZOMERMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.		
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.	
1	11	57	30	3	44	8	11	11. *Deventer* door de Munsterschen ingenom. 1672.
2	11	57	39	3	44	8	12	16. RADBOUD HERMAN SCHELE overl. en te *Borne* beg. 1662.
3	11	57	49	3	43	8	13	u. m.
4	11	57	59	3	42	8	14	Eerste kw. in de *Maagd* d. 7 Junij smorg. 1 41
5	11	58	9	3	42	8	15	Volle M. in den *Schutter* d. 15 Junij smorg. 3 14
6	11	58	20	3	41	8	16	Laatste kw. in den *Ram* den 22 Junij 's av. 11 55
7	11	58	31	3	40	8	17	Nieuwe M. in de *Kreeft* den 29 Junij 's av. 2 23
8	11	58	42	3	40	8	18	——
9	11	58	53	3	40	8	19	*Venus* staat bij Aldebaran en komt op:
10	11	59	5	3	39	8	19	1 Junij smorg. te 3 u. 12 m.
11	11	59	17	3	39	8	20	16 Junij smorg. te 3 u. 2 m.
12	11	59	29	3	39	8	21	
13	11	59	41	3	38	8	21	*Mars* wordt in de morgenschemering sigtbaar; zij komt op:
14	11	59	54	3	38	8	22	1 Junij smorg. te 3 u. 24 m.
15	12	0	6	3	38	8	22	16 Junij smorg. te 2 u. 56 m.
16	12	0	19	3	38	8	23	Den 15 Junij komt deze planeet met Venus in conjunctie.
17	12	0	31	3	38	8	23	
18	12	0	44	3	38	8	24	*Jupiter* is reeds bij den ondergang der Zon sigtbaar en gaat onder:
19	12	0	57	3	38	8	24	1 Junij smorg. te 2 u. 44 m.
20	12	1	10	3	38	8	24	16 Junij smorg. te 1 u. 39 m.
21	12	1	23	3	38	8	25	
22	12	1	36	3	38	8	25	*Saturnus* is bijna den geheelen nacht sigtbaar; den 28 Junij komt zij in tegenstand met de Zon en staat te middernacht in het Zuiden.
23	12	1	49	3	38	8	25	
24	12	2	2	3	39	8	25	
25	12	2	15	3	39	8	25	
26	12	2	27	3	40	8	25	
27	12	2	40	3	40	8	25	
28	12	2	52	3	41	8	25	
29	12	3	4	3	41	8	25	
30	12	3	16	3	42	8	24	

De dagen worden van 1—22 Junij 20 m. *langer* en van daar tot aan het einde der maand 6 m. *korter*.

JULIJ,

1	Woensd.	Deventer p. b.	's av. on.
2	Donderd.	Maria Visitatie, Deventer l.	10 18
3	Vrijdag		10 31
4	Zaturdag		10 42
5	ZONDAG	Woerden k.	10 52
6	Maandag		11 3
7	Dingsdag		11 15
8	Woensd.	Hengelo in Gelderl. k. p. b.	11 29
9	Donderd.		11 50
10	Vrijdag	Ulsen j.	sm. on.
11	Zaturdag		0 17
12	ZONDAG	Gorsel k.	0 56
13	Maandag	Utrecht k.	1 49
14	Dingsdag	Deventer p. b.	's av. op
15	Woensd.		9 2
16	Donderd.		9 18
17	Vrijdag	Rijssen j.	9 30
18	Zaturdag		9 41
19	ZONDAG	Hondsdagen begin.	9 51
20	Maandag	St. Margaretha.	10 2
21	Dingsdag		10 15
22	Woensd.	Raalte j.	10 31
23	Donderd.		10 54
24	Vrijdag	Zwolle k.	11 29
25	Zaturdag	St. Jacob.	sm. op
26	ZONDAG	Gouda k.	0 21
27	Maandag	Almelo p. b. g.	1 35
28	Dingsdag	Zalk k.	's av. on.
29	Woensd.		8 22
30	Donderd.	Enschede b.	8 37
31	Vrijdag		8 48

Zon in ♌ Leo, den 23.

Hooimaand.

4. De kerken te *Deventer* herwijd 1587.
26. Barend Heink in Oostindië overleden 1595.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	12	3	28	3	43	8	24
2	12	3	40	3	43	8	23
3	12	3	51	3	44	8	23
4	12	4	2	3	45	8	22
5	12	4	12	3	46	8	22
6	12	4	22	3	47	8	21
7	12	4	32	3	48	8	21
8	12	4	42	3	49	8	20
9	12	4	51	3	50	8	19
10	12	4	59	3	51	8	19
11	12	5	7	3	52	8	18
12	12	5	15	3	53	8	17
13	12	5	22	3	54	8	16
14	12	5	29	3	55	8	15
15	12	5	35	3	56	8	14
16	12	5	41	3	58	8	13
17	12	5	46	3	59	8	12
18	12	5	51	4	0	8	11
19	12	5	55	4	1	8	9
20	12	5	59	4	3	8	8
21	12	6	2	4	4	8	7
22	12	6	5	4	6	8	5
23	12	6	7	4	7	8	4
24	12	6	8	4	9	8	3
25	12	6	9	4	10	8	1
26	12	6	10	4	12	8	0
27	12	6	9	4	13	7	58
28	12	6	8	4	15	7	57
29	12	6	7	4	16	7	55
30	12	6	5	4	18	7	54
31	12	6	2	4	19	7	52

	u.	m.
Eerste kw. in de *Weegschaal* d. 6 Julij 's av.	2	28
Volle M. in den *Steenbok* den 14 Julij 's av.	5	57
Laatste kw. in den *Ram* den 22 Julij smorg.	7	10
Nieuwe M. in de *Kreeft* den 28 Julij 's avonds	9	53

———

Venus verliest zich in de morgenschemering; den 24 Julij komt zij met de Zon in conjunctie, om daarna weder als *avondster* zich te vertoonen.

Mars is nog in de morgenschemering zigtbaar; zij komt op:
1 Julij smorg. te 2 u. 34 m.
16 Julij smorg. te 2 u. 19 m.

Jupiter gaat onder:
1 Julij smorgens te 0 u. 42 m.
16 Julij 's av. te 11 u. 39 m.

Saturnus is reeds bij den ondergang der Zon zigtbaar en gaat onder:
1 Julij smorgens te 2 u. 30 m.
16 Julij smorg. te 1 u. 26 m.

De dagen worden in deze maand 1 u. 12 m. *korter*.

AUGUSTUS,

1	Zaturdag	St. Pieters band.	's av. on.
2	ZONDAG		9 10
3	Maandag	Deventer p. b.	9 21
4	Dingsdag	Deventer s.	9 35
5	Woensd.		9 53
6	Donderd.	Barneveld s.	10 17
7	Vrijdag	St. Albert.	10 52
8	Zaturdag		11 39
9	ZONDAG	Rotterdam k.	sm. on.
10	Maandag	St. Laurens.	0 41
11	Dingsdag	Deventer s.	1 53
12	Woensd.		3 10
13	Donderd.		's av. op
14	Vrijdag	vast.	7 50
15	Zaturdag	*Maria Hemelvaart.*	8 1
16	ZONDAG		8 11
17	Maandag	Groningen p.	8 23
18	Dingsdag	Deventer p. b. s.	8 38
19	Woensd.	Hondsdagen einde.	8 58
20	Donderd.	Almelo p. b. g.	9 27
21	Vrijdag	Steenwijk p.	10 12
22	Zaturdag		11 15
23	ZONDAG	Brummen k.	sm. op
24	Maandag	St. Bartholomeus.	0 36
25	Dingsdag	Deventer s.	2 6
26	Woensd.	Arnhem k.	3 37
27	Donderd.	Deventer p. b.	's av. on.
28	Vrijdag	Gilhuis k.	7 6
29	Zaturdag	St. Jans Onthoofding.	7 17
30	ZONDAG	Zuidlaren k.	7 28
31	Maandag	Ommen j.	7 40

Zon in ♍ Virgo, den 21.

OOGSTMAAND.

3. RENNENBERG begint de beleger. van *Devent*. 1578.
7. De Landdag handhaaft den Postul. R. v. DIEPHOLT 1425.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	12	5	59	4	21	7	50
2	12	5	55	4	22	7	49
3	12	5	51	4	24	7	47
4	12	5	46	4	25	7	45
5	12	5	40	4	27	7	43
6	12	5	34	4	29	7	41
7	12	5	27	4	30	7	40
8	12	5	19	4	32	7	39
9	12	5	11	4	33	7	36
10	12	5	2	4	35	7	34
11	12	4	53	4	37	7	32
12	12	4	43	4	38	7	30
13	12	4	33	4	40	7	28
14	12	4	22	4	42	7	26
15	12	4	10	4	43	7	24
16	12	3	59	4	45	7	22
17	12	3	46	4	47	7	20
18	12	3	33	4	48	7	18
19	12	3	20	4	50	7	16
20	12	3	6	4	52	7	13
21	12	2	51	4	53	7	11
22	12	2	36	4	55	7	9
23	12	2	21	4	57	7	7
24	12	2	5	4	59	7	5
25	12	1	49	5	0	7	2
26	12	1	33	5	2	7	0
27	12	1	16	5	3	6	58
28	12	0	59	5	5	6	56
29	12	0	41	5	7	6	53
30	12	0	23	5	9	6	51
31	12	0	5	5	10	6	49

u. m.
Eerste kw. in den *Scorpioen* d. 5 Aug. smorg. 5 41
Volle M. in den *Waterman* den 13 Aug. smorg. 7 40
Laatste kw. in den *Stier* den 20 Aug. 's avonds 0 42
Nieuwe M. in de *Maagd* den 27 Aug. smorg. 7 8

———

Venus staat bij den ondergang der Zon zeer laag in het Westen en gaat onder:
1 Aug. 's avonds te 8 u. 3 m.
16 Aug. 's av. te 7 u. 43 m.

Mars staat bij de Tweelingen en komt op:
1 Aug. smorg. te 2 u. 7 m.
16 Aug. smorg. te 1 u. 59 m.

Jupiter is voortgaande tusschen Spica en Antares en gaat onder:
1 Aug. 's av. te 10 u. 37 m.
16 Aug. 's av. te 9 u. 41 m.

Saturnus gaat onder:
1 Aug. smorg. te 0 u. 21 m.
16 Aug. 's av. te 11 u. 17 m.

De dagen worden in deze maand 1 u. 54 m. *korter*.

SEPTEMBER,

1	Dingsdag	Deventer s.	's av. on.
2	Woensd.	Enschede k.	8 19
3	Donderd.	Gramsbergen k.	8 49
4	Vrijdag		9 31
5	Zaturdag		10 27
6	ZONDAG	Amsterdam k.	11 34
7	Maandag		sm. on.
8	Dingsdag	*Maria Geboorte.* Devent. p. b. s.	0 50
9	Woensd.	Denekamp p. b.	2 9
10	Donderd.	Deventer l.	3 28
11	Vrijdag		's av. op
12	Zaturdag		6 20
13	ZONDAG	Voorst k.	6 31
14	Maandag	Kruisverheffing.	6 46
15	Dingsdag	Deventer s.	7 4
16	Woensd.	Quatert.	7 31
17	Donderd.	St. Lambert.	8 10
18	Vrijdag	Quatert.	9 7
19	Zaturdag	Quatert.	10 21
20	ZONDAG	Terwolde k.	11 47
21	Maandag	St. Mattheus, Deventer p.	sm. op
22	Dingsdag	Deventer s.	1 16
23	Woensd.	Epe k.	2 42
24	Donderd.		4 6
25	Vrijdag	Groningen k.	's av. on.
26	Zaturdag		5 35
27	ZONDAG	Wilpe k.	5 48
28	Maandag	Utrecht, Zwolle p.	6 2
29	Dingsdag	St. Michiel, Deventer s.	6 22
30	Woensd.	Raalte b.	6 49

Zon in ♎ Libra, den 23.

Herfstmaand.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	11	59	46	5	12	6	47
2	11	59	27	5	13	6	44
3	11	59	8	5	15	6	42
4	11	58	49	5	17	6	40
5	11	58	29	5	18	6	37
6	11	58	9	5	20	6	35
7	11	57	49	5	22	6	33
8	11	57	28	5	24	6	30
9	11	57	8	5	25	6	28
10	11	56	47	5	27	6	26
11	11	56	26	5	29	6	23
12	11	56	5	5	30	6	21
13	11	55	44	5	32	6	19
14	11	55	23	5	34	6	16
15	11	55	2	5	35	6	14
16	11	54	41	5	37	6	11
17	11	54	20	5	39	6	9
18	11	53	59	5	40	6	7
19	11	53	38	5	42	6	4
20	11	53	17	5	44	6	2
21	11	52	56	5	45	6	0
22	11	52	35	5	47	5	57
23	11	52	14	5	48	5	55
24	11	51	54	5	50	5	53
25	11	51	33	5	52	5	50
26	11	51	13	5	53	5	48
27	11	50	53	5	55	5	45
28	11	50	33	5	58	5	43
29	11	50	14	5	59	5	41
30	11	49	54	6	0	5	39

8. Onderhandeling te *Neus* met den Hert. v. *Geld.* 1524.
11. *Diepenheim* uit de verpanding gelost 1380.

	u.	m.
Eerste kw. in d. *Schutter* den 3 Sept. 's av.	11	2
Volle M. in de *Visschen* den 11 Sept. 's avonds	8	14
Laatste kw. in de *Tweelingen* d. 18 Sept. 's av.	5	56
Nieuwe M. in de *Weegschaal* d. 25 Sept. 's av.	6	51

Venus gaat onder:
1 Sept. 's av. te 7 u. 12 m.
16 Sept. 's av. te 6 u. 41 m.

Mars staat tusschen Regulus en de Tweelingen en komt op:
1 Sept. smorg. te 1 u. 54 m.
16 Sept. smorg te 1 u. 50 m.

Jupiter gaat onder;
1 Sept. 's av. te 8 u. 42 m.
16 Sept. 's av. te 7 u. 48 m.

Saturnus staat bij Antares en gaat onder:
1 Sept. 's av. te 10 u. 14 m.
16 Sept. 'av. te 9 u. 16 m.

De dagen worden in deze maand 2 u. 1 m. *korter*.

OCTOBER,

1	Donderd.	St. Bavo.	's av. on.
2	Vrijdag	Zwolle v. b.	9 16
3	Zaturdag		6 18
4	ZONDAG	Twello, Heerde k.	10 30
5	Maandag		11 46
6	Dingsdag	Deventer p. b.	sm. on.
7	Woensd.	Olst k.	1 4
8	Donderd.	Ameijde p.	2 24
9	Vrijdag		3 44
10	Zaturdag	Victor.	5 6
11	ZONDAG	Maria van Rem.	's av. op
12	Maandag	Kampen j. b.	5 9
13	Dingsdag	Deventer p. b.	5 33
14	Woensd.	Vaassen k.	6 9
15	Donderd.	Kampen b.	7 1
16	Vrijdag	St. Gallus.	8 11
17	Zaturdag		9 35
18	ZONDAG	St. Lucas.	11 2
19	Maandag	Steenwijk b.	sm. op
20	Dingsdag	Deventer v. b.	0 28
21	Woensd.	Zwartsluis b.	1 51
22	Donderd.	Arnhem p.	3 11
23	Vrijdag	Vollenhove k. b.	4 29
24	Zaturdag		5 46
25	ZONDAG		's av. on.
26	Maandag	Deventer b.	4 26
27	Dingsdag	Deventer v. b.	4 51
28	Woensd.	*Simon en Judas.*	5 24
29	Donderd.	Delden k.	6 9
30	Vrijdag	Zwolle v. b.	7 7
31	Zaturdag	vast.	8 14

Zon in ♏ Scorpio, den 23.

Wijnmaand.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	11	49	35	6	2	5	36
2	11	49	16	6	4	5	34
3	11	48	58	6	5	5	32
4	11	48	40	6	7	5	29
5	11	48	22	6	9	5	27
6	11	48	5	6	11	5	24
7	11	47	48	6	12	5	22
8	11	47	31	6	14	5	20
9	11	47	15	6	16	5	17
10	11	46	59	6	17	5	15
11	11	46	43	6	19	5	13
12	11	46	29	6	21	5	11
13	11	46	14	6	23	5	8
14	11	46	0	6	25	5	6
15	11	45	47	6	26	5	4
16	11	45	35	6	28	5	2
17	11	45	23	6	30	5	0
18	11	45	11	6	32	4	57
19	11	45	0	6	34	4	55
20	11	44	50	6	35	4	52
21	11	44	41	6	37	4	51
22	11	44	32	6	39	4	49
23	11	44	24	6	41	4	47
24	11	44	16	6	43	4	45
25	11	44	9	6	44	4	43
26	11	44	3	6	46	4	41
27	11	43	58	6	48	4	39
28	11	43	54	6	50	4	37
29	11	43	50	6	52	4	35
30	11	43	47	6	54	4	33
31	11	43	45	6	55	4	31

4. Het eerste Avondm. bij de Geref. Gem. te *Deventer* 1579.
31. R. J. Schimmelpenninck te *Deventer* geb. 1761.

u. m.

Eerste kw. in den *Steenbok* den 3 Oct. 's av. 6 2
Volle M. in den *Ram* den 11 Oct. 's avonds 7 49
Laatste kw. in de *Kreeft* den 18 Oct. smorg. 0 22
Nieuwe M. in den *Scorpioen* d. 25 Oct. smorg. 9 23

——

Venus gaat onder:
1 Oct. 's avonds te 6 u. 10 m.
16 Oct. 's av. te 5 u. 45 m.

Mars staat bij Regulus en komt op:
1 Oct. smorg. te 1 u. 44 m.
16 Oct. smorg. te 1 u. 39 m.

Jupiter staat bij den ondergang der Zon laag in het Westen en gaat onder:
1 Oct. 's avonds te 6 u. 55 m.
16 Oct. 's avonds te 6 u. 3 m.

Saturnus staat hooger en gaat onder:
1 Oct. 's avonds te 8 u. 20 m.
16 Oct. 's av. te 7 u. 24 m.

De dagen worden in deze maand 2 u. 2 m. *korter*.

NOVEMBER.

1	ZONDAG	*Allerheiligen.*	's av. on.
2	Maandag	Kampen b.	10 44
3	Dingsdag	St. Hubert, Deventer v. b.	sm. on.
4	Woensd.	Overijss. dankd. v. h. Gewas.	0 0
5	Donderd.	Zutphen b.	1 18
6	Vrijdag	Zwolle v. b.	2 37
7	Zaturdag	St. Willebrordus.	4 0
8	ZONDAG		5 27
9	Maandag	Zutphen v. g.	's av. op
10	Dingsdag	Deventer v. g. p. b.	4 4
11	Woensd.	St. Marten.	4 50
12	Donderd.	St. Lebuinus.	5 56
13	Vrijdag	Zwolle v. b.	7 19
14	Zaturdag		8 48
15	ZONDAG		10 16
16	Maandag	Steenwijk b. s.	11 40
17	Dingsdag	Deventer p. b.	sm. op
18	Woensd.	Zwolle v. b.	1 0
19	Donderd.	Oct. St. Lebuinus.	2 18
20	Vrijdag	Deventer l.	3 34
21	Zaturdag	Maria Presentatie.	4 51
22	ZONDAG		6 7
23	Maandag	Arnhem v. b.	7 23
24	Dingsdag	Deventer p. b.	's av. on.
25	Woensd.	St. Catharina H. Drievuldigh.	4 5
26	Donderd.	Zwolle p.	4 59
27	Vrijdag	Amersfoort j.	6 3
28	Zaturdag		7 15
29	ZONDAG	1 Advent.	8 29
30	Maandag	St. Andreas.	9 43

Zon in ♐ Sagitt., den 22.

SLAGTMAAND.

9. *Deventer* in staat van beleg verklaard 1813.
24. FREDERIK VAN BADEN te *Devent.* gehuldigd 1496.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	11	43	43	6	57	4	29
2	11	43	43	6	59	4	27
3	11	43	43	7	1	4	25
4	11	43	44	7	3	4	23
5	11	43	46	7	5	4	21
6	11	43	48	7	7	4	20
7	11	43	52	7	8	4	18
8	11	43	56	7	10	4	16
9	11	44	1	7	12	4	15
10	11	44	7	7	14	4	13
11	11	44	14	7	16	4	11
12	11	44	21	7	17	4	10
13	11	44	30	7	19	4	8
14	11	44	39	7	21	4	7
15	11	44	49	7	23	4	5
16	11	45	0	7	25	4	4
17	11	45	12	7	26	4	3
18	11	45	25	7	28	4	1
19	11	45	39	7	30	4	0
20	11	45	53	7	32	3	59
21	11	46	8	7	33	3	58
22	11	46	24	7	35	3	56
23	11	46	41	7	37	3	55
24	11	46	59	7	38	3	54
25	11	47	17	7	40	3	53
26	11	47	37	7	42	3	52
27	11	47	57	7	43	3	51
28	11	48	17	7	45	3	50
29	11	48	38	7	47	3	50
30	11	49	0	7	48	3	49

u. m.
Eerste kw. in den *Waterman* d. 2 Nov. 's av. 1 28
Volle M. in den *Stier* den 9 Nov. 's avonds 6 16
Laatste kw. in d. *Leeuw* den 16 Nov. smorg. 9 18
Nieuwe M. in d. *Schutter* d. 24 Nov. smorg. 2 36

——

Venus gaat onder:
1 Nov. 's avonds te 5 u. 27 m.
16 Nov. 's av. te 5 u. 27 m.

Mars komt op:
1 Nov. smorg. te 1 u. 31 m.
16 Nov. smorg. te 1 u. 21 m.

Jupiter verliest zich in de avondschemering en komt den 21 Nov. met de Zon in conjunctie.

Saturnus staat bij den ondergang der Zon laag in het westen en gaat onder.
1 Nov. 's avonds te 6 u. 26 m.
16 Nov. 's av. te 5 u. 33 m.

De dagen worden in deze maand 1 u. 33 m. *korter*.

DECEMBER,

1	Dingsdag	Deventer p. b.	's av. on.
2	Woensd.	vast.	sm. on.
3	Donderd.	Steenwijk b.	0 14
4	Vrijdag	vast.	1 32
5	Zaturdag		2 54
6	ZONDAG	2 Advent, St. Nicolaas.	4 22
7	Maandag	Almelo p. b. g.	5 54
8	Dingsdag	*Maria Ontvangenis.*	7 26
9	Woensd.	vast.	's av. op
10	Donderd.	Zutphen v.	4 50
11	Vrijdag	vast. Deventer p. b.	6 21
12	Zaturdag		7 54
13	ZONDAG	3 Advent.	9 23
14	Maandag		10 47
15	Dingsdag	Goor p. b. g.	sm. op
16	Woensd.	Quatert. vast.	0 7
17	Donderd.		1 24
18	Vrijdag	Quatert. vast.	2 40
19	Zaturdag	Quatert.	3 56
20	ZONDAG	4 Advent.	5 12
21	Maandag	St, Thomas.	6 25
22	Dingsdag		7 32
23	Woensd.	vast.	's av. on.
24	Donderd.	vast.	3 54
25	Vrijdag	CHRISTUS GEBOORTE.	5 4
26	Zaturdag	2de KERSDAG.	6 18
27	ZONDAG	*St. Johan Evangelist.*	7 32
28	Maandag	Onschuldige Kinder.	8 46
29	Dingsdag		10 1
30	Woensd.	Zutphen v.	11 15
31	Donderd.	Silvester.	sm. on.

Zon in ♑ Capric., den 21.

WINTERMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag. u.	m.	s.	Zons Opkomst. u.	m.	Zons Ondergang. u.	m.
1	11	49	23	7	49	3	48
2	11	49	46	7	51	3	47
3	11	50	10	7	52	3	47
4	11	50	34	7	54	3	46
5	11	50	59	7	55	3	46
6	11	51	25	7	56	3	45
7	11	51	51	7	58	3	45
8	11	52	17	7	59	3	45
9	11	52	44	8	0	3	44
10	11	53	11	8	1	3	44
11	11	53	39	8	2	3	44
12	11	54	7	8	3	3	44
13	11	54	35	8	4	3	44
14	11	55	4	8	5	3	44
15	11	55	33	8	6	3	44
16	11	56	3	8	7	3	44
17	11	56	32	8	8	3	44
18	11	57	2	8	9	3	45
19	11	57	32	8	9	3	45
20	11	58	2	8	10	3	46
21	11	58	32	8	10	3	46
22	11	59	2	8	11	3	46
23	11	59	32	8	12	3	47
24	12	0	2	8	12	3	48
25	12	0	32	8	13	3	48
26	12	1	2	8	13	3	49
27	12	1	32	8	13	3	50
28	12	2	2	8	13	3	51
29	12	2	31	8	13	3	52
30	12	3	0	8	13	3	53
31	12	3	29	8	13	3	54

21. RUDOLF van *Diepholt* als Postulaat gehuldigd 1425.
27. ALEXANDER HEGIUS te *Deventer* begraven 1498.

	u	m.
Eerste kw. in de *Visschen* d. 2 Dec. smorg.	7	43
Volle M. in de *Tweelingen* den 9 Dec. smorg.	4	41
Laatste kw. in de *Maagd* den 15 Dec. 's av.	9	28
Nieuwe M. in den *Steenbok* den 23 Dec. 's av.	9	49
Eerste kw. in den *Ram* den 31 Dec. 's av.	11	15

Venus gaat onder:
1 Dec. 's avonds te 5 u. 45 m.
16 Dec. 's av. te 6 u. 29 m.

Mars staat tusschen Regulus en Spica en komt op:
1 Dec. smorg. te 1 u. 9 m.
16 Dec. smorg. te 0 u. 56 m.

Jupiter vertoont zich weder in de morgenschemering en komt op:
1 Dec. smorg. te 7 u. 6 m.
16 Dec. smorg. te 6 u. 32 m.

Saturnus verliest zich in de avondschemering en komt den 16 Dec. met de Zon in conjunctie.

De dagen worden van 1 tot 22 Dec. 24 m. *korter* en van daar tot het einde der maand 6 m. *langer*.

VERJAARDAGEN

DER VORSTEN EN VORSTINNEN UIT HET KONINKLIJK HUIS VAN ORANJE-NASSAU.

Januarij 19. ANNA PAULOWNA, Groot-Vorstin van Rusland, Gemalin van Z. K. H. den Prins van Oranje. 1795.

Februarij 1. LOUISA AUGUSTA WILHELMINA AMALIA van Pruissen, Gemalin van Z. K. H. Prins FREDERIK der Nederlanden. 1808.

Februarij 19. WILLEM ALEXANDER PAUL FREDERIK LODEWIJK, Erfprins van Oranje, Brigade Generaal. 1817.

Februarij 28. WILLEM FREDERIK KAREL, Prins der Nederlanden, tweede zoon des Konings. 1797.

April 8. WILHELMINA MARIA SOPHIA LOUISA, dochter van den Prins van Oranje. 1824.

Mei 9. WILHELMINA FREDERIKA LOUISA CHARLOTTA MARIANNA, dochter des Konings, Gemalin van Z. K. H. Prins ALBERT van Pruissen. 1810.

Junij 13. WILLEM FREDERIK HENDRIK, derde zoon van den Prins van Oranje. 1820.

Junij 17. SOPHIA FREDERIKA MATHILDA, Prinses van Wurtemberg, Gemalin van Z. K. H. den Erfprins van Oranje. 1818.

Aug. 2. WILLEM ALEXANDER FREDERIK CONSTANTIJN NICOLAAS MICHAEL, tweede zoon van den Prins van Oranje, Generaal der Kavallerie. 1818.

Aug. 5. WILHELMINA FREDERIKA ALEXANDRINA ANNA LOUISA, eerste dochter van Prins FREDERIK. 1828.

Augustus 22. WILLEM FREDERIK NICOLAAS ALBERT, zoon van Prins FREDERIK der Nederlanden. 1836.

Augustus 24. WILLEM I, Koning der Nederlanden, Groot-Hertog van Luxemb. enz. enz. enz. 1772.

October 4. FREDERIK HENDERIK ALBERT, Prins van Pruissen, Gemaal van H. K. H. Prinses MARIANNE. 1809.

December 6. WILLEM FREDERIK GEORGE LODEWIJK, Prins van Oranje, Veldmaarschalk, Kolonel-Generaal der Schutterijen. 1792.

DE AFLEIDING

VAN HET WOORD

K E R K.

Het woord **Kerk**, als gebouw genomen, geeft ons het begrip van zulk een gebouw, hetwelk uitsluitend bestemd is voor de uitoefening van den Christelijken, geenszins van eenen anderen Godsdienst. Men moge in het dagelijksche leven alomme eene *Synagoge* der Joden eene *Joodsche Kerk* hooren noemen, zoo is het toch genoegzaam bekend, dat dit woord, aldus gebruikt, slechts gemakshalve wordt gebezigd en van de Christenen te dien einde als het ware geleend is. Dit eigendommelijk *Christelijke* is misschien de reden geweest, dat men den oorsprong dezes woords ook in die landen en onder die volken heeft willen zoeken, waar zich het Christendom zelf het eerst vestigde. Het woord *Kerk* leidt men alzoo gewoonlijk af van het Grieksche woord *κυριακή*. Behalve Kiliaan en velen, die na hem schreven, was nu ook, onder de schrijvers van onzen tijd, de geleerde Gieseler (*Lehrbuch der Kirchengeschichte Bd.* I. *s.* 1. not. a.) weder van dit gevoelen; schoon de laatstgemelde, met eene

geringe en hier niets ter zake afdoende verandering, het neutrum τὸ κυριακὸν als stamwoord van ons Nederlandsch *Kerk* aanneemt. .Wij bekennen het, dat wij ons naar die meening niet kunnen voegen. Vooreerst toch is κυριακὴ een adjectivum, zoo als κυριακὸν zulks ook is, — geeft slechts de *eigenschap* van een voorwerp te kennen, en kan niet, dan door er een substantivum onder te verstaan, (in het onderhavige geval ongetwijfeld de woorden οἰκία of οἰκίον,) tot het uitdrukken van eenig zelfstandig denkbeeld gebragt worden. Hoe kan alzoo een adjectivum eenen grondslag van afleiding opleveren voor een zoodanig substantivum, betwelk een — onmíddellijk onder het bereik der zintuigen vallend — voorwerp, zoo als een kerkgebouw dit is, te kennen geeft? Ons Nederlandsch woord *paleis* bij voorbeeld, kan wel van het Latijnsche *palatium*, doch niet van *palatinus*, *a*, *um*, worden afgeleid. Wil men derhalve den oorsprong van ons woord *Kerk* in het Grieksch zoeken, dat men hetzelve dan voor het minst van κύριος, het stamwoord van κυριακὴ, doch niet van het laatstgemelde doe afkomen. — Ten tweeden is κύριος zelf, behalve dat het ook nog weder als een Adjectivum zou kunnen aangemerkt worden, en dus zelf ook weder in een vroeger en eenvoudiger Substantivum zijnen grond moet hebben, niet eens een oorspronkelijk Grieksch woord, maar, om dus te spreken, eene plant, die van Aziatischen op Griekschen bodem is overgebragt. Alomme in het westen van Azië, vooral in de rigting van den Pontus Euxinus naar den Ganges,

vindt het woord *Kur*, of de naar hetzelve gewijzigde *Khur*, *Kor*, *Schor*, *Sur* en dergelijken, in talrijke benamingen van landen, steden, rivieren en personen, zijne eigene lokaliteit, en heeft aldaar bestendig eene toespeling op eenen alouden *Zonnedienst*. PLUTARCHUS zegt (*in vita Artax.* c. 1.), dat de Perzen de zon *Kuros* noemen: Κῦρόν γε καλεῖν Πέρσας τὸν Ἥλιον. Voorts beteekent *Suryah* in het Sanskrit *de zon*; en het wordt alzoo meer dan waarschijnlijk, dat *Kur* of *Khur*, voor de westelijke en zuidwestelijke Aziaten, hetzelfde begrip opleverde, wat zulks voor de noordelijke en noordwestelijke Aziaten *Bodd* of *Buddha* deed, te weten, het begrip van eenen *Zonnegod*. — Vraagt men nu naar de gewone beteekenis van het Grieksche κύριος, zoo geeft men ons, Nederlanders, daarvoor ons woord *Heer* op. Maar dit ons *Heer*, in het oud-Twentsch *Héér*, (uitspraak der Grieksche η), in het Engelsch *Sir*, in het Fransch *Sieur*, is toch wel niets anders, dan de klankverwante afstammeling van het zoo even genoemde Aziatische *Kur* enz., in den mond der verschillende — uit Azië afkomstige — noordsche volkstammen, in de aangewezene en andere vormen gewijzigd. En wanneer men ook al ons woord *Heer* onmiddellijk van het Latijnsche *Herus* wilde doen afkomen, dan toch zou men al wederom, bij de nasporing van het laatstgemelde, ontwaren, dat hetzelve insgelijks van den algemeenen Aziatischen stam ontleend, en door den Pelasgischen volkstam naar het zuiden van Europa was overgebragt. Het begrip, hetwelk het meergemelde woord *Heer* aan

zich verbindt, te weten dat van eenen mindere of meerdere magt uitoefenenden persoon, is ook aan alle de — met hetzelve verwante en door ons opgegevene — woordvormen, en strookt volkomen wel met het begrip van den Aziatischen *Zonnegod*, aan het stamwoord *Kur* eigen, daar men zich toch *dezen* als den eenigen en oorspronkelijken *Bestuurder der Wereld*, den *Heer* (Kur) van alles moest voorstellen. Eene overgangsbeteekenis tusschen die van het stamwoord en de afgeleide woorden schijnt ons toe in het Grieksche Κῆρ gelegen te zijn; dit toch bevat het begrip van een *noodlot*, eene *van eeuwigheid vastgestelde orde van zaken*, een *Wereldbestuur*. Dat ook de schrijvers van het Nieuwe Testament bestendig aan JEZUS het woord κύριος, als epitheton, toevoegen, schijnt ons, wat den oorsprong van dit woord betreft, van zeer veel belang te zijn. Aan hen toch kon het niet onbekend zijn, van waar dit woord zijnen oorsprong had, welk eenen heiligen indruk het weleer op de eenvoudige gemoederen der vroegere Aziaten gemaakt had, en destijds, hoezeer het gronddenkbeeld van hetzelve ook reeds gewijzigd mogt zijn, ongetwijfeld alnog maakte. Zij moesten derhalve dit woord wel als een juister epitheton voor den Zaligmaker der Wereld houden, dan eenige andere dergelijke, bij voorb. die van δεσπότης, welk laatste meer eenen eigenaar en gebieder van slaven te kennen geeft, en ook slechts tweemalen, te weten 2 *Petri* 2. v. 1. en *Brief van Jud.* v. 4., en alzoo zeer ongewoon, op den Heiland der Wereld toegepast wordt.

Wij erkennen het, de Aziatische afkomst van het woord κύριος en het daaruit ontsprotene κυριακή zou nog geenen genoegzamen hinderpaal in den weg stellen, waarom ons Nederlandsch *kerk* niet van hetzelve zou *kunnen* afkomen, — te minder, daar wij zoo even zagen, dat dit κύριος zoo dikmaals op den persoon van JEZUS wordt toegepast, waardoor alsdan κυριακή vrij goed het *huis des Heeren* kon beteekenen; doch voor een woord in den *Teutonischen* taalstam aanwezig, zoo als ons meergenoemde woord *kerk* zulks is, eenen oorsprong in *Palestina* of *Klein-Azië* te willen zoeken, uit een Grieksch woord, hetwelk *daar reeds* zijne grondbeteekenis gewijzigd had, heeft toch inderdaad de waarschijnlijkheid wel te veel tegen zich. — En deze waarschijnlijkheid zal voorts genoegzaam geheel verdwijnen, wanneer men eindelijk, in de derde plaats, aanmerkt, dat eene zoodanige vermeende afleiding van het woord *kerk* van het Grieksche κυριακή, in de zuidelijke landen van Europa volstrekt geene plaats heeft. En daar toch zoude men dit in de eerste plaats moeten verwachten, omdat in deze landen het Christendom zich het vroegst vestigde, en alzoo het woord κυριακή ook *daar* vooral zijnen invloed had moeten doen gelden. Doch juist in deze landen wordt het begrip, hetwelk wij door ons woord *kerk* uitdrukken, door woorden, die met het woord κυριακή in geen het *minste* etymologische verband staan, te kennen gegeven. In het Grieksch wordt eene kerk ἐκκλησία geneemd; in het Latijn der geestelijken *ecclesia*; in het Italiaansch *Chiesa*; in het

Spaansch *Yglesia*; in het Fransch *Eglise* enz. — woorden, welke eene geheel andere afleiding volgen, en meer op de vergaderde gemeente, dan op het kerkgebouw zelf doelen. Door welk eenen zonderlingen zamenloop van omstandigheden zoude het dan toch wel hebben plaats gehad, dat het woord κυριακὴ in het verre Noorden zulk een etymologisch gezag had bekomen, zonder zich in het minst, in het nabijgelegene Zuiden, als zoodanig te hebben kunnen laten gelden? — Wij stappen dus van deze — onzes inziens verkeerde — afleiding van ons woord *kerk* uit het Grieksch af, om te zien, of wij in het Noordsche taalgebied eene betere voor hetzelve kunnen opsporen.

Wij zagen vroeger reeds (zie dezen *Almanak* van 1837. p. 1.), dat de Nederlandsche taal als het gewrocht kan aangemerkt worden der verschillende spraakvormen, door de verschillende volkstammen, die onzen vaderlandschen bodem betraden en bewoonden, gebezigd. Om deze reden moet dan ook de oorsprong van ons woord *kerk* veeleer in deze spraakvormen gezocht worden, dan in die, welke in verre verwijderde landen vroeger of later gesproken zijn, ten zij het blijke, dat in eerstgemelde volstrekt geen woordvorm voorkomt, die met hetzelve eenige overeenkomst kan hebben. De spraakvormen der Friezen, Saksen en Franken moeten derhalve hier onze vraagbaken zijn. De Friezen doen ons nog hedendaags hun *Tsjerke* hooren; de Saksen, wier tongval nog vrij duidelijk in de esschen der Overijsselsche landlieden gehoord wordt, hadden hun *Kearke*; en het Frankische *Characha*

(in het meervoud *Characken*, schoon de Christelijke geloofs-predikers, hetzelve als eenen Latijnschen woordvorm opnemende, daarvan naar de 1ste Lat. declin. in het meervoud *Charachae* maakten) toont zich nog met weinig verandering in het Oud-Twentsche *Karke*, hetwelk van sommige individuën, die zich aan eene slepende uitspraak gewend hebben, zelfs nog als *Kareke* gehoord wordt. Ook moet er voorheen, en wel reeds vroeg in de middeleeuwen, van dit oud-Twentsche *Karke* nog een andere — en wel door eene letteromzetting (per metathesin) gewijzigde — vorm bestaan hebben, namelijk die van *Krake*. Immers deze benaming is nog aan vele boerenwoningen, in Overijssel en Gelderland, eigen; aan sommigen zelfs met het aangevoegde *nije*, zoo als *nije krake* (nieuwe kerk), waardoor dit woord eene groote overeenkomst verkrijgt met dat van *Nij-karken*, een naam door vele dorpen en gehuchten gevoerd. Tot bevestiging der meening, dat deze *kraken* vroeger kerken of kapellen der Christenen of wel *Charachen* der Heidenen geweest zijn, moge nog de opmerking strekken, dat gewoonlijk omstreeks dezelve iets gevonden wordt, hetwelk van Christelijke of Heidensche godsdienstige aanstalten kan getuigen. Zoo vindt men nog bij *de krake*, halverwege tusschen *Oldenzaal* en *Hengelo*, in het bouwland, op twee verschillende plaatsen, kleine stukken gronds, welke nimmer worden omgeploegd, en op welke, volgens de overlevering, Christusbeelden gestaan hebben. Niet verre van daar stonden nog voor weinige jaren twee oude boom-

stammen, bekend onder den naam van *den dikken boom*, de plaatsvervangers van eenen hoogen en zwaren eik, die vroeger op deze plaats plagt te staan. De uitdrukking der — hier omstreeks wonende — landlieden: *hier is iets geweest*, geeft aan deze plek iets klassieks, hetwelk aan den *Upstalsboom* der Friezen, aan den *Donder-eik* der Hessen, of wel aan den *Ygdrasill* der Noordsche Mythologie doet denken. — In de spraakvormen der evengenoemde volkstammen waren de opgemelde woorden reeds aanwezig vóór de invoering van het Christendom onder dezelve (zie Mone, *Geschichte des nordischen Heidenthums* II. *s.* 125, 126.) en zij gaven alle de plaats te kennen, waar, volgens het destijds aldaar heerschende *Wodanismus*, godsdienstige verrigtingen plaats hadden. (Zie Mone, t. a. p.) De eerste verkondigers der Christelijke leer vonden dit alles zoo, en het konde hun, bij alle de overige moeijelijkheden van hun werk, niet in den zin komen, zich met naamsveranderingen, die niets ter zake deden, op te houden. Zij lieten dus den naam van *Characha*, zoo wel als dien van *Godan*, onaangeroerd. Zoo als nu door verloop van tijd de laatstgenoemde zich in dien van *God* wijzigde, wijzigde zich ook de eerstgenoemde in dien van *kerk*. Moeijelijk echter is het, te bepalen, uit welken der drie opgenoemde spraakvormen het meergenoemde woord *kerk* het naast afkomstig is, en slechts eene gissing kan hier de plaats van zekerheid aanvullen. De geschiedenis pleit in dit opzigt voor de Friezen. Deze magtige volkstam, die zich uit Scandina-

vië zuidwestwaarts in beweging zette, om de landen, door den Kimbrischen vloed overstroomd en ontvolkt, terstond na derzelver opdrooging voor zich in te nemen en te bevolken, en dien ten gevolge zijne veroveringen langs de kusten der Noordzee uitbreidde, bezat, in de achtste eeuw, behalve het hedendaagsche Friesland, de verdronkene landen der Zuiderzee, en de provinciën Utrecht, Holland, Zeeland en eenige omliggende streken. De magtige RADBOUD had bij afwisseling zijnen zetel te *Medemblik* en te *Utrecht*, en een natuurlijk gevolg hiervan moest zijn, dat de taal dezes volks eenen magtigen invloed óp de spraakvormen van de ingezetenen dier gewesten uitoefende. En het is ook niet te ontkennen, dat de doorgaande zachte toon onzer Nederlandsche taal meer verwantschap heeft met de zachte Friesche, dan met de hardere Saksische en Frankische woorden; weshalve ons Nederlandsche woord *Kerk*, met de hoogste waarschijnlijkheid, het naast uit het Friesche *Tsjerke* kan afkomstig gerekend worden.

Het begrip eener plaats, waar godsdienstige handelingen verrigt worden, schijnt reeds aan de meergenoemde woordvormen verbonden geweest te zijn, toen de volken, bij welke dezelve in gebruik waren, nog geenszins onzen vaderlandschen bodem betreden hadden, ja zelfs, toen deze nog aan den Pontus Euxinus rondzwierven. De *Caracha* der Franken was reeds bij de Kimbren, de voorvaders der laatstgemelden, als *Harah* bekend; immers de Ripuarische Franken noemden nog in de eerste tijden des Christendoms het

Koor der kerken met dit woord, hetwelk zich reeds eenvoudiger voordoet en ook daarom eenen hoogeren ouderdom aanduidt, dan het *Caracha* der Salische Franken. Gaan wij nu in onze verbeelding met den Kimbrischen volkstam terug naar de Aziatische grenzen, dan treffen wij hen daar aan als naburen der Pelasgen, die de eerste woordvormen der Latijnsche taal naar het Schiereiland van Italië overbragten, en onder deze behoorden gewis de woorden *Ara* (altaar) en *Area* (vlakte), waarmede, doch als latere — schoon uit hetzelfde moederoord aangevoerde en reeds meer uitgebreide — woordvormen genoegzaam overeenkomt het bij Livius vermelde *Argi*, waarvan deze schrijver, sprekende van de godsdienstige instellingen van Numa Pompilius, (*Lib.* I. c. 21) zegt: « Multa alia sacrificia locaque sacris facien- « dis, quae *Argeos* pontifices vocant, dedicavit." Deze *Argei* (Argen, Arcen) als mede de reeds vroegere aangebragte vormen *Arae* en *Areae* (Aren) alle uit dezelfde oorden afkomstig, van waar ook de *Harah's* der Kimbren afstammen, leveren alzoo in vorm en beteekenis geen wezenlijk verschil op, en schijnen te zamen eenen vroegeren Aziatischen vorm, *Ar* en *Are*, ten grondslag te hebben, waaraan oorspronkelijk het begrip eener *hoogte* en tevens eener effene vlakte verbonden geweest moet zijn; en daar men nu op zulk een verheven vlak het gemakkelijkst zijne offergaven aan de Goden kon aanbieden, zoo moest al spoedig, in de tweede plaats, het begrip eener *gewijde offerplaats* aan alle de gemelde woordvormen eigen worden. Inderdaad is ook dit oudere *Ar* of

Are nog bij de *Druiden*, de beroemde priesterorde der Kelten, die, reeds vóór de aankomst der Kimbren, de noordelijke en westelijke landen van Europa bewoonden, in gebruik. Deze benaming voerden hunne opeengestapelde steenhoopen, of de ruwe, schoon van boven vlakke rotsen, door de natuur hun aangeboden, ter volvoering hunner rampzalige menschenoffers. Eene zoodanige offerplaats verheft zich nog, het geweld der eeuwen tartende, voor het oog des verbaasden wandelaars, in de onmiddellijke nabijheid van den noordwestelijken hoek van het Slot te *Bentheim*. Dit merkwaardig gedenkstuk der grijze oudheid voert den naam van *Duivels-* of *Drususoorkussen*. Het is te verwonderen, hoe men, nog niet vele jaren geleden, op den zoo onbedachtzamen als zonderlingen inval geraakte, dit heiligdom der Kelten te ontsieren, door het daarvoor geplaatste opschrift:

Hic Drusus Tubantibus jura dixit.

Niet aan een *Oorkussen* van DRUSUS, hetwelk eenen volslagenen onzin maakt, valt hier te denken, maar aan eene *Drusen-* of *Druiden-are* (Druiden-Altaar). De uitspraak der *a*, die in vele woorden van den Oud-Twentschen spraakvorm als de *a* der Groningers klinkt, geeft ons hier gereedelijk de oplossing van de zonderlinge verwisseling van *Are* en *Ore*, welk laatste in den Oud Twentschen spraakvorm gehoord wordt, als ware het door de Groninger *a* gevormd. Deze *Drusen-are* was dus reeds met menschenbloed bespat lang voor dat de Romein DRUSUS het eerste levenslicht aanschouwde. Trouwens de

kortstondige veldtogten van dezen krijgsman, die naauwelijks in de wouden van Westphalen was doorgedrongen, of hij moest ook reeds weder op eenen veiligen terugtogt bedacht zijn, kunnen ons geenen genoegzamen grond geven tot de veronderstelling, dat hij hier ter plaatse zijnen naam onsterfelijk zoude gemaakt hebben. — Met het Kimbrische *harah* is ook in vorm en beteekenis verwant ons Nederlandsch *Haard* (focus), Oud Twentsch: *héérd* (uitspraak der Grieksche η), Saksisch: *heard.* Aan den *Haard* was bij alle de Noordsche volkstammen, doch vooral bij dien der Saksen, een heilig begrip verbonden. Deze was eene verhevene plaats, een altaar (ara), voor den huisselijken godsdienst gebouwd en ingerigt. Achter op denzelven stonden kleine beelden, met lappen behangen. Het waren Odin's of Wodan's-beelden. (Men zie de *Indic. pagan. Concil. Liptin* § XXVII. *de simulacris pannis factis*). Zij vertoonden de verschillende gestalten, waarin de hoofdgoden zich somtijds wel eens, bij deze of gene gelegenheid, aan de verbeeldingskracht van sommigen, door angst of verbazing getroffen, hadden voorgedaan. Zij werden bij verkorting *Oden's* of *Voden's* genoemd: zijnde de eerste dezer benamingen aan de Saksen, de laatste aan de Franken meer eigen. Het Christendom vernietigde deze zaak; doch de namen zweven nog, als de triviale schimpnamen van *todden* en *vodden*, op de tongen der bevolking rond. De plaats, waar deze *Haard* zich bevond, was in het achterste gedeelte van het huis, op eene bijzondere daartoe ingerigte vierkante plek,

die zich van buiten als een uitstek vertoonde en ook inderdaad zulks was. Dit vertrek werd de *Haardhoek* of *de Hoek van den Haard* genoemd. Nog hedendaags zijn vele oude woningen der landlieden van zulk een uitstek voorzien, en is nog de gewone vuurhaard niet verre daarvan verwijderd. Het geheele huis kreeg daardoor bij de Saksen het aanzien eens tempels, en de begrippen van *huis* en *haard* wikkelden zich in elkander en leven nog in vele spreuken en gezegden, zoo als: *voor huis en haard te strijden* enz. Ook in geregtelijke akten toont de *Haard* nog zijnen voormaligen heiligen invloed, wanneer bij afstand van goederen, of bij scheiding en deeling, voor den ouden man eene plaats wordt bedongen in den hoek van den haard. Voor weinige jaren vertoonde zich nog een zoodanige *haard* of *altaar* in zijnen ouden vorm op het Slot te *Bentheim*. Thans is dezelve gesloopt, en de plaats, waar hij zich bevond, wordt nu voor eene gevangenis gebruikt.

Van de boorden van den Pontus Euxinus bragten alzoo de Kelten hun *Ar* of *Are* naar de noordelijke gewesten van Europa over; de Kimbren, hen volgende, bragten het uit het bovengenoemde reeds gewijzigde *harah* aan; de Franken, afstammelingen der laatstgenoemde volkeren, vormden uit het voorgaande hun *characha*, van waar het Oud-Twentsche *karke* ontsproot; al verder voerden de Saksen hun *kearke* en de Friezen hun *cherke* en *tsjerke* aan, en uit dit laatstgemelde ontving ons Nederlandsche *kerk* zijne hedendaagsche gestalte. Niet uit het Griek-

sche κυριακή, door vreemde zendelingen aangebragt, ontstond derhalve dit ons woord, maar groeide uit de Noordsche stamwoorden op, en is dus een erfgoed onzer voorvaderen, door ons, hunne nakomelingen, in den loop der tijden gewijzigd en beschaafd.

J. WEELING.

Overijsselsche en Twentsche Woorden en Uitdrukkingen.

Het Twentsche en Overijsselsche verschilt niet alleen grootelijks van het hedendaagsche Hollandsch of Nederduitsch in de uitspraak (dialect), maar er zijn hier eene menigte woorden in gebruik, die of geheel verouderd in de overige Provinciën niet meer gebruikt worden, of nimmer aldaar gebruikt werden. Het is dus wel te begrijpen, dat iemand uit *Amsterdam*, *Utrecht* enz., voor de eerste maal onze Twentsche taal hoorende, dezelve voor Hoogduitsch houdt, ofschoon hij, na een kort verblijf alhier, alles duidelijk verstaat; ja zelfs wanneer hij onbevooroordeeld is, en op uitspraak en woorden, op derzelver vervoeging en beteekenis oplettend acht geeft, zal hij niet zeggen: het is een lomp *Patois:* neen, hij zal, indien hij eenige taalkennis bezit, klanken aantreffen, die eene zuivere beteekenis, en woorden en gezegden hooren, die eenen diepen zin en iets eigenaardigs hebben. Het is echter iets vreemds, dat een inwoner onzer andere Provinciën, ten zij hij in zijne vroege jeugd hier gekomen zij, het Twentsch ooit goed leert

spreken. Vooral is hij altijd in de war met de klanken *ü* (of *y*) *ei*, de *a* als *oa*, *ae* en *aa*, en de verschillende klanken der *o*; en ik heb nog zelden iemand aangetroffen, al had hij 30 jaren en langer hier gewoond, dien men het niet kon aanhooren, dat hij buiten de Provincie geboren was. Alleen maken onze naburen, de Gelderschen uit het kwartier *Zutphen*, de bewoners van het Graafschap *Bentheim* en die uit het naburige *Munsterland*, hierop eene uitzondering, dewelke, na een kort verblijf, het Overijsselsch zich eigen maken.

Menigmaal vroeg ik mij zelven af: waardoor zijn de onderscheiden spraken of talen, waardoor de duizend en duizend maal duizend verschillende tongvallen, spraakvormen, klemtoonen en stembuigingen ontstaan? Hebben niet ieder Provincie, ja bijna elke stad en dorp hare bijzondere uitspraken? Vindt men zelfs niet in de onderscheiden wijken der groote steden een verschillend dialect, zoo dat men de bewoners daaraan zeer gemakkelijk kan onderscheiden? Te *Enschedé*, *Oldenzaal*, *Almelo*, ja bijna in iedere kleine stad en plaats in *Twenthe*, treft men een bijzonder spraakeigen aan, en wordt onder anderen het woordje *deur* verschillend uitgesproken; terwijl de bewoners van het achter-*Twenthe* voornamelijk aan hunne uitspraak van het woordje *ook* kenbaar zijn. Zoo iets eigenaardigs treft men overal aan. Hoe komt het, dat alleen in de nabijheid van *Amersfoort* *sjuur* in plaats van *schuur* wordt gehoord? Zoo waren reeds in oude tijden de Galileërs te *Jeruzalem* aan hunne uitspraak

kenbaar. En hoe kwam het, dat in nog veel vroeger tijd, de vlugtende Ephraïmieten geen *Schibboleth* konden zeggen, ofschoon hun leven daarvan afhing? Ik ken Duitschers, die veertig jaren en langer in Nederland woonden en die hunne moedertaal zelfs vergeten zijn (en dat geldt vooral de Zuid-Duitschers) maar die zoo min als eertijds de Ephraïmieten over een onzer veren zouden gelaten worden, als de overtogt afhing van het uitspreken der *sch*, en die, wat moeite zij zich ook geven, altijd zeggen *sjibber* voor *schipper*, *sjork* voor *schurk* en *dreksjeit* en *drekbod* voor *trekschuit* en *trekpot*. En hoe radbraken de anders zoo vlugge Franschen en Italianen, die reeds van hunne jeugd af in ons Vaderland verkeerden, vele onzer woorden, vooral onze keelklanken!

Ik vermeen hier voren niet ten onregte de vraag te hebben geopperd, waaraan het ontstaan der duizend en duizenden talen, spraken en tongvallen moet of kan worden toegeschreven? Welligt had elke stam der Israëlieten, even als nog heden ten dage iedere stam der Beduïnen in Arabië, Syrië en Afrika, een bijzonder dialect. Even zoo groot als het onderschcid tusschen ons Zeeuwsch en Friesch, tusschen het Noord-Hollandsch en Overijsselsch is, even zoo groot is het verschil in de spraak der Franschen, Duitschers en andere volken. Een Béarner, Auvergner, Provençal, Lionnees en Normandiër enz. wordt even zoo min als een Luikerwaal door eene Parijsche Dame verstaan, als onze Friesche en Twentsche boertjes door eene Haag-

sche, te weten, als zij hun Patois spreken, en toch heet alles Fransche taal; en spreken de Westfalingers, de Zwitsers, de Coblentzers en andere Rijnlanders, de Zwaben en Tyrolers, de Pommeranen en de Elzassers niet alle, zoo wel als de Saksers, het Hoogduitsch? Maar welk een hemelsbreed onderscheid in dat Hoogduitsch! Kortom hier is een ruim veld voor den liefhebber der etymologie, voor den oudheid- en taalkundigen opmerker.

Het was bij het te boek stellen dezer vlugtige aanmerkingen alleen mijn voornemen, om eenige hier in *Twenthe* en *Overijssel* in gebruik zijnde woorden en uitdrukkingen, die vooral buiten de Provincie min bekend zijn, aan te halen en op te helderen. En daar het er verre af is, dat ik mij de bekwaamheid zou willen toeeigenen, om in dezen als bevoegd beoordeelaar op te treden, en mij ook geenszins inbeelde, hier iets buitengewoons voor te dragen, zoo verzoek ik dat deze mijn bijdrage slechts moge worden genomen voor hetgene zij is, en niet voor hetgene zij konde zijn. Enkele woorden en uitdrukkingen zullen toch wel minder bekend en eenige opmerking waardig zijn. Gedurende mijne veeljarige betrekking tot de landbewoners, waaronder (zoo als onlangs een geleerd vriend tot mij zeide) nog echte *Tubanters* gevonden worden, ben ik dikwijls in de gelegenheid geweest, om originele Twentsche woorden en uitdrukkingen te hooren; waaronder zelfs zoodanige, die aan vele van ouders tot ouders in Twenthe ingeborenen geheel of ten deele onbekend waren.

Zie hier eenige derzelven

Aflijvig. Somtijds zegt men *oflivig.* Dit woord wordt gebezigd in de plaats van weekhartig, kleinzeerig, van iemand sprekende, die bij de minste pijn, bij de geringste ongesteldheid kermt en klaagt, of zich bij een of ander ongemak veel meer ziek aanstelt, dan hij in der daad is; als dan zegt men: « die man of vrouw is magtig « aflivig."

Albandig wordt gebruikt, om een' moedwilligen knaap aan te duiden, een' guit, een' stouten bengel, die het wat al te bont maakt, een bedorven zoontje, dat naar niets noch naar iemand vraagt. Zulk eenen noemt men: *een albaldigen rekkel.*

Aas of *oas*, bijna van dezelfde beteekenis als het laatstvoorgaande woord: echter gebruikt men het woord *oas* voor iemand, wiens daden door slimme of looze streken gekenmerkt worden; men zegt dan: het is een *kat-oas.* Nimmer echter heb ik deze uitdrukking op personen hooren toepassen, die groot van taille zijn, maar alleen op kleine menschen, die listig hunne oogmerken trachten te bereiken. Zelfs bezigt men het woord *oas* in een min verachtenden zin, als surrogaat voor *schrander*, *slim*, *olijk* enz. in dit geval zegt de Twenther: *O! 't is een voel oas.*

Armjagers werden voormaals genoemd de Policie- of Drosten-dienaars, wier ambtsbezigheden overeenkwamen met die onzer tegenwoordige Bosch- en Veldwachters.

Bäbbe of *Beppe* in plaats van bestemoêr (grootmoeder) « *Ozze beppe is mot krank*" onze groot-

moeder is erg ziek. Voor *Bestevaêr* of grootvader weet ik niet, dat er een ander woord in gebruik is. Opmerkenswaardig is het, dat men wel eens hoort zeggen *Oldvader*, voor grootvader of bestevaêr, doch nimmer *oldvaêr*; de Twenther, dit *oldvader* uitsprekende, wordt de *a* even zoo zuiver gehoord als of het een Hollander zeide, en niet zoo als doorgaans *oa* (1).

Balken. Het woord *zolder* is in het oostelijk Twenthe niet bekend, men noemt den zolder *den balken*; zelfs in de steden is dit woord in gebruik, en nooit heb ik nog hooren spreken van eene zolder-ladder, het is altijd *balkenledder*. In de meeste, zelfs de grootste boerenwoningen, zoo als die door den Heer SLOET TOT OLDHUIS beschreven zijn, (2) vindt men ook nog heden ten dage geene eigenlijke zolders; maar de balken zijn met lange sterke sleten belegd, en hierop wordt het ingezamelde graan (en dus inderdaad op de balken) gepakt, of zoo als men algemeen zegt *gevat*.

---

(1) Ten aanzien van het woord *Beppe* valt mij in, dat in *Westfriesland* en elders, het woord *Bel* in gebruik is voor grootvader; terwijl aldaar de naam *Ootje* voor grootmoeder wordt gebezigd.

Het woord *Beppe* hoorde ik voor de eerste maal te *Enschedé*, toen ik, buiten de stad met mijne familie eene wandeling doende, en een aantal koeijen door een hek gaande, mijn vriend de Heer T. . . . . op eene zeer oude koe wees, en zeide: »Daar is de *Beppe* van al de koeijen.''

(2) Zie den 3den jaargang van dezen Almanak 1837, bl. 131.

Bedstede of *bedsteê*. Eene plek in het veld, alwaar de turf wordt bereid. (Zie op het woord *Schadde*). De slaapplaats of bedstede in eene boerenwoning heet de *beddckaste*.

Beuren, voor optillen, opligten, vooral van zware lasten sprekende: anders is het woord *tillen* ook wel in Twenthe gebruikelijk.

Biling beteekent bij langs of bij heen of langs heen. Een landman u den weg zullende wijzen zegt: « Doe möst den camp hen *biling* goan." Gij moet langs dat land heen gaan.

Biester. *Ik sin oppen biester* beteekent: ik ben in de war, ik vergis mij geheel en al, ik ben het spoor bijster. Ook zegt men: *t is biester weêr*, *t is biester kold* enz.

Bolle of *bol*. Hoogduitsch *Bald*, spoedig, schielijk. De Twenther zegt: *t is bol tied*, *wi hept bolle Jacobi*. Ook is in het Twentsch eene *bolle* zekere duiker of pompgoot in eenen weg, uit eenen uitgeholden boomstam vervaardigd. Een stier of bul heet in het Overijsselsch en Twentsch *de bol* (1), doch alsdan heeft de *o* eenen geheel anderen, eigenaardigen klank, en die voor vreemdelingen even moeijelijk te onderscheiden is, als voor de meeste Overijsselschen, de in den mond der Hollanders en Zeeuwen zoo verschillende klank der *oo* in sl*oo*t, kl*oo*t, st*oo*t en p*oo*t (2)

(1) In zuiver Hollandsch en Zeeuwsch vindt men dezen klank in het woordje *vol*, hetwelk geheel anders klinkt als *hol* en *bol*, b.v. een vol glas, en een hol of bol glas, volle glazen, holle en bolle glazen.

(2) *Poot* of been van een dier.

(meerv. **sl*oo*ten**, **kl*oo*ten**, st*oo*ten, poot-
schen die in n*oo*t, kr*oo*t, p*oo*t (1) en mo
n*o*ten, kr*o*ten, p*o*ten en m*o*ten). En h
te pas, hetgeen ik hier voren aanmerk
het aantreffen eener zuivere beteekenis,
in ons Overijsselsch die woorden, v
de tegenwoordig aangenomene spelling
GENBEEK, in het meervoud de *oo*
geheel anders uitgesproken, dan di
volgens dezelfde spelling in het meerv
ben. In het eerste geval verandert
of *eu*, en in het tweede wordt de
verdubbeld. b. v. Sl*oo*ten (graften
Twentsch *sleuten*; *pooten* of voeten
peuten en *peutkes*, en *klooten* of ball
Twentsch uitgesproken, wordt *kleut*
tegen hebben *poten* of stekjes, *got*
in het Overijsselsch meerv. *pötten*,
nötten.

Buul, zak of buidel. Het woord
wordt zoo wel voor kleine als groote
bruikt. De *geldbuul*, de *meelbuul* en
voor zakken in de kleederen, noch
der vrouwen; deze heeten *de tuk* h
'thalozietukske, de broekzak, het h
Papieren zakjes heeten ook *buelkes*,
zoogenaamde peperhuisjes *tuutkes*.

Bruege of ***Brugge*** voor boterham
mit naegelholt is een boterham m
rookt vleesch. Zou *brugge* hier o

---

(1) *Poot* of stekje van een plant of he

Du bist en dohr
wat heel erg,
zel!
il te kennen ge-
een duchtig pak
le vingeren heeft
eb em is effekes
oelen kan den an-

lder beteekent ie-
spreker.
the zijn in iedere
bare bouwlanden,
or geene heggen of
scheiden eigenaren
oeven omringd zijn.
stukken bouwland,
liggen, door hoo-
ezet, van het veld
heiden. Zulke afge-
worden *kampen* ge-
dikwijls twee, drie
door woningen om-
rste en beste gedeel-
lerzettingen der Sak-
Esch, als bijzondere
onderen naam; ieder
er of min groot veld
gescheiden, bij voorb.
he, de *Holsterhoek* in
de *Marserhoek* enz.
den van Enschedé is
en rondom door de

(meerv. slooten, klooten, stooten, pooten) tusschen die in noot, kroot, poot (1) en moot (meerv. noten, kroten, poten en moten). En hier komt te pas, hetgeen ik hier voren aanmerkte nopens het aantreffen eener zuivere beteekenis, wordende in ons Overijsselsch die woorden, welke naar de tegenwoordig aangenomene spelling van SIEGENBEEK, in het meervoud de *oo* behouden, geheel anders uitgesproken, dan die, welke volgens dezelfde spelling in het meervoud *o* hebben. In het eerste geval verandert de *oo* in *ö* of *eu*, en in het tweede wordt de medeklinker verdubbeld. b. v. Slooten (graften of gravens) Twentsch *sleuten*; *pooten* of voeten van dieren *peuten* en *peutkes*, en *klooten* of ballen, in het Twentsch uitgesproken, wordt *kleuten*; daarentegen hebben *poten* of stekjes, *goten* en *noten* in het Overijsselsch meerv. *pötten*, *götten* en *nötten*.

Buul, zak of buidel. Het woord *buul* of *buel* wordt zoo wel voor kleine als groote zakken gebruikt. De *geldbuul*, de *meelbuul* enz. maar niet voor zakken in de kleederen, noch de losse zak der vrouwen; deze heeten *de tuk* b. v. *boxentuk*, *'thalozietukske*, de broekzak, het horologiezakje. Papieren zakjes heeten ook *buelkes*, en kleine of zoogenaamde peperhuisjes *tuutkes*.

Bruege of *Brugge* voor boterham. Een *brugge mit naegelholt* is een boterham met raauw gerookt vleesch. Zou *brugge* hier ook voor *dam*

(1) *Poot* of stekje van een plant of heestergewas.

gebezigd worden? Immers zegt men elders wel eens, wanneer melkspijs zal gegeten worden, en men vooraf een sneedje brood of boterham wil gebruiken: « ik zal eerst een dam leggen."

Camerling. De nog niet zeer lang geleden in Overijssel bestaan hebbende hofhoorige lieden werden verdeeld in drie voorname soorten, *Hofvrien*, *Camerlingen* en *Hofeigenen*. Algemeen moet men het daarvoor houden, dat de *Camerlingen* tot die afhankelijke lieden behoorden, wier slaafsche dienst bestond, om voor den Hofheer kamer- of huisdienst te verrigten, terwijl zij overigens met hunne huisgezinnen, hunne eigen woningen, landerijen en vee hadden, even als de *Hofvrijen*, *Hofeigenen*, *Hofbodens* enz. Het is niet uit de lucht gegrepen, als men onze hofhoorige meijerlieden, en alle de hofhoorigen, die te midden der talrijke bevolking van Twenthe hunne afzonderlijke regten hadden (1), houdt voor nakomelingen der oude *Tubanters* en *Saliërs*, die door de Saksen niet verdreven, maar overheerd waren, en die zij in de Marken als lijfeigenen lieten wonen. Opmerkelijk was de bepaling van het trouwen onder elkander of in den bloede; en nog opmerkelijker de wet omtrent tweelingen, luidende aldus: « Soo eene « vrouwe twee kinderen heft op ener dracht ende « tijt, so sal dat jongste dairvan vrij sijn, son- « der eenige horigheit."

---

(1) Zie Racer *Overijss. Gedenkst.* Zie ook Nader Reglement op het Hofhoorig Regt in Twenthe dd. 17 Martii 1546.

Deel of *deile.* Dit is in de Twentsche en Overijsselsche woningen de naam van den dorschvloer, of wel de geheele platte ruimte binnenshuis, van goed doorwerkte klei gemaakt: kort voor den haard en aan de zoogenaamde bovendeur, meestal aan het oosteinde der woningen, is de vloer van keisteenen. Hier en daar bij welgestelde boeren en bij de meeste landbouwende burgers in de kleine steden en op de dorpen, is de *deele* van vierkant gehouwen Gildehuizer of Bentheimer steen.

Deur. De echt Twentsche klank van dit woord komt volkomen overeen met den Franschen klank *eur* of *oeur*, in de woorden *l'heure*, *malheur*, *coeur* enz. De kleine deur, nabij den algemeenen haard, die tot den gewonen in- en uitgang van het huisgezin dient, heet de *bovvendöör;* de groote of dubbelde deur aan de tegenovergestelde zijde van het langwerpig vierkant, strekkende ter in- en uitlating van het vee en ter inrijding van den voorraad heet de *ninendöör.*

Diek of *dÿk.* De groote wegen in Overijssel worden *dÿken* genoemd, ofschoon zij met den overigen bodem genoegzaam gelijk liggen: in het Graafschap Bentheim en elders zegt men ook *Dam.* Evenwel wordt de benaming van *diek* alleen gebezigd ter plaatse, alwaar de grond laag en moerassig is, en alwaar ter wederzijde van den weg gravens of slooten zijn: in hoogere en zanderige streken houdt het woord *diek* op, en de weg heet weg, of passagie of groote slage.

Dohr of *dorr*, zoo veel als dom, onvatbaar. Van een' stumpert, die moeijelijk iets begrijpt,

zegt men: *Wat bist du dohr! Du bist en dohr kueken!* Loopt de onvatbaarheid wat heel erg, dan zegt men: *t is n'en dommen ezzel!*

Effekes. Als een Twenther wil te kennen geven, dat hij zijne wederpartij een duchtig pak heeft gegeven, of gevoelig door de vingeren heeft laten gaan, dan zegt hij: « *k' eb em is effekes aneveult:* maar dit eventjes aanvoelen kan den anderen dikwijls lang heugen.

Eevenolder. T'is mien eevenolder beteekent iemand van dezelfde jaren als de spreker.

Esch. De Esschen in Twenthe zijn in iedere Marke die uitgestrekte vruchtbare bouwlanden, welke aan elkander gelegen, door geene heggen of wallen gescheiden, aan onderscheiden eigenaren toebehooren en door de bouwhoeven omringd zijn. Daarentegen zijn de andere stukken bouwland, die geïsoleerd of op zich zelve liggen, door hooge wallen, met kreupelhout bezet, van het veld of de heide en meijen afgescheiden. Zulke afgescheiden stukken bouwland worden *kampen* genoemd. Ieder Marke heeft dikwijls twee, drie en meer zulke Esschen, alle door woningen omringd. Zij zijn het vruchtbaarste en beste gedeelte der Marke, de eerste nederzettingen der Saksen. Dikwijls draagt ieder Esch, als bijzondere wijk der Marke, eenen bijzonderen naam: ieder wijk of hoek is door eén meer of min groot veld van de andere wijk of hoek afgescheiden, bij voorb. de *groote Linderhoek* in Volthe, de *Holsterhoek* in Beuningen, de *Leurenhoek*, de *Marserhoek* enz. De *Lonneker*-esch ten Noorden van Enschedé is een der grootste in Twenthe en rondom door de

erven en woningen omringd. Er zijn Marken, die op zich zelve den naam van *Esch* dragen, als *Delder-Esch*, de *Eschmarkte* ten Zuidoosten van Enschedé, de voornaamste en rijkste in Twenthe.

Evertas, of hagedis.

Fixs. Dezen naam draagt dat hondenras, elders keeshonden genoemd. Een boerenfixs van de regte soort is de geschiktste hond, om de koeijen en ganzen, die in het open veld en in de heiden of broeken gelaten worden, van de bouwakkers af te houden. Zoodra een der huisgenooten bespeurt, dat de koeijen of ganzen op het verboden terrein komen, roept hij: „*toe fixs! sa vast!*" en terstond stuift fixs op de overtreders los, die hals over kop den kamp af en het veld in vlugten. Eene kleiner soort van honden heet *Sibbekes*, die denzelfden dienst verrigten.

Goônsdag. Eene verkorting van *Godansdag*; de vierde dag der week, woensdag of *Wodansdag* (Engelsch Wednesday — spreek uit Weddensday.) De dingsdag heet in Twenthe *Dingseldag* en donderdag *Donnersdag*.

Handholden. Een woord van gewigtige beteekenis. De voormalige Drosten en Rigters hebben dat handholden vaak ondervonden.

Hilde. Zoo heet eene soort van zoldering, tusschen den langen koestal en den balken, alwaar het hooi en stroo tot dagelijksch gebruik borgen wordt. Van daar ook een *hilde-ledder* en een *balken-ledder*.

Höltink. Zoo heet eene vergadering van alle de stemgeregtigden (Goedsheeren en Eigengeërfden) in de Marken. Het gaat in deze vergaderingen

somtijds vrij druk, of zoo als een Twenther zou zeggen: « *et geet er mangs büster too.* Want de nietgeregtigde kotters, ja zelfs de huurlieden en hutbewoners verschijnen er ook, die door hunne dreigende houding dikwijls een' grooten invloed op de deliberatiën uitoefenen. Eene zoodanige vergadering of *Höltink* zou een fraai tafereel voor een' schilder opleveren. Men verbeelde zich de ruim 80 voet lange en 33 voet wijde binnenruimte eener Twentsche boerenwoning (want de *Hölting* wordt thans meesttijds in de grootste woning der Marke gehouden); aan het einde dezer ruimte rondom den grooten, van alle kanten openen haard, zitten de grondbezitters of hunne gevolmagtigden, met de eigengeërfde boeren, op stoelen en banken. In eenen hoek naast den haard staat eene tafel, waaraan de Markenrigter met deszelfs Schrijver en de Keurnooten. Een groote foliant (het Markenboek) papieren en schrijfgereedschappen, liggen op de tafel. Achter de op stoelen en banken zittende voornaamste boeren, staan digt op elkander de mindere *buijren*, kotters, hutters en anderen, leunende op hunne koezen of op den schouder van hunnen voorman. De opstijgende vlammen van het vrij groote vuur doen eene treffende uitwerking op de sprekende gelaatstrekken dezer mannen. Zij luisteren met groote aandacht naar het voorlezen der notelen en het voorstel van den Heer Markenrigter, die de punten van deliberatie ontvouwt en aan het oordeel der stemgeregtigden onderwerpt. Strookt nu het gevoelen der groote boeren en goedsheeren met dat der kleinen en

huurlieden, dan loopt alles goed af; maar vermeenen de laatstgemelden, dat zij benadeeld worden, vooral wanneer een of meer der grootere boeren hunne partij trekken, dan ontstaat er een tumult, dat iemand hooren en zien vergaat, en de verwarring wordt zoo groot, dat de vergadering geen behoorlijk besluit kan nemen. Het ontzag evenwel voor den Markenrigter en de verdere goedsheeren weerhoudt de anders tot schoeven, dringen en kloppen geneigde menigte en zij zakken af, in de overtuiging, dat zij het nemen eener verderfelijke resolutie in de Marke verhinderd hebben. Maar de uitkomst leert, dat zij in hunne meening bedrogen zijn, want er hebben dikwils ten dezen onregtvaardigheden van belang plaats, die echter welhaast, zoo als te hopen is, niet meer zullen komen plaats hebben, wanneer de Marken alle zullen verdeeld zijn!!!

Horst. De hooge plekken in de lage velden en broeken worden *horsten* genoemd. Ook heet de plaats aan den balken, naast den grooten schoorsteenboezem, alwaar het vleesch, spek en worst opgehangen wordt, de *hörste*, zoo als in een bekend Twentsch liedje voorkomt:

Bovven inne de hörste,
Doar hange de spiele mit wörste:
Doo mi eenen langen,
En loat dee kleine mer hangen.

Hesseman, zoo wordt het zwijn meestal genoemd.

Kötters, käters. Er zijn van oudsher in sommige Marken eigen vrije kötters geweest, ook gewaarde kotters genoemd. Zij hadden evenwel geene stem op de goedsheerenvergadering.

Klakkeloos, voor opzettelijk, slechts, alleenlijk. De landman zegt: *Ik sin er klakkeloos om in stad ekommen.* Hij wil zeggen, dat hij alleen om die reden gekomen is en anders niet in de stad te doen had. Het woord *slichs* wordt ook wel eens in denzelfden zin gebezigd.

Kluen. (Zie *Schadden.*)

Koeze. Het gebruik en vooral het misbruik van dezen geduchten stok schijnt sterk te verminderen. Voormaals zou geen boer naar de stad, naar een maagsmaal, mestbier, huesrigting enz. gegaan zijn zonder zijne *koeze*, en waarvan hij dan ook, als er *meuite* ontstond, een handig of onhandig gebruik maakte. Een echte *koeze* moet van taai, hard hout, vijf voet lang en onderaan van een knobbel of knoest voorzien zijn. Eene kloppartij met zoodanige stokken, te weten als het een geregeld duël was, was belangrijk en liep zelden af, zonder dat een der partijen bewusteloos of zwaar gewond op den grond lag; want ieder slag was op het hoofd der wederpartij gemunt. De gevangenisstraffen, bij het *Code pénal* bepaald, hebben aan deze boerenduëllen en andere kloppartijen paal en perk gesteld. Zoo lang het, naar luid van het belangrijke art. V. tit. XXIII. D. II van het *Overijsselsch Landrecht*, met eene breucke van II of V Olde Schilden werd gestraft, kwam er de boer naar zijne meening goed af, wanneer hij maar *wille* gehad en zijne partij een gat in het hoofd of een arm aan stuk geslagen had. Maar aan het *brommen* (zoo noemt hij het gevangen zitten) heeft hij een *saramsen* hekel, en daarom is hij

kopschuw voor vechten en slagerij, hoezeer hij toch hunkert naar eene *schoeverei*, *drungparti*, *handholden*, *bokken* en dergelijke roesemoeserijen, en zijn getrouwe *koeze* wel eens liever op de armen of den kop van zijn' viand zou willen beproeven, dan er slechts met de handen onder de kin op te staan leunen.

Kuêren, *keuijeren*. *O! wat onwiis gekeuijer!* O! wat malle praat! *tis mer gekeuijer van de lue.* Het is maar gebabbel van de menschen. *Wi saten theope te kueren, on marckede nich dat jummes ons beluesterde.*

Landewe of *Landeven* worden in onze heidevelden eene soort van wallen genoemd, die honderden ellen, ja somtijds een vierde uur gaans en nog langer zijn. Sommige derzelven dragen duidelijke sporen van te wederzijden eene sloot of graven te hebben gehad. Zij zijn van overoude herkomst en allerwaarschijnlijkst uit de tijden der Saksen. In sommige stukken der 12e en volgende eeuwen komen zij voor onder den naam van *Landweren*, die in stand gehouden werden door de Hooge Landsregering, en even als tegenwoordig onze wegen, beken en waterleidingen, aan eene jaarlijksche schouw onderhevig waren.

Mötten of *Meutten*, voor afweren, stuiten, te keer gaan, beletten. *Meut'em! Meut'em!* beteekent keer hem! Een' ander' beletten over zijn' akker of grond te gaan, heet *meutten*. Het werkwoord *moeten* wordt in het Twentsch uitgesproken *mutten* of *mötten* en klinkt geheel anders als *meutten* of te keer gaan; in de conjugatie dezer verba is het onderscheid nog aanmerkelijker.

Naber. Buurman, nabuur.

Nagelholt, of *Naegelholt*, gedroogd of gerookt vleesch. (Zie *Brugge*). In bijna alle woningen, tot de geringste toe, vindt men dit gezonde voedsel. Bij elk onverwacht bezoek wordt het nagelholt van den balken gestoken en den gast fijn gesneden, bij den pompernikkel of den stoeten voorgezet. De kaas is uiterst zeldzaam.

Nummes of *Nummens*. Niemand.

Moat of *Moate*, laag liggend hooi- of grasland. Ligt het hooi- of grasland hoog, dan zegt men *weide* of *camp*. Men vindt de *moaten* meestal buiten de Esschen en vrij verre van de woningen, in zulk laag gedeelte der Marke, dat 's winters altijd dras staat. Men noemt deze lage hooilanden ook wel *Meijen*: de *Ageler*- de *Volter*- de *Beuninger*-meijen. Er zijn echter nabij de meeste woningen een of meer *moaten* aan den *goarden an*, die evenwel zelden worden gehooid, maar voor den eersten aantast dienen, om het vee op stal te voederen.

Onland. Moerasgrond, namelijk zoodanige voormalige poelen, die door het aanwassen van waterplanten geheel zijn digt gegroeid, doch waarvan de vaste bodem vrij diep onder de oppervlakte ligt. Dit is het ontstaan van sommige hooge veenen. Ik heb voor omtrent 38 jaren in het Volterveld eene plaats gekend, *den voggelpoel* genaamd, waarin wij veel aal en *sleejen* (zeelten) vingen. In meer dan 20 jaren was ik op die plek niet geweest en in het verleden jaar, met mijne zonen, in het broek willende gaan visschen, dacht ik ook den *voggelpoel* eens

op te nemen; maar hij was zoodanig toegegroeid, dat ik hem in het eerst niet kon vinden — geen spoor van water was meer zigtbaar — het was *onland*, en wel zoo vast, dat wij er over gaan konden.

Schadden. Veenaardige zoden, ongeveer ter dikte van drie a vier vingerbreedten, bedekt met korte heide. Het is eene zeer goede brandstof. Vele landbouwers brengen eenige voeren van die schadden bij elkander, die zij, op eene in het veld effen gemaakte plek, met water tot eene pap, door middel van een paard, laten aan stuk treden, als wanneer veel zand op den bodem zinkt. Vervolgens wordt de veenspecie gevormd, op het veld te droogen gezet, en levert onder den naam van *kluen* eene vrij goede soort van turf. De plek, waarop de veenspecie wordt getreed en toebereid, draagt den naam van *bedstede*.

Schoeven, *Schoeverei*. Wanneer de liefhebbers van eene klopppartij de poppen aan het dansen willen hebben, beginnen zij de twistende partijen tegen elkander aan te dringen, die elkander alsdan woedend aanpakken, en er ontstaat eene algemeene verwarring en vechtpartij. Ook heeft er dikwils eene *schoeverei* plaats, wanneer in eene herberg rusie is, en de politie-dienaars daar tusschen komen. De zaak wordt dan voor deze ambtenaren zeer bedenkelijk; de tafels worden om verre gedrongen, de lichten uitgepoest, en het regent slagen en nog wat. In dergelijke gevallen worden de slagers zelden ontdekt, en al wordt ook de helft van de tegenwoordig geweest zijnde personen gedagvaard en tot kond-

schap getrokken, het helpt niets. Zij verklaren vlot weg, dat zij wel de rusie gezien en gehoord hebben, maar niet gezien wie de slagen toebragten. Dit heet ook al *handholden*. Ik moet echter ter eere van de Twentekers zeggen, dat, hoe groote liefhebbers zij ook zijn van ranselen, vechten en slaan, zij niet wraakgierig zijn en over het algemeen ligtelijk zijn te verzoenen, te weten na de kloppartij. Ook hebben zij een' diepen afkeer van messen-wonden, en het is ten hoogsten zeldzaam, dat er een mes getrokken wordt.

Ik zal deze bijdrage eindigen met de aanmerking, dat, wel is waar, in het hedendaagsch Twentsch, vele woorden en uitdrukkingen gebezigd worden uit het meer gezuiverd Nederduitsch, zoo als een opmerkzaam toehoorder, wanneer hij de Twenthers hoort redeneren, al spoedig zal gewaar worden; ook zal hij eene menigte stadhuis- en fransche basterdwoorden hooren, die zij (even als overal plaats heeft) soms wonderlijk verminkt uitstooten: maar desniettemin is het Twentsch, zelfs zoo als het door den burgerstand wordt gesproken, nog zoo zeer verschillend van het Hollandsch, dat niemand uit Amsterdam, Rotterdam, Utrecht of elders, eenen halven volzin van een Twentsch discours kan vatten. Onlangs te *Borne* in een logement pleisterende, zat er bij de jonge kasteleines een theegezelschap van meisjes en jonge vrouwen, die onder het breijen en naaijen, zeer levendig met elkander snapten. Wij zaten aan eene andere tafel met een jong Amsterdamsch koopman, die meer in Twenthe had gereisd en

die, hoe aandachtig hij ook toeluisterde, aan ons verklaarde, dat hij geen woord van het discours der Dames verstond. En evenwel was de taal dezer Bornsche burgeressen nog zeer verschillend van die, welke een gezelschap van boerendochters u zou doen hooren.

Er zou over de etymologie, beteekenis, herkomst en diepen zin van vele woorden nog vrij wat kunnen worden gezegd; doch ik moet het er voor dit maal bij laten en herhalen, wat ik reeds in den aanvang zeide: dat men deze bijdrage zoude nemen en houden voor hetgene zij is en niet voor hetgene zij konde zijn.

Oldenzaal J. Helderman.

October 1838.

DE MEMORIËN TE KAMPEN.

II.

DE MEMORIE VAN HET HEILIG KRUIS.

In dezen almanak voor oudheid en letteren, van het jaar 1839, heb ik berigt gegeven van de *Schepens-Memorie* te Kampen, opgerigt in het jaar 1311 (1). Ten vervolge daarvan zal ik thans van de instelling der *Memorie van het* HEILIG KRUIS, welke ruim eene eeuw later plaats had, de overgeblevene gedenkstukken mededeelen, van dewelke slechts een enkel afschrift bestaat, zoo het mij toescheen, wel waardig der vergetelheid onttrokken en door den druk bekend gemaakt te worden. Zoodanige oorspronkelijke stukken toch hebben voor den oudheidminnaar eene bijzondere waarde; daar zij hem als in den tijd zelve van die instellingen verplaatsen, van derzelver doel en strekking voldoende inlichting geven, met de kerkgebruiken, het taaleigen, de denk- en leerwijze der opzieners, en met den geest des Christendoms van dien tijd in het algemeen nader bekend maken, en dus voor den beoefenaar der geschiedenis tevens nuttig kunnen zijn.

---

(1) Door eene drukfout wordt aldaar bladz. 129 verkeerdelijk gelezen : 1316.

De Memorie of Broederschap van het H. Kruis werd in het jaar 1416 opgerigt door eenige inwoners dezer stad, die, bezield met den gewonen godsdienstijver van dien tijd, de plegtige eerdienst van het hoogaltaar in de St. Nicolaaskerk poogden te bevorderen en op te luisteren. Deze Parochie- of Kerspel-kerk, in 1369 gesticht en aan den H. NICOLAAS gewijd, welker prachtig koor en honderd voet hooge kruisgewelven, na verloop van bijna vijf eeuwen, zich nog ongeschonden vertoonen, en ons de bekwaamheid des bouwmeesters doen bewonderen, had reeds in het stichtingsjaar der genoemde Memorie (1416) groote vermaardheid verkregen; op Paaschdag van dat jaar hadden 8000 parochianen aldaar gecommuniceerd; maar bij den toenemenden bloei van handel, zeevaart en fabrijken, werd de milddadigheid der vrome burgers nog krachtiger opgewekt, om dit schoone gothische gebouw met voortbrengselen van schilder- en beeldhouwkunst te verrijken. Het getal der altaren, door bijzondere personen gesticht, en met de noodige inkomsten voor den dienst der priesteren begiftigd, was in het jaar 1571 tot 24 opgeklommen. De binnenwanden der kerk en de kleine kapellen in den omgang van het koor waren geheel met die altaren vervuld en bezet; meer dan 80 misdiensten werden elke week door geordende priesters voor de vergaderde menigte gehouden, op zon- en feestdagen, wanneer de plegtige dienst door sermoenen, koorgezangen, orgelspel en prachtige verlichting werd opgeluisterd, stroomden de kerspellieden in talrijke scharen derwaarts. Maar

onder de sieraden dezer kerk muntte bovenal uit het hoogaltaar voor het koor; hetzelve werd in 1499 van rood koper gegoten en kostbaar bewerkt; het bovenste gedeelte, zonder het voetstuk, bevatte 9063 ponden koper. Op het altaar stond een verguld zilveren kruis, waarin een stukje hout, zoo als men geloofde, van hetzelfde kruis, waaraan CHRISTUS geleden had, werd bewaard; ter eere en ter gedachtenis van welk kruis, deze broederschap *de Memorie van het heilig kruis* werd genoemd, van welker instelling wij nu de gedenkstukken laten volgen.

Dezelve behelzen I. de Instelling zelve, benevens de wetten en verpligtingen der Memoriebroeders, II. de goedkeuring en vergunning van den kerkheer, III. de bevestiging en aflaat van Bisschop FREDERIK VAN BLANCKENHEIM, IV. de Inwijding en aflaat des bisschops van Korkagen, V. de nadere aanprijzing en den aflaatsbrief van Bisschop RUDOLF VAN DIEPHOLT, en VI. een Fragment van een sermoen van 't heilig Kruis.

I. *Instelling der Memorie; wetten en pligten der Memorie-broeders.*

Totten loue godes, marien ende alre hilligen, ende sonderlinge toe eeren ende toe weerdicheden des hogen hilligen weerde gebenedididen cruces, daer ihesus cristus onser alre suntmaker den alren bittersten doet an leet, om ons allen salich ende gesont te maken in der sielen, sonderlinge den broederen ende susteren deser broederscap,

die gestoruen syn in deser tyt (1), soe is gemaket eene broederscap of eene memorie des hilligen weerden cruces onses lieuen heren, in deser manieren, hier nae beschreuen.

In den jaeren ons heren dusent vierhondert ende sestyn is gesat eene broederscap van den weerden hilligen cruce onses lieuen heren, mit consent onses genedigen heren, her Frederic van Blanckenhem biscop Tutrecht ende heren Ermbrecht Wtenleen, Kerchere van Campen ende mit somige borgeren in Campen, nae formen ende statuten, naebescreven.

In den Irsten soe sal men die hoechtiden van den hilligen cruce hoechtytlike begaen in der hillige kerken, alsoe dat men des auonts toe vesperen dienen sal mitten cappen, opten orgele spelen ende hoechtytlike singen ende des morgens eene vroemisse singen mit vier scoelren (2).

Item. die homisse des gelikes te dienen als gewoenlic is des hoechtydes. It. des middages een sermoen van der hoechtyt des hillygen cruces by enen priester, den die memoriemeisters dairtoe ordineren.

Item. soe sal die priester vor alle doden broederen en susteren op den preckstoel bidden, die jn dat jaer verstoruen synt.

Item. soe salmen alle dat jair doer, des vridages inder weke, singen hoechtytlike eene vromisse van den hillige cruce te dienen ende opten

(1) De pest had kort te voren buitengewone sterfte veroorzaakt. *Hist. Kamper Kron.* I. D. bl. 192, 193.

(2) Scholieren, jonge zangers of koorgezellen.

orgel te spielen ende mitten clerken ende die geleerde gesellen, die daer dan comen omme godes willen ende in die eere des hilligen cruces, omme die misse helpen te singen.

Item. soe sal een jgelic broeder off suster desser memorie lesen alle dage drie pater noster ende drie Aue maria voir levendigen ende doden broederen ende susteren desser memorien, omme genade te vercrigen ende ewige vroude mit gode, Amen.

Item. soe sal men hebben vyf stalkeersen (1), die salmen den armen doen om godes willen inder kerken mede toe begaene, wie des begeert.

Item. wanneer een broeder off suster desser memorie sterft ende men hem begaen sal, den salmen doen der memorie keersen oftmen die begeert.

Item. wanneer een broeder off suster desser memorie gestoruen is, soe sal ellic broeder off suster voir des doden siele lesen V pater noster ende soe voele Aue maria, dat onse lieue here hem verbarmen moet over die siele des doden.

Item. soe hebben die broederen en susteren gemeenlic overdragen, dat men vigilie sal singen van negen lexenen, *parce michi domine*, des naesten sonnendages voir der hoechtyd der verheffinge des hilligen cruces in den haruest, ende des manendages dair nae sielmisse singen voir die homisse, voer alle die gemene broederen ende susteren, die gestoruen syn wt desse memorien, dat hem onse here got allen ewige ruste verlenen moet.

---

(1) Ook *Apostel-* en *Engelenkeersen* genoemd.

Item. des sonnendages nae der hoechtyt des hilligen cruces voirscr. soe sullen die procuratores of memoriemeisters versien hebben den gemenen broederen van eene maeltyt op eene eersame stede, dair sie gadelike sitten moegen ende dair salmen hem voirrichten speck ende moes ende twee gerichten dair toe, een gesoden ende een gebraden, nae goetduncken der procuratoirs.

Item. soe sullen die procuratoirs ordineren enen die leset ter tafelen totter seluer tyt.

Item. soe en sal geen broeder medebrengen of noeden enigen gast, ten weer sake dat hi broederscap annemen wolde.

Item. niemant en sal den anderen toedrincken.

Item. niemant en sal enigen kyf maken, ende gevielt onuersiens, dat van woirden ene schelinge quame, dat got verbieden moet, dat sullen weder versoenen die procuratoirs eer die broeders van dair scheiden.

Item. soe en sal geen broeder van dair scheiden tensy dat alle ding gerakent sy ende betaelt van dier maeltyt, tot willen der procuratoirs.

Item, soe wes dair overbliuet van spisen ende van drancke salmen geuen totter eeren godes den armen, dair des noet is.

Item. als alle ding geslicht is, soe salmen noemen eenen nyen procuratoir, den die olde kiesen sal die dan dair ofgaet, mit raede der geenre die dair anbliven. Ende dit sal men alle jaer doen. Desse procuratoirs sullen drie wesen, alsoe dat dair altoes twee olden anbliuen. En weert sake dat enich van desen procuratoirs storuen binnen tides, soe sullen die twee anderen

enen gueden man kiesen jn des geens stede die gestoruen is. Dit salmen doen bynnen den jrste viertyn dagen.

Item. soe sullen die drie olde procuratoirs den nyen eenen dach raemen ende doen rekenscap van den geledenen jare, wat sy ontfangen hebben ende wtgegeven, ende dair sullen tegenwoirdich wesen drie van den oldesten broeders onser memorien.

Item. jn den jare ons heren m cccc en xxi des sonnendages nae des hilligen cruces dach hebben ouerdragen broederen ende susteren desser memorien, soe wie afliuig wort van broederen ende susteren, dat hie sal geuen ten alre mynsten drie pont wasses, dairmen mede verluchte dat weerde hillige cruce tot der missen des vridages ende dairt noet is, opdat hie verlucht werde mit gode jnder ewigen glorien, Amen.

Item. Int jaer ons heren m cccc lxij js ouerdragen bij consent der gemenen broederen, dair niemant en was die dair en tegens sachte, dat die memoriemeisters moegen kiesen jairlix enen nyen memoriemeister van den broederen, soewel die dair dan niet tegenwoirdich were, als die dair tegenwoirdich weren.

Item. soe sullen die procuratoirs dair gene aelmissen meer opleggen ten weert sake, dat dair eenen olden schilt des jairs aen gueden renthe toe gegeuen oft bewesen were, ende een jair pachtes dair by toeuogen, opdat die memorie niet tachteren en gae.

Item. soe salmen den armen alle sonnendage geuen, alsmen dat wywater ludet, een broet van

ij placke ende een half ℔ botteren des winters, ende des somers een half pont speckes ende jnder vasten iij heringe, nae guetduncken der procuratoirs. Ende des vridages als die klocke xij geslegen heeft, salmen die teikene geuen den armen, die des sonnendages dair nae die armissen hebben sullen.

Omtrent den jaarlijkschen maaltijd, welke in later tijd op het raadhuis gehouden werd, vind ik nog het volgende opgeteekend:

Anno xv^c^xxvj op ten sonnendach na des hilligen Cruces dach exaltationis hebben de gemeene memoriebroeders, opten Raedthuyse vergadert synde, eendrachtelicke gesloten ende ouerdragen, dat alle manspersoenen, die in der memorie synt, alle jairs alsmen der vorsz. memorien maeltyt dient, mede terselver maeltijt sullen comen eten ende dat elck memoriebroeder, hy sy dan bynnen off buyten Campen, sieck offt anders, geen noetsaicken wtgesondert, syn volle schottelgelt betalen sall gelyck andere broeders, die ter maeltyt tegenwoirdich comen, welcke schottelgelt de memoriemeisters sullen moghen wthpenden als pandtber scholt.

(get) JOH. BREDA *Secret.*^s^

De broederschap onder zoodanige bepalingen met vergunning des kerkheers opgerigt en door den Bisschop goedgekeurd en bevestigd, werd vervolgens door de gezegelde opene brieven dier Prelaten nader bekrachtigd, den deelgenooten ruime geestelijke voorregten toegezegd en allen

geloovigen, die hunne milddadigheid, ter versiering van het altaar, of ter opluistering der dienst, zouden betoonen, verligting van de hun opgelegde boetedoening verleend.

De latijnsche brieven, waarvan de oude vertaling nu volgt, geven hiervan omstandig berigt.

II. *Vergunning des Kerkheers tot het zingen der mis van het* H. KRUIS.

Ik Ermbrecht Wtenleen, Canonnick tot Oudemunster Tutrecht ende Cureit (1) in der tyt der kerken van Campen, doe kondt ende kenlick mit desen breue, dat ik, voir my ende voir myn nacoemelingen der kercken van Campen voersz. gegeuen ende verleent hebbe ende geue ende verleene toe ewygen dagen, in die eere gods ende synre gebenedyder moeder maget Marien ende des hillygen Cruces, om toe vermeeren den dienst gods in mynre kerken voirscr. den Eerberen broederscap des hillygen cruces voirsz, dat sie sullen ende moegen laten singen alle vrydage, tot ewygen dagen, eene misse in die eere gods ende des hillygen Crucis voersz. opten hogen altaer in mynre kercken van Campen voersc. voer der tyt, dat men gewoenlick is hoemisse opten altaer voersz. toe singen. Ende soe wes dair dan opten altaer voersz. geoffert sal werden, sullen die broederen van den hillygen cruce voersc. hebben ende kieren toe orber des preesters, die die misse ver-

(1) *Curator* of *Curio*, opzigter der kerspel-kerken.

waren sal, ende toe ornamenten, toe kelcken, ende toe orber godes dienste voersc. Ende soe wes hem dan ouerblyft sullen sie geuen den pueren armen om gode. Ende des sullen die broederen voersz. my ende myne nacoemelingen voer mynre kerckenrecht geuen ende betalen alle jare erfflycke ende eewelycke, binnen die vier hillyge dagen nae des hillygen kersdage, vyff pachtponde (1), alsulckes geldes ende munte, als men in der tyt den heren van den lande mede betaelt. Aengesien oft den hillygen kersdach, off eenich van den hoechtyden onser liever Vrouwen der lieuer moeder godes, alle gods hillygen dach, off alre sielen begengenisse, wan sie op dessen vrydach voersc. coemen, soe sullen die broeders voersc: op den altaer des offers ledig staen.

Ende want ick her Ermbrecht ende broeder des hillygen cruces voersc: wille, dat alle dese puncten eewichlycke stede ende vaste blyven sullen, soe bidde ick den Eerweerdygen in gode vader, heren ffrederyck van blanckenhem toe Wtrecht, dat hi in die eere godes, Marien synre gebenedyder moeder ende des hillygen cruces voersc. alle desse puncten van synre vaderlycker macht confirmiren ende approbieren wil. In oerkonde der waerheit soe heb ick Ermbrecht voerscr. mynen segel onder an dessen breef doen hangen. Gegeuen int jaer ons heren m cccc ende xix op sinte poncianus auent.

---

(1) Een pachtpond of heerenpond deed 14 stuivers.

De confirmatie des bisschops luidt als volgt:

Frederick van der gracien gods biscop Tutrecht, tot kennisse alre luiden begeren wy toe coemen, dat alle puncten in den breuen, daer dese onse confirmacie-breef doergesteken is, wtgespraken ende narriert, recht ende beteemlycken van onsen consente ordeniert syn, wt sekere wetenheit ratificierende ende approbierende ende vast hebbende ende dieselue met inholden des tegenwoerdygen in die naeme godes mit ons biscops macht confirmieren. Beholtlyck altoes ellick syns rechts. toe tuyge onser breue gegeuen int iaer inc. m cccc xix op ons heren hemeluaerts avent.

III. *Aanbeveling en Aflaat van Bisschop* FREDERIK VAN BLANKENHEIM.

Frederik van Blankenhem by der gracien gods Biscop tot Wtrecht, allen ende een ygelick Christen menschen ewyge salicheit in gode: want dan onse here, van wes gaven dat coemt, dat men hem van syn geloeuygen weerdelycken ende louelicken dient, voele meer gift dan sie moegen verdienen. Niet toemin Wy begerende dat volck gode bequaem toe maeken ende guede wercken toe volgen, die selue geloeuygen hem toe dienen soe veer wy konnen ende moegen, geerne daertoe noeden mit aflate ende vergiffenisse, opdat sie daer van bequamer moegen worden totter godlycker gracien. Want dan, als wy verstaen hebben, voele persoenen beyde mannen ende wyuen wth deuocien ende innicheit tot love ende glorie des almachtygen gods, der alre salichster jonck-

frouwen marien synre moeder, ende in die eere sanct Nycolaes des biscops, ende oeck in vermeeringe goedes dienstes geordeniert hebben, by consent wilner heren Eremberti Wtenleen, cureit van der parochiekerken sanct nycolaes onser stat Campen onses gestichtes: doer tiaer alle vrydage ene hoechlycke misse van den hillygeu cruce opten hogen altaer voer dat gebenedyde holt des levendygen crucis Christi, eerlycken bewaert in een sylveren vergulden cruce. Ende dat die voerscr. persoenen in der tyt, als men die voerscr. misse celebriert, plegen toe setten dat bilde ons heren Jesu Christi gecruist voert choer int middel van derseluer kercken, opdat die herten der geloeuygen verwecket moegen worden innichlycker toe bidden. Ende dat daeromme die persoenen wt innyger andacht een broederscap gemaeckt hebben, die sie aldaer heeten: die broederscap des hillygen cruces, Wy sulck guet opsaet seer in goede loeuende, allen geloeuygen menschen, die in dese broederscap is, ende als men die misse celebriert ende totten ornamenten, clenoden off totten lichten off tot allen anderen dingen, die dienen totten dienst gods in desen broederscap, syn goedertieren handen reyckede, soe vaeke als sie dat doen, betrouwende van die barmherticheit des almachtygen gods ende der hillyger Apostelen peter ende pauwel ende in die macht des hillygen biscops sancte Marten ons patroens, xl daghe aflaets verlichten Wy barmhertelicken in gode van penitencie, die hem gesat is. Ende alle aflaten der kercken van Campen ende der voerscr. broederscap, hier beuoerens gegeuen, approbieren Wij

ende vestygen mit desen tegenwoerdygen scriften. In een tuich deser onser breue, die wy scarpelycken verbieden vermits dessenen wt onser kercken toe senden. Gegeuen tot Wtrecht onder ononsen segel ten saecken. Int jaer ons heren m cccc xix op sancte Matheusdach des hillygen Apostel ende Euangelisten.

Deze aanbevelingsbrieven hadden op de harten der memorie-broeders eenen beduidenden invloed; derzelver milde giften en bijdragen werden inzonderheid aangewend ter vermeerdering der missen en kerkdiensten van het hoogaltaar voor het koor, zoodat uit de vicarij van het H. Kruis, in de 16de eeuw, onderhoud gegeven werd aan twee bedienaren, door den raad benoemd, welken de pligt was opgelegd, om elke veertien dagen tien kerkdiensten te verrigten; namelijk de een drie, de ander zeven.

Eenige jaren na de oprigting der Kruismemorie werd voor dezelve, in den omgang van het koor, een afzonderlijk altaar gesticht en begiftigd met eene vicarij voor de dienst van 't H. Kruis *en* O. L. Vrouw, benevens onderhoud van eenen bedienaar, die van den raad en de kerkmeesters zijne benoeming ontving en tot het lezen van slechts eene mis wekelijks verpligt was.

Waarschijnlijk was het ook dit altaar, hetwelk in 't jaar 1431 plegtig door den bisschop van Korkagen werd ingewijd, en waarvan de volgende brief melding maakt.

IIII. *Inwijding des altaars en aflaat door den bisschop van Korkagen* (1).

Johannes by der gracien gods ende des stoels van Roemen biscop tot Korkagen, allen geloeuygen Christen menschen, die desen tegenwoerdygen breue sullen sien, eeuwyge selicheit in den heren. Toe wetene doen wy vermits inholden deser tegenwoerdygen, dat wy in den jaere m cccc xxxi op ten vyften dach der maent meerte gewyet ende geconsacreert hebben toe Campen een altaer des hillygen Cruces in sanct Nicolaus kercke in den Stichte van Wtrecht, begerende daeromme die herten der geloeuygen toe noeden ende toe trecken tot wercken der barmherticheid, betrouwende van die barmherticheid gods almachtig ende macht der hillyger Apostelen Peter ende Pauwel gegeven, verlichten wy van barmherticheid in gode allen den genen, die mit bedroefden herten mit oetmoedicheit ende innicheit op ten voerscr. altaer misse hoeren ende die oer guedertierene handen reycken ter timmeringe, lichten, ornamenten des voerscr. altaers, off die in oere testamente off daer buyten eenyge hulpe dede; golt, sylver, boecken, kelcken off eenyg ander dinck guedertierlycken geue den voerscr. altaer, off procurierden eenych dinck totten altaer, soe dicke wannier ende waer sie die voerscr. off eenych van

(1) Misschien *Cork*, de zetel van een bisdom in Ierland.

hem doen off vervullen xl dage aflaets van penitencie, die hem gesat is. Gegeven tot Campen in een tuich der waerheyt, onse segel hier angehangen. Int Jaer voerscr.

Aflaat van gezette penitentie (dat is verligting van vroeger opgelegde boetedoening of kastijding, wegens begane overtredingen) te verleenen, was ook een vermogend middel om de bezwaarde harten tot de uitoefening van milddadigheid te bewegen. Bisschop RUDOLF VAN DIEPHOLT, opvolger van FREDERIK VAN BLANCKENHEIM, verzuimde daarom niet, ter instandhouding en uitbreiding van het aanzien en vermogen dezer broederschap, daarvan gebruik te maken, waarvan de volgende brief het bewijs oplevert.

V. *Aflaatsbrief van Bisschop* RUDOLF VAN DIEPHOLT.

Rudolphus by der gracien godes ende des stoels van Roemen biscop tot Wtrecht, allen Christen menschen, die tegenwoerdich sint ende toecoemen sullen eewyge selicheit in goede. Want als die Apostel secht, dat wy alle sullen staen voer den richterstoel Christi, tontfangene nae dat wy gedaen hebben in onsen lichaeme, dat sy guet gewest off quaet, soe ist ons van noeden, dat wy den wtersten dach voercoemen mit wercken der barmherticheit ende om die eeuwyge dingen sorgsaem seyn op die aerde, dat wy mit goids hulpe mennichvoldyge vruchten ver-

gaederen sullen in den hemelen, vaste hope ende betrouwen holdende, dat die spaerlycke seyet oeck spaerlycke meyet, ende die daer seyet in benedyenge sal meyen dat eeuwyge leven.

Begerende daeromme alle Christen menschen toe trecken ende toe noeden tot wel toe doene, opdat sie daer van bequaemer moegen worden totter godlycker gracien, allen die waerachtyge penitencie doen ende gebiecht hebben, die in den missen sint, die men in die Parochiekercke van Sanct Nicolaus binnen Campen alle vrydage tot loue ende verheuinge des hillygen cruces, ende alle donredage tot loue ende eere des alre hillychsten lichaem ons heren Jesu Christi ende derseluer broederscap pleget toe singen, off die in die ander misse were, die men onder die voersc. missen leset, wt deuocien daertoe gengen, songen, beden, hoerden off die in oeren testamente, off daer buyten, golt, syluer, ornamenten, boecken, kelcken off enych ander hulpe der minnen tot die voerscr. off eenych van dien geue, off verworue dat daertoe gegeuen worde. Ende oeck om die voerscr. broederscap toe bewaerene ende tonderholdene syn guedertierne handen daertoe reyckede, van elcker missen off van ellycken wercke der guedertierenheit, minlickheit, giftinge, offerhande ende bedinge, off van elcken wercke totten hillygen cruce, off des alre hillygsten lichaem Christi, off eenych werck van anderen weldaeden, off wtreyckinge der handen, soe dicke wanneer ende waer sie die voerscr. off eenych van dien innichlyke vervulde, betrouwende van die barmhertieheit des almech-

tygen goids, der hillygen Apostelen Peter ende Pauwel ende van machten Sanct Martens ons patroens, verlenen wy xl dage aflaets, van barmherticheid in gode, van penetencie die hem gesat is. Toe tuyge ons breues mit onsen segele besegelt, gegeuen int iaer m. cccc. xxxix op ten xvij daeh in der maent nouember.

Door deze aflaats-verkondiging van RUDOLF, *postulaat* en uitverkoren bisschop van *Overijssel*, door de geestelijke voorregten, daarbij zoo mild door hem uitgeloofd, werden de geloovigen bij vernieuwing tot de uitoefening van werken der liefde jegens de memorie aangemoedigd. Door giften en geschenken van onderscheiden aard, van jaarlijksche koren- en boterpachten, geldrenten en thinsen zagen de memorie-meesters zich in staat gesteld, de kosten der versiering en verlichting des altaars te bestrijden, de priesters en kerkdienaren te loonen; maar ook de wekelijksche uitdeeling van aalmissen, bestaande in giften van brood, boter, spek of haring, aan arme huisgezinnen uit te reiken, waarvan de voorhanden zijnde giftbrieven en de rekeningen der memorie-meesters de bewijzen opleveren, en den oudheidlievenden lezer bij eene volgende gelegenheid welligt nog iets zal aangeboden worden.

Als toegift wil ik nu echter nog laten volgen het fragment van een *sermoen*, waarschijnlijk op den feestdag van het HEILIG KRUIS, volgens de instelling der memorie, door eenen priester ge-

houden, en dus met de vorige stukken eenigzins in betrekking staande.

VI. *Fragment van een Sermoen van het* Heilig Kruis.

An den cruce heeft cristus geleden meer dan jemant liden mochte, als hi selven gesproken heeft doer den propheten. O gy alle die over wech gaen, merket an ende siet of enich liden is gelyc mynen liden. Nie en is meere liden geweest, dan dat liden cristi in den cruce, want die rechtveerdige is gepiniget van den ongerechtigen voer die ongerechtigen, ende mit onrechten pinen van onrechten saken, ende van onrechten richteren. Oic heeft cristus in den cruce geleden scande ende smelicheden, die neet schendeliker of smeliker wesen en mochten. Als die wise man seget: mit den alre scendelycsten dode sullen sy hem verdomen. Cristus heeft den menschen an den cruce verloest, soedat men den niet betemeliker verlossen en mochte. Want als die schult ende misdaet doer den holte gecomen was, soe is oic die verlosinge doer den holte des cruces gecomen. Cristus heeft ons in den cruce bewyst gotlike verborgen genade, die bouen allen gaet, als die Apostel schryft: opdat gy moegen begripen mit allen hilligen welc dat sie die hoecheit, die leecheid, die lancheit ende breetheid der cracht des cruces, welke woert des Apostels Augustinus ons bedudet heeft van den hilligen cruce. Cristus heeft ons gegeuen in den cruce een exempel, soe dat ghien

volmaekter wesen en mach, als sanct peter spreekt. Cristus is voir ons gepiniget ende heeft ons syn exempel naegelaten, dat gy sullen volgen syne voetsporen. Dat hillige cruce is in den scrifturen vele dingen geliket. Want dat is geheten die slotel des hemels ende dat zeil der arken, een schip des meers. Die boem daniels, een palmboem der vruchten salomonis. Die staf daer Jacob die patriarche over die jordane medegegaen is, dat spiegel der navolginge, die ledder der opuairt, die hoeck of angel, met welken die viant geuangen wairt, een wynparse, met welker dat bloet cristi wtgedrucket is, die harpe met welker die duuel Saulis bedwongen wairt, een pael of dat thau, dair die metalene serpent yn gehangen heeft, dat thau, mit welken die voerhoefde der gelouigen geteikent werden, die candelaer, waarmede dat die tabernakel verluchtet is. Dat holt, dat die watere mäach (1) suete ghemaekt heeft, die rode, dair moyses dat volck godes mede over die jordane geleit heeft, dat sweert, dair golias mede onthoeft is, die bannier totte besunderen stride vergaderende. Die meisterlike stoel, yn welke die discipule cristi geleert syn, dat peert, dair die vriende godes mede geeert sullen werden, die schilt des hertogen Josue, daar haey (2) mede gestormt wairt, een boec inholdende diepgrondige beteikenisse bedudinge. Dat altair dat die alre be-

(1) *Mara*. Exod. 15 v. 25.
(2) *Ai*. Jos. 8 v. 18.

quaemste offerhande onfangen heeft. In den cruce heeft Cristus seuen woirde gesproken, dat jrste : Vaeder vergeue hem, want sie en weten niet wat dat sie doen. Huden salstu met my wesen in den paradise. Wyf sieh dinen sone. (1) heli, heli, lamazabathani. Vaeder in dinen handen bevele jc mynen geest. Dat is veruullet. By den jrsten woerde sint wy geleert onsen evenmenschen, die ons misdoen, toe vergeuen. bij den anderen, die ons bidden toe verhoeren ende hair bede toe cwiden. bi den derden, onsen olderen toe eeren. bi den vierden, onse salicheit toe begeren. bi den vyften, in onsen noeden toe den heren te ropen. bi den sesten, onse hulpe in gode toe setten. bi den sevende, onsen eynde enen bequemen eynde toe geliken ende volbrengen. Des hillygen cruces vier eynde beteikent ons vier doegeden, met welke die inwendige mensche wtgerekent sal werden. Dat opperste deel, ofte dat einde beteikent ons caritate (2). Dat nederste deel oetmoedicheit. dat deel ter rechterhant gehoersamheit. dat eynde ter luchterhant lydsamheit of verduldicheit. Item, dat overste deel des cruces beteikent ons onslutinge des hemels. dat nederste vernielinge der hellen, dat deel ter rechterhant verlienynge der gracien ende genade godes. Ter luchterhant verlatinge der sunden. Vierderleye kunne van holte is an den cruce geweest, die voet van eede-

(1) De woorden *My dorst* worden hier gemist.
(2) Liefdadigheid.

ren bome. die stile van cypressen. dat dwarsholt van palmbome. de tabule (1) van oliuen. Bi den cederenbome is ons beteikent hoecheit der beschouwens. bi den cypressen geruchte eens gueden getrouwen vermodens. bi den palmbome die vrucht der rechtveerdicheden. bi der oliuen sachticheit der barmharticheden.

Het overige van dit stuk ontbreekt; maar het vermelde gedeelte zal voldoende zijn, om de sermoenen of preken, welke in de XV eeuw, op hooge feestdagen, tot roem van het HEILIG KRUIS, voor de Christelijke vergadering werden uitgesproken, en van de bekwaamheden der toenmalige leeraren de blijken dragen, te doen kennen; maar ook te doen opmerken, in welk een geheel ander en helderer licht thans, na verloop van 400 jaren, het kruis van Christus aan zijne gemeente wordt voorgesteld. Men behoort echter daarbij in het oog te houden, dat de geldelijke waarde der sermoenen, in dien ouden memorie-tijd, niet zeer hoog werd geschat. De memorie-meester betaalde aan den priester, voor het sermoen op heiligen Kruisdag, maar vier stuivers. Wat kon men ook daarvoor verwachten?

Intusschen werd aan de verzorging der armen zooveel meer te koste gelegd; lasten rogge, tonnen haring, werden jaarlijks daarvoor ingeslagen; behalve brood, ook spek en boter, met geene

(1) Het bord met het opschrift.

karige handen, wekelijks uitgedeeld, en de pligt der weldadigheid alzoo in geenen deele verzuimd. De bijzonderheden, daartoe betrekkelijk en hetgeen verder merkwaardigs in de oude aanteekeningen dezer memorie gevonden wordt, zal ik trachten bijeen te zamelen en in 't vervolg mededeelen.

Junij 1839. E. Moulin.

DE HEIDENS

IN

OVERIJSSEL.

Onder dezen naam was bij onze voorvaderen dat volk bekend, hetwelk nog in onderscheidene landen van Europa rondzwerft, en door de Duitschers *Zigeuner*, door de Franschen *Bohémiens*, door de Engelschen *Gypsies*, door de Spanjaarden *Gitanos* genoemd wordt, een volk van geheimzinnigen oorsprong, berucht door zijne woeste zeden, walgelijke morsigheid, waarzeggerskunstenarijen, roofzucht, zelfs van kleine kinderen. In het laatste opzigt is het ook door het *Spaansche Heidinnetje* van Vader CATS in aandenken. Het is thans eene genoegzaam besliste zaak, dat deze Heidens van Indischen oorsprong zijn, door oorlogen of vervolgingen uit hun vaderland verdreven, waarschijnlijk van eene verachte kaste der Indianen. Het onderzoek hunner taal, die een aantal woorden met het Sanskrit en Bengaleesch gemeen heeft, moet dit bewijzen.

In de eerste jaren der 15de eeuw verscheen dit volk, naar de berigten der Kronijkschrijvers,

plotseling in Duitschland. Het vertoonde zich nu in groote dan in kleine hoopen, nu hier dan daar. Sommigen spreken reeds van hunne komst in het jaar 1417, anderen later, hetgeen wel zal moeten opgevat worden van hunne verschijning op bijzondere plaatsen.

Zonder zich ergens lang op te houden, trokken zij van stad tot stad, hadden paarden, ezels, muildieren bij zich, en de verschillende horden stonden onder hoofden, die nu eens den titel van Koning, dan van Hertog of Graaf voerden. Zij gaven voor, uit *Egypte*, en wel uit *Klein-Egypte* te komen (wat door deze benaming bedoeld wordt, weet men niet regt: is het *Nubië* of *Neder-Egypte*?) en het Christendom te belijden. Sommigen zeiden, dat hunne voorouders van het Christendom waren afgevallen en zij nu tot boetdoening daarvoor moesten rondzwerven; anderen, dat hunne voorouders MARIA met het kindeke JEZUS, bij de vlugt naar Egypte, herberg geweigerd hadden, en dat zij daarvoor nu door hunne rondzwerving in vreemde landen gestraft werden; anderen, dat hun land door eenen Koning veroverd was, die hen om hun geloof verdreven had enz. De sluwe bedriegers wisten terstond den geest des tijds te vatten en zorgden, dat zij voor pelgrims en bedevaartgangers werden gehouden. Dit verklaart de bescherming, welke Keizer SIGISMUND hun gaf. Schoon het door sommige schrijvers betwijfeld is, is het toch zeker, dat hij dit volk eenen vrijpas verleende, waarbij hij het aan de Duitsche Vorsten, Edelen en Steden aanbeval. Deze bijzonderheden

kan men breedvoerig lezen in het werk van GRELMAN, *Abhandl. über die Zigeuner* (1).

De Kameraarsrekening van de stad Deventer van het jaar 1420 bevat de volgende opmerkelijke posten, die, met het hier boven gemelde vergeleken, hetzelve volkomen bevestigen of ophelderen.

Voer Hoefscheid (2) *Heren Andreas hertoch van cleyn-egypten*

Des wonsdages na reminiscere dienselven, die omme des kerstenen geloven willen uyt sinen lande verdreven was ende in onse stat gecomen was mit C personen mannen wiif ende kinderen ende omtrint XL perden ende brieve hadde van den Romesschen Coninge die begeerde dien vorsz. luden aelmess te geven en gonstig te wesen in allen landen daer sie quemen. gegeven bi onse Scepenen gehiete (gebod) *XXV. a guld. elc stucken vor y g. iiij pl. mak. LIIII guld. iiij pl.*

---

(1) Ook in het Nederduitsch: *Geschiedkundige Verhandeling over de Heidens. Dordr.* 1791.

(2) Onder dezen titel komen jaarlijks in de Kameraarsrekeningen eenige posten voor, b. v. 1462 (deze hebben wij juist bij ons) *den Bisschop van Monster geschencket een meerzwyn* v *postul. guld. en* 1 *ort en* ij *salme voer* iiij *rynsg.* — *Item* ij *ossen gekoft den enen voer* xix *Rynsg. en den anderen* xv *Rynsg. die geschencket worden onsen Heer van Gelre* — *Item een Dens ridder die in heydenschap geweest hadde en op die Torcken gestreden en verarmet was gegeven* 1 *ryderg.* — *Item die drie Greken die hyr gecomen weren*, ij *postul. g.* — *Item den heyden gegeven* iiij *postul. guld.* enz. Het waren geschenken van beleefdheid, die somtijds wel iets van aalmoezen hadden. Bij KILIAN is *hofscheyd: affabilitas, humanitas.*

Item dienselven voer broet bier voer hering bucking voer bier te draghene voer stro voer dat wanthues schone te makene dair sie ynne gelegen hadden, Berende die sie te Gore brachte en ander cost XIX guld. X pl.

Deze officiële aanteekening, wier waarheid niet betwijfeld kan worden, beslist het dus als eene geschiedkundige daadzaak, die dit volk reeds in het jaar 1420, door *Duitschland* henen, tot aan de oevers van den *IJssel* gekomen is. Er wordt niet gemeld, van waar het kwam; het sloeg bij het vertrek den weg naar *Goor* in. Maar het is zonderling, dat zich *deze zelfde* troep in het jaar 1422 te *Bologne* in *Italie* vertoont. Immers MURATORI (1) geeft het berigt, dat den 18den Julij van dat jaar eene horde, ook van *honderd* mannen, in de genoemde stad aankwam, wier Aanvoerder, of zoo genoemde Hertog, ook ANDREAS genoemd werd. Zij ging van *Bologne* naar *Forli* en wilde den Paus te *Rome* een bezoek geven. Zij vertoonde ook daar een origineel geschrift van SIGISMUND, den Koning van *Hongaryë*, die tevens Keizer was. Zoo trok deze hoop in twee jaren tijds van *Deventer* naar *Bologne!* Er is dus ook geen twijfel, hetgeen sommigen tegenspreken, of Keizer SIGISMUND heeft werkelijk zulk eenen vrijbrief gegeven, en wel zeer vroeg: het zou ons niet verwonderen, reeds gedurende hun verblijf in *Hongaryë*, van

---

(1) Bij GRELLMAN bl. 191, 192, 206. der Nederd. vert. aangehaald.

waar zij naar *Duitschland* zullen gekomen zijn SIGISMUND was, gelijk gezegd is, ook Koning van *Hongaryë*.

In 1429 vinden wij hen weder: *Gosen, die dat wanthuys* (1) *schoemakede doe die lude van cleyn egypte dair gelegen hadden. Hubert die boede doe hi die heyden gebracht en geleidt hadde to wie* (Wijhe) *toe verteringe X pl.* Nu heetten zij reeds *Heidens* (2). — Nog in 1438: *den Coninc van klein-Egÿpte mit synen geselschap XV g.* — Voorts in 1439: *den hertogen van Egipten myd sinen luden, die in 't wanthuys legen gegeven* XII *gr.* En dezelfde rekening meldt, dat *die heyden in 't wanthuys die olde plancken verbrant hadden.* — In 1441: *den Koning van den heyden myd syn geselschap X gr.*

Het zoude ons niet verwonderen, dat, daar dit volk van tijd tot tijd terugkeerde, men een afzonderlijk huis bestemde, om het te herbergen, hetwelk dan het zoo genoemde *Heidenshuus* in de *Dreksteeg* zal geweest zijn, nog voor weinige ja-

(1) Dit huis stond naast het oude Raadhuis op den hoek van de Polstraat en is later bij het Raadhuis zelf aangetrokken. De vreemde kooplieden bragten hier, uit kracht van het stapelregt, hun want.

(2) Oorspronkelijk beteekent dit woord *menschen, die zich op heiden ophouden*. Daar het Christendom zich het eerst in de steden vestigde en men op het platte land nog het langst aan den ouden afgodendienst verkleefd bleef, zoo werden *Heidenen* en *niet-Christenen* woorden van dezelfde beteekenis, even gelijk in het Latijn *pagani*, bewoners der *pagi*. *Heydlieden* zijn bij KILIAN deze rondzwervende *Zigeuner*.

ren onder dien naam bekend, thans een der aldaar gebouwde schoollokalen.

Maar dikwijls werd aan dit volk ook het verblijf in de stad geweigerd. Ten minste in 1445 vindt men: *Item des woensdages daerna* (na heilige crucis dach exaltatio) *den heydenen opdat sy in der stad nyet en legen en over die Ysele gebracht worden hen gegeven* v g. iiij d. *en den veren* (het veer, dat toen nog aan den Bisschop behoorde en betaald moest worden (1)) viii d. *maket samen* v g. xii d. — In 1447 *Item doe die Heiden hier weren en voirt over die Ysel mosten, gegeven iiij g.*. — In 1465. *Den Heyden gegeven* ij *postul. guld. dat sy van hier reysen solden.* — *Item noch der ander partie van den heyden, die daer nae quemen* i *post.*

Men ziet hieruit, dat de giften niet alleen minder werden, (dit duurt nog zoo verscheidene jaren voort) maar dat men zich ook van de lastige gasten trachtte te ontslaan. Zij werden als gevaarlijke menschen bekend. In 1454 meldt de rekening, dat er Heidenen werden aangetast, *die beruchtiget weren, dat sy onser vrouwe crone gestolen hebben solden.* En in 1473, des vrijdags na den zondag Judica, toen een deel Heidenen

---

(1) In 1450 kwam het eerst aan de stad. Bij deze gelegenheid zij gezegd, dat ongeveer een half uur beneden de stad, in de nabijheid van het huis *de Volle Hand*, nog een veer over den IJssel was, het Veer *te Melcleden* geheeten, hetwelk de stad in 1465 van Else Tacken kocht. Bij het leggen der vaste brug voor de stad, eenige jaren later, schijnt het in onbruik geraakt te zijn.

in de stad gekomen was, kregen de wijven zekeren burger, YELYS WITTAPPEL, in den toren voor de Lieve Vrouwe Kerk, onder den voet en ontnamen hem xv rijnsguld. De burgers, die in de Misse waren, schoten op zijn om hulp roepen toe en de politie maakte een einde aan het getier.

Reeds vele jaren vroeger, t. w. in 1394 en 1395 komen in *Gelderland Heidenen* voor, die op kosten van den Vorst niet alleen gekleed, maar ook onderwezen werden. CATHARINA VAN BEIJEREN liet aan twee Heidinnen, in 1400, bij haren uitersten wil eene zekere som gelds na (1). Het is eene vernuftige gissing van VAN HASSELT, dat deze menschen door den ridderlijken WILLEM, Hertog van *Gelder*, van zijnen togt naar *Lijfland* en *Pruissen* zijn medegebragt. Zij hebben dan met de *Zigeuner* niets gemeens. Maar, zie, deze verschijnen in het jaar 1429 ook te *Arnhem: — den Greve van klyn Egipten mit synre gezelschap in die eer Gaids geschenckt* VI *Arnh. gl. Item denselven Greve ende den heidenschen wyven in die eer Gaids gegeven eyn half malder weytenbroits cost* I *Arnh. g.* II *blanck Item denselven* I *vat hoppen, cost* xl *bl. Item noch denselven* 1c *herincks cost l bl.* Die Koningen, Hertogen en Graven moesten dus overal, waar zij kwamen, met hun gevolg behoorlijk gevoed worden. In *Gelderland* duurde het langer dan te *Deventer*, dat zij als gevaarlijke gasten

(1) G. VAN HASSELT, *Stof voor eene Geldersche Historie der Heidenen. Arnh.* 1805. bl. 2, 3.

werden aangezien en behandeld. Immers nog in 1496 gaf Hertog KAREL VAN EGMOND aan *Greve* MARTYN GNOUGY, *geboeren van klyn Egipten*, vrijgeleide door zijne landen, om met zijne familie en gezelschap bedevaart en pelgrimaadje te doen naar Rome, St Jacob van Galicie en andere heilige plaatsen, mits zich niet langer dan drie dagen ergens ophoudende. Arm waren zij niet, want de Hertog wil, dat men hun *ind oiren guet*, *beesten*, *golt*, *silver* enz. veiligheid geven zal (1). Maar welk eenen titel hadden zij niet, om overal eene gastvrije ontvangst te vinden en op kosten der plaatsen, die zij doortrokken, te leven! Zij waren pelgrims, welken men hunne reis zoo aangenaam mogelijk moest maken, vrome lieden, welke voort te helpen eene verdienste was.

Maar in de volgende eeuw verandert hun lot overal. Men kan bij GRELMAN (2) zien, welke verordeningen onderscheidene Vorsten in Europa maakten, om zich van dit gespuis te ontslaan, en bij VAN HASSELT (3) hoe veel zij aan de Justitie in *Gelderland* te doen gaven. De registers van *Overijssel* zullen, gelijk wij vermoeden, ook een aantal bewijzen bevatten, hoe veel overlast het platte land van deze gevaarlijke vreemdelingen te lijden had. Één voorbeeld is ons onlangs voorgekomen. Den 5den Junij 1577 werden vier Heidenen te *Kolmschate* gehangen,

---

(1) VAN HASSELT bl. 27.
(2) Bl. 164 volg.
(3) Bl. 59 volg.

overtuigd zijnde en bekend hebbende, met inbraak huizen te hebben bestolen en van tin valsch geld te hebben gemaakt, waarvan zij de vormen in den *IJssel* bij *Wijhe* hadden geworpen. Zij bekenden, dat er geen jongen van 18 jaren onder hen was, die niet wist, hoe men zulk valsch geld goot. Uit hoofde van het groot aantal kinderkens, die zij bij zich hadden, werd aan de vrouwen genade verleend, mits zij zich in *Kolmschate* noch *Deventer* ooit meer zien lieten, op poene van de galg (1). — Bij plakkaat van 24sten April 1691 deden Ridderschap en Steden weten, dat, daar zich dagelijks vele zoogenoemde Heidens en andere landloopers binnen de Provincie ophielden, tot een onlijdelijk bezwaar van de goede ingezetenen, vooral te platten lande, zij, Staten, dergelijk schuim van menschen gelastten, binnen drie dagen uit de Provincie te vertrekken, bij poene van niet alleen *te worden uitgeplunderd*, maar ook, zonder eenigen vorm van regtspleging voor de eerste reize te zullen worden gegeeseld, en weder daarin komende, zwaarder aan den lijve gestraft te worden. Niemand mogt dezelve herbergen ofte logeren in zijne huizen, schuren, hooibergen of schaapskotten, bij poene van als hunne complicen, fauteurs en medgezellen te zullen worden gecorrigeerd en naar gelegenheid gestraft. — Minder bekend is eene latere Notificatie van 1749, waarvan wij een gedrukt exemplaar

---

(1) *Sententieboek van het Schoutambt Colmschate*, in het Deventer-archief.

bezitten, die zich op vroegere plakkaten beroept. Men ziet er uit, hoe het nog in het begin en midden der vorige eeuw op het platte land moet gesteld geweest zijn, en hoe de Justitie geen ander middel wist, om zich van dit volk te ontslaan, dan door er jagt op te maken, gelijk men op wild maakt, dat het land verderft. Het belangrijke stuk is letterlijk van dezen inhoud.

NOTIFICATIE.

De Gedeputeerde Staten van Overyssel, doen te weten: Dat Wy in Consideratie genomen hebbende, dat, volgens ingekome berigten, so in de nabuurschap dezer Provincie, als mede binnen dezelve, sig wederom komen te vertonen soo genaamde Heidens, hebben dienstig en nodig gevonden het laatste Placcaat van Ridderschap en Steden tegen dat gespuis van Volk ge-emaneerd den 22ste November 1726, mitsgaders onze Resolutie van den 16 December daar aan volgende, op nieuw te doen herdrukken, en alomme publiceren en affigeren, so als deselve hier na volgen.

PLACCAAT.

Ridderschap en Steden de Staten van Overyssel, Doen te weten; Alzo sedert eenige tyd wederom, grote Troupes van zoogenaamde Heydenen in deze Provincie zyn gekomen, ende voor tegenwoordig het platte Land door komen te vageren, eenige van deselve self voorzien zynde met Schietgeweer, dewelke de Ingesetenen door alderhande

extorsien, roven, stelen, plunderen, en grove dreigementen op ondragelyke manieren komen te vexeren, tot een excessive schade van deze Onze goede Ingesetenen.

Dat wel daar tegens by verscheyden Publicatien is voorzien, en specialyk by Onse Placcaat van den 14 Junius des Jaars 1724. Geordonneert en Verstaan is, dat die sig in de Provincie bevinden mogten, gehouden zullen zyn haar daar uit te begeven binnen ses dagen op hoge Straffen daar tegen gestatuëert; Ende bij nadere Publicatie van den 4 October 1725. is gestatuëert, dat alle die gene welke met Schiet of ander Geweer voorsien zynde in deze Provincie hun komen te onthouden, voor vredeloos des Lands gehouden zullen worden, en aan een yder de vryheid gegeven is om dezelve van het leven te berooven, sonder te incurreren eenige straffe, ende welke gevatt zouden kunnen worden, met de Galge gestraft zullen worden.

Dat Wy in rype overweginge hebben genomen, dat de zodanige welke tegens deze Onse uitdrukkelyke Ordres en Geboden haar hebben onderstaan weder in de Provincie te komen, wel op verscheyden tyden door de Ingesetenen zyn verjaagt, ende ook wel Militie gebruikt is om die te vatten of dood te schieten, maar dat deselve daar van advertentie gekregen hebbende zig telkens als dan hebben weten te retireren buiten de Provincie, dog na verloop van een korte tyd, als de Militie te rugge getrokken was, weder te rugge zyn gekomen in de Provincie en met hare extorsien en vexatien voortgevaren zyn.

Zo is 't, Dat Wy niet hebben mogen afwesen Onse goede Ingesetenen zodanige ongehoorde Vexatien van dit quade gespuis van Volk te beschermen ende geen weg meer open vindende om de Provincie en derselver Ingesetenen daar van voor het toekomende te bevryden, als deselve op alle Plaatsen alwaar se in de Provincie bevonden mogten worden, Vogel-vrij te verklaren. By desen onder inhæsie van Onse vorige geëmaneerde Placcaten, en specialyk die van den 14 Junius 1724. en 4 October 1725. hier voor gemelt, voor het laatste alle de zoo genaamde Heidene, welke zig voor tegenwoordig in dese Provincie nog mogten onthouden, wel scherpelyk gelasten om hun sonder het minste tydverlies uit de Provincie te begeven, ende die gene welks binnen acht dagen na de gedane drie Sondaags Publicatien van dit Onse nader Placcaat, aldaar nog mogten worden bevonden, gelyk mede alle een yder van het zelve Volk dat hun mogte onderstaan t'eniger tyd weder in de Provincie te komen, en zig aldaar op te houden, het zy met of sonder schiet geweer, zonder onderscheit te verklaren voor Vogel-vry, gelyk Wy doen by desen, permitterende en aan yder vryheid gevende, om alle zoodanige genaamde Heidenen op wat maniere deselve best zullen kunnen van het Leven te beroven, zonder enige de minste straffe dieswegen te incurreren.

Gedaan binnen Deventer den 22 November 1726.

Ter Ordonnantie van Hooggemelde Heeren Staten.

A. ROYER.

Extract uit het Register der Resolutien van de Gedeputeerden van de Staten van Overyssel.

Deventer den 18 December 1726

Is na deliberatie goetgevonden, om meerder kragt te geven aan het laatst geëmaneerde Placcaat van Ridderschap en Steden, tegens het verblyff van de so-genaamde Heydens in dese Provincie, alle Schouten ende Richteren aan te schrijven en te gelasten, om zig exactelyk te reguleren na de ordres ende dispositien van Ridderschap en Steden tot het verdryven ende vatten van de so-genaamde Heidens by Haar Ed: Mogende geëmaneerde Publicatien van den 14 Junius 1724 ende 4 October 1725., ende specialyk by Haar Edele Mogende laatst geëmaneerde Placcaat van den 22 November deses jaars vervat, ende wyders derzelver Ingesetenen daar toe te houden, dat daar aan exactelyk mede komen te voldoen, om door dit middel zodanig gespuis van Volk, 't gene zig tegenwoordig in de Provincie komt te onthouden, daar uit te verdryven, ende te gelyke te beletten dat 'er van deselve gene verder mogen inkomen, ende in cas vermeinen mogen zulx met de voorschreven hare Ingesetenen, om het grote getal van Heydenen niet wel te kunnen doen, maar daar toe nodig te hebben assitentie van Militie, dat zig daar over zullen addresseren aan de respective Gedeputeerden uit de drie Hooft-Steden. Dat wyders hier over zullen cor-

responderen met de naburige Schouten en Richteren, ende also gesamentlyk met den anderen de vereischte mesures zullen nemen om dit schadelyk Volk in 't geheel buiten de Provincie te houden, by pœne dat wanneer bevonden mogte worden daar in nalatig te zyn, de schade welke de Ingesetenen hier door mogten komen te lyden, op dezelve zal worden verhaalt.

Zullende deze Resolutie gedrukt, en daar van de nodige Exemplaren worden gesonden aan de respeetive Drosten ende Officieren dezer Provincie, om daar by te voegen derselver nadere ordres aan de voorschreven Schouten en Richteren, tot beter bereikinge van het goede oogmerk van Ridderschap en Steden in dit stuk, ende gevolglyk aan de Schouten en Richteren toe te senden.

(Was geparapht.)

C. SPRAKEL. ut.

Onderstond

Accordeert met het voorsz. Register

(Geteekent)

H. ROYER.

Ten einde in conformite van gemelde Placcaat en Resolutie met alle rigeur tegen deselve soo genaamde Heidens werde geprocedeerd, en deselve ge-executeerd en ter uitvoer gebragt, na behoren; en om teffens te strekken tot informatie

van ieder een, en tot overbodige Waarschouwing van die Vagebonden.

Zwol den 3 September 1749.

R. F. VAN HEERDT. ut.

Ter Ordonnantie van Welgemelde

Gedeputeerden.

JOAN ROUSE.

Zulke strenge maatregelen hebben dit volk van onzen bodem doen verdwijnen, en deszelfs gedachtenis leeft nog slechts in eenige overleveringen van de vaderen. Thans is het Zuiden van Spanje en het Oosten van Europa het paradijs der *Zigeuner*, waar het zachte klimaat met hunne rondzwervende levenswijze uitnemend overeenkomt. Het volkskarakter blijft zich ook daar, na verloop van zoo veel tijd, getrouw, en de welmeenende, menschlievende pogingen der Regeringen, om het aan eene gezetene levenswijze te gewennen, het te beschaven en tot het Christendom over te halen, hebben nog weinige vruchten gedragen. Hun Godsdienst is, gelijk bij hunne eerste verschijning in Europa, een Christendom in naam, het waarnemen van eenige Christelijke gebruiken, maar ook niets meer.

P. C. MOLHUIJSEN.

HET

BELEG VAN DEVENTER

DOOR

PRINS MAURITS

in het jaar 1591 (1).

In den vorigen jaargang van dezen Almanak hebben wij de omstandigheden van het langdurige beleg onzer stad van den jare 1578 behandeld en ons verhaal besloten met den verraderlijken aanslag van den Engelschman STANLEY, waardoor zij wederom aan den vijand werd overgeleverd. Nog vier jaren moesten de ingezetenen de Spaansche dwingelandij verduren, toen in 1591 prins MAURITS hen daarvan voor altijd verlostte.

(1) Zie over hetzelve MOONEN *Kron.* p. 135; REVIUS *Dav. ill.* p. 523—529; METEREN XVI b. *fol. m.* 82 *sq;* WAG. *Vad. Hist.* VIII. 356; BOR *Ned. Oorl.* 28 b. *fol.* 27 *sq;* REIJD *N. Oorl.* IX B. *begin* en BOSSCHA *Neerl. Held. te land* I D. *blz.* 294. In de *Overijsselsche Sangen en Dichten* van JACOBUS REVIUS 2e druk. Leijd. 1634. *blz.* 250 *sqq.* vindt men een *Jaerdicht op de verlossinge der Stadt Deventer uut het gewelt der Spaenjaerden, geschiet den laetsten May oudenstyls anno* 1591, hetwelk eene tamelijk uitvoerige, schoon weinig dichterlijke, beschrijving van het beleg bevat.

Eene korte vermelding dezer gebeurtenis moge, als vervolg van ons plan, hier hare plaats vinden.

Het gezag van LEYCESTER had een einde genomen en de Staat moest meer op zijne eigene wieken drijven. Men was thans van vreemden invloed bevrijd en had het geluk twee mannen te bezitten, die in eene ruime mate het hunne hebben toegebragt tot de vorming van het gemeenebest en de verdere afschudding van het Spaansche juk. Het was OLDENBARNEVELD, die de belangen van het voornaamste der gewesten, van *Holland*, in de raadzaal bepleitte en de onderhandelingen met vreemde Mogendheden bestuurde, en de jeugdige MAURITS, welke die belangen op eene meesterlijke wijze in het veld wist te verdedigen (2).

Het was vooral de veldtogt van 1591, welke dezen met roem overdekte. De verovering van *Nijmegen*, van de streken langs den *IJssel* en andere plaatsen, was de vrucht van zijnen ijver, en ook onze stad genoot in dit jaar eindelijk het voorregt, voor altijd van de Spanjaarden verlost te worden.

MAURITS, zich met een leger van 9000 man voetvolk en 1600 paarden voor *Zutphen* geworpen hebbende, had het geluk die plaats in vijf dagen te bemagtigen. Hij begeeft zich terstond daarop, den 21 Mei (o. s.) voor *Deventer*, welks guarnizoen, zijnde omstreeks 1200 man, uit Duit-

(2) VAN KAMPEN *Verk. Gesch. d. Ned.* I. 368.

sche en Waalsche soldaten bestaande, met dat van *Zutphen* was versterkt geworden. Het opperbevel van de stad was in handen van Graaf HERMAN VAN DEN BERG (3), die, hoewel zusters zoon van Prins WILLEM I en dus volle neef van MAURITS, echter aan de Spaansche zijde was.

Vermits de Graaf tot de overgave ongenegen was, deed MAURITS terstond twee bruggen over den *IJssel* slaan, de eene een weinig boven, de andere beneden de stad. De vaandels werden verdeeld en, schoon hij in de eerste dagen (4) geen bepaald voornemen had de stad met geweld aan te vallen, besloot hij hiertoe, op den raad van verscheidene uitgewekene burgers, die hem hiervan eenen goeden uitslag voorspelden. Daar de stad aan de zijde der haven het zwakste was, zou de aanval aan die zijde gedaan worden, tot welk einde 14 stukken geschut op *de Teuge* (de stadsweide aan den regter-oever) bij den mond van de haven en 14 op *de Marsch* (de stadsweide aan de linker-oever) geplaatst werden, terwijl men 4 halve kartouwen op *de Teuge* tusschen beide

(3) Zijne moeder was MARIA VAN NASSAU. Het weifelende gedrag van den vader, Graaf WILLEM VAN DEN BERG, die dan eens de Staatsche, dan weder de Spaansche partij diende is genoeg bekend. Zie TE WATER *Verb. d. Ed.* II. 196—205.

(4) In die dagen had het zonderlinge tweegevecht plaats, tusschen een Albaneesch ruiter uit de stad en Jonkheer LODEWIJK VAN DER CATHULLE, Heer van Rijhoven van Gend, uit het leger van MAURITS, 't welk men lezen kan bij REVIUS p. 527, MOONEN blz. 135 en METEREN 16 b.

stelde, om (zoo als REIJD het uitdrukt) » tusschen » beide te spelen en te verbieden, dat de vijand » tusschen het afschieten en weder laden te min » oversien en de constapels beschadigen konde."

In den vroegen morgen van den 30 Mei nam het schieten geregeld eenen aanvang. De Zandpoort werd spoedig in brand geschoten (5), gelijk ook een ronde toren, naast de Melksterpoort staande, weldra geheel ter neder lag, en daardoor eene bres was veroorzaakt, die men voor den storm geschikt rekende. Omstreeks twee uren na den middag, nadat er, volgens de berigten wel 4600 schoten gedaan waren, besloot men hiertoe. De groote zwarigheid was, over den mond van de haven te komen, die toen eene breedte van omtrent 50 voeten had. Men had daarvoor een schip toegerust, met eene brug daarop, onder welke soldaten bedekt waren, ten einde deze aan wederzijde op het land te kunnen aanleggen. Het schip werd gelukkig naar de bedoelde plaats gestuurd, toen het ontwerp door de drift der Engelschen mislukte. Deze namelijk (6)

(5) In de Kam. rekening van dit jaar, worden betaalde gelden vermeld aan eenen soldaat voor het brengen van lood, dat *in 't afbarnen der Sandtpoirtte* daaraf gevallen was. Spoedig daarna is de poort weder geheel nieuw opgemetseld.

(6) Zij stonden onder den Overste VERE. REVIUS *II. bls.* 255. zingt aldus

. . . » De ridder Veer een ridder cloeck en trou
» Vercreech de gonste voor zyn dappere Britoenen
» Om door een vrome daet ter rechter plaets te soenen
» Het schandige verraet bedreven niet van haer
» Maer van een uut haer lant een dobbelen verraer."

met de Schotten en Nederlanders twistende wie de eersten zouden zijn, werd de Ingenieur belet de brug behoorlijk aan wal te brengen. Hierdoor ontstond verwarring en gedrang. Eenigen geraakten over, verscheidene in het water. De eersten stoyen met vliegende vaandels naar de bres, doch moesten, daar zij van geene anderen konden gevolgd worden, hunne stoutmoedigheid met den dood bekoopen of het behoud in de vlugt zoeken.

Onder dit alles liet men het geschut aanhoudend spelen, zoo op de bres als op de torens, hooge huizen en vensters, waaruit men zag dat geschoten werd, 't geen voornamelijk plaats had tusschen de Melkster- en Zandpoorten. Het is bekend, dat verscheidene huizen aldaar zijn plat geschoten; in sommige zijn nog ingemetselde kogels te vinden.

De bezetting weerde zich intusschen dapper. Zij stond met vliegende vaandels in de bres, met verachting van de menigvuldige grove kogels, welke haar toegezonden werden, eene stoutheid, die (volgens Reijd) door ruim gebruik van wijn en bier zeer was aangewakkerd. Ook de bevelhebber, Graaf Herman, hield zich stout en onversaagd, tot dat hij eindelijk door het schrikkelijk vliegen van kalk en steenen het gezigt verloor ter aarde viel en weg gebragt moest worden, nadat twee vaandrigs en twee zijner Edellieden naast hem gesneuveld waren. Hij bleef eenige dagen blind en kreeg het gebruik van het eene oog nimmer weder (7).

---

(7) Bij het verlaten der stad kon hij niemand meer

De nacht maakte een einde aan het gevecht, dat merkelijke schade had veroorzaakt (8) en waarbij van de zijde der Staatschen een honderdtal soldaten was gesneuveld, benevens de Kapiteinen DOUWE AYLVA en VAN MEETKERKEN (9) als ook de Ingenieur, welke den aanval had bestuurd.

De betoonde stoutmoedigheid had ondertusschen den volgenden morgen voor meer bedaard overleg en vrees plaats gemaakt. Het schip en de brug, waarmede de toeleg den vorigen dag bijna gelukt was, lagen er nog en zouden zeker voor de belegeraars een middel tot verovering der stad zijn geworden, te meer daar eene poging tot vernieling derzelve door de waakzaamheid van den Stadhouder van *Friesland*, Graaf WILLEM VAN NASSAU, verijdeld was geworden. Het zij uit vrées

---

kennen. MAURITS zond hem van *Deventer* eenen Medicus te *Oldenzaal*, door wiens hulp het eene oog weder goed werd.

(8) Het herstellen van het plat geschotene kostte de stad meer dan 5000 gulden.

(9) Jonkheer NICOLAAS VAN MEETKERKEN, een aanzienlijk Edelman, was de zoon van den Raadsheer ADOLF VAN MEETKERKEN. Hij is bij zijnen broeder ANTONIJ, welke in 1586 bij het beleg van de schans voor *Zutphen* gevallen was, in de Groote Kerk te *Deventer* begraven. Hunne twee andere jongere broeders en strijdmakkers BOUDEWIJN en ADOLF hebben aan den pilaar nevens dit graf een fraai gedenkteeken met een opschrift en twee degens of zwaarden doen hangen, dat in 1795, toen die kerk verscheidene maanden tot plaatsing van kanonnen, wagens en paarden gediend heeft, door de baldadige handen der Franschen vernield is. Het opschrift is bij BOR *II*. en REVIUS p. 527. te lezen.

hiervoor, het zij om andere redenen, Graaf HERMAN zond eenen tromslager naar het leger en na eenige onderhandeling werd spoedig het verdrag getroffen, waarbij hij, na in de tent van MAURITS vriendelijk getracteerd te zijn, het uittrekken met wapenen en vaandels, voor zich en al het krijgsvolk, bedong.

Zoo werd *Deventer* door de Staatschen bemagtigd den tienden dag, na dat het leger er voor gekomen was. MAURITS had de beleefdheid zijnen neef HERMAN met zijne eigene koets naar *Groningen* te doen brengen, en trok na een kort verwijl in de stad (10), met zijne benden verder.

Met de Regering of de burgerij werd geene overeenkomst getroffen, het zij dat zulks door den haast vergeten werd, het zij dat Graaf HERMAN met opzet had nagelaten voor haar te handelen.

---

(10) Hij logeerde in de *Proostdij* aan de Stroomarkt en ook naderhand toen hij den 2 februarij des volgenden jaars weder te *Deventer* kwam. Toen werd hem een' zilveren met geld gevulden beker vereerd, 't geen aldus in de Kameraarsrekening vermeld staat:

» Als syn prinselicke Exc. van Nassauw worde ingehuldt hebben Sc. u. R. sin Exc. laten verehren mith » einen sylveren vergulden pot, die van Zal. JOHAN VAN » DOTTINCHEM was hergekommen, soe men um den na- » men und wapen van Dottinchem hefft moeten laten » uthslaen und den nyes vergulden wegende deselve pot » 96½ loeth, het loeth up 32 st. geestimirt. van 't ver- » gulden an Matthys Goltsmidt betailt 34 gulden 1 st. » In denselvigen was gedain 50 rosenobelen dat stuck » tot 8 gld. dairtoe Sin Exc. seecker quantiteyt van » wyn und haver geschoncken enz.
» facit samen . . . . 310 GGld. 1 st."

De oude Burgemeesters wilden van MAURITS nog het een en ander bedingen en gaven daartoe eenige artikelen in geschrift over. Maar het antwoord was, men zoude hen tracteren als andere steden van de geünieerde provincien, zonder eenig schriftelijk contract te maken. De Prins echter handelde beleefdelijk omtrent de inwoners, alle plundering streng verbiedende (11); ook wierden daarover geene klagten gehoord.

Een noodwendig gevolg van de overgave was de verandering der Regering, die vijf dagen na dezelve plaats had. De nieuwe leden werden meest uit de uitgewekenen, zeker alle uit de Staatsgezinden genomen (12). Het kleine getal van dezen was echter oorzaak, dat, met goedvinden van Ridderschap en de twee Steden, de Magistraat, die altijd uit 24 personen (12 Schepenen en 12 Raden) had bestaan, op 16 moest verminderd worden (12 Schepenen en 4 Raden) gelijk er ook slechts 48 gemeenslieden werden aangesteld, in plaats van de 64, die er sedert 1587, of van de 96, welke er vóór dien tijd waren. Sedert is dit getal alzoo gebleven (13).

Verder schijnt de verandering ten aanzien der oude Magistraatsleden geene andere terugwerking hebben gehad, dan dat van 12 hunner eene aan-

---

(11) Een soldaat, welke Burgemeester TRAJESSEN moedwillig bejegend had, werd drie dagen op water en brood gezet, blijkens de Kameraarsrekening.

(12) De namen der ouden en nieuwen worden gevonden bij REVIUS p. 527 en DUMB. *K. en W. D.* I. 95.

(13) Zie ook *Teg. Staat v. Over. bls.* 123.

merkelijke boete werd gevorderd (14), De dooden evenwel wierden in hunne eer hersteld of voor hunne schanddaden gestraft. De lijken van JOANNES AERANIUS, EVERT VAN GALEN, ANDRIES WIELMAKER en ALEID de vroedvrouw, die om hunne hervormde gevoelens korten tijd te voren op karren naar den galgenbeld gevoerd en aldaar begraven waren, werden weder uit den grond genomen, en onder het spelen der klokken werd de geestelijkheid, op last van MAURITS, genoodzaakt, hen naar de Groote Kerk te brengen, alwaar zij eene eerlijke begrafenis ontvingen (15). Zoo ook werd het ligchaam van den Engelschman ROELAND YORK, die de schans voor *Zutphen* aan de Spanjaarden had overgeleverd, weder opgegraven en, na door de straten gesleept te zijn, in eene kist aan de galg gehangen (16).

Bij het innemen der stad bleek het dat zij in de laatste jaren zeer veel van de bezetting had moeten lijden. » Zij was (schrijft REIJD) van

(14) REVIUS p. 130.

(15) MOONEN p. 137. » Betailt Mr JOHAN GEERTS dat » hie up den clocken gespoelt hadde nadat Zal. JOANNES » AERANIUS Zal. Mr EVERTH VAN GALEN, Zal. Mr ANDRIES » WIELMAICKER und Moder ALYTH wysemoder upgegraven » und eirlick in die Kercke weder begraven worden 3 » st. (Kam. Rek. 1591).

(16) MOONEN *ll.* » 20 Junij betailt den Scharprichter » SCHRUYFF dat hie ROLANDT JORCK in eyn kiste ander » galgen upgehangen uth bevell Sch. u. R. 8 Gld. » Den doethgrever van hem wedder upthograven 35 St.; » Kepken van dat hie hem hefft helpen langes der » straitten sleppen 32 St., den kistemaicker 42 St. betailt. » ft. . . . . . 9 GGld. 17 St.'' (Kam. R. 1591)

„binnen zeer verwoest, de huizen waren afge-
„broken en nedergevallen, vermits de Burgerij
„onder de moedwilligheid des krijgsvolks niet
„kunnende leven, meerendeels uitgeweken was
„en de soldaten uit de huizen al het hout en
„ijzerwerk braken en verkochten of tot brand
„gebruikten, zoodat een derde gedeelte der stad
„geheel vernield was" (17). Blijkens een onderzoek, in Januarij 1591 op last van de Regering gedaan, vond men alleen in de Waterstraat 24 huizen die *verdorven* en *gebraken* waren, en in de Polstraat en Bursesteeg 28, (18) zoodat de teekening van den geschiedschrijver geenszins overdreven is.

De verovering van de twee toen zeer magtige steden *Deventer* en *Zutphen* vermeerderde den krijgsroem van MAURITS in eene hooge mate, en werd ook voor het Gemeenebest van groot aanbelang gerekend. Een algemeene dankdag werd uitgeschreven en gedenkpenningen vervaardigd om het aandenken aan deze luisterrijke overwinning te bewaren (19). De overgave van eenige ver-

---

(17) Onder de raadplegingen over de invoering der generale middelen vind ik ook » medde averleggende
» dat dit ein sehr hochwichtig und beswairlich dinck sy
» *sunderlinghe voir alle ingezethenen deser stadt in*
» *desen tegenwoirdigen verdorvenen staet und groete*
» *benautheit.*" *Conc.* 4 *Sept* 1591.

(18) Volgens MS. op Stads archief.

(19) Te *Utrecht* verscheen een legpenning, afgebeeld bij VAN LOON *Ned. Hist. penn.* I D. *bls.* 420. Ook liet de Raad van State ter eere van MAURITS twee penningen munten, die mede aldaar te vinden zijn *bls.* 421. De eerste dezer ziet men ook bij REVIUS p. 528.

sterkte sloten in de provincie volgde spoedig, en de geheele landstreek bekwam eene rust, welke zij sedert het begin van den opstand tegen Spanje niet had mogcn genieten.

W. H. C. J.

DE WAAG TE DEVENTER.

SYLVANUS (1) geeft ons in het begin van de 17de eeuw de beschrijving van dit gebouw: *Nae desen vertoont sig het waeghuis een seer schoon en heerlick gebouw meer lanc dan breet, staende aen den brinc, twelck is een groote lege plaetse in 't midden van de stat, streckende volnae van die eene poorte tot an die andere, daer de Stat op 't smalste is, ende dient voor die principale merkt; aen welker thien straten als revieren in een meyr uitlopen. Dit huis is alsoo gebout als een insule, dattet rondom vry is, ende afgeschey-*

---

(1) Zijne *Beschrijvinge van Deventer* is voor de eerste maal gedrukt bij *Johannes Christianus*, *Boecverkoper in 't vergulden schryfboeck by 't Raethuys anno 1616.* Deze druk is hoogst zeldzaam en komt naauwelijks meer voor. De tweede staat, gelijk bekend is, achter *Moonen's Chronyke.* De schrijver was eerst Rector der Latijnsche scholen alhier, daarna Burgemeester te Doesburg. Van hem is het Latijnsche vers, dat nog aan den koepel van den toren der groote kerk te lezen is: *Fide Deo. Vigila. Consule. Fortis age.* Doch hij verviel later tot armoede. Althans den 12den Maart 1625 verscheen GUALTHERUS (WOLTER) SYLVANUS in den vollen Raad en verzocht ondersteuning in zijne behoefte, uit hoofde van zijne vroeger gepresteerde diensten en die van zijnen schoonvader THOMAS ROOTHUIS (een' der eerste Gereformeerde predikanten). Men leide hem *ƒ* 200 jaarlijks toe, tot wederopzeggens.

den van andere huysen, hebbende tweemael twee groote poorten, daer men met waegens en karren bylancx die waegen in en uitvaren kan. Boven die wagen zyn seer schone solders, afgedeelt in verscheyden gemacken, daer de burgeren haer hoofdwacht holden: waer toe dit huis gans wel geleegen is, hebbende in 't prospect twee poorten, tien straeten, en so groote ruymte omtrent sich; hier is meede een doorluchtig toorntjen op, en een uurwerck daerin.

De oude Deventerschen waren een deugdelijk en krachtig volk, *zeer genegen tot vrede en van moeds genoeg in den oorlog,* maar in den oorlog zelven op de zegeningen des vredes bedacht. In de jammerlijke tijden, waarvan wij gelukkig geen denkbeeld hebben, toen Gewesten tegen Gewesten, Steden tegen Steden, als vijandelijke magten tegen elkander over stonden, en er buiten de poorten eener stad somtijds geene veiligheid was, had Hertog KAREL van Gelder, aan de overzijde van den *IJssel*, twee blokhuizen of schansen opgeworpen (2): de eene heette de *Morgenster*, doch werd in de wandeling, om de lastige nabijheid voor de stad, *kijk in de pot* genoemd; de andere, hooger op gelegen, *Altena*. De Hertog was met den Bisschop van *Utrecht* en het Sticht, waartoe

---

(2) Een dezer twee blokhuizen was waarschijnlijk reeds opgeworpen ten tijde der helegering der stad door FILIPS van Bourgondië in 1456. Een oude, van die belegering overgebleven toren of vierkant huis liet de Hertog van Gelder met eene diepe gracht en sterk bolwerk omringen, er huizen in timmeren en met volk en krijgstuig bezetten. Zie *Almanak* 1838 bl. 90. *n*. 25.

Deventer behoorde, in oorlog, en had Geldersche bezetting in deze blokhuizen gelegd. Op zekeren dag van het jaar 1528 komt een uitgezonden spion in vollen ren met de tijding terug, dat de vijandelijke troepen der Bourgondischen, die zich toen nabij *Hattem* ophielden, naderden. Het waren intusschen slechts eenige ruiters, die de *Veluwe* afstroopten. Zijn geschreeuw van nakend gevaar werpt schrik onder het garnizoen. Men verlaat in aller ijl de schansen, en de Deventerschen maken van deze omstandigheid gebruik, om dezelve te vernielen, de bouwstoffen te vervoeren, en er eene nieuwe waag mede te stichten. De vroegere, de *Boterwaag*, was op den hoek van de Boterstraat. De inscriptie, bij wijze van een vers, nog aan de Noordwestzijde van het gebouw te lezen, luidt:

In 't jaer ons Heren MD ende XX VIII.
Op Sunte Mariendach
wherd den ersten Sten van dese waghe gelacht.
1528.

De sterren en het hoofd, dat in eenen pot kijkt, schijnen zinspelingen op de namen der veroverde blokhuizen. Maar de Deventerschen hadden meer beelden tot beschimping der Gelderschen aan het gebouw geplaatst. Althans in het jaar 1532, wordt er gemeld, besloot men eenige beelden van dien aard aan de waag weg te nemen. Waarschijnlijk hebben zij gestaan op een paar ledige voetstukken, die nog aanwezig zijn. De groote koperen ketel, die almede de opmerkzaamheid trekt, heeft aanleiding gegeven tot vele

gissingen. De een hield hem voor eene maat; de ander voor een' ketel in de blokhuizen buit gemaakt, want het verlaten van dezelve ging zoo snel, dat de Gelderschen het spit aan den haard achterlieten en den Deventerschen gelegenheid gaven, om zich aan hunnen maaltijd te vergasten. Er was echter altijd eene overlevering onder het volk, dat hij eens gediend zou hebben, om eenen valschen munter te zieden, gelijk Do ARNOLD MOONEN (in een nagelaten handschrift) reeds voor meer dan honderd dertig jaren schreef: *aan de slinke zijde hangt een koperen ketel, van welke eene mare doch onzeker gaat, dat namelijk een valsche munter met zijnen zoon in olij zouden gezoden zijn.* Wij verwijzen onze lezers hieromtrent tot het volgende stuk, dat eene belangrijke ontdekking bevat.

De bestemming van dit gebouw tot eene hoofdwacht geeft ons gelegenheid om van de burgerwacht te spreken, met inmenging van een paar onbekende bijzonderheden. De burgers verdedigden van ouds hunne eigene steden; en men vindt daarom reeds vroeg gewag van de vaandels of kompagniën, in welke zij verdeeld waren. In de oude rekeningen der stad vindt men van tijd tot tijd, dat de Schepenen van huis tot huis rondgingen, om de harnassen te bezien. Maar de Regering had, tot ontlasting der burgers, ook Schutten in dienst, welke zij bezoldigde en kleedde (3), gelijk men bij DUMBAR, *Kerkelijk en We-*

(3) Deze kosten van kleeding zijn jaarlijks in de oude rekeningen opgenomen. Elk der stads dienaars kreeg

reldlijk Deventer I. bl. 37 zien kan. Onder de overmagt der Spanjaarden, die de stad eene reeks van jaren met hunne bezetting plaagden en haar van eenen hoogen trap van bloei en voorspoed in een jammerlijk verval bragten, was aan geene wapening der burgerij te denken. Integendeel, alle geweer werd haar met geweld ontnomen. RENNENBERG nam de stad in het jaar 1578 en leide er Staatsche bezetting in, die het, door hare ongeregeldheden, even erg maakte, als de soldaten in Spaanschen dienst, van welke de stad even te voren was verlost. Men verkreeg op zekere voorwaarden ontheffing van dit garnizoen; het trok den 10den Februarij 1579 uit; en de burgerij nam nu zelve de bewaring der stad op zich. Den 15den Februarij werd de *Ordonnantie van de Wacht* (gedrukt bij SIMON STEENBERGEN, een allerzeldzaamst stuk) gepubliceerd. Het eindigt met dit vers

Gelyck als eendracht is het Fondament,
Aller starckheyt eminent van Steden und Landen,
Alsoe is tweedracht dat verfloeckte torment,
Hoert myn intent, van schaeden und schanden,

---

gewand of laken van eene bepaalde kleur, b. v. de oude schutten groen en wit, de jonge rood en wit, de stads meester van den zweerde rood en groen, de stads pijpers rood en blaauw, de boden half groen en zwart, de wachters op de hout- en turfmarkt blaauw en groen. Zoo hadden ook de timmermeester, tigchelaars, loopers, veehoeders enz. elk bijzondere kleuren van laken; zelfs de Medicus en Cyrurgicus kregen in 1396 zwart en groen gewaad. Doch deze kleuren werden jaarlijks veranderd. Uit deze gewoonte moet nog afgeleid worden de zonderlinge kleeding der weeskinderen in sommige steden.

Eendracht brengt welvaert aan alle Stranden,
Doer starckheyt der handen, weest des vroet,
Dan tweedracht brengt ons in droefheyts panden;
Und in der Leeuwen tanden, dorch Moort und bloet,
Daerom hebt eendracht lieff, want sie is goet.

Deze ordinantie is in volgende tijden steeds geobserveerd; want die van 1621, bij het einde van het twaalfjarig bestand gemaakt, en bij DUMBAR bl. 30 te vinden, is slechts eene vernieuwing van die van 1579. Beide ordinantiën zijn versierd met een afconterfeitsel der stad *Deventer*. Bij die van 1579 ziet men den toren der Groote Kerk nog met zijne oude kap, den Noordenbergtoren met zijn sierlijk spits, de brug er tegen over aan het einde der stad, schoon dit spits in de belegering van 1578 vernield en de brug vroeger in de Spaansche onlusten verbrand was. Bij de uitgave van 1621 heeft de Kerk reeds haren tegenwoordigen koepel, is de Noordenbergtoren van zijn spits beroofd en ligt de brug tegen over de Duinpoort, gelijk nu. De eerste Hoplieden, die den 10den Febr. 1579 op de wacht trokken, waren de Burgemeesters REINIER SWAEFKEN en MACHARIUS VAN OLDENEEL met hunne Luitenants HENDRIK JORDENS en GERAERD ROEVER.

Sedert meer dan drie eeuwen staat het gebouw daar, als getuige van de meer of minder belangrijke stedelijke voorvallen, die op den Brink hebben plaats gehad. Daartoe behoort de huldiging van PHILIPS II, in den persoon van den Stadhouder, Grave van AREMBERG, den 16den Dec. 1556, die hier op de Waag voor de afgevaardigden van Ridderschap en Steden den eed deed en weder-

keerig den eed van trouw ontving. — Voorts behoort hiertoe de teregtstelling van de twaalf Doopsgezinden door de Spanjaarden, den 25sten Mei en 16den Junij 1571, waarvan er twee onthoofd en de overigen verbrand werden. — Toen de stad onder de algemeene Staten was gekomen en de burgerij, in het jaar 1580, verbitterd door den afval van RENNENBERG, de bepalingen van de pacificatie van *Gend*, tot welke zij toegetreden was, wenschte vernietigd te zien, vergaderde zij, op trommelslag, onder hare vaandels op den Brink, en begeerde, dat haar, in plaats van Hoplieden uit den Raad, Hoplieden uit de Gemeente zouden gegeven worden, (die niet gebonden waren aan den eed op de pacificatie van *Gend*.) Dit werd toegestaan, om erger onlusten te vermijden, en met hare nieuwe Hoplieden drong zij de geheele reformatie door. — Den 19den Jan. 1587 liet STANLEY, Bevelhebber van Engelsche hulptroepen, in dienst van de Staten, des nachts eene aanzienlijke bende koninklijke soldaten heimelijk in, en zij stonden reeds op den Brink, eer iemand vermoedde, dat de stad verraden was. *Op deze wijze*, schrijft REIJD, *is de stad Deventer verloren, nadat zij tien jaren lang bij hare eigene burgers was bewaard geworden, zonder eenig garnizoen met zoo goede wacht en orde, als in geene andere steden onder de burgers gevonden wordt.* — In het jaar 1766, toen WILLEM V, Erfstadhouder, den 2den Sept. te *Deventer* was, zag hij met zijn gevolg uit eenen koepel of tent, op het balkon opgerigt, een prachtig vuurwerk aan, dat op den Brink tot zijne eer werd afge-

stoken. Ook andere gelukkige evenementen werden alhier door vreugdebedrijven, als het afschieten van haken en het ontsteken van vuurwerken, gevierd, b. v. bij het eerste ceuwfeest van het Deventersche Athenæum, den 16den Febr. 1730. Na de omwenteling van 1795 werden in dit gebouw de republikeinsche volksvergaderingen gehouden. En velen herinneren zich nog levendig, welk een geheel ander aanzien de Waag had in het voorjaar van 1814, toen zij door den Franschen Bevelhebber, gedurende den staat van beleg, waarin de stad verkeerde, als in eene vesting herschapen was, en vuurmonden naar alle zijden heen dood en verderf dreigden. Dat zulke tijden nooit terugkeeren! Overigens blijkt het uit de jaargetallen, in den voorgevel geplaatst, dat deze in later tijd vernieuwd, en de opgang of het balkon in anderen stijl dan de eerste Gothische aanleg is aangebouwd. Van de vier poorten, waar SYLVANUS van spreekt, zijn er twee toegemetseld.

P. C. MOLHUIJSEN.

DE KETEL

AAN DE WAAG TE DEVENTER.

Aan een' der zijdmuren van de waag te *Deventer* haugt een groote koperen ketel, die blijkbaar van zeer hoogen ouderdom is. Zoo lang de geheugenis reikt heeft hij daar zijne plaats gehad en elk voorbijganger, dien hij noodwendig in het oog moet vallen, vraagt onwillekeurig naar deszelfs geschiedenis.

Het eenig antwoord, dat hij ontvangen kan, is, dat daarin eenmaal een valsche munter verbrand of gekookt werd. Maar dit berigt is slechts eene losse overlevering, die van geslacht tot geslacht overging en waarvoor niemand eenig geschiedkundig bewijs heeft weten bij te brengen.

De overlevering is ondertusschen gegrond. De Kameraarsrekening van het jaar 1434 bevestigt dezelve.

Uit deze rekening blijkt, dat de muntmeester van den Heer VAN BATENBURG (1) destijds in

(1) De Heerlijkheid van Batenburg (in 't land van Maas en Waal) had het regt van de munt, waarmede de Heeren van den Keizer werden beleend. SLICHTENHORST *Tooneel des lands v. Gelder* blz. 50.

der stad gevangenis zat ter zake van het vervaardigen van valsch geld. Hoe deze man juist hier kwam staat er niet, maar wel, dat men « up « sente peters avent ad vincula (in tegenwoordig- « digheid der regering) gerichte dede over den « muntemeister van batenborch."

Dit rigten bestond evenwel niet in onthoofden of ophangen, maar in het koken in eenen ketel, die daartoe opzettelijk was aangekocht, ter vervanging van eenen ouden, dien men te voren schijnt gebruikt te hebben.

« Item (zoo lees ik in de rekening) van johan « peterssoen enen ketel gecoft dair die munte- « meister in gesoden wart die woech 1c ende « XLVI ℔ (72 Nederl. ponden) ellic ℔ iij kr. « maken XXXI ar. g. iiij kr., dair afgeslagen den « olden ketel die woech LXXX ℔ ellic ℔ ij kr. « maken VIII ar. g. Soe bleven dair over meer « uytgegeven XXII ar. g. x kr."

Of dit koken in heet water dan wel in olie heeft plaats gehad kan ik niet opgeven; de rekening geeft tot beslissing daarvan geene aanleiding. Er staat alleen nog, dat hij niet in eene behoorlijke doodkist begraven, maar in eene ton in den grond gestopt werd (2).

Tot afschrik voor anderen is deze ketel zeker later in het openbaar ten toon gehangen en, in verband met de overlevering, zal het wel niet twijfelachtig zijn, of hij heeft voor onzen Munt-

---

(2) Bij de uitgave voor dit begraven staat ook de post » den maelre (schilder) voir den hoet te maken." Wat daarmede bedoeld wordt, kan ik niet gissen.

meester gediend en zulks te meer uithoofde van het opgegevene gewigt. Zoo als hij thans is, aangedaan door de lucht en vol kleine gaten, weegt hij nog 68 Nederlandsche ponden. Zijne middellijn is 90, de diepte 61 Nederl. duimen. Er is noch jaartal, noch eenig bijzonder teeken aan te bespeuren.

Men weet dat de muntvervalsching altijd zwaar is gestraft geworden. Reeds bij de Romeinen, immers in de latere tijden, werden zoodanige misdagers levend verbrand (3) en de voorbeelden van koken in de latere middeleeuwen, schoon zeldzaam, ontbreken niet (4). Zelfs Keizer MAXIMILIAAN, in een plakaat over de munt van 14 December 1489 stelde nog deze straf op derzelver vervalsching door de Muntmeesters (5) en KAREL V bepaalde het levend verbranden en verbeurte van het huis, waarin de misdaad was gepleegd. Ook in Frankrijk werden voorheen de valsche munters in kokend water gesmoord. In latere tijden heeft men zich enkel tot strop en zwaard bepaald.

Het aanschouwen van den ketel geeft ons ze-

(3) *L. 2. Cod. de fals. mon.*

(4) » Int jaer 1437 toe pinsterpandt, dat doe LUDOLPH » SICKINGHE hadde is gesoden in een ketel op de markt » die munter die toe Haeren in den kelder quact golt » ende silver hadde gemuntet,'' Gron. *Volksalm.* 1838 bl. 170).

(5) » Ce sera sous la correction et punition de son » corps par la justice de chaudron.'' *Gr. Placcaetb.* I D. blz. 2585.

ker eene onaangename gewaarwording bij de herinnering van de wreede strafoefening, die daarin eens voltrokken werd, maar zal tevens vergezeld gaan van het genoegelijke denkbeeld, dat wij in tijden en landen leven, waarin dergelijke barbaarschheden, hoe zwaar ook de misdaden mogen zijn, nimmer meer kunnen plaats hebben.

W. H. C. J.

BEVERS IN DEN IJSSEL.

In de laatste eeuwen is het voorkomen van Bevers in onze vaderlandsche rivieren als een zeer zeldzaam verschijnsel aangemerkt. Wat den *IJssel* betreft, daaromtrent meldt MARTINET, in zijnen *Katechismus der Natuur* D. II. bl. 143, dat er in het jaar 1757 een gevangen is bij *Middachten*, en hij meent, dat deze dieren afgedwaald en afgezakt zouden zijn van de *Lippe*, alwaar zij nog zouden voorkomen. In de maand December 1799 werd op de hoeve *Beltman*, in de Buurschap *Epse* bij *Deventer*, dergelijk dier in eene otterval gevangen. Het had getracht, zich daaruit los te maken; doch was onder deze vruchtelooze inspanningen afgemat, in het water gevallen en verdronken. Het had zich aan den oever zeer kunstig eene woning van wilgentakken gebouwd, ongeveer zes voeten hoog en even uitgestrekt in vierkante oppervlakte. Op het uiterlijk aanzien zoude men haar voor eenen onregelmatig zamengebragten hoop wilgenhout gehouden hebben, maar bij nader onderzoek bleek het, dat zij vrij vast en stevig gebouwd was. Binnen in lagen vele dunne takken, riet en bladeren; van buiten was het hout en het riet met klei verbonden.

De grond naar het water heen was hellend gemaakt; boven den grond bevonden zich twee vertrekken, elk in het benedenste gedeelte met eene opening naar het water, om gebruikt te worden naar den hoogeren of lageren stand der rivier. De massa hout, daartoe gebruikt, zoude naauwelijks door twee paarden hebben kunnen vervoerd worden. — De Bever zelf, die nog jong en van het mannelijk geslacht was, werd eerst, zoo hier als te *Amsterdam*, aan het publiek vertoond, vervolgens verkocht en door den Hoogleeraar A. Bonn naauwkeurig ontleed. Hij gaf in het jaar 1806 aanleiding tot eene naauwkeurige akademische verhandeling, waarin eene uitvoerige anatomische beschrijving van dit dier voorkomt, en waaruit blijkt, dat het tot geene andere soort behoorde, dan tot de Noord-Amerikaansche en Siberische Bevers, gelijk zij door Buffon en andere Natuurkenners beschreven worden (1).

Het blijkt uit de Kameraarsrekening van *Deventer*, dat deze dieren in vroeger tijd zeer talrijk moeten geweest zijn. In de rekening van 1454 is het eerst door ons opgemerkt, dat de stedelijke Regering eene premie voor het vangen gaf. Ruim twintig jaren lang komt deze vermelding voor op den post van uitgaven, en bij eene naauwkeurige optelling zoude men het getal zeer aanzienlijk vinden; waarbij wij nog in het oog

(1) Andr. Corn. Bonn, *Anatome Castoris atque chemica Castorei analysis ejusque in medicina usus*. *Lugd. Bat.* 1806.

moeten houden, dat sommige rekeningen uit dat tijdvak ontbreken. Bij een vlugtig overzigt zijn b. v. in het jaar 1454 opgemerkt vier, in 1467 veel meer, waaronder één op de Worp werd gevangen, in 1468 twee, in 1469 vier, waaronder een op de stads weerden, in 1470 drie jonge op de Landeweer in den ouden IJssel, en nog vijf, in 1472 niet minder dan dertien, zoo oude als jonge, waaronder ook levende, en zoo verder jaarlijks een grooter of kleiner getal. Somtijds wordt de naam der personen gemeld, die de premie ontvingen, b. v. *Item Willem Duyvenvenger gegeven van enen bever* ij *arn. g. fac.* 1 ℔ iiij *kromsteerten* — somtijds niet b. v. *Item een deel gesellen die gevangen hadden* ij *jonge bevers.* viij *kromsteerten.* Deze menigvuldigheid doet ons gelooven, dat zij in vroegere eeuwen de rivieren van Germanië en ook onze Nederlandsche rivieren in groot getal bewoond hebben, maar door de toenemende scheepvaart, in het bezit der oevers en het voldoen aan hunne kunstdrift gestoord, en daar bovendien de menschen jagt op hen maakten, langzamerhand geheel verdwenen zijn, zoodat hun voorkomen in later tijd tot de zeer zeldzame verschijnselen behoort. Sedert de toeneming der kultuur in Noord-Amerika en Siberië houden zij ook daar op, in geregelde maatschappijen te leven, en verminderen hoe langer zoo meer. Het is overigens buiten allen twijfel, dat deze dieren, die in de rekeningen voorkomen, otters zouden geweest zijn, dewijl hier en daar ook melding gemaakt wordt van eene jagt op otters, die zich in groote hoe-

veelheid in de nabijheid der stad moeten opgehouden hebben, en ook thans niet tot de zeldzaamheden behooren.

P. C. MOLHUIJSEN.

HET GRAF VAN FRITH.

GEDACHTEN

BIJ HET GRAF VAN

Mr RHIJNVIS FEITH,

TE *ZWOLLE*.

Hier, aan 't gewoel der stad onttogen,
Hier op het stille, vrije veld,
Verheft mijn geest zich naar den hoogen;
Aan 't nietig stof een poos ontsneld;
Hier, bij dit graf ter neêr gezeten,
Bepeins ik mijn toekomstig lot,
Leer aardsch genot en smart vergeten,
En juich in mijn geloof aan God.

Wat eerzuil zie 'k hier opwaarts rijzen,
Wiens stof rust onder dit gesteent'?
Wien wilde men deze eer bewijzen?
Aan Feith! hier ligt zijn kil gebeent';
Hier sluimert hij naast zijne gade,
Zijn Oekje, hem vooruitgegaan;
Hier rust zijn *stof* op Gods genade —
Zijn *geest* juicht reeds op hooger baan!

Der dichtren Vader zonk hier neder,
  Wiens roem hem duurzaam overleeft;
Hij schonk der dichtkunst 't leven weder,
  Dat haar den schoonsten luister geeft.
Hij, hij moet onze hulde ontvangen,
  Wiens lier, aan God en deugd gewijd,
Door zijne onsterflijke gezangen,
  Hem eer verwierf voor de eeuwigheid.

Het *graf*, door hem zoo schoon bezongen,
  Verloor zijn' schrik, zijn' donkren nacht;
Dit dichtstuk heeft den roem voldongen,
  Hem ook door vreemden toegebragt.
Het leert ons heel ons *niet* gevoelen,
  Terwijl men op de groeve staart;
Maar tevens hooger heil bedoelen,
  Verheven boven 't stof der aard'.

Bij 't klimmen zijner levensjaren
  Bezong zijn lier den *ouderdom*,
En wist nog bloemen te vergåren,
  Waar schaars een straal van vreugde glom.
Hij zag zijn lente en zomer wijken,
  Den mensch gelijk aan 't dorrend blad;
Maar nooit het heilgeloof bezwijken,
  Zijn gids op 't moeilijk levenspad.

Hij roemde, in onnavolgbre zangen,
  Den lof van Neêrlands grootsten held;
Deed Ruiter nieuwe eer ontvangen,
  Wiens naam het verste strand vermeldt.

Zijn *heldenlied* roert aller harten;
  Zijn *lierzang* klinkt vol hemeltoon;
Zijn *leerdicht* leert verzoeking tarten,
En *Thirza's* deugd is godlijk schoon.

De godsdienst, duur aan FEITH verbonden,
  Dankt hem voor menig heerlijk *lied*,
Dat telkens nog wordt opgezonden,
  Waar men den Heiland hulde biedt.
Dan voelt de sterveling zijn waarde,
  Wat hem in 't lage stof nog vleit,
En JEZUS' leer, zijn schat op aarde,
  Vormt hem voor hooger zaligheid.

Ja, FEITH, wiens hart voor 't schoone gloeide,
  Beminde niets, dan reine deugd:
Hij, die ons door zijn zangen boeide,
  Zag slechts in God de bron van vreugd.
Des Scheppers almagt, wijsheid, liefde,
  Zag hij door 't gansch heelal verspreid,
En ook, waar smart den sterfling griefde,
  Prees hij Gods goedertierenheid.

Het dierbaar Land van onze Vaadren
  Was mede 't voorwerp van zijn' zang;
Hem vloeide Neêrlandsch bloed door de aadren,
  En 't was bij Neêrlands leed hem bang;
Maar mogt na 't leed weêr redding dagen,
  Hoe juichte dan de grijze Bard!
Zijn zang verving dan 't angstig klagen,
  En vreugd doorstroomde ieder hart.

Feith was een deugdzaam mensch, een christen,
  Een sieraad van de maatschappij;
Hij haatte godgeleerde twisten,
  Was regt verlicht, verdraagzaam, vrij;
Gevoelig, needrig, minzaam, edel,
  Als vader, echtgenoot en vriend,
Siert de eerekroon met regt zijn' schedel,
  Die kroon, door zijne deugd verdiend.

Zijn *Boschwijk*, dat zijn oog kon streelen,
  Zijn hart verrukte, treurt om hem;
Wie hier zijn rein genot mogt deelen,
  Hoort nog op elken stap zijn stem.
Hier sprak hij veel van hoogre zaken,
  Van God en zijn Voorzienigheid,
Van dood en graf, van blij ontwaken,
  Van Jezus en de onsterflijkheid.

En nu — zijn zon heeft uitgeschenen,
  Die altijd licht en warmte gaf;
Maar 't geen voor ons nu is verdwenen,
  Het zonk niet weg in 't donker graf.
Zijn geest, ver boven 't stof der aarde,
  En werkzaam in een' hooger' kring,
Gevoelt nu meer dan ooit zijn waarde,
  Niet meer een zwakke sterveling.

Eens komt de groote dag der dagen,
  Wanneer het luid bazuingeschal
Kroost, ouders, echtgenooten, magen
  Eens juichende hereenen zal.

Dan doet geen storm het hart meer beven.
En dood en grafkuil zijn niet meer;
't Is alles leven, eeuwig leven . . . . .
Ik zink in 't stof aanbiddend neêr!!!

Deventer. A. Elberts.

DE

TEMPELHEEREN

TE

ESPELO.

Als uw weg u van Hengelo naar Enschede leidt, zult gij, op eenigen afstand van deze laatste fabrijkstad, aan uwe linkerzijde,

» *Woar Leunn'ker-barg de krone spant,*
» *En Drüner-bekke vleuit deur 't land,*

te midden van boschaadje eene bewoonde plek ontwaren, van rondom door heidevelden omgeven. Wie weet niet, dat daar, op den Hof te Espelo, van ouds de Hofmeijer van Lonneker woont? — Eens door den vriendelijken bewoner van deze *Curtis* ter jagt genoodigd, trof mij al dadelijk de eenzame en tevens pitoresque ligging dezer landhoeve. De Hof of het woonhuis wijkt geheel van de oud-Saxische bouworde af; echter vertoont dezelve evenmin den vorm van de oude adellijke kasteelen in deze Provincie, welke zoo vele overeenkomst met de Romeinsche burgten hadden, dat hierna waarschijnlijk het modèl is genomen, waartoe men ook in deze strekken de

gelegenheid aantrof. Men herinnere zich slechts het kasteel Flevum, waarin de Romeinsche bevelhebber OLENNIUS, bij den opstand der Friezen onder TIBERIUS, zich terugtrok, en de kasteelen, welke de Romeinen zelven, uit angst voor de nadering van den onbesuisden Kaninefaten Vorst, BRINO, in brand staken (1). — Ook heeft de Hof geene de minste gelijkenis met een *Spieker*, zoo als men die hooge en smalle gebouwen noemt, waarvan men ook nog enkele in deze Provincie en op den Veluw-zoom aantreft, en die allezins waardig zijn de aandacht der oudheidkenners tot zich te trekken. Het is mij onbekend, of de oorsprong en ouderdom van deze eigenaardige bouworde reeds nagespoord is; mij schijnt dezelve tot diep in de middeleeuwen op te klimmen. De oudsten in de Marke Woolde verklaarden omtrent den Hof te Hengelo in de eerste helft der 16de eeuw; « *dat up die plaetse daer noch dat* « *olde Bouhuys is und daer nu dat principael* « *Huis steet, daer plach eenen grooten hoogen* « *spyker to staene myt grafften unde brug-* « *gen* (2). Waarschijnlijk dagteekenen de Spiekers van de tijden, toen de rampzalige veten [faidae] het land verdeelden, en trok men deze gebouwen zoo hoog op, om door een ruimen blik over de heiden het nakend gevaar te kunnen bespieden. — De Hof te Espelo, welke ee-

(1) TACITUS Ann. l. IV. c. LXXII, Hist. l. IV. c. XV.
(2) Zie mijne verhandeling in den 3den jaargang van dit boekje. *Over het oude regt en huishoudelijk Bestuur der Marke Woolde.*

ne langwerpige gedaante heeft, schijnt mij met deszelfs wijde vertrekken en menigte glasramen veeleer toe, een geestelijk gesticht uit de laatste helft der 16de of het begin der 17de eeuw te zijn. Wijde grachten in den omtrek, die gedeeltelijk gedempt, gedeeltelijk in den loop der eeuwen toegegroeid zijn, zware fondamenten, van rondom in den grond verspreid, bewijzen echter het vroeger aanwezen van een grootsch en uitgestrekt gebouw. Men kan te Espelo niet verwijlen, of de nieuwsgierigheid wordt opgewekt, welke lotgevallen zich aan deze plek verbonden hebben, want men gevoelt, dat men op historischen grond staat; doch de geschiedenis zwijgt, en laat ons onbevredigd. Ik dacht: zoude hier, in dit eenzaam oord, in deze digte bosschen de *Sage* niet verwijlen, en mijnen weetlust kunnen voldoen? Mijne hoop werd niet te leur gesteld, want deze Nimf, of wil men liever, deze Elf, die zich niet aan een elk ontdekt, maar slechts aan hen, die eenige geestverwantschap met haar gevoelen, fluisterde mij geheimzinnig toe:

« *Hier stond cens een magtig Klooster der Tempelheeren. Toen de orde dezer Ridders werd uitgeroeid, deelde ook dit Klooster in het algemeene lot; slechts twee Tempelheeren ontkwamen der slachting, van welken de een op de heiden het hartebeest vervolgde en de ander te Utrecht vertoefde.*" Hoe aandachtig ik toeluisterde, ik kon geen woord verder vernemen, en de stem verloor zich tusschen het gebladert. Daar ons zeer weinig van het bestaan der Tempelheeren

op Vaderlandschen bodem bekend is, en het spreekwoord: *hij zuipt als een tempelier*, als nog in den mond van het volk, ook uit het Oosten door de terugekeerde kruisvaarders zoude kunnen aangebragt zijn, — daar het berigt van hunne vernieling te Zierikzee (1) door sommigen, schoon naar mijn inzigt, ten onregt, in twijfel wordt getrokken, willen wij hier de Sage ontleden, om te zien, tot welken trap van waarschijnlijkheid wij het bestaan dier hoogst merkwaardige orde te Espelo kunnen opvoeren. Hiervoor schijnen mij de navolgende gronden te pleiten:

I° Het aanwezen van een vroeger aanzienlijk gebouw wordt duidelijk genoeg door de sporen van breede grachten en de verspreide fondamenten aangewezen.

II° Men moet dit gebouw voor een geestelijk gesticht houden, omdat onder de landlieden nog wetenschap van een vroeger klooster bestaat; — ook is de tuin door eene gracht omgeven; — men vindt er eene oude *visscherij*, gelijk men in Twenthe eenen vijver tot bewaarplaats van visch pleegt te noemen; dergelijke visscherijen wijzen ook elders de standplaatsen van vorige kloosters aan; — er leidt een voetpaadje van den Hof naar de kruin van den nabij gelegen Lonnekerberg, hetwelk wel is waar hier en daar begroeid, doch alsnog duidelijk na te sporen is; dit paadje heet den *Munken-weg*, wat wel niet

---

(1) Boxhorn Ned. Hist. bl. 185.

anders, dan *Monnikken-weg*, zal zijn. — Maar welke gronden zijn er aanwezig, om de Sage te gelooven, dat het de Tempelheeren waren, welke hier een klooster of liever een gesticht bezaten? want hoewel aan geestelijke regels onderworpen, en in gemeenschap van goederen levende, had deze orde geene eigenlijk gezegde kloosters: — waarop wij mogen antwoorden:

I° Het bestaan der Sage levert op zich zelf een bewijs voor hare waarheid op; want van waar zoude in dit afgelegen oord, in eene boerschap, waar men zich met geen wetenschappelijk onderzoek bezig hield, de gedachtenis van Tempelheeren ontstaan zijn, terwijl zelfs de klank dezer orde hier even vreemd moest zijn, als die b. v. eener wijsgeerige secte onder Grieken of Romeinen, — ten zij deze orde inderdaad in vroeger tijdsgewricht hier gebloeid hebbe.

II° De Sage vermeldt geene bloote namen, maar omstandigheden, en deze zullen toch wel niet uit de lucht gegrepen zijn. Of veronderstelt er iemand, dat men het verhaal van BOXHORN, volgens hetwelk ook te Zierikzee twee Ridders aan den verraderlijken moord ontkwamen, naar Espelo overgebragt heeft? Doch wij kennen geene vroegere betrekking tusschen Zierikzee en Espelo; ook laat zich de Sage niet, als een bloot vertelsel, onder de menschen voortbrengen en voortplanten van geslacht tot geslacht. —

III° Een der ontkomen Tempelheeren bevond zich op de hartejagt; — te Zierikzee bevonden de twee, welke even gelukkig waren van hun leven te behouden, zich in een bordeel; en

trouwens, dat deze Ridders de jagt en de vrouwen boven de vrome gebeden tusschen benaauwde muren de voorkeur gaven, is niet alleen niet strijdig met hun aard, gelijk wij dien uit de geschiedenis kennen, maar strookt daarmede zoo volkomen, dat ons geloof aan de Sage hierdoor versterkt moet worden. Een ander Tempelheer te Espelo bevond zich ter goeder ure te Utrecht. Had de Sage hier eene andere stad genoemd, dan zou men nog kunnen vragen, waarom juist dáár? Doch hier was de Bisschoppelijke zetel, waarmede ook het gesticht te Espelo in betrekking moest staan.

IV° In den omtrek van Espelo zijn onderscheidene boerenerven en landerijen gelegen, welke nog in den aanvang onzer Republiek aan de Johanniter-orde of die van Maltha toebehoorden, en welke alstoen de Staten, tegen alle beginselen van regtvaardigheid, zich toeeigenden, als of zij het in onregtvaardigheid aan PHILIPS den Schoone en Paus CLEMENS V, de moordenaren der Tempelorde, niet wilden toegeven; doch welk onregt daarna door den grooten Raadpensionaris JAN DE WIT is hersteld geworden. Van waar kwamen dan toch de Ridders van St. Jan, wier werkkring het Oosten was, op hunne rots in de Middellandsche Zee, aan het bezit van landerijen in deze verwijderde, afgezonderde streken? — Hier komt ons de geschiedenis te hulp, die ons leert, dat Paus CLEMENS, na de vernietiging der orde op de Kerkvergadering te Vienne, in 1312, derzelver bezittingen aan de Malthezer orde geschonken heeft. Wie gevoelt

niet, dat hier de Sage eene historische waarde begint te verkrijgen? en dus wel verdiende, om in een jaarboekje opgenomen te worden, hetwelk in het bijzonder de kennis van den ouden toestand van dit gewest tracht te bevorderen. Misschien zal er vroeg of laat in de nabijheid van den Hof een steen gevonden kunnen worden, waarvan het inschrift of de uitgehouwen beelden het bestaan der Tempelheeren aldaar nog in een helderder daglicht zullen stellen; misschien komen er nog wel oorkonden te voorschijn, om alles te bevestigen; maar schop en ploeg verjagen de Sage uit den omtrek van het nijvere Enschedé. « Ik reed niet ver voort op den weg naar Enschedé," zegt de Graaf VAN HOGENDORP, op zijne reis in 1819, « of ik bevond mij al wederom « ongevoelig midden in de onafzienbare heiden (1)." Toen was het vooruitzigt op eenen straatweg nog een vrome wensch, welke thans echter vervuld is; maar thans ontwaart men ook met welgevallen op verschillende punten aanzienlijke landontginningen en onderscheidene nieuwe woningen. De Enschedesche fabrijkant, in plaats van het gewonnen kapitaal in papier te beleggen, of in weelde te verteren, besteedt hetzelve op eene voor den nationalen rijkdom zeer nuttige wijze, door heidevelden tot bosschen aan te leggen, wel verzekerd van bij de toenemende bevolking en schaarschte van houtgewas eenmaal het kapitaal met de interessen en nog iets meer terug te ont-

(1) Bijdragen tot de huish. van Staat. V. d. bl. 332.

vangen. De Sage schuwt den nijveren mensch en vliedt den bebouwden bodem: mogt zij zich dan nog hier of daar doen hooren, dat men dan hare stem opvange, voor dat de tegenwoordige woeste toestand der velden om Enschedé zelf eene Sage is geworden, in den mond van het volgend geslacht!

Mr B. W. A. E. Sloet tot Oldhuis.

Zwol, 16 November
1830.

ALBERTUS EN STEPHANUS WIJNAND PIGHIUS.

Wanneer men de oudere geschiedenis onzes lands aandachtig beschouwt, dan kan men niet ontkennen, dat gedurende het luisterrijkste tijdperk van Nederland de invloed van Holland het oog van de overige Provinciën veelal in zoo verre heeft afgetrokken, dat derzelver inwendige toestand weinig werd gadegeslagen, en althans de Geschiedschrijvers hunne aandacht niet dan ter loops op dezelve vestigden; maar ook tevens, dat vele dier Gewesten in vroegeren tijd eene veel gewigtiger rol speelden, dan hun naderhand ten deele viel; terwijl het te bejammeren is, dat die vroegere geschiedenis geene meer waardige tolken heeft mogen ontmoeten, om haar der nakomelingschap op eene voegzame wijze te verkondigen. Doch ook hierin hebben de laatste tijden reeds aanmerkelijke verbetering aangebragt, en heeft men het gewigt dier vroegere geschiedenissen meer op prijs leeren stellen, zoo als voor Gelderland *van Spaan* en *Nijhoff*, voor Groningen *Driessen* en *Feith*, en anderen elders, daarvan tot getuigen kunnen strekken. Ook Overijssel mag zich verheugen, overal mannen aan te treffen, die uit het stof der oudheid den vroegeren luister van hun Ge-

west weten aan het licht te brengen en te doen zien, welk eene belangrijke plaats hetzelve in alouden tijd bekleedde. Er blijft ten dezen aanzien echter nog veel te onderzoeken over, alvorens men in staat zal zijn eene volledige geschiedenis van Overijssel op te stellen; en elke bijdrage, hoe gering ook, kan als een bouwstof voor het op te rigten gedenkteeken beschouwd worden. Daartoe kan men gewis ook rekenen de levensgeschiedenissen van zoodanige mannen, die in de wetenschappen hebben uitgemunt, daar zij toch eenigzins tot maatstaf kunnen strekken voor de hoogte, waarop ten hunnen tijde beschaving en verlichting stonden. En lustte het iemand, met de noodige kennis en hulpmiddelen toegerust, eene *Transisalania Erudita* uit te geven, hij zoude ook voor die vroegere tijden eenen rijken oogst kunnen vinden, ten vernieuwden bewijze, welken gunstigen invloed het verbeterde onderwijs hier reeds in de veertiende, vijftiende en zestiende eeuw had te weeg gebragt, en voor Zwol kunnen melding maken van *Lubertus Bernerus*, *Herm. Torrentinus*, *Franc. van Sonsbeek*, *Arn. Haersolte* en *Paulus Busius*; voor Kampen van *Heimericus de Campo*, *Joan. Campensis*, *Herm. Cruserius*, *Quirinus Chrysochous*, *Theod. Petreius* en *Marcus Gualterus*; voor Deventer van *Gerlacus Petri*, *Joan Sinthemius*, *Ortwinus Gratius*, *Jacob. en Joan. van Deventer*, *Joan. Dorrius*, *Ger. Brunus*, *Ever. Bronkhorst*, *Petrus Reidanus*, *Gisb. Hachusanus*, *Petr. Holtzemius*, *Phil. Rovenius*, *Ever. Balk*; voor Steenwijk van *Corn.* en *Petr. Schultingius*; voor Oldenzaal

van *Jac. Middendorp*; om thans van de meer algemeen bekenden niet te gewagen,

Onder de mannen, die vroeger, uit Overijssel voortgekomen, den roem van geleerdheid op eene voortreffelijke wijze handhaafden, behooren voorzeker mede de twee Kampenaars, ALBERTUS en STEPHANUS WINANDUS PIGHIUS, oom en neef, over welke het misschien den lezeren van dit jaarboekje niet onaangenaam zal wezen het een en ander te vernemen, als hebbende zij in hunnen tijd eene niet onbelangrijke rol gespeeld.

ALBERTUS PIGHIUS

dan werd geboren te Kampen in het laatste gedeelte van de vijftiende eeuw uit een aanzienlijk geslacht dier stad, waarvan ik niet weet of men nu nog den waren naam zou kunnen opsporen; want dat PIGHIUS geen Nederlandsche naam kan zijn, valt eenen ieder in het oog. Reeds vroeg voor eene geleerde loopbaan bestemd, werd hij als jongeling naar Leuven gezonden, waar hij zich, na eerst in de fraaije letteren en andere wetenschappen onderwezen te zijn, aan de Godgeleerdheid toewijdde, onder anderen de bijzondere leiding erlangende van den Utrechtschen *Adriaan*, naderhand tot Paus verheven. Hij werd aldaar Baccalaureus en vervolgens te Keulen met den Doctoralen hoed vereerd.

In de wiskundige wetenschappen meer dan gewoon bedreven, schreef hij een werk over de verbetering van den almanak en de rigtige be-

paling van het Paaschfeest, hetwelk hij aan *Leo* X opdroeg.

Ook andere zijner werken van dien tijd bewijzen zijne neiging voor wis- en sterrekunde; maar de kerkelijke twisten trokken hem al spoedig in dien strijd mede, en een ijverig voorstander der Roomsche Kerk zijnde, nam hij hare verdediging met warme belangstelling ter hand. Nadat hij vroeger den Kardinaal en Bisschop van Tortosa, *Adriaan*, naar Spanje vergezeld had, en bij die gelegenheid zeker ook aan Keizer *Karel* V bekend werd, riep hem vervolgens dezelfde *Adriaan*, nu Paus geworden, naar Rome. Ook was hij bij *Clemens* VII en *Paul* III in groot aanzien, en zag zich vereerende zendingen naar Worms en Rheims opgedragen. Paus *Paul* onderwees hij in de wiskunde, en vervaardigde voor dezen onderscheidene wiskunstige werktuigen, waarvoor hij aanzienlijke belooningen ontving.

Dat een man, die zulke begunstigers had en tegen *Luther*, *Calvijn*, *Melanchton*, *Bucer* en anderen, voor de Kerkelijke hierarchie, de mis en andere twistpunten met erkende bekwaamheid wist te schrijven, en wien het niet aan eergierigheid mangelde, zoodat zelfs *Theod. Beza* hem durfde verwijten, dat zijn voornaamste wit was, om den Kardinaalshoed te verwerven; dat zulk een man tot aanzienlijke waardigheden in de Kerk opklom, kan niemand bevreemden: maar in de opgave dezer waardigheden, en den tijd, waarin hij deselve ontving, zijn de schrijvers het niet volkomen met elkander eens, daar de een hem nog tot 1539 als Priester in zijne va-

derstad vermeldt; anderen hem reeds vroeger Kanunnik en Thesaurier van het Domkapittel te Utrecht maken, en eindelijk nog anderen hem onder de Dekens van St. Jan aldaar tellen. Wat van dit alles moge zijn, zeker is het, dat hij rijkelijk begiftigd in Nederland is terug gekeerd, en niet alleen Proost en Aartsdiaken van St. Jan te Utrecht is geweest, waarin hij beëedigd werd in 1535, blijkens het authentieke stuk bij *Matth. de Nobil.* p. 441; maar ook Vrijheer van Mijdrecht, Willis, Kudelstaart, Zevenhoven en Tamen, Heer van Achttienhoven, Blokland en Uithoorn, en dat hij te Utrecht een prachtig kloosterhuis bewoonde, waarin hij ook den 26 Dec. 1542 gestorven is. Intusschen moeten deze bezittingen niet hebben kunnen beletten, dat hij nog op het laatst van zijn leven in geldelijke moeijelijkheden is geraakt, waarover hij zelfs naar Rome schreef; van waar hij echter wel goede woorden, maar geen bijstand ontving. De voorname oorzaak van die ongelegenheid schijnt men vooral te moeten zoeken in langdurige processen, waarin hij sedert 1538 gewikkeld werd met de Utrechtsche regering over het zwaardregt in de Heerlijkheden, die aan zijne Proostdij waren verbonden, waarin evenwel de Hooge Raad te Mechelen hem in het gelijk stelde, zoo als te zien is uit het vonnis, dat *Matth.* mededeelt de *Jur. Glad.* p. 62.

Hij bleef overigens tot het einde zijns levens ijverig werkzaam, zoodat hij, schoon zwak en ziekelijk, zelfs tegen den raad zijner vrienden, nog een verweerschrift begon op te stellen tegen

zijnen tegenpartijder *Bucer*, die hem over zijne schriften hevig had aangevallen; en dit wel met zulk eene inspanning, dat zijne krachten er onder bezweken, en hij het werk niet kon voltooijen, dat echter nog onvoltooid na zijnen dood is uitgegeven. Er worden drie grafschriften op hem vermeld, maar datgene, hetwelk werkelijk boven zijn graf is geplaatst geweest, en nog in het begin der vorige eeuw in de St. Janskerk, hoewel moeijelijk te lezen, aanwezig was, vindt men bij *C. Burman* in zijn *Traiectum Eruditum*, waaruit ten overvloede blijkt, dat hij te Utrecht gestorven en begraven is. Er zijn namelijk eenige berigtgevers geweest, die uit eene verkeerd begrepen plaats van den beroemden Italiaanschen geschiedschrijver *Paulus Iovius* (die in zijne *Elogia* ook eene lofrede op onzen PIGHIUS heeft geschreven) hebben opgemaakt, dat hij door een noodlottig toeval te Boulogne reeds in 1530 zou zijn omgekomen. *Jovius* meldt slechts, dat hij de inhuldiging van *Karel* V. in die stad er een gedeelte van eene houten brug instortte, en PIGHIUS onder eene menigte van menschen en balken geraakte, maar tevens, dat hij door eene bijzondere schikking der Voorzienigheid bewaard bleef, om zijn begonnen werk over de Kerkelijke Hierarchie te voltooijen. Sommigen zijn van meening, dat de hervormde schrijvers het fabeltje omtrent zijnen plotselingen dood, daarom zouden hebben omhelsd, om hem tegen *Zwingli* over te stellen, van wien de Roomschgezinde schrijvers beweerden, dat Gods wraak hem door eenen onverwachten dood had weggenomen.

Men kan uit het bovenstaande genoegzaam besluiten, in welk eene hooge achting PIGHIUS in zijnen tijd en vooral bij de Roomschgezinden stond. Zijne werken worden dan ook geroemd uit hoofde van de schranderheid, waarmede hij zijne tegenpartij wist te bestrijden; en dat een *Paulus Jovius* hem waardig keurde, om met eene lofrede vereerd te worden, duidt gewis geene geringe mate van verkregen vermaardheid aan. Ook *Frederik Schenck van Tautenburg*, de eerste en laatste Aartsbisschop van Utrecht, prijst in eenen brief aan den Hertog van *Alva* van het jaar 1569 de geschriften van PIGHIUS bijzonder aan, ter handhaving van het ware geloof. Intusschen schijnen toch de werken der hervormers, die hij poogde te wederleggen, zoodanige kracht op hem te hebben uitgeoefend, dat niet alleen zijne verdediging daardoor zwakker werd, maar zelfs de waarheid bij hem nu en dan zegevierde, zoodat de Kardinaal *Bona*, hem als een uitstekend man in velerlei kennis roemende, er toch bijvoegt, dat men zelfs zijn hoofdwerk over de K. Hierarchie met voorzigtigheid lezen moet. Ook staan sommige zijner schriften op den Index. Was hij overigens een uitmuntend schrijver, tot redenaar scheen de natuur hem niet bestemd te hebben, want volgens *Jovius* moet hij bij uitstek leelijk, ja afzigtelijk van gelaat, en slecht ter spraak geweest zijn.

De Kardinaal *Marcellus Cervini* had, in het laatste levensjaar van ALBERT PIGHIUS, aan dezen geraden in eenen brief, te vinden bij *S. A.*

Gabbema, *Clar. Viror. Epist.* p. 36. om, wegens zijne toenemende zwákheid, zijne waardigheid van Proost en andere kerkelijke waardigheden neder te leggen, ten einde nog bij zijn leven te zorgen, dat dezelve op zijne naastbestaanden overgingen, waartoe hij hem zijne goede diensten aanbood. De Proost heeft aan dezen voorslag geen gehoor gegeven, hetzij dat hij onder de zijnen niemand had, dien hij daartoe konde aanbevelen, hetzij dat hij tot den afstand niet kon besluiten, hetzij eindelijk dat de dood hem heeft overvallen. Zijn zusterszoon

STEPHANUS WIJNAND PIGHIUS,

van wien wij thans zullen spreken, was bij den dood zijns ooms misschien nog te jong, om in aanmerking te komen, hebbende toen nog maar even zijn twee-en-twintigste jaar bereikt, of wel gevoelde deze nog geene genegenheid, om eenen vasten post te aanvaarden, die hem in zijne zucht tot reizen zou hebben belemmerd; want dat hij anders met zijnen oom op eenen goeden voet moet gestaan hebben, mag men schier daaruit vermoeden, dat hij den naam van Pighius had aangenomen: trouwens vindt men vermeld, dat hij op kosten des Ooms naar de Hoogeschool werd gezonden.

Wat hier van moge zijn, zeker verdient de gedachtenis van dezen jongen Pighius niet minder vereerd te blijven, dan die van zijnen bloedverwant. Hij toch was een man van uitstekende begaafdheden, voortreffelijke geleerdheid en zui-

veren smaak. Daarbij bezat hij eene beminnelijke inborst, die, wars van alle twisten, geen behagen schepte in de kerkelijke oneenigheden van zijnen tijd, en in de beoefening der wetenschappen leering, troost en verpoozing vond. Zijne zucht dreef hem bij voorkeur tot geschiedenis en oudheidkunde, waarom hij zich te Leuven vooral toelegde op de kennis der Grieksche en Latijnsche talen: en ten einde te beter aan die zucht te kunnen voldoen, begaf hij zich vervolgens naar Italie, waar hij vele Handschriften onderzocht; en zich voornamelijk ook aan oudheden liet gelegen liggen, van welke hij zelfs eenige naar zijn vaderland schijnt gezonden te hebben, zoo als ik meen te kunnen opmaken uit eenen brief van *Joannes Marcellus* in *Syll. Epist. Burm.* T. II. p. 288. Door geheel Italie kwam hij in aanraking met de vermaardste mannen, en te Rome kwam hij wegens zijne geleerdheid in zoo groot aanzien, dat de vriend van zijnen oom, de Kardinaal *Cervini*, die d. 5 April 1555, onder den naam van *Marcellus* II, Paus werd, hem de keuze tusschen verscheidene, toen juist openstaande, kerkelijke bedieningen aanbood. Verbaasd over zulk eene uitstekende gunst, en onzeker, wat hij kiezen zoude, besloot onze PIGHIUS met zijne vrienden hierover te raadplegen. Doch *Marcellus* reeds op den 1 Mei daaraanvolgende komende te overlijden, en ook zijn oom niet meer in leven zijnde, misschien ook wel uit vrees van niet meer zoo vrij in zijne letteroefeningen te zullen zijn, nam hij het besluit, de hoop op Kerkelijke bevordering op te geven en eene andere loopbaan

te zoeken. Deze vond hij dan ook eerlang in de Nederlanden, waar hij aangesteld werd als Secretaris en Bibliothecaris van den Kardinaal *van Granvelle*; eene betrekking, die hem ruimschoots in de gelegenheid stelde, om aan zijne geliefde studiën den vrijen teugel te geven, en welke hij onafgebroken veertien jaren vervulde. Na dien tijd zag hij zich eene geheele nieuwe baan geopend: want *Willem*, Hertog van Kleef en Gulik, eenen Mentor voor zijnen zoon *Karel* zoekende, werd daartoe Pighius verkozen. Wij bezitten nog eenen brief uit dit tijdperk van 's mans leven, gedagteekend uit Weenen den 8 Sept. 1572, waaruit wij hem van eene zeer gunstige zijde leeren kennen, en dien wij hier vertaald laten volgen, daar hij ook nog eenige geschiedkundige waarde heeft.

STEPHANUS PIGHIUS

AAN

JUSTUS LIPSIUS (*te Jena*).

Indien gij welvaart zal ik mij verheugen, want gij hebt ons in het onzekere achtergelaten. Op den dag, waarop gij 's middags vertrokken zijt, heb ik mij, uwer niet ongedachtig, tegen den avond uit mijnen tuin naar uw verblijf begeven, terwijl zich een Silesisch Hertog met eenen grooten stoet als gast bij onzen Prins bevond. Ik vond daar onder de flesch zitten uwen

vriend *Jacobus Crajus*, en den onzen, dien vreemdeling *Nigrivola*, die beiden U uitgeleide hadden gedaan. Bij mijn inkomen was ik eerst regt verheugd in de gedachte, U te zullen aantreffen: maar toen ik in de plaats van mijnen *Lipsius* niets vond, dan een briefje, was ik zeer treurig van zulk een aangenaam onderhoud verstoken te zijn, en ik gevoelde geenen lust lang aan Bacchus te offeren, maar al spoedig naar huis terug keerende begaf ik mij zonder avondmaal te bed. Ik heb evenwel dit uw onverwacht vertrek, volgens uw verzoek, bij *Augerius*, *Biesius* en *Sambucus* verontschuldigd. Deze laatste heeft mij door zijnen knecht eenen brief voor U gezonden; en terwijl ik dezen schrijf, zend mij onze *Augerius* nog juist van pas brieven voor U uit Brussel. Ik zal een en ander tegelijk met den mijnen, zoo als gij geschreven hebt, aan *Jacobus Crajus* zenden, om ze aan U te doen geworden, hoewel hij tot nog toe niet weet, waar gij ergens U ophoudt en werwaarts uwe brieven moeten verzonden worden. Uwe genegenheid jegens mij, o *Lipsius*, is mij in dezen omgang van weinige maanden ten volle gebleken, en het smart mij, dat ik hier geene gelegenheid gevonden heb, om U te toonen, hoe aangenaam mij uwe vriendschap is. Het is derhalve nu noodig, dat wij dezelve, onder zoo goede voorteekenen, gelijk ik hoop, begonnen, door onderlinge diensten, en zoolang wij ver van elkander verwijderd zijn, door veelvuldige briefwisseling aankweeken. Ik verzoek U vooral, dat gij dit moogt doen: oudheden en gemeenschappelijke letteroefe-

ningen zullen ons genoegzame stof opleveren. Schrijf mij dan bovenal, waar gij U nu ophoudt, werwaarts gij U begeeft, wat gij uit de bibliotheken opdelft, en wat gij overal omtrent onze staatkundige zaken verneemt. Wij hooren hier wonderbare dingen, maar alles onzeker, zoo als gij weet. Nu zegt men, dat Mons niet alleen naauw belegerd wordt, maar ook met koperen vuurmonden geteisterd; dat de belegerden willen onderhandelen, maar dat de Spanjaard de voorwaarden verwerpt: dat de Keulenaar en Oversteijn *(Otto, Graaf van)* met ruiterij zijn aangekomen, en Erik (*Hertog van Brunswijk)* troepen heeft aangevoerd, terwijl *Alva* zelf den Prins te gemoet trekt, die nog in Gelderland verwijlt. Anderen willen, dat Mons niet alleen geen gevaar heeft, maar zelfs door hulptroepen en leeftocht telkens meer versterkt wordt: dat de Prins over de rivier bij Roermond eene brug geslagen heeft en vrij door Braband en de Luiksche grenzen trekt en binnen kort zijne verschansingen vooruit zal brengen. Zoo houden wij niet op met elkander tegenstrijdige berigten mede te deelen.

Wij gaan in de volgende week naar Presburg, waar men zegt, dat de krooning vóór den eersten zal plaats hebben (1). Er worden groote aanstalten van spelen en vertooningen gemaakt, maar

(1) T. w. de krooning van *Rudolf*, zoon van *Maximiliaan*, tot Koning van Hongarijen. Dezelve had volgens *Thuanus* den 27, volgens anderen den 22 September plaats, en wel met de uiterste pracht en eenen ongemeen schitterenden stoet van Vorsten en Edelen.

met dolzinnige pracht en niet te dragen kosten. De broeder des Keizers, Aartshertog *Karel*, is aangekomen, gelijk mede twee Beijersche Prinsen, de broeders Hertogen *Willem* en *Ferdinand*; ook de geheele Boheemsche adel is aanwezig. Deze uitbundigheid zal onzen Prins op vierduizend daalders te staan komen. Maar denk eens, waarde *Lipsius*, waar ik toe gekomen ben: want nu word ik gedwongen tooneelbestuurder te zijn en den optogt van gemaskerden voor het eerste Bedrijf te regelen. Ik heb een onderwerp uitgedacht, dat voor mijnen kweekeling gepast schijnt, namelijk dien ouden optogt der Romeinsche Ridders, welke gij weet, dat den 15 Julij pleeg gevierd te worden. De Prins zal de kleeding van den Bevelhebber dragen en zijne trawanten zullen zijn de Eer, de Deugd, Eubulus, (*Goede raadsman*) Hypsiporus (1), Castor en Pollux, alle welke personen wij onder voegzame zinnebeelden zullen voorstellen, zoodat ik mij vlei, dat er geen schooner onderwerp ten tooneele zal verschijnen. Welken lof of welke belooning ik er voor erlangen zal, wil ik U naderhand melden. Vaarwel, vriendelijke *Lipsius*, en blijf mij zoo beminnen, als gij begonnen hebt. Weenen 8 Sept. 1572.

Uit dit schrijven blijkt, dunkt mij, duidelijk, dat hij mildere gevoelens koesterde, dan zijn

(1) Hiervan weet ik niets te maken; misschien moet het *Nicephorus*, *overwinning-aanbrenger* zijn.

oom, en althans niet Spaanschgezind was: de wijze toch, waarop hij over de belegering van Bergen en over Prins *Willem* spreekt, duiden veeleer eenen begunstiger, dan eenen tegenstrever van deszelfs partij aan, hoezeer hij zich noch toen, noch naderhand voor dezelve verklaard hebbe, daar hij zelfs zijn laatste en hoofdwerk aan Koning *Philips* heeft opgedragen.

Toen te Rome in 1575 het Jubeljaar werd gevierd, vergezelde hij zijnen kweekeling, die uit vroomheid derwaarts reisde, mede op dien togt. Doch *Karel* kwam te Rome te sterven, en ter gedachtenis van den braven jongeling schreef zijn leermeester het werk, dat te Antwerpen in 1587 in het licht kwam onder den titel: *Hercules Prodicius*, waarin hij al den luister van het Jubelfeest beschrijft, maar tevens Prins *Karel* voorstelt als volkomen gewapend tegen de aanlokselen der verleiding op deze, van die zijde zoo gevaarvolle, reis, even als *Hercules* in het bekende verhaal van den wijsgeer *Prodicus* bij *Xenophon*, van de twee verschillende wegen, hem door de Wellust en de Deugd, onder de gedaante van Godinnen voorgesteld en aangeprezen, den laatsten koos en dus den palm des roems verwierf.

Nadat de laatste lijkpligten voor den jeugdigen Prins waren afgeloopen, vertrok PIGHIUS met het gevolg naar Kleef, en daar hij reeds vroeger door den invloed van Hertog *Willem* tot Kannunnik van den Heiligen Victor te Xanten benoemd was, erlangde hij daar nu tevens de waardigheid

van Leeraar bij de school van diezelfde kerk (1 Sept. 1575), en vervolgens door den Kardinaal van *Granvelle*, die er Proost van was, mede het ambt van Commissaris. Thans al den tijd, die hem van zijnen post overschoot, aan zijne studiën wijdende, schiftte hij al datgene, wat hij gedurende zijne reizen wetenswaardigs had verzameld en opgeteekend, en besteedde hetzelve vooral tot de vervaardiging van zijn gewigtigste en allernuttigste werk, *Annales Romanorum* en *Fasti Magistratuum Romanorum*, waarvan het eerste deel te Antwerpen bij Plantijn uitkwam in 1599, doch de twee volgende deelen eerst later na zijn overlijden zijn uitgegeven door *Andreas Schot*, aan wien hij zulks vóór zijnen dood had opgedragen. Onder zijne andere werken behouden vooral zijne aanteekeningen op *Valerius Maximus*, dien hij op veelvuldige plaatsen uit Handschriften verbeterde en aanvulde, nog steeds blijvende waarde. Op de Leijdsche Bibliotheek bevinden zich nog eenige aanteekeningen van zijne hand omtrent dezen schrijver.

In het genot eener onafgebrokene gezondheid en door een ieder wegens zijne zachtaardige inborst geëerd en geliefd bereikte hij den hoogen ouderdom van 84 jaren en ontsliep kalm den 16 Octob. 1604.

Uit zijne schriften en de getuigenis zijner tijdgenooten leeren wij hem kennen als een man van een juist oordeel, beschaafden smaak, gekuischten stijl, regtschapen beginselen en een opgeruimd, aangenaam karakter. Zijn leven vindt men kortelijk, doch ook zeer onnaauwkeurig, be-

schreven door zijnen vriend en ambtgenoot te Xanten, den Kanunnik *Joan. Winter*, en gevoegd voor het Tweede deel der *Annales*.

Mr P. BOSSCHA.

BRÈÉF

van Swööflings Hînte óet Âmsterdam an zien Vòlk in de Lutte bi'j Óldeuzel.

Te deksel nèé, ik blieve nig;
Ik kan 't nig langer óetstoan!
Mien lêve Váár, mien beste Môär!
Zee bromt mi'j as en imme an 't oor,
Wik mar es efkes óetgoan.

ô Ak mar greús en kieften sag,
En gáánse of klokache hennen
Nen motte en biggen in en schòt;
Nen pánn'kook' of nen twentker pòt,
Dan sok met gaar wal wennen.

Mien lêve leu! ik mòt noa hóes,
Ik sit hier in de kniêpe.
Zee neúmt mi'j a'jt en lompe kòó
En bink verkòld, (ô heurt toch tòó!)
Dat heet se hier de *griepe*.

Mien schòó hek âllgaar úmmebuut
Veur stêvels noa de mode;
En òk al zunig zin, en spoar,
Mien geld vleúg vot, 't is wisse woar,
Dat zek ou nou in 't gòóde!

I'j schikt mi'j niks; das slecht van ou;
I'j keúnt toch wal begriepen
Dat 't lellik veur en mêken steet
Dat tòóverdan oet vri'jën geet
As 't ârflik zit te liepen.

I'j hebt het joa nig neug van dòón:
Y keúnt er dikke wezen;
Waraai, i'j hebt en eigen spul
Het meêrken gef ou vul op vul
En nog doo'j niks as gnêzen.

Of denk y dak en snéupster bin?
Nèé 'k heb de hóed wal zúúver;
Dat leuft mar drieste met manaar:
Mien lêve Môär, mien beste Váár,
'k Versappiep (*) nog gen stúúver!

(*) *Versappiepen*, verkwisten, verzwendelen, verspelen, versnoepen; kortom onnut doorbrengen.

A'j mi'j weer emtervèére stuurt,
Of schillinge óet Hannóver;
Of aggies veur nen dårttèéndalf
Dan blif veur mi'j, en Hårm, (dat kalf)
Gen káármisduitken óver.

Nou wee'j't; en as mi'j Óalzid gaw
't *Japongien* (1) tòó wil schikken
Dan koop ik *hem* nen streppel túúl',
Nen Gods-almachtig mooijen búúl:
Dan zak hem strumpe strikken.

ô Váár! ô Môãr! i'j weet het nig
Wat hier al is te kóópen! —
Wat hef mien neúsze al våke bleúd;
Wat hef mi'j mannigèéne steút
Dee niks nig dèé as ròópen.

De mêkes zint zoo wit as kriet;
't Zint ruûters, 't zint klabassen!
De jonks, dèé dreegt gen kippe op stroat'
Zoo as bi ou a'j bóeten goat,
Mar hengies van Pi'jjassen.

De stroaten zint hier stônde lank
En oppedrangt met smousen;
Mangs mo'j kleddretsen deur den drek
Dat oe de modde um musse en nek
Um de ooren vleúg en kousen.

En kaarke is hier allèéne en daarp;
('k Leuv' 't spookt er alle nachte.)
De maarkten zint as veldgrónd breed,
En woar de gròóte kóópleu zweet
Van 't schransen, neumt ze grachte.

Geleuft nig dat hier putten zint
Of hagelblanke sleute:
Veur zûver water vroagt ze oe *geld*,
En a'j 't nig duikers gawwe telt
Dan krie'j nog zòlt in 't seute.

Den ròók sléèt nig de bansdeure óet,
Mar stuf altied noa bóven,
Gen mênsche bakt hier stoete of bròód
As bakkers dèé 't veur duite dòót;
Nums dreg nen schadde in d' óven.

Gen vleischspiel, ó gen wiemel leu!
Mò'j in dit vischgat zeuken;
Het vleisch is hier nig dikk' van snèé
Ik biete op vischk' mien tânde slèé,
En zuks, zuks zo'j vervleuken.

En dan den stânk...... ó krimmené!
Dat kan gen mensch' verdreggen! —
En jees! wat ze in de grâften smiet
Da'j drinken mòt.... ó lève tied,
Dat kan 'k ou al nig zeggen!

Um wissewassies schèét ze een' dood
Of stòpt ze èéne in de gate:
Zèé smiet hem achter 't slót op stròó
Dèé 's maargens gièbelt al te vròó
Of 's nachts en betken làte.

ô Jees! wat is 't in hóeze héét
En op de stroate zunnig!
Al reún i'j elken dag ou meú,
Y wódt waraai met noaberleú
Gaaróet met nums nig kunnig.

En dan dèé vòóigies... heer mien tied!
Y zoln 't padows! verzeggen,
Um in dit dûvelsche Aamsterdam
Woa 'k nooit gen òóilam zee of ram
Ou anker daal' te leggen.

En goa'j ou bóeten ees vertreên,
Doar goat ze òk algaar teumig;
Wat kizzebissen neumt ze wat
En doar òk is en grafte òf gat
As scheúttelwater bleumig.

De vetteke en sniesloat heet ze hier,
(Hei'j 't oait eheurt?) *salade;*
En as nen speúlman deuntkes speúlt
Of 's nàchgens videldänskes heúlt
Dat neumt ze en: *serrenade.*

De klòkken goat òf ze onwies sint;
Zekt dat ees an Jan Hokke
En dat e mi'j wat duufkes schikt
Dèé bòókweite óet mien hànde pikt,
Of kuûkens met en klokke.

ô Jonges, a'j noa bedde tiet
En goat an 't kranewaken,
Dan pip zo'n kruutken réur mi'j nèét:
» *Ach lieve Hemel, 'k ben bezweet!*
ó Lieve deugd, mijn laken!''

ô 's Maargens, 's maargens, Heer mien God!
Dan wok mi'j zeùlfs wal houwen
Dan zòept ze um *neggen* óer nog thee
En bi'j en scheúttelken twee drèé
Doa mò'j ou brugg' by kouwen.

Ik bin òk in de kmédie west
Doar keúkelt ze en doar sjankt se;
Doar hóest en krivvekeurig gòód,
Het tiert, het rèért of bulkt zich dood,
Doar vri'jt ze, ô jees! en tjankt se!

Ik heb de Keúnink òk ezeen
En wat van Keúninks blood was;
ô Jongs het stun hem bazig an
Dat bissen van nen âmbachtsman
As òf zien vrouwe in nood was.

Van bràke of spinwèél weet ze niks
Moar nêijen doot ze er netties.
Zee heurt hier van gen egge of ploog:
Wat kèéze en bòtter is genòóg
Op twiebak of kadetties.

Heurt: paddensteule vret ze hier,
En 't vóel loat ze in de snippen
Nen zwienskòp neumt ze en kinbaksham
En òld òf gallig schoap en lam
En alle höankes — *kippen.* (2)

Waarresti, leu! gen vrouwmensch zeút
Noa heujvòrke um of reupe.
Gen riesenbessem raakt nen dell'
I'j zeet hier nooit gen schuppenstel
Gen *lóezenrik* (3) met kneupe.

't Kårkas hebt ze óet mien musse ròpt
Mien hòare, (ô jees, wat grappe!)
Dèé beijert onwies dale en op
En jonges åchter op mien kop
Doar hek nen Chèézenkappe!

Nou bin 'k parmåntig: *Heintjelief!*
Bi'j ou was 't altied: Hinte.
Mangs smiet ze mi'j en wanne op 't heufd
(Komt zeúlfs en kiekt a'j't nig geleufd)
Vol blumkes, strikke en linte.

Elk hóes is hier, jan strafmihòál
Krek as en Hóavezoathe;
De wichter sneurt zich ſeslik stief
Dat dòót ze nig tot tiedverdrief
Mar um de jongs op stroate.

Zee zint van 't heufd tot an den teen
Verlèéfd as baltsche katten;
Héère oogen spei'jet vlemkes óet;
En zint ze nig anstóns de bróed
Dan labt ze en goat ze an 't pratten.

Wat zint ze gek, wat zint ze dol
Op manleú, doa's de móate òf!
Nen snóeshaan den in 't vênster gleúp
Nen scheefbeen dèé as onwies leúp
Déé tòkt ze van de stróate òf.

Zee kent gen vleute-, óf klóetenmelk,
Gen kruudmòós van nen Pâchter
Mar better *bassen ǿet Paries*
Dèé dreegt de vrouleú, blond of gries
Op 't stuûtken leu, van âchter'!

Dat vrouwleú ô dat vrouwleugòód
Deút biester leepe dinge!
Dee zich en mêken schamen mòt.....
't Maakt stompweg zèéle en lief kapòt
Um geld en gòlden ringe!

En ô a'j speúl- en pesthóes zèét
Dán stoa'j verwierd te kieken!
Joa dan vervleuk y 't smokken wal
En buut gen twentschen vaarkenstal,
Veur 't losthóes van nen rieken.

A'j zeet hòó 't in de kaårke geet
As 't kaårke is in de wekke
Of op den hilgen sabbathdag
Dan zee'j wat nooit nen twentker zag
Dan schreeuw i'j 't óet; wat strekke!

Ze góat nig um te bidden leu
Of 't heuren van de misse
Nig stil gestõadig noa Gods hóes
Nig um de preêk' zoo as bi'j óes
Mar — um wat leeps, das wisse!

Hòó vake zak de kwiksteerts an
Déé gekken met hèér brillen
Déé in de kaårke nooit nig zit
Mar hóást a'j 't paternoster bidt
Da'j denkt: wat meugt ze willen?

By wies, gen good, das vaste woar!
Kon elken pieler sprekken
En elken stóól, en elke bank
En elke beúnne en elken gank
Dan zol ou 't hârte brekken!

Het steet an elke deure leu!
Dat soatans tung, te gloepen
En a'j gen tóekenkûnstkes weet
Dan schelt ze en ragt ze dat ze zweet:
» *Kijk, kijk, dat zijn je poepen!*"

Het geet zich in en wéértshóes leu
Smoas wårkeldaags bezóepen
En 't zal ou bi'j gen eerlik wicht
Gen vrouwspersoon by dageslicht
Mar wal by nachte kroepen.

De vrouwleú kriegt gen *panke op 't vuur* (4)
Ze mòt hier årflik teuten
Joa kwaken, rabblen veur en noa
En van zich sloan, te duvelsloa,
Um 't hengstenvolk te meuten.

As ieder wicht nen dûvel is,
Elk vrouwmensch leu, as iezer
As iezer stårk as iezer kòld
(Zèé vrouwleúvleisch is peúpplenhòlt!)
Dan wòdt de gekke wiezer.

ô Ko'j 't es heuren, lêve leu!
Dat jóechtren en dat krêijen
Dat krieschen en geginnegap,
ô Ko'j 't met ânzeen veur de grap
Déé wierigheid, dat drèijen;

Déé stoetrigheid en snòtsigheid
Van fikkerts en van slêmpen;
Dat vênstren van nen rabbesak,
Dat glóepen noa en vollen zak
Dat vlèégen van de lêmpen;

Déé botsheid van den riekdom hier
Déé grootsigheid van tóeken
Déé hòógmood van nen âmbachtsman
Déé wien bi'j giften zóepen kan
En an gen bèér wil róeken;

I'j zèéën: jonges Hinte! al gèft
En kappetoal met rênte
Al gréuyt er 't geld as dennenhólt
Al zweúmt de gânsche stad in 't góld
Mien wicht wi'j blieft in Twenthe!

I'j zeet gen vlasmoal, gen gespin (5)
Gen: » *biste wal*?'' verstoat ze,
Oes vri'jën neumt ze onneúrigheid
Op brulften dòót ze èén' nooit bescheid
En van gen: » *neugtie*?'' proat ze.

Begriept es an mien lêve Móâr!
Krig hier en vrouwmênsch pônde
Dan sneurt ze 't ârme bleudken dood
Of smiet het vot, is 't mênsche in nood,
Dat doot by óes gen hônde!

Mien lêve Môăr! a gat! a gat!
't Verdreút mi'j dak 't mòt schrieven
As 't rîeke vòlk en pupken krig,
Dan gèwt ze 't dèér de titte nig:
't Mag bi'j zien Môăr nig blieven!!

ô Môăr! i'j hebt en hårte in 't lief
I'j mossen ze es bekieven
A'j komt, dat mò'j um Gods wil dòón
Loat Hille en Zwenne ou eêrpel ròón
I'j ròst zoo mange wieven.

» *Wacht, diefjen van mijn nachtrust, wacht!*''
Reúp smoas zoo mangen smeugel;
Mar jongs! ak in den spêgel kiek',
Dan hef den spêgel toch geliek
En *nig* den Sòmmerveugel.

't Is niks a'j 't almoal regt deurzeet
't Is niks as windagótie
Ik tóesche veur gen speúlmansdeún
Mien lèéd in 't Veur- en Noajoarsgreun,
Mien leefste leedken: Kósie!

Dat teúmig goan, dat geld en gòld
De wienflessche en de béuke
Déé *dunne* klèére um hitsig blòód
Dát brenk bedårf an, zèékte en dood
Den brånd in alle heuke!

Zekt an mien Anneke - bestevoar:
En húúsken ân de Dînkel
Al is ter òk gen scheúrsteen op
Verbuut ik veur gen koopmanschop,
Veur gen magzîen van Cînkel.

't Is krek allees as Heêroom zeg:
» De warreld geet op 't leste,
» En keútter, boer of âmbachtsman
» Déé 't zoo mar efkes stellen kan
» Déé steet zich wiedweg 't beste."

Dèé waart zien zèéle en butte, leú!
Veur vagevuur en helle;
Hèé krig zien sloap, hèé et zich zat,
Zien vòlk en wiefken is zien schat,
Zien keúnninkriek de delle.

Ho gèét 't met vlas? is 't ètgreun gòód?
Heút Jènsken nòg de bèéste?
Jongs, dak mien lutke kîeseman
Nou smaargens nig meer wéttren kan
Dát méuyt mi'j nog het mèéste!

ô Jees! ô jees! was ik weer 't hóes,
Weer bi'j mien sèége en lemmeken!
Weer bi'j mien keúgies en mien vlas;
Weer bi'j mien pielkes veur ons glas,
En bi'j mien schaddenvlemmeken! —

Ho gèét 't mien sikkien? sloa'j hem daags
Wal bi'j de hèége an 't pöälken?
Nou, dag òk! haalt mi'j kårsmis weer,
'k Hebb' hier gen oard, geleuf mi, meer;
De grôtenisse an Öälken! —

'k Hebbe nog wat vergetten:

Goôn dag! ik breng' veur Deúlfken met
En ni'jmoots piependeúpken
En beugeltassche en brill' veur *ou*
En krúúskes an en sieden touw
Veur Zwenne en 't òlde kleúpken.

G. A. C. W. Marquis de THOUARS.

Opkelderingen.

1. De plattelandbewoners zijn gewoon alle basterdwoorden zonderling te verminken. Door *Japonnegien* moet hier een Couponnetje (Couponnegien verstaan worden.

2. Door *kippen* verstaat men in Twenthe geene hoenders, maar manspetten, van daar dat de schrijfster dit woord zoo bevreemde.

3. *Loezenrik* (luizenrik) een leelijk woord lezer! en toch heb ik 't als een rareteitje niet achterwege willen laten. Wat beteekent het? Ik vind het nergens geboekt. 't Is niets anders dan de strook der boerenhemden midden over de borst.

4. *De vrouleu kriegt gen panne op 't vuur* enz. Om den zin dezer uitdrukking te vatten dient het volgende: 't is een oud gebruik in het aangrenzende graafschap Bentheim, 't geen ook hier en daar in Twenthe plaats vindt, dat, wanneer een jonkman oog heeft op een meisjen, hij zich door geene woorden declareert, maar zich in volle feesttenu naar de woning der vrijster begeeft. Krijgt deze *dadelijk* na het gebruikelijke: « dag zaam!" (al is er ook maar één persoon aanwezig) de koekepan op 't vuur, om den vrijer op een fiksen spekpannekoek te onthalen, dan geeft zij daardoor hare wederliefde te kennen en is de zaak geklonken. Doch komt zij integendeel met

stoete, brood en koffij voor den dag, dan weet de jonkman, dat hij een blaauwtjen heeft geloopen en alle betrekkingen houden op. Een praatjen over 't mooije of slechte weer, over den prijs der granen, vragen naar den toestand van 't vee, of de stårke al *gebold* heeft, of de *våle* goed melk geeft, de roodbonte *dregtig* is en dergelijke meer, sluiten alsdan het tooneel, zonder dat de eigenlijke reden der visite ter sprake komt.

8. De *gespinnen* leveren een komische vrijaadje op. In de lange winteravonden komen al de jonge derens uit zekere buurt nu in het eene dan weder in het andere huis, met het spinwiel op den nek bij elkander. Men snatert, zingt en spint tot 9 a 10 uren. Alsdan vervoegen alle jonge vrijers zich naar de vergaderplaats. De spinnewielen worden aan een kant gezet, en elk jonkman kiest zich een *wicht*. Een der galants wordt als *plakker* benoemd en komt, als alles in volle glans is, met een bespijkerde plak in de hand, nu eens bij den eenen dan weder bij den anderen vrijer met de vraag: « *biste wal?*" of: « *neugtie?*" Zegt de aangesprokene dat het hem *neugt* of dat hij *wal*, dat beteekent met de deerne tevreden is, dan moet hij zooveel handplakken ontvangen als zijn mededinger, die hem den voet ligten wil, hem heeft toegedacht. Is hij wezenlijk op het meisjen verzot, dan laat hij zich liever onbarmhartig slaan dan haar laten varen. Wil hij echter eens veranderen, dan zendt hij den plakker naar den jonkman, die met de deerne vrijt, die hij voor

zich begeert, en deze wordt dan op dezelfde wijze door middel der handplak op de proef gesteld. Zeggen eindelijk de aangesprokenen dat het hun *niet neugt*, dat ze niet *wal* zijn, dan worden er natuurlijker wijze geene klappen uitgedeeld, maar men verlaat de meisjes, en ziet naar anderen om, die men goedwillig of weder door 't middel van geweld verkrijgt.

VERSLAG

VAN EEN UITSTAPJE NAAR DE

HERIKER BERGEN.

Op Dingsdag den 11den Junij 1839 begaven zich eenige liefhebbers van vaderlandsche oudheden van *Rijssen* naar de streken, alwaar men eenige hoop had, ongeschondene (1) begraafplaatsen onzer Heidensche voorvaderen te vinden.

Eene beknopte beschrijving van de ligging dezer streken moeten wij vooraf laten gaan, waardoor men zich een beter denkbeeld zal kunnen vormen van hetgeen zal volgen.

Het zuidwestelijke gedeelte van *Twenthe*, alwaar wij veronderstellen, dat de Saxen in aanraking gekomen zijn met de van hen reeds vroeger afgescheidene (2) en vijandig geworden zijn-

---

(1) Verscheidene Heidensche begraafplaatsen, in Overijssel gelegen, zijn reeds vroeger onderzocht geworden. De Heer VAN DER CAPELLEN heeft, volgens getuigenis der inwoners, omtrent het jaar 1775, meermalen nasporingen daaromtrent gedaan en laten doen. —

(2) Over deze scheiding zie men de gegronde aanmerkingen van den Heer WELLING in den *Overijss. Alm. voor Oudh. en Lett. jaarg.* 1837, *not. g. p.* 21.

de Franken, en alwaar zij zich vestigden, bestaat uit eenen vrijen hoogen bodem, zamengesteld uit heuvelen, waarvan de *Haspel*, de *Vriesenberg* (3) de *Herikerberg*, de *Markclerberg*, de *Hemmel* met de *Helpe*, de hoogste en voornaamste zijn.

Uit een militair oogpunt beschouwd, was deze stelling in de zevende en achtste eeuwen voor de voortwaarts rukkende Saxen van belang, en door hare ligging en de wijze van oorlogen in die tijden vrij sterk, als zijnde ten noordwesten door het *Rijssensche* veen (4), ten zuiden en zuidoosten door het *Stokkummerbroek* en vervolgens door de lage landstreken, door de *Schipbeek* en de *Bolksbeek* besproeid, gedekt, welke lage

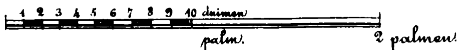
(3) Ook wel *Vriezenberg* en tevens, doch zelden, *Noordenberg* genaamd. Over deze en de andere hier vermelde bergen zullen wij in het vervolg meerder bijzonderheden mededeelen.

(4) Dit merkwaardig veen schijnt weleer een uitgestrekt bosch geweest te zijn; de menigte en ontelbare boomstobben, meestal van mast, ook wel van eiken-berken- en ander hout, die er gevonden worden, bewijzen genoegzaam het vroeger aanzijn van een woud. Wanneer en op welke wijze deze veranderingen plaats grepen, is onbekend; misschien dat zij wel tot het tijdstip van den Kimbrischen Vloed opklimmen en aan denzelven toegeschreven moeten worden, en dus voor alle geschiedkundige getuigenissen. — Het *Rijssensche* Veen strekt zich uit van den *Vriezenberg* ten zuiden, tusschen den hoogen Rijssenschen Enk oostwaarts en den hoogen zandbodem westwaarts, die den voet uitmaakt der *Holter-Ligtenberger* en *Noetselerbergen*, tot aan het *Zunasche* veen ten noorden, en beslaat eene oppervlakte van nagenoeg 300 bunders.

Oude spits van eene lans, gevonden in eene heidensche begraafplaats, onder de marke Stokkum, gemeente Markelo: op een vierde van deszelfs grootte afgebeeld.

Schaal van 2 Nederlandsche Palmen.

F. van Bylandt del. et ...

gronden in vroegere tijden veel zompiger en moerassiger dan tegenwoordig geweest zijn.

Het zal wel niet noodig zijn te beweren, dat de Saxen, de voor hen zoo voordeelige ligging en de overeenkomst dezer streken met hun vaderland ingezien hebbende, zich alhier gevestigd en dezelve als een bolwerk beschouwd hebben tegen de wereldlijke magt van KAREL den Grooten en den geestelijken invloed zijner Missionarissen.

Wij zijn altoos van gevoelen geweest, dat de begraafplaatsen van onze Heidensche voorvaderen in deze landstreken moesten gezocht worden in of op de zoogenaamde *Belten*, zoo als men dezelve vindt op de grenzen van bijna alle Marken, welke zandheuvels door hunne onvruchtbaarheid daartoe het geschiktste waren en daardoor niet aan den landbouw onttrokken werden. — Evenwel de ondervinding heeft ons voldoende geleerd en bewezen, dat de begraafplaatsen der eerste bekende inwoners dezer landen zeer verstrooid liggen, en zoowel in de zandheuvels als op de woeste heide te zoeken zijn; evenwel moet men aanmerken, dat dezelve altoos op de hoogste gedeelten der toen bewoonde streken bevonden worden (5).

---

(5) Voornamelijk zijn deze heuvelen en tumuli menigvuldig in de noordelijke omstreken van *Ootmarsum*, te *Hesingen*, *Nielingen*, enz. — Tusschen het dorp *Wierden* en de buurschap *het Hexel* hebben wij dezen zomer eenige zoodanige heuvelen geopend, waarvan wij hopen nader iets te kunnen mededeelen.

De eerste tumulus, die onze aandacht trof, is gelegen ten zuiden van den *Rijssenschen* Enk, digt aan en oostwaarts gelegen van den weg naar *Goor*, slechts op een kwartier uurs afstand van *Rijssen*. Dezelve is reeds vroeger geopend of onderzocht geweest.

Na de omstreken van den *Vriezenberg* en de zich aldaar bevindende tumuli bezocht, en de schoone en uitgestrekte gezigten met belangstelling gezien te hebben, vervolgden wij onze reis naar de buurschap *Herike*, van waar wij ons, door vier landlieden met hunne spaden vergezeld, begaven ten zuiden van den straatweg van *Deventer* naar de *Hanoversche* grenzen, naar de heuvelen, gelegen tusschen *Goor* en *Markelo*, ten zuiden van evengenoemden straatweg en op de grenzen der marken of buurschappen *Herike* en *Stokkum*.

De eerste tumulus, dien wij onderzochten, in de veronderstelling dat dezelve nog ongeschonden was, is gelegen op ongeveer 100 Nederlandsche ellen ten zuiden van meergenoemden straatweg en ten zuidwesten van den *Herikerberg*, onder het grondgebied der marke van *Stokkum*. — Wij lieten denzelven kruislings doorgraven, van het noorden naar het zuiden en van het oosten naar het westen, beginnende met den kruin of het bovenste gedeelte. Dadelijk ondervonden wij, dat deze heuvel door opgehoopt zand ontstaan is, en, op eene diepte van twee voeten gekomen zijnde, vonden wij reeds eenige houten kolen. Dezelve waren verstrooid en bijna vergaan. Die-

per gravende ontdekte men eerst asch, vermengd met zand, en daarna eenige menschenbeenderen en verscheidene steenen (6); waarom met meer voorzigtigheid voortgaande, wij houtskolen in menigte ontdekten en eindelijk tot de plaats kwamen, alwaar de vermolmde beenderen van een menschelijk ligchaam ons de plek vertoonden, alwaar iemand, waarschijnlijk tien eeuwen geleden, begraven werd. — Men kon duidelijk zien, dat hetzelve ter aarde gesteld was in de rigting van het oosten naar het westen; het lag *op* en niet *onder* den natuurlijken bodem van den grond. De heuvel of tumulus is zes voeten hoog, en op deze diepte vonden wij deze overblijfselen. — Wij lieten dieper graven, maar zagen duidelijk, dat de oorspronkelijke bodem nooit door menschenhanden aangeroerd was geworden, en dat het zand altoos vast, hard en gelijk bleef.

De tweede heuvel, dien wij op dezelfde wijze als de voorgaande, lieten openen, bevindt zich ook in de nabijheid van den straatweg, ten westen van den eersten tumulus en dus digter bij het dorp *Markelo*. Naauwelijks hadden wij de bovenkorst van de heide afgenomen, of een der arbeiders ontdekte de spits eener lans of pike, die ongelukkig door des arbeiders spade

---

(6) Wij veronderstellen, dat eenige dezer steenen door de toenmalige bewoners gebruikt zijn geweest, en waaronder een schijnt gediend te hebben voor een bijl of hakmes, en veel overeenstemming heeft met een dergelijk, afgebeeld bij L. J. F. Janssen, *Gedenkteekenen der Germanen en Romeinen*, Plaat I. No 1 en beschreven *p.* 4—11. *Utrecht* 1836. —

gebroken werd. Dezelve lag ter diepte van slechts $2\frac{1}{2}$ palmen onder den bovengrond in eene horizontale rigting, en is vervaardigd van zwaar metaal, zoo als voor de oudste kerkenklokken en wel ook voor oud geschut gebruikt werd. Deze spits was geheel bedekt met zwaar kopergroen, en zoo bros, dat de scherpe kanten in onze handen afvielen; maar na eenige oogenblikken aan de lucht blootgesteld te zijn geweest, werd dezelve blijkbaar harder.

Deze spits is lang ruim vier nederlandsche palmen, breed in het midden drie duimen vier strepen en dik (de middellijn door den rug alwaar de spits gebroken is genomen) zes strepen (7). —

Waartoe dit wapen gediend heeft, en of hetzelve van Saxischen, Frankischen of wel Romanischen oorsprong is, zullen wij nader onderzoeken.

Ongeveer drie palmen onder deze spits ontdekten wij de asch van verbrande menschenbeenderen en eenige houtskolen, in eenen hoop te zamen liggende en niet verstrooid.

De derde tumulus, waarnaar wij ons begaven, ligt digt aan den voorgaanden in de rigting van het oosten. Eerst werd met veel moeite vijf voeten diep gegraven, zonder iets te vinden of te ontdekken, en vervolgens deze vergraving op eene grootere schaal voortgezet zijnde, gaven wij nogtans bijna alle hoop op, om eenige overblijfselen

---

(7) Zie nevensgaande teekening.

der oudheid te vinden. Wel is waar zagen wij van tijd tot tijd dat er houtskolen (maar slechts in zeer geringe maat) onder het zand vermengd waren, en daarom bleven wij bij onze pogingen volharden. Eindelijk ontdekte men de plaats, alwaar gezien kon worden, dat een menschelijk ligchaam begraven was. Duidelijk konden wij deszelfs ligging met uitgestrekte armen gewaar worden, in dezelfde rigting als bij de eerste ontdekking, namelijk oost-west, en zijne lengte, door ons gemeten, was 1 el, 7 palmen en 4 duimen. De vermolmde beenderen waren overdekt met een pikzwart, vet en zacht bekleedsel, het welk, naar ons inzien, ontstaan is door de vettigheid des ligchaams, of wel, volgens de meening van sommigen onzer, door dat dit ligchaam niet verbrand is geworden en slechts onder het zand begraven; zijnde dan de gevondene houtskolen toeteschrijven aan de omstandigheid, dat het hout gebezigd werd, om het huisraad, de wapens, enz. volgens gebruik te verbranden.

Vervolgens begaven wij ons naar den *Herikerberg*, gelegen aan en ten noorden van den meergenoemden straatweg, waarop in vroegere tijden eene galg (8) gestaan heeft, naderhand een houten torentje op een voetstuk van Bentheimer steen geplaatst is, en dienende voor een opteregten telegraaf.

Ten noorden van den hoogsten top, alwaar

---

(8) En daarom door de landlieden nog heden *Galgenberg* en *Galgenbelt* genaamd. —

de galg gestaan heeft, zijn verscheidene heuvelen, hoogten en tumuli.

Wij besloten nog eens te beproeven eene opgraving te doen, en wel in een der tumuli, die ons voorkwam reeds geopend en onderzocht te zijn geweest. Deze was van grooten omvang en uitgehold boven op den kruin. Na tot eene diepte van ongeveer vier voeten gegraven en niets anders gevonden te hebben dan goede vruchtbare aarde (ontstaan waarschijnlijk door het vroeger omgraven, en door deszelfs holligheid regenwater houdende) meenden wij beter te slagen met rondom den vroeger omgewerkten en onderzochten grond te graven, met dat gevolg, dat wij alras hard gebakken stukken steen en eindelijk eenen aarden pot, welke in stukken viel, ontdekten. Deze pot, in het westen (en dus aan de voeten volgens onze meening) van de begraafplaats zelve gevonden, is van gebakken aarde of leem, zeer ruw bewerkt, en bevatte beenderen, houtskolen en humus of plantaarde, met zand vermengd, dit laatst ontstaan, naar ons oordeel, doordien dat dezelve zonder deksel begraven was. Hoegenaamd geene versiersels, geene letters of merken zijn op dezen pot te vinden, behalve in het binnenste gedeelte van eenen der stukken eenige grove strepen. In de nabijheid van dezen pot, die ongeveer anderhalf voet diep in den grond lag, waren vele steenen, zoo wel groote als kleine, stukken van gebakken aardewerk, die waarschijnlijk tot huisraad gediend hebben. Insgelijks vonden wij aldaar een stuk metaal, vermengd met steen, aarde en zand, en zoo

bros dat hetzelve in stukken viel. Toen wij het het eerst zagen, had het veel overeenkomst met een stuk van eene lans, maar hetzelve vermorselde door behandeling en bezigtiging.

Hier staakten wij onze nasporingen, evenwel met voornemen, om deze onderzoekingen nogmaals in het belang der wetenschappen voort te zetten; en wij hopen in het volgende jaar meerdere bijzonderheden, zoo wel omtrent de ligging en merkwaardigheden van dit gedeelte van ons Vaderland, als omtrent den uitslag van onze nasporingen te kunnen mededeelen.

Graaf F. van Bijlandt.

Wierden, November 1839.

Paascheijeren.

Het was op een palmzondag-ochtend vrij vroeg, toen ik nog ter ruste lag en mijne twee jongste zoontjes lustig hoorde zingen,

Palm, Palm-paschen!
Hei, koerei! Hei, koerei!
Nog een zundag, dan hebben wi en ei.
Één ei is geen ei;
Twee-ei is één ei;
Drie-ei is 't rechte paaschei.

Bij het ontbijt komende vond ik de knapen elk met eenen reusachtigen krakeling met drie openingen, wier trek uit drie repen deeg gefritseld of zamengevlochten was. Zij boden er mij een stuk van aan, en ik vond het weldoorbakken en zeer smakelijk wittebrood, hetwelk de bakkers bij deze gelegenheid verkoopen. Den volgenden Paaschzondag vond ik de meid bezig om hoendereijers in een gekleurd vocht steenhard te koken, waar de jongetjes zeer aandachtig naar stonden te kijken. 's Achtermiddags wierden hunne netjes met deze eijeren gevuld, en van deze am-

munitie voorzien marcheérden zij de poort uit. Ik volgde hen over de IJsselbrug, waarop zich een digte stroom van honderden menschen naar den Worp bewoog, eene boomrijke wandelplaats buiten Deventer. Daar vond ik eene soort van kermis; koekblokken, disschen en kramen, waar de scharen doorheen krioelden, versperden bijkans den ingang tot den Worp. Binnen in de grasperken van den Worp was het eigenlijk feest; daar zag ik het grootste deel der kinderbevolking van Deventer bezig met de eijeren te spelen (1), welke zij hier over het gras rolden om tegen partij te schieten, daar op elkander tikten, elders in de hoogte wierpen. Het was een woelig en vrolijk tooneel; ouders, knechten en meiden zagen op de kleinen toe, terwijl bonte groepen van allerlei standen zich door de slingerpaden dezer wandelplaats bewogen, en hunne lust aan het krioelen der kinderen hadden. Bij mijne komst alhier zag ik dit feest voor de eerste maal, en het was mij aanstonds duidelijk, dat het de Godver-

---

(1) In de middeneeuwen vindt men dikwerf gewag gemaakt van spelen met eijers. *Les quels compaignons disans qu'ilz vouloient jouer à l'Oeuf;... l'un d'eulx eust pris un Oeuf et l'eust mis emmy la sale, ou ilz estoicnt pour y jouer.* Lit. remiss. an. 1413. ex Reg. 167.

eering eener vroegere eeuw ten grondslag had. De godsdienst, om haar dierbaar aan het kinderhart en daardoor bij den volwassenen mensch onuitwischbaar te maken, wierd voortijds vereenzelvigd met de spelen der kinderen. De jeugd verloor de helft harer vermaken, wanneer zij de Godsdienst verloor. De protestantsche kinderen in Holland hebben er niets van overgehouden, dan het Sint Nicolaasfeest, en wanneer wij al de schatten nagaan, welke dit eene feest voor de hoop en de verbeelding der kleine jeugd besloten houdt, dan moet de godsdienst een hemel van genot voor de kindschheid geopend hebben, toen zij het gansche jaar met feesten van dien aard doormengde. Welke is die wijsheid van ons, die het verband tusschen de vereering der godheid en de spelen der kinderen gestoord heeft? Welke is die wijsbegeerte van het nieuwe verbeterde lager onderwijs, die de zoetste en onschuldigste begoochelingen der kindschheid, welke de jaren van zelfs te vroeg, helaas, wegbrengen, ontijdig poogt te ondermijnen? Welke is die verlichting, om in eene eeuw, die hare hoop en hare belangen, hare pligten en hare vermaken op de grofste zinnelijkheid gevestigd heeft, aan het menschdom niets dan het geestelijk deel van de godsdienst te willen overlaten, en hetzelve, overgegeven als het is aan de stoffelijke vormen, nog meer van

zulk eene godsdienst te vervreemden? Die wijsheid, die verlichting is mij te hoog: ik begrijp haar niet.

Laat ik dan liever aan mijne lezers vertellen, wat ik mij verbeelde te begrijpen van den oorsprong der Paascheijeren. Het is toch wat vreemd, dat zoo vele Christen volken telken jare op een gezetten dag eijeren eten zonder dat zij de reden weten waarom, en niets komt mij eigenaardiger voor, dan de billijke nieuwsgierigheid ten dezen te voldoen. Ik wilde hier dus het één en ander nopens de herkomst dier gewoonte aanstippen.

Het behoeft naauwelijks mijne herinnering, dat het saizoen, waarop Paschen invalt, de vroege lente, eigenlijk het eijerensaizoen is. De groote overvloed, die er dan gelegd wordt, was zeker de eerste en natuurlijkste aanleiding, niet alleen om er in oude tijden, toen geld weinig in zwang was, geschenken van aan vrienden en offers in de kerken te maken, maar ook om in de eijers bij Heidenen en Christenen het zinnebeeld te zien der Godsdienstige feesten, die op het saizoen der lente invielen.

Het eten van eijeren op Paschen was, en bij onze voorvaderen, en bij de meeste volken der Christenheid eene godsdienstige instelling, of wilt gij liever, een godsdienstig gebruik. Met den zaturdag voor Aschwoensdag, door de Engèlschen ei-zaturdag [*Egg-*

saturday] genoemd, of met het begin der groote vasten, nam in Engelland het eten van eijeren een einde, en het begon weder op Paschen. Tot het ceremonieel der eijeren, die men op dat feest at, wierd onmisbaar gevorderd, dat zij gekleurd waren, en niet cieraadshalve, gelijk de Aartsdeken van Stafford, de Heer Nares in zijn glossary gelooft, maar om het aanzien der eijeren met het gewaad van den priester en de voorhangsels van het altaar op dien feestdag in overéénstemming te brengen. Mijne lezers weten, hoop ik, dat de kleur van beiden naar gelegenheid der feesten, die in de kerk gevierd worden, afwisselt. Op deze kleuren kan men echter niet veel staat maken, deels om dat ze niet overal dezelfde waren, deels omdat het volk steeds op de goedkoopste verfstoffen viel om de echte kleur zoo nabij mogelijk te komen. De doorlopende kleur van het altaar gedurende de septuagesima is in het bisdom van Utrecht, waaronder Deventer behoort, violet. Van zaturdag voor Palmzondag tot witten Donderdag hebben al de vier dagen het violet [paarsch], en dit is ook de hoofdkleur, die de paascheijeren te Deventer kenmerkt. Men bootst hier het violet na door de eijeren met lakmoes, of met provinciehout en een weinig koperrood te koken, waardoor zij paarsch worden. De tweede kleur, die na het paarsche meest in

zwang is, bestaat in eene soort van vuil geel, dat verwekt wordt door de eijeren met uijen te koken. Dit geel, indien het helderder was, zoude groote overéénkomst met saffraan hebben, en Coles (1) spreekt in zijn woordenboek werkelijk van paascheijeren met een saffraan en een loodkleur. De loodkleur stelde mogelijk het zwart voor, hetwelk de altaren als eene rouw op het begravenisfeest van Jezus, namelijk op goeden Vrijdag, aannemen. De echte oude Deventer burgers eten dan ook geene paascheijeren, of zij moeten gekleurd zijn; en hier hebben zij volkomen gelijk aan. Immers de kleur maakt het tot een paaschei; (2) zonder de kleur verschilt het ei en het eijereten op Paschen niets van dat op andere dagen des jaars. Alle plaatsen in deze oorden kennen dus ook gene andere paascheijeren dan gekleurd. Te Lochem en te Zutphen heeft men mij gezegd, dat zij paarsch gekleurd zijn, gelijk hier ter stede. Voormaals vergenoegde men zich te Deventer

---

(1) *Pasheggs*, eggs given at easter, ovum paschale, *croceum* vel *luteum*.

(2) «Paschale ovum nemo ignorat, ubique celebratur. Candidum ovum est, et tamen omnes colores admittit; et nunc flavum, nunc rubrum, nunc cæruleum, patrii ritus faciunt.» Erycius Puteanus.

niet met de effene kleur, maar schilderde zijnen naam, het jaargetal, boomen en andere figuren op de eijers.

Gij vraagt zeker, in welke betrekking staan die eijers tot het Paaschfeest? Indien de geschiedenis zweeg, had gij slechts te vragen, van welke gebeurtenis op Paschen gedachtenis gehouden wordt, en die vraag zou spoedig opgelost zijn. Het ei beschouwde men als het zinnebeeld der opstanding. De mensch breekt door de banden van zijn graf en herrijst, gelijk het kieken de schaal doorpikt, en levend uit een dood ei te voorschijn treedt. De sprekende overeenkomst tusschen de gewigtigste waarheid der openbaring, en dit gewoon verschijnsel in de natuur, springt ieder in de oogen. De paascheijeren wierden uit dien hoofde oudtijds van den priester gezegend, waardoor zij boven hunne voedzame ook nog eene helende, genezende, en onheilwerende kracht geacht wierden te verwerven. Een formulier van zegenspreking bij deze gelegenheid vindt gij in het *rituale Pauli quinti* [Paris 1657], waarvan het begin door mij uit het Latijn vertaald aldus is luidende, » Zegen, o Heere, dit uw schepsel [de eijeren]! Laat het tot een gezond voedsel strekken voor uwe getrouwe dienaren, die het in dankerkentenis jegens u nuttigen, als zinnebeeld en gedachtenis der opstanding van onzen Heere." — Te Kamer-

rijk (1) ontvingen de schoolkinderen eertijds in het midden der veertigdaagsche vasten lansen en vaandels met schellen tot prijzen voor hunne vlijt. Van deze zegeteekenen voorzien zongen zij het lof, eerst voor de kerk, en vervolgens langs de huizen der burgers, die hen met eijeren beloonden. Voor en op Paschen offerde men eijers in de kerken, en nog is er een charter van 1270, waaruit gebleken, dat de deken van het huis van Perrona (2) al de eijeren ontving, die er op Palmzondag, goeden vrijdag en Paschen geofferd wierden. Dit gebruik verklaart alleen genoegzaam, waarom de kleur der eijeren behoorde overéén te stemmen met de kleur, die het altaar droeg ten dage, dat zij in de kerk ten offer gebragt wierden. Nog bestaat

(1) « Qualiter laudes puerorum fiunt in quadragesima. In media quadragesima scolares accipiunt lanceas cum vexillis et tintinnabulis; prius faciunt laudes ante ecclesiam, deinde eunt per domus cantando, et accipiunt ova pro beneficio illius laudis. Sic antiquitus faciebant" Cod. m. s. eccl. Camerac.

(2) Decanus dictæ domus de Perrona percipiebat omnia ova, quæ in Ramis palmarum, die Veneris Sanctæ, et die Paschæ inibi offeruntur, et insuper ducenta ova de ovis, quæ aliis temporibus sunt oblata.

er een wonderlijk boek over de Paascheijeren, waarin meer dan honderd fijne koperen platen van paascheijeren, die ieder met een geestelijk zinstaal beteekend zijn (1).

Er is naauwelijks een land in de gansche Christenheid, waarin geene duidelijke sporen van dit godsdienstig gebruik aanwezig zijn. Nog tot den huidigen dag geeft men in het Noorden van Engelland omstreeks den tijd van Paschen aan de jeugd gekleurde eijeren, *Pash-eggs* of paascheijeren genoemd. In vele streken van Duitschland pronken gekleurde eijeren de gansche paaschweek door op de tafels. In Zevenbergen noemt men ze niet als gewoonlijk in Duitschland *Oster-eier*, maar *Mengel-eier*, dat is, beschilderde eijeren, en in het plat-duitsch *pask-eijer*. In Bern zijn er, die de kunst verstaan om de paascheijeren met viervoetige dieren, vogels, bloemen en andere figuren te beschilderen. Zij prikken er de figuren eerst met naalden in, die vervolgens gekleurd worden. Men speelt er om tusschen twee personen, en wel op de volgende wijze. Er staat een mand met zulke beschilderde eijeren; in hetzelfde oogenblik begint de één de eijeren uit de mand te nemen

(1) *Ova paschalia* sacro emblemate inscripta, descriptaque a Georgio Stengelio Soc. Jesu Theologo. Ingolstadii 1672.

en in eene zekere vooraf bepaalde, meest zeer zamengestelde figuur, op den grond uit elkander te leggen, terwijl de andere zich verwijdert om een bepaalden afstand heen en weder af te loopen. Wanneer de looper bij de mand terug is voor dat de andere zijne figuur voltooid heeft, zijn de eijeren door den looper gewonnen; maar de uitéénlegger wint ze, wanneer hij de figuur voleindigd heeft, voor dat de looper terug is. — In Themar, en verder op de meeste plaatsen van het Coburgsche, worden viöletkleurige eijeren door de kinderen gegeten op *grüner-tonnerstag*, [witte donderdag]. Men zoekt aldaar op de bergen zekere paarsche bloemetjes, die met de eijeren gekookt eene violetkleur verwekken. Aldaar echter is dit gebruik, schoon de kleur der eijeren op de voorhangsels van het altaar ziet, ten duidelijkste met het feest der lente vereenigd. Deze violette eijeren immers worden in een groot vogelnest gelegd; de moeder zit er bij, zij bootst het geklepper van den ojevaar na, de kinderen schieten er op toe, en de moeder verhaalt hun, dat de ojevaar, de bode der lente, gekomen is en hun die eijeren gelegd heeft.

In den regel leggen de hoogere standen der maatschappij het eerst de nationale gebruiken af, al ware 't slechts om zich daardoor van de minderen te onderscheiden. Bij kleine burgers en kinderen, die deze

drijfveer niet kennen, en bovendien in die gebruiken een vermaak, dat hun voldoet, aantreffen, blijven zij het langst hangen. Het volksleven is altoos het taaiste in het gemeen, en men heeft wel eens gezegd, dat het volk eigenlijk in het gemeen zit; in de onderstelling namelijk, dat tot een volk behoort, om zich door eigendommelijke beginsels en gebruiken van andere volken te onderscheiden. Zoo ging het ook met de paascheijeren, waarvan thans het gebruik alleen bij de burgerstanden, en het spel bij de kinderen, is bewaard gebleven. Dat dit spel echter tot aan het begin dezer eeuw een algemeen spel voor allen rang en ouderdom in sommige oorden van Gelderland en Overijssel was, daarvan hebben ooggetuigen mij de stelligste verzekering gegeven. Het *tikken*, dat men hier alleen van de kinderen op Paschen in de Worp ziet, deden grijsaards van 70 jaren tot aan het begin dezer eeuw te Winterswijk. Dat het een algemeen feest was, bleek, omdat oud en jong, hoog en laag, bij elkander kwam om het te vieren: en dat het vroeger een Christelijk feest was, ziet ieder uit het gebruik, dat men te Winterswijk bijeen kwam op de *Wême*, dat is, op het pastorijland, of de weide, die voormaals bij de woning en de inkomsten van den priester behoorde. Bij de meeste steden en dorpen van ons vaderland, waar het eijertikken op Paschen nog in zwang gaat, is

een plek gronds tot dit feest afgezonderd. Gelijk men er hier den Worp en te Winterswijk de *Wême* toe heeft, zoo te Arnhem *de Praast* (1), te Wageningen de *Paaschberg*. Ook bij Lochem is een *paaschberg*, waar de bevolking op Paschen heen stroomt; onder aan den voet van dien berg staat de herberg *de Luchte* [de lantaarn], alwaar het veeltje alsdan gaat, en de mindere standen zich met dansen, drinken, en kussen vermaken, terwijl de kinderen hunne eijeren boven van den Paaschberg laten afrollen. In denzelfden avond brandt men er de paaschvuren, die te voren hier te lande overal op de paascheijeren volgden, en er onafscheidbaar mede vereenigd waren. — Het *tikken* bestaat hierin, dat de één met één der punten van zijn ei tikt op dat van den anderen, die het, om beter weerstand te bieden, even met het eene einde buiten de geslotene vuist houdt. Wiens ei gedeukt wordt heeft het verloren; te voren altijd het ei, nu ook wel de waarde van een gekneusd ei, of een cent. De wet

(1) *Praast* schijnt eene zamentrekking van het platduitsche *prawest*, gelijk het meer gebruikelijke *proost* van *prowest*, beteekenende beide een rentmeester van kerkelijke goederen, de tweede na den bisschop. De *praast-akker* of *weide*, verkort *de praast*, is dus kerkeland.

is, dat men met gelijke einden op elkander tikt, dat is spits op spits, stomp op stomp. Want spits op stomp staat niet gelijk, dewijl de spitse punt door zijnen vorm en dikte de stompe meest altijd de deuk geeft. In dit oud Christelijk spel hadden voormaals wel eens zeer onchristelijke praktijken plaats. Sommige chevaliers d'industrie bliezen de struif door een klein gaatje uit hun ei weg, en goten gesmolten pek in de plaats, hetwelk gestold en gehard de eijeren van alle partijen kneusde. Anderen wisten op een houten ei zoo kunstig de kleur van de eijer-schaal te leggen, dat het voor een echt ei doorging, en kneusden er insgelijks mede al wat hun voorkwam. Ongelukkig echter, wanneer deze kunstenaars betrapt wierden! Hunne minste straf was, dat zij van het hoofd tot de voeten met eijerstruif beworpen wierden; maar de menigte, die hier regter en beul te gelijk was, voegde er dikwerf schoppen en muilperen bij, en drong den patient onder dit onbeleefd geleide de *Wême* af.

Bij de Friezen is weinig of niets van al deze gebruiken overgebleven. Alleen houden velen nog een middagmaal van ongekleurde eijeren, rijstenbrij en krentenbrood op Paschen. De mindere burgers in deze oorden maken er noch avondmaal noch middagmaal van, maar eene versnapering tusschen beiden. Tegen den avond namelijk gebruiken

zij de gekleurde eijers bij de koffij, en men zegt mij, dat een gewoon liefhebber van twaalf tot zestien, doch een obligaat-eter er dertig eet. Een mijner kennissen, thans een grijsaard van 75 jaar, spreekt mij van een virtuoos, die weleer in de armenkamer vijftig hoendereijers opat, 25 met de schaal en 25 zonder schaal, nadat hij eerst de potjebeuling met pekelvleesch gesproken had. Indien de man collectant voor de armen was, wierd hij het op deze wijze voor zijne maag tevens.

Ik koom nu nog eens terug op het liedje, dat ik mijne jongetjes op palmzondag hoorde zingen. Het begint met gejuich, dat de dag der triumfante intocht binnen Jerusalen weder verschenen is.

Palm, Palm-paschen!
Hei, koerei! Hei, koerei!

Koerei schijnt eene verbastering van het Grieksche κυριε ελεισον, [*kyrie eleison*] Heere, erbarm U! hetwelk zoo dikwerf in de Catholijke liederen terugkeert. Maar wat beteekent,

Nog een zundag dan hebbe wi en ei.
Een ei is geen ei;
Twee-ei is één ei;
Drie-ei is 't rechte paaschei.

Voor en aleer u dit raadsel, dat zeer eenvoudig is, op te lossen, zult gij zoo goed zijn u te verplaatsen in die eeuwen, toen

ons minder beschaafd, maar meer dichterlijk voorgeslacht, alle de handelingen van het burgerlijk leven door symbolische verrigtingen kenmerkte en bevestigde. Uitwendige tekens en zinnebeeldige handgrepen vergezelden koop en verkoop; aanklachte, verdediging en vonnis; gebed en dankzegging. Men sloot geen huwelijk zonder dat de bruidegom de bruid het losgeld in een geknoopten doek toereikte, en men deed geen afstand van eene erfenis zonder onder geregtigde getuigen den steutel op de kist te leggen. Zelfs de leerstukken van de godsdienst, welke men voor de gewigtigste aanzag, wierden door zinnebeeldige figuren, door den vorm van kleederen en spijzen, door raadselachtige sprookjes, aangewezen en herinnerd. Na deze inleiding durf ik u slechts zeggen, dat met het gemelde kindersprookje niets minder dan de heilige drieéénheid wordt aangewezen.

Een ei is geen ei; één persoon maakt het goddelijk wezen niet uit; *Twee-ei is één ei*, de vader en de geest zijn één wezen; *Drie-ei is 't rechte paaschei*, de personen van vader, zoon, en geest vormen met elkander het drieëenig wezen; dus maken drie eijeren ook één paaschei ter gedachtenis van den drieëenigen zoon, die opgestaan is. Ik heb straks gemeld, dat mijne jongetjes op palmpaschen elk met een krakeling van wittebrood aan het ontbijt ver-

schenen; naderhand bemerkte ik, dat een oud gebruik dit gebak tot het gewone wittebrood op palmpaschen verordende. Dewijl die krakeling één gesloten geheel maakt, maar met drie openingen, en de trek uit drie repen deeg zaamgevlochten is, staat de vorm van dit geschenk misschien met hetzelfde leerstuk in verband. Wij zullen straks zien, dat de zon op Paschen ook drie sprongen deed.

Evenwel geloof ik, dat dit gansche gebruik in zijn eersten oorsprong heidensch is. Ik zal mijne lezers eerst doen opmerken of liever herinneren, dat er niets algemeener is dan de overbrenging van godsdienstige feesten der bekeerde Heidensche volken op de plegtigheden van het Christendom, en dat de dienst van Odin en God, van Thor en Jezus, van Freya en Maria, in 't eerst zoodanig door elkander wierden geward, dat ze moeijelijk uit elkander te houden zijn. De maand April nu was, gelijk bij de Grieken, door onze voorouders geheiligd aan Astara of Venus, daarom bij de Angelsaxen *Eastre-monath* genoemd, dezelfde met *Freya*, die ook *Astar-God*, godin der liefde heet, en wel aan Venus de morgenster, de aanbrengster van licht en liefde (1). Ter harer eere,

(1) Apud Anglo-Saxones Aprilis *Estur-monath*.

als de godin des glanzenden lichts, wierden eerevuren gestookt, die nog in de voormaals algemeene paaschvuren op sommige oorden zijn overgebleven. Op deze wijze begroete men het meerderen des lichts, het verlengen der dagen, het naderen van den gloed en de vruchten des zomers. De groote bron des lichts beantwoorde uit den hemel zelven dit feestgejuich der menschen op aarde; want de IJslanders en vele Duitsche stammen hebben tot dezen dag het volksgeloof aangehouden, dat de zon bij haar verrijzen op eersten paaschmorgen driemaal van vreugde opspringt. — Het feest van de godin der liefde viel zeer gepast in op dien maand, waarin geheel de natuur zich tot een nieuw leven toebereidt; waarin de bloemen ontluiken, planten en boomen knoppen, de dieren paren, de vogelen nestelen en eijeren leggen.

---

qui nunc paschalis mensis interpretatur, quondam a dea illorum, quæ *Eostra* vocabatur, et cui in illo festa celebrantur, nomen habuit; a cujus nomine nunc paschale tempus cognominant, consueto antiquæ observationis vocabulo gaudia novæ solennitatis vocantes." Beda, de temporum ratione. cap. XIII. Grimm, Myth. 182.

«Freyæ certe inter nostrates, uti et aliis amorum deabus ab exteris, sacrata fuit stella Veneris; hoc plenis verbis testatur *Rimibegla*. pag. 112." Eddæ Lex. Mythol. p. 356. not. ***. 360. 1072. 7

Het eigenaardig zinnebeeld (1) van deze algemeene teelkracht der aarde, of van de aarde zelve, was het ei, dat rond, gelijk de schijnbare gestalte des heelals, de kiem van een nieuw schepsel in hare doode omwindsels besloten hield. Men heeft dus waarschijnlijk ook eijeren ter eere van Astara gegeten, zonder dat ik behoef te melden, in welke betrekking de voedende kracht dezer

(1) « Ex duplici hoc principio, æthere et chao eorumque complexu ingens quoddam ovum productum est, quod nocti, tertio principio, Demiurgus excludendum tradidit. Et in hoc theogoniæ Orphicæ narratores, etiam Platonici, Proclus aliique, consentiunt, nec abludit a vero, Orpheo placuisse, ortum omnium rerum esse ex ovo. Vetustissima enim doctrina fuit mundum ovo assimilari, eundemque generationis atque ortus modum esse. Qua de opinione inprimis audiendus est Plutarchus, qui ait, [Conviv. L. II.] *doctrinam sacram et Orphicam non tantum ovum gallina facere antiquius, sed velle etiam, ut omnium rerum ortum et antiquitatem complectatur.* Addit quoque paulo infra, *In Orgiis Bacchicis ideo consecratum ovum fuisse* ὡς μίμημα τοῦ τὰ πάντα γεννῶντος καὶ περιέχοντος ἐν ἑαυτῷ, *quod symbolum et imitatio esset ejus, quod omnia genuisset et in se contineret.*" Bruckeri Hist. philosophiæ. I. 394. Sommigen onder de ouden beweerden, dat Venus of de liefde door een duif uit een ei uitgebroeid was.

spijze tot de godin der liefde en der vruchtbaarheid stond. Zeker is het, dat de (1) Persianen op hun nieuwjaar-feest, hetwelk tevens dat der terugkerende lente is, gewoon zijn eijeren op te sieren en aan hunne vrienden als geschenken mede te deelen. Dezelfde gewoonte heerscht onder de Russen en Scandinaviers; ja, ik heb onlangs van een reiziger gehoord, dat er onder sommige woeste volkstammen van den Caucasus een overblijfsel van aanwezig is.

Het zoude moeijelijk geweest zijn om de bekeerde heidenen van een feest, dat zoo achtbaar, vrolijk en schitterend was, te spenen; de eerste predikers lieten het hun dus behouden, maar bragten er de beteekenis van over op de opstanding van Jezus, en vereenigden alzoo de behoeften der heidenen met de eischen des toenmaligen Christendoms, dat allerlei heidensche godsdienstplegtigheden opnam, mits in een christelijken zin geduid. De opstanding van Jezus was de opgang van

---

(1) «Persæ in eorum novi anni, ac veris simul revenientis, festo, ova tractare, adornare et amicis donare solent, qui mos etiam Russis et Scandinavis paschate durante observatur. Inter nostrates ova Freyæ, avis specie interdum adparenti, ut Veneri a Romanis et Græcis sacrata fuisse videntur." Specimen Calendarii Gentilis. p. 1073.

het morgenrood der eeuwigheid, van het licht der onsterfelijkheid, glanzender en heilrijker dan het rijzend licht van Astara. Het graf van Jezus bragt een kind der onsterfelijkheid ter wereld, gelijk de eijeren, door den adem van Astara bezield, het vlug en gevederd schepseltje baren, dat zich van de aarde opheft en door het ruim der hemelen op de winden voortsnelt. Zie daar genoeg punten van aanraking om het feest van Astara in dat van den verrijzenden heiland te vervormen.

Wij hebben straks gezien, dat de paaschbrooden, welke de kinderen ontvangen, in de gedaante van gevlochten krakelingen gebakken waren. De beteekenis van zulke figuren bij onze voorouders heb ik elders ontwikkeld, en ik vermoede, dat ook deze knoopvlechten in den oorsprong gediend hebben om als symbolen van genegenheid, ter eere van de godin der liefde, in de haar heilige maand April, aan geliefde voorwerpen geschonken te worden. Deze gevolgtrekking, die gewaagd schijnt, wanneer zij alleen op den plaatselijken vorm van het paaschbrood in deze oorden ruste, verwerft meerdere vastigheid, wanneer men weet, dat in het Coburgsche en andere streken van Duitschland het geschenk der paascheijeren steeds met dat van zoute krakelingen, in vorm schier gelijk aan de onze, gepaard gaat. Wat het paaschbrood in den vorm van zwanen be-

treft, ik zal er alleen van zeggen, dat de zwaan aan Venus geheiligd was, zonder daaruit te durven besluiten tot de Astara of Freya onzer heidensche voorvaders.

Het karakter, dat dit feest onder de christenheid aannam, heeft bij de meeste volken zijnen heidenschen oorsprong niet geheel kunnen verloochenen. Ik erken, dat de opstanding van Jezus, als een triumf over zijne vijanden en het zegel op de leer der onsterfelijkheid, aanleiding gaf om vrolijk te zijn voor het aangezigt des Heeren, en alzoo tot eenen blijden feestdag. Doch de blijdschap, die onder de Christenvolken op Paschen heerschte, had dunkt mij niets van den ernst en de kalmte, die andere hooge feestdagen nog eenigzins kenmerkte. Wat wij van het uitlopen der gansche bevolking naar een openbaar veld van vermaak buiten de stad zagen; het gewoel, de spelen, en kermisvermaken, ja, dikwerf overdaad, dartelheden en woeste vechtpartijen, die daar bij plaats grepen, dit alles duidt eerder op de vroegere dienst van Astara, dan van den verrezenen Heiland. Voor de allerdeftigste en ernstigste Christenen was het een pronkdag, en de *Paasche pronk* is nog heden eene bekende spreekwijze. De schepen zelve worden tegen dien dag geharpuisd en opgeknapt.

De mythe der Coburgsche moeders, die de

paascheiers als het eerste geschenk van de *pia avis*, de bode der lente, doet voorkomen, brengt die eijers duidelijk terug tot een feest van Astara, dat het Christendom voorafging. Maar nog duidelijker sporen van die herkomst vindt men in sommige thans vergetene omstandigheden, die te voren dit feest kenmerkten. Er schiet er mij thans ééne te binnen, te merkwaardig om ze hier te zwijgen. Wij zagen te Deventer dat op Paaschdag bij het eijerfeest de beide geslachten door elkander liepen; dit was voor vijftig jaren [te Winterswijk b. v.] zoo niet. 's Daags verschenen op de Wême alleen mannen, die zich met eijertikken vermaakten. Doch tegen den avond kwamen de meisjes er bij, en dan wierd het feest den avond door vervolgd met *roazen*, dat is, met den bekenden rondedans,

Daar ging er een patertje langs den kant,
Hei! 't was in de Mei.

Mij dunkt, dit had meer betrekking op Astara, de godin van glans, April en liefde, dan de opstanding der dooden.

Ik zal eindigen met te zeggen dat het begin der groote vaste even goed als het einde een voorbeeld gaf der vervorming eens heidensch in een christelijk feest. Op den 14 Februarij plagten onze heidensche voorouders het feest der toortsen te vieren.

De jongelingen liepen dan rond met brandende fakkels om zich een meisje tot toekomstige vrouw te zoeken. Dewijl dit feest voormaals in Frankrijk op den eersten zondag van de groote vasten inviel, noemde men dien dag *dominica de brandonibus*, *dimanche des brandons.* De ijverige en godvruchtige geestelijkheid, om deze heidensche gewoonte te verdringen, plaatste op den 14 Februarij het feest van den heiligen Valentinus, een martelaar uit de derde eeuw. Men heeft den Heilige trouw op dien dag gevierd, maar ondertusschen de gewortelde gewoonte niet vergeten om zich een meisje te kiezen. *Valentinus*-dag is in Engeland; nog heden de dag, waarop de jongelingen zich aan de meisjes verklaren. De menigte van minnebrieven, die dan verzonden worden, is zoo groot, dat het postkantoor te London verpligt is op den 14 Februarij het gewoon getal van brievenschifters met verscheidene andere te vermeerderen. Ja, het fraaiste is, dat men bij slot van rekening den Heilige zelven in het Heidensch spel mengde, hetwelk men door hem wilde verdringen, en naar hem den verloofden minnaar *Valentijn* en het verloofde meisje *Valentine* noemde. Shakespear doelde hier op, toen hij Ophelia in den Hamlet zingen liet,

To morrow is St. Valentine's day,
All in the morning betime;
And J a maid at your window,
To be your Valentine.

Ook in Frankrijk noemde men den jongman, die op den eersten zondag der groote vaste voor een meisje bestemd geworden was, *Valentijn* (1) en haar zijne *Valentine.* Indien hij echter voor den zondag van midvasten haar geen geschenk gebragt of onthaald had, dan verbrande zij hem onder de gedaante van een bundeltje stroo of wijngaardranken, en daarmede waren de huwelijksbeloften vernietigd.

Ik hoop dat ik hiermede eenigzins aan de nieuwsgierigheid wegens de herkomst der paascheijers voldaan heb. Gewoonlijk heeft men het minst opgeteekend omtrent dingen, die in hunnen tijd het meest bekend waren, en dus voor den tijdgenoot gene beschrijving

(1) „*Valentin*, futur epoux; celui qu'on designoit a une fille le jour des *brandons*, ou premier dimanche de carême; qui dès qu'elle etoit promise se nommoit *Valentine*; et si son *Valentin* ne lui faisoit point un présent, ou ne la regaloit avant la dimanche de la mi-carême, elle le bruloit sous l'effigie d'un paquet de paille ou de sarment, et alors les promesses de mariage étoient rompues et annullées." Roquefort.

noodig hadden; om den nakomeling dacht men niet. Toen onze voorouders nog heidenen waren teekenden zij niets aan, en de berigten van anderen wegens hunne godheden en godsdienstige feesten zijn zeer onvolledig. Wie dus in dit onderzoek eene aaneengeschakelde reeks van historische bewijzen verlangt, eischt het onmogelijke. De billijke lezer zal zich willen vergenoegen met de herkomst der paascheijeren tot die waarschijnlijkheid gebragt te zien, welke het schemerend licht van geschiedenis en oudheid-kennis in dezen toelaat.

Er is een ander soort van lezers, die het misschien bespottelijk vinden, dat men zich zoo groote moeite geeft om de herkomst van beuzelachtige gebruiken als de paascheijeren in de hooge Heidensche oudheid op te delven. Maar dit gevoelen kan geen anderen grond hebben dan de onwetendheid dergenen, die het durven uiten. Indien zij aan nasporingen van dit soort eenigzins gewend waren, zouden zij in de spelen der kinderen en de gebruiken van het gemeene volk overal de laatste zuchten van een stervend volksleven aantreffen, dat voor eeuwen in kracht was. Wat hebben de goede Nederlanders omtrent de fopperijen en gekken van den eersten April geloofd? Hebben zij niet in allen ernst gemeend, dat deze gewoonte afkomstig was van den langen neus, welken Alba ten dien

dage kreeg met het innemen van de Briel door de watergeuzen? Immers

Op den eersten April
Verloor Alba zijn bril.

Ondertusschen behoort dit gebruik ongetwijfeld ook al tot de vermaken der maand April, die aan de Noordsche Venus gewijd met boert en spel geopend en gesloten wierd (1). Eeuwen en eeuwen voor het innemen van de Briel waren bij alle Scandinavische volken op den eersten April dezelfde fopperijen in zwang, als heden bij ons. Onnoozele halsen boodschappen te laten doen om iets dat niet bestond, elkander op een feestmaal te verzoeken dat niet gegeven wierd, jongens spotbriefjes op den rug te plakken en zoo te laten loopen, waren gewone grapjes bij hun op dien dag. En die grapjes vonden al weder hunnen oorsprong in voorvallen der Noordsche Mythologie. De reus Thiassi was

(1) « April I. Mos jocosus borealium, cum alii frustaneis missionibus vel frustra inceptis actionibus illuduntur, Skadeæ ab Asis institutam illusionem in memoriam revocat. Indi alioquin illo die Sivæ Dei natalitia celebrantes, similes jocos exercent in magno eorum festo, Huli vel Holaka dicto, circa æquinoctium vernum splendide agitato." Specimen calendarii Gentilis. Eddæ tom. 3. 1072.

van de oppergoden, de Asen, gedood; zijne dochter Skathi trok zijne wapenrusting aan, en toog naar het hof der Asen om haren vader te wreken. De Asen deze amazone willende sussen, boden haar eenen echtvriend uit haar midden aan, dien zij zelve mogt verkiezen, mits dat zij van de Asen niets zou zien dan alleen de beenen. Dit ging door; zij zag een paar van de flinkste beenen, en zeide, » Dit kan niemand dan Balder zijn; hij is mijn man." En wie was het? *Niörthr*, de god van lucht, zee en schippers. De Asen hadden Skathi bovendien nog tot vergoeding beloofd om haar eene (1) klucht te vertoonen, waarom zij lagchen zou. Ook hierin hielden zij woord; doch dewijl die grap beter in den hemel der Asen kon gespeeld, dan in onze dames-saletten op aarde verteld worden, zal ik er alleen van zeggen, dat de Noordsche

---

(1) « Id quoque reconciliationis conditionibus inseruerat Skadea, ut Asæ aliquid tale ludicrum efficerent, quod risum ipsi moveret. Tum Lokius vinculum cepit, cujus unum finem capræ cujusdam barbulæ, alterum vero testiculis suis alligavit. Ita invicem adstricti ambo nunc huc nunc illuc ferebantur, et præ dolore alto clamore ejulabant, donec Lokius, se ita adstrictum, in genua Skadeæ advolveret, quod et ipsi demum risum movit. Hoc facto reconciliatio inter Asas et eam est peracta." Vide Eddam Juniorem. p. 82.

volken de boert hunner goden aan Skathi gepleegd jaarlijks in gedachtenis hielden met soortgelijke grappen op den eersten April, en dat dus van hun, waartoe ook onze voorvaderen behoorden, die gewoonte in ons midden is afgedaald.

Eindelijk is er eene derde soort van lezers, hetwelk alle oudheidkundig onderzoek voor een ijdel en kleingeestig hoofdbreken aanziet, en op het enkel hooren van het woord *oudheden* een onverwinbaren afkeer gevoelt. » Wat raakt het ons, zeggen zij, waar de gewoonten en spelen onzer kinderen uit gesproten zijn? Wat onze onbeschaafde voorouders gesproken en geloofd hebben? En zullen wij wel een stuiver rijker zijn, vragen zij, wanneer wij hairklein weten, voor welke munt zij hun brood gekocht, met welke wapens zij elkander doodgeslagen, en met wat zotternijen zij zich vermaakt hebben?" Zoo spreken de kinderen dezer eeuw; niets is natuurlijker dan deze taal, en het groot getal dergenen, die ze voeren; want zij spreken in den geest der eeuw, die hen zag geboren worden. Inderdaad ontdek ik een merkwaardig onderscheid tusschen de opkomende en de afgaande geslachten. In mijne kindschheid nog vroeg men met groote belangstelling, uit welke voorvaderen men gesproten was, en met welke banden van het bloed men aan deze of gene geslachten vast zat: tijdrekenkundige tafels

en familieaanteekeningen waren aan de orde van den dag; in de gesprekken riep men elkander de dingen en de personen van voormaals in het geheugen terug, en zoo groot was de eerbied voor de oudheid, dat oude gewoonten dikwerf grooter kracht hadden dan de beste nieuwe wetten zelve. De geslachtrekenkundige kennis onzer jonge lieden klimt daarentegen niet veel hooger dan hun grootvader en grootmoeder, en van dezen weten velen zelfs de namen niet. Deze onkunde strekt zich uit tot al het voorledene. De oudheidkundige beschrijvingen van steden, gestichten en geslachten, die in dikke folianten dagelijks door de handen onzer grootvaders gingen, zouden thans geene andere plaats kunnen vinden dan als papillotten in de kunstlokken hunner kleindochters, of als peperhuizen in de winkels hunner kleinzonen. De oude erfstukken van bekers, kistjes, kokers, potstukken, munten, en penningen, welke men te voren tot geenen prijs ter wereld wilde missen, worden nu in den smeltkroes tot gangbare specie of rentegevend effect vervormd, en van de voorvaders schijnt bijkans niets meer waarde te hebben, dan het geld dat zij nalieten. Geld bevredigt de behoeften en onmetelijke begeerten van het oogenblik. Het tegenwoordige heeft het voorledene en toekomende verslonden. Genot, en pracht, en aanzien voor 't oogenblik dat is, zie daar

den algemeenen hoofdeisch, die aan de oudheden van het voorledene hare laatste waarde benomen heeft. Deze neiging nu om alleen in het tegenwoordige belang te stellen, om te leven voor zijn eigen oogenblik, en wel bij geld alleen, schijnt mij de donkere zijde eener eeuw te wezen, die anders zoo vele lichtende punten boven de vorige vooruit heeft: ja, ik vinde haar iets onteerends, dewijl zij den mensch nader brengt tot het dier. Het dier leeft voor het oogenblik; het vraagt niet waar het van daan kwam, hoe het er kwam, noch waar het henen gaat. Het tegenwoordige bevredigt alle zijne behoeften, die zuiver ligchamelijk zijn. De mensch is onsterfelijk. Zijne herinnering en verbeelding plaatsen hem in het voorledene, zijne werkelijke ondervinding in het tegenwoordige, en zijne hoop in de toekomst. Ook hierin draagt hij het beeld der godheid, dat zijn geest omvat wat is, wat was, en worden zal. Maar die kennis van het voorledene en toekomstige betreft in de eerste plaats zijn eigen ik, en de volmaking en het geluk van dat eigen ik. De vraag dus van waar hij kwam en waar hij heenen gaat; de vraag, door welke oorzaken en langs welke omwegen hij wierd wat hij is, is zijner natuur eigen en waardig; hij kan voor die vraag niet onverschillig zijn zonder den aangeborenen adel zijne natuur te vernederen, en min of meer

tot den rang der dieren te doen afdalen. Deze laatste vraag nu, » door welke wegen en leidingen ben ik geworden wat ik ben?" is onbeantwoordbaar zonder eene grondige kennis der oudheden. Ik erken, wij menschen hebben somtijds begrippen, die ons persoonlijk eigen zijn: om daarvan de oorzaak te kennen, behoeven wij slechts de geschiedenis van ons eigen leven na te gaan. Maar onze meeste denkbeelden en beginselen hebben wij met elkander gemeen; zij zijn niet de spaarpenning van enkele personen, maar het gemeenschappelijk eigendom van geheel een volk, en om daarvan dus den grond te peilen, moet men het leven van dat volk in zijne verschillende tijdperken van kind, jongeling, man en grijsaard nagaan. Terwijl nu het leven der bijzondere personen slechts 70 of 80 jaar is, duurt dat van een volk vele eeuwen achter elkander, welke wij allen behooren te kennen, om van oorzaak tot gewrocht, en van vroegere volkseigendommelijkheden tot de verschijnsels in ons karakter, af te dalen. Maar hoe is die kennis mogelijk zonder de wetten, de godsdienst, de zedelijke beginselen, de bijgeloovigheden, de huisgeraden en spelen van het voorgeslacht, en dus hun volksleven in zijne minste deelen op te spooren? Een opmerker van gevoel en smaak, die in den waren volksgeest onzer voorouders wil dringen, heeft dikwerf meer

aan eenige oude charters in hunne naïve taal geschreven, dan aan honderden bladzijden van een geschiedschrijver, die aan de schors hangt hunner lotgevallen. De meeste geschiedschrijvers kennen noch den geest noch de kleur der eeuw, welke zij beschrijven, omdat zij wel de groote staatsgebeurtenissen, maar niet het huisselijk leven, noch de beginselen, noch de taal en uitdrukkingswijze der burgers kenden; dat is, de studie der oudheden van het volk verwaarloosd hadden. De bijzonderheden, waarin men zich ten dien einde moet verdiepen, ik erken het, zijn voor den onderzoeker dikwerf dor en vervelend, en moeten den oppervlakkigen beschouwer wel belagchelijk en oudwijfsch voorkomen; maar alle deze kleinigheden en bijzonderheden, nevens elkander geplaatst, leiden tot algemeene en groote uitkomsten nopens het karakter van eeuw en volk. Zij zijn de zigtbare vormen, waarin de volksgeest zich geuit heeft, en nog naar honderden van jaren aan ons kenbaar maakt. En, wanneer dit begin van den schakel der menschelijke ontwikkeling met het einde, dat wij in handen hebben, door de tusschenliggende schalmen behoorlijk zamengeknoopt wordt, dan zien wij voor onze oogen, door welke dwaalwegen, teruggangen en vooruitsprongen het levend geslacht op 't tegenwoordig standpunt zijner godsdienstige en burgerlijke beschaving,

in de school en onder de leiding eener hoogere voorzienigheid, genaderd is.

Voorgelicht door de kennis der oudheid ziet gij veellicht met een glimlach op de grove dwalingen en kinderachtige vermaken van het voorgeslacht neder. Deze lach is u gegund; waakt slechts, dat gij zelven niet de voorwerpen van diergelijke spotternij wordt in toekomende tijden. Wat thans nieuw is, komt later in den rang der oudheden, en wat heden nageslacht is, wordt eenmaal voorgeslacht. Wanneer ons nageslacht alsdan de oudheden van dit tijdgewricht nasporende ontdekt, door welke vermaken wij den tijd doodden, met welke kleding wij ons dekten, en vraagt of die uitspanningen en optooisels in bekwame verhouding tot ieders rang en inkomsten stonden? Wanneer het ziet, door welke warme dranken wij den dorst leschten, door welke geestrijke vochten wij een vrolijken zin poogden op te wekken, en vraagt, of die dranken strekken moesten om het ligchaam veerkracht, den geest gevoel voor plicht en lust tot arbeid bij te zetten, en alzoo door vlijt de som der algemeene en bijzondere welvaart te vermenigvuldigen? Wanneer het de stukken leest, die op onze theaters gespeeld worden, en vraagt of zulke sprookjes van moeder de Gans degelijkheid, of zulke wilde en zedelooze zangspelen zedelijkheid in de natie, die ze met wellust ver-

slindt, moesten opwekken? Wanneer het nageslacht de hooge en luchtige woonvertrekken onzer gespierde voorouders in enge en gedrukte kamers, die als zoo vele broeikasten met deuren en lagen van gordijnen den toestroom van frissche lucht afsluiten, herschapen ziet; ja, hunne opene en met hartverblijdende vlammen lachende verwarmplaatsen tegen de melancholische kagchels eener armoedige natie gewisseld; en dan vraagt, of deze verandering moest dienen om eene frissche kleur op het gelaat, opgeruimdheid in het gemoed, en gehardheid tegen de dagelijksche afwisselingen van koude en hitte in onze landsdouwen te bevorderen? Wanneer eindelijk de nazaat de bestendigheid in de zeden onzer voorouders met onze proteusche wispelturigheid, die meer in een jaar veranderen dan zij in eene eeuw, vergelijkt; wanneer hij daarvan de oorzaken navorscht, en tot uitkomst vindt, dat wij demoedig elke week de wet, hoe wij ons huisvesten, kleeden en buigen zullen, van Parijs kwamen halen: wanneer hij dan verder vraagt, of deze slaafsche naäping met den geest eener koene, zelfstandige en voor zich zelve denkende natie, waarvoor wij willen gehouden zijn, bestaanbaar was; laten wij dan toezien, dat de oudheidkenner onder ons nageslacht, die uit de schipbreuk der tijden nog een paar Fransche modeplaatjes in zijne portefeuille bewaard

heeft, ons niet nog dwazer en bespottelijker vinde, dan wij het voorgeslacht bij hunne paascheijers en paaschbrooden. Indien het tegenwoordig oudheid-kundig onderzoek, over de schaal der eeuwen genomen, gediend heeft, om die waarschuwing klem bij te zetten, alsdan zal ook in de dorste deelen der oudheidkennis de waarheid uitblinken van de spreuk der Latijnen, » Gelukkig hij, die de oorzaken der dingen ontdekken mogt."

1 December 1839. J. H. Halbertsma.

GESCHIL

OVER HET

SPELEN VAN COMEDIËN IN 1671.

Onze voorvaderen waren over het algemeen zeer tegen het tooneel; en wij moeten ter hunner verontschuldiging aanmerken, dat zij regt hadden, voor zoo veel een aantal stukken, welke voorgesteld werden, niet geschikt waren, om de goede zeden te bevorderen. Het zoude zeer gemakkelijk vallen, zulks door het bijbrengen van proeven te bewijzen. Dikwijls gingen zij evenwel in hunnen heiligen ijver te ver, en maakten zich aan *overdrijving* schuldig.

Een paar zeldzaam gewordene tractaatjes geven ons gelegenheid, om onzen lezeren medetedeelen hetgeen, ten aanzien der Comediën, in het jaar 1671 te *Deventer* gebeurd is.

In het boek van de resolutiën der stad *Deventer* van 28 Junii 1671 vindt men:

„Eenige Studenten, versockende Comoedien te „mogen ageren; hebben Schepenen ende Raedt „haer sulcks toegestaan, doch zonder kosten „van de Stadt."

Dit gaf ergernis, tegen welke kort daarna een geschrift van 4 bl. in 4to verspreid werd, onder den titel: « *Gevoelens van eenige Oude, « Vrome, Geleerde en seer vermaerde Theologanten, in 't stuck van de Comoedien.*

Eenige plaatsen uit de schriften van Beza, Melanchton, Luther, Calvijn, Viretus en anderen, werden daarin aangehaald, zoo om te bewijzen, dat, volgens derzelver gevoelen, het spelen van Comediën eene nuttige oefening voor de jeugd was, als dat zij zelve daarbij waren tegenwoordig geweest, uit alle welke citatiën moest blijken « dat die vroome Mannen alle Schou-spee« len, als strijdende tegens de H. Schrifture en « de Godsaligheyt niet en hebben verdoemt: wil« len derhalven vertrouwen dat de aensienlycke « Christelicke toehoorders sich hierover in haer « gemoet sullen gerust vinden."

De Ew. *Kerkeraad*, die destijds niet in de beste verstandhouding met den Achtb. *Magistraat* schijnt gestaan te hebben, en een zeer gemoedelijk en *eendragtig* Collegie blijkt geweest te zijn, besloot den 11^{en} Sept. 1671: « aengaende de « Comoedien is geresolveert de censure over de « actores en spectatores der gepasseerde comoe« dien voor dees tydt voorby te gaen en dat « voor het toekomende een acte tegens die vuy« ligheden en ongeoorloftheden der Comoedien « met den eersten sal worden geconcipieerd, om « in beyde de kerken tot waerschouwinge der ge« meente te publiceren. Dat ook voortaen geen « Studenten tot ledemaeten der gemeynte en sul« len worden aengenomen, dan onder belofte

« van geen Comedien te sullen helpen ageren. — « Alsmede dat de respective Predikanten in de « visitatie de ouders sullen vermaenen, datse « haere kinderen onthouden, en van 't ageren en « specteren van Comediën, verbieden haer ook « alle de leden des kerkenraedts mits desen, in « geen Comediën te sullen compareren. En sal « ook ernstig tegen deselve uit naem des E. Ker- « kenraets bij den E. Achtb. Magistraet worden « geremonstreerd.

« 'Aengaende het laetste schrift voor de Co- « mediën is geoordeeld dat deszelfs wederleggin- « ge om vele gewichtige redenen nootsaekelik is."

Deze wederlegging verscheen in een stukje: *Aenwysinge van de valsheden en bedriegeryen gepleecht in seker geschrift voor de hedensdaeghse Comoediën, onder de Ghemeynte gestroyt. Tot Deventer; gedruckt by Willem Wier in de Polstraet* 7 bl. in 4to.

Hieruit blijkt, dat het eerstgemelde geschrift in de schouwplaats onder het volk is gedistribueerd geworden.

De schrijver behandeld *drie* punten.

1.) dat door dien voorstander der Comediën noch in de aangehaalde auteuren, noch buiten die een tittel uit *Gods woord* was bijgebragt, om te bevestigen dat zij geoorloofd zijn. Het oogmerk om de gemoederen gerust te stellen was dus niet bereikt.

2.) dat sommige aanhalingen uit de schriften dier Theologanten ter kwader trouw gedaan waren. Hunne goedkeuring van de komedie bedoelde alleen eene nuttige oefening van het ver-

stand en de memorie der *kinderen* in de scholen; op andere plaatsen veroordeelden zij dezelve.

Schrijft CALVIJN van VIRETUS, dat deze toenziener geweest is: VIRETUS was derwaarts gegaan, niet uit vermaak of genegenheid, maar om te zien of het waar was, hetgeen er van gezegd werd. —

3) dat die schrijver zich had schuldig gemaakt aan verdraaijingen en verkeerde applicatien. — De wederlegger komt op nieuw terug op de oefeningen in de scholen, en zegt « dat geen « van die mannen spreekt van hetgeen hij bewij« zen wil, dat het geoorloft is, syne Co« moedien van AGAMEMNON, DIANA, GENEVE« DA, en diergelycke, met die hoerachtige « kluchten publyck op een tonneel den volcke « te vertoonen om haer een vleeschlyck vermaeck « aen te doen, en dat met hoere gewaedt, sotte « gesten, ydele woorden, en de gantsche krame« rye des werelts, soo nauw als sy de Heydenen « nabotsen konnen. — Dat hy seght, dat BEZA, « ULMERUS, OECOLAMPADIUS, GUALTERUS sel« ve Comoedien hebben gemaeckt, is kinderlyc, « dewyl yeder, die maer eenigh verstant heeft, « wel weet hoe veel het verschilt yet te *schry« ven*, en yet *nae 't leven te vertoonen.* Het « staat een Theologant wel vrij, te schrijven wat « Afgodereye, Tovereye, Rebellie, Moort, Hoe« rerye, Overspel, Dieverye en diergelycke boos« heden sijn, maer niet nae 't leven te ver« toonen."

Dat de Heeren Studenten geen antwoord schuldig bleven op zoodanige grove aantijgingen

spreekt van zelf; zij toch, met jeugdig vuur bezield, gerugsteund door de Regering en in 't levendig besef hunner onschuld en goede bedoelingen, konden niet anders. —

In een uitvoerig geschrift (12 pag. in 4°) regtvaardigen zij zich van den hun opgelegden blaam.

Het bedoelde stukje, versierd met het wapen des Athenaeums, en gedrukt bij JAN COLOMP, Boeckdrucker tot *Deventer*, draagt ten titel

Nootwendige Apologie

« *Van de Studenten, die met authoriteit van* « *d' Ed. Achtb. Magistraet comoedien geageert* « *hebben tegens seecker eerroerich geschrift voor* « *weynich daegen gedivulgeert.*"

In de inleiding betuigen zij « hunne groote « verwonderinge en rechtvaerdighe indignatie « van gehoort en vernomen te hebben, hoe de « drie comaedien, die sy onlangs met expres « consent van haere WelEd. Hooch-achtb., in « de tegenwoordicheyt ende onder het ooge van « de Heeren des Magistraets, alleen met dit eer- « lick intent, om sich in de Latynse taele, wel- « spreeckentheyt, goede seden, manieren en ci- « vilen ommegangh te oeffenen en opte wecken, « en met een d' aenschouwers eenigh vermaeck « aen te doen, gespeelt hebben, by eenige niet « alleen mondelyck geimprobeert en gelastert met « bittere, ongefondeerde en passieuse invecti- « ven, op tyt en plaetse daer het niet en pas- « te, op het alderhaetelyckste gedescribeert, maer « oock selfs door een vuyl en eerenroerich libell,

« onder den titel: « *Aenwysinge* etc. nieuwlyks « uytgegeven, geblameert, en zy Actores als ple- « gers van vuylicheyt, valsheden en bedriege- « ryen etc. gans onlydelyk getraduceerd syn, *enz.*"

Wijders vertrouwen zij, dat zulke lasteraars, als perturbateurs, door de overheid *ex nobili officio*, behoorlijk zullen vervolgd en als rebellen tegen de publieke rust exemplaar zullen worden gestraft.

Niettegenstaande deze billijke verwachting, vinden zij zich echter gedrongen, ingevolge het *jus naturae*, in een tegenschrift zich voor het publiek te verdedigen, daar hunne eer, goede naam en faam door het genoemde schotschrift op het spel was gezet; « altijd echter nog onder « voorbehouding, van den Schrijver en den Druk- « ker in regten te vervolgen, zoodra de eerste « bekend zal zijn, en het Regt weder open sal « wesen, daar beide notoirlijk hebben gedelin- « queerd tegen het nog onlangs gepubliceerde « verbod dat niemand licentieuse libellen mag maec- « ken, drucken en divulgeeren." —

Tot de eigenlijke verdediging komende, zeggen zij tot hunne decharge, dat de zoogenaamde « Aanwyser vooreerst op den tytel van zyn « libell eene onlydelyke onwaerheyt begaet, die « als eene faem en eer schendende lasteringe voor « den gerechte strafbaer is, aengesien het zal « consteeren, dat door hen in hun geschrift niet « eene eenige valsheyt is geplcecht."

In de eerste plaats was het, huns inziens, abusief en niet opregt gehandeld hun geschrift aan

een enkel bijzonder persoon (*eenen seeckeren Auteur*) toeteschrijven, daar het toch algemeen genoeg bekend was, dat de *gezamenlijke studenten* hetzelve hadden opgesteld, en door allen eigenhandig was verspreid geworden.

Ten tweeden protesteren zij tegen de beschuldiging, als of zij *alle hedendaagsche Komedien* goedkeurden en verdedigden. Integendeel slechts die kunnen zij justificeren, welke « ten voor-« seyden fine van eerlycke studenten gespeelt, « ende van de Magistraet toegelaten werden, on-« der vrome Christenen konnen, en wegens hae-« re nutticheden, behooren getolereert te wer-« den."

Zij betoogen wijders, dat hun oogmerk niet is geweest, te beweren dat met het spelen van komedien geene *zonde* kan begaan worden. Zij hebben reeds voor lang geleerd « dat alle werc-« ken met sondelickheyt bevleckt syn, en be-« kennen oversulcks, dat sulcke spelen, soo wel « als alle hunne andere actien, eenige gebreecken « aankleeven, doch die soo groot niet en syn, « dat men daerom een nut werck in sich selfs « verdoemen, en het gebruyck om den misbruyck « soude verbieden.

Ten aanzien der beschuldiging dat er geen *tittel uit Gods woord is bijgebragt ter regtvaardiging der komedien, tot gerustslelling der gemoederen*, repliceren de H. H. studenten zeer naïf, dat zij, hoewel nog geene uitgestudeerde Theologanten zijnde, zich echter zullen bevlijtigen, uit den *Bijbel* te bewijzen dat het spelen van komediën *geoorloofd* is, zoodra n. b. de ge-

leerde *Aenwyser* het *tegendeel* daaruit zal betoogd hebben.

Van den tweeden blaam, den Acteurs aangewreven, *dat zij sommige hunner citatien ter kwader trouwe gedaan zouden hebben*, zuiveren zij zich mede op eene voortreffelijke wijze, en geven hierbij blijken van veel kennis en belezenheid.

Zij overtuigen vervolgens hunnen aanklager van eene in 't oogloopende partijdigheid met opzettelijke kwade trouw. — « Dat den aenwyser hier « by lapt van *verwisseling van mans in vrouwen* « *kledderen*, *een overspelige Clytaemnestra*, *een hoer-* « *achtige Diana en een deel bordeelkluchten* open- « baert de vinnige passien des Schrijvers." Met verwisseling van klederen echter achten zij niet gezondigd te hebben, alzoo zij de wet Deut. 22 v. 5 voor cerimonieel houden. « Het overspel van Clytaem- « nestra is op het tonneel niet vertoont. Het by- « slapen van Diana op voorgaende beloften van « trouwe is wel eenigsins, als geschiet synde, « vertoont, maer met een uitnemend berouw daer « op volghende en waerschouwinge aen alle maegh- « den, om sich voor lichtgelovigheyt te wachten, « die soo beweeghlyck voorgesteld sonder twyffel « seer nut en krachtig is geweest op de gemoe- « deren der aenschouwende jeught. En wat valt « hierop te seggen, also daer oock het houwe- « lyck van de beslapene Diana is vertoont; want « wilmen alle vrouwen, die door lichtvaerdich « byslapen op of sonder belofte van trouwen aen « een man syn geraeckt, voor *Hoerachtige Dia-*

« *nen* houden, sal men allenthalven seer vele « van sulck slag en selfs onder de fijnste order « der menschen konnen uytvinden; gelyck d' « exempelen daer van bekent syn. Van *een deel* « *bordeel kluchten* werden wy wederom t' onrecht « beschuldicht enz. — Ondertusschen is het een « onlydelyk werck, dat den Aenwyser het doen « van eerlycke Studenten, die van goede afkomst « en van hare ouders ende vrienden in alle vro- « micheyt, eer en deucht wel en sorghvuldelyck « opgevoet synde, sich selfs in goede konsten « studien en seden (sonder roem gesproken) ge- « oeffent hebben, op het alderhaetelyckste gaet « beschryven, niet anders als of wy een hoop « guyten en vuyle boordeelsboeven waren. Waer- « om nu meer gekreten en geschreeuwt, ge- « schreven en gewreven tegens de Comoedien, « als voor eenige jaeren, doen de Comoedien in « de Vrouwen kerck publyck syn gespeelt? daer « wij niet alleen stemmighe Comoedien uytghe- « kosen, 't geene daerin eenigsins aanstotelick « was, uytgelaten ofte verandert, Godts name, « woordt en Eedt niet misbruyckt, maer oock « van niemandt gelt genomen, geene de minste « debauche gepleecht, geen schulden gemaeckt, « maar alles uyt onse eygene beurs betaelt heb- « ben. Synde daerenboven ons voornemen ge- « weest niet publyck, maer in 't pryve voor « weynigh goede vrienden te spelen, die van « onse stemme, actien, en bequaemheyt met goet « verstant souden konnen oordelen, daerin wy « echter belet syn door d'importuniteyt des volcks, « 't welck ongeagt alle publyke invectiven en

« declamatien genoegsaem met gewelt tegen onsen « wille is toegedrongen en de plaatsen geoccu- « peert heeft?

« Hoe is dan sulck een doen strafbaer? — Waer « is doenmaels den yver van onsen Aenwyser ge- « weest, als voor seer weinig jaren selfs in het « huys van een Predicant alhier de Tragoedie « van 't onthalsen des Coninghs van Engelandt « is gespeelt? wat reden is er dan soo tegens « ons aantegaen? ofte wat heeft den schryver « bewogen om onse geschrift, daar in noch hy « noch eenich mensch ter werelt gelaedeert is, « sulck een vilaine lasterlycke aenwysinghe t' op- « poneren? doch hy sal weten, dat wy voor eer- « lycke Studenten bekent syn, en selfs in onse « kluchten ons gewacht hebben voor oneerbare « woorden van *Vreten*, *Suypen*, *Mygen* etc., die « wel van andere fijne lie gebruyckt syn.

Van de vermeende verkeerde citatien gaan de verdedigers over tot het laatste gedeelde der beschuldiging, de bestrijding van « *de verdraei-* « *jinghen en verkeerde applicatiën*.

Volgens den *Aenwijser* zou LUTHER, STURMIUS, COMENIUS en BUCERUS geen woord reppen van de bestaande comedien, maar die van TERENTIUS, PLAUTUS en anderen bedoelen, om de *Schoolkinderen* de daarin voorkomende scènes in de Latijnsche tale, ter oefening met gebaren of gesten te doen voorstellen, « en so tegen mal- « kanderen te doen ageren."

Het viel hun niet moeijelijk aan te toonen, dat LUTHER c. s. geene *schooljongens*, die pas *de*

tale leeren, bedoelde, maar *jongelingen*, die illustre scholen frequenteren. — « Doch gesteld « eens," vragen zij, « het spelen van komedien « ware *kinderwerk*, zou het dan in de schoolknapen « ook niet strafbaer zijn" met sotte gesten, ydele « woorden, en de gantsche cramereye des werelts, « so nauw men kan den Heydenen naebotsen" ge- « lyk de Aenwijser ons verwijt? Is het nutter « den jongens, die toch minder dan wij haere « passien regeeren konnen, dit toetelaten als Stu- « denten? of konnen de schooljongens sonder « sonde de gesten van een hoer, dief, meinedi- « gen slaaf en bedriegher etc. nabotsen? sondi- « ghen sy dat doende, waerom het haer toeghe- « laten?

Omtrent het aangevoerde *dat Komediën te schrijven iets geheel anders is, dan naar het leven te vertoonen* laten zich de Verdedigers in dezer voege uit.

« Dat wy BEZA, ULMERUS enz. hadden aen- « geteykent, dat sy Comoedien gemaeckt hadden, « hout de Aenwyser voor *kinderlyck*, en wil « soo veel seggen, dat men se wel moge schry- « ven, maer niet speelen. Maer dit is een « kinderlyck oordeel vermengt met onwaerheyt « en malitie in onse party, die echter soo we « meenen uyt dese Apology wel bevinden sal « dat we onse kinderschoenen al langh versleten « hebben. Die aerdighe Comoedien schrijft moet « staet maken, en kan niet anders verwachten « als datse ergens sullen gespeelt worden, gelyck « een kleermaeker, die een moey kleed gemaeckt « heeft, niet en twyfelt, of yemant, die 't past,

„ en in syn macht heeft, sal het aentrekken: —
„ en daerom indien alle Comoedien 't eenemael ver-
„ doemelyck syn, kan geen Theologant Comoedien
„ schryven, ten waere hy occasie geeven wilde
„ en oorsaeck weesen van groote sonden en grou-
„ welen. En hebben volgens dien die Theologan-
„ ten, die Comoedien gemaeckt hebben, deselve
„ niet konnen teenemael verwerpelyck stellen —
„ Maer wy hadden aengeteyckent, dat wel ge-
„ melte Theologanten *Comoedien en Tragoedien*
„ niet alleen *selfs hadden gedicht*, maar ook *spe-*
„ *len laeten;* dat Ulmeri Comoedie te Schafhuy-
„ sen, die stadt daer hy leerde *gespeelt* was; dat
„ PHIL. MELANCHTON de *Comoedie van* TERENTI-
„ US, *door syne discipulen* (geen *schoolkinder*,
„ maer Studenten alsoo die Heer geen Praecep-
„ tor, maer Professor is geweest) *had laeten*
„ *speelen* etc." Doet hierby 't exempel van d'
„ Eerwaerde JAC. REVIUS, die gheen lichtvaer-
„ dighen, ongheletterden vreemdelingh, maer een
„ seer gheleert Predicant van voorname lieden al-
„ hier in syne gheboordstadt synde, gheschreven
„ heeft een treurspel van *Haman*, te vinden in
„ syne *Overysselse Sangen*, verciert met bequa-
„ me personagien, daeronder syn Esther Hamans
„ wyf en een Rey van Jodinnen in den Rouw,
„ een klaer bewys, dat hy die in vrouwen-
„ klederen te ageren gewilt heeft. — Noch moe-
„ ten wy dit seggen dattet een seer onnosele
„ kinderlycke taele is, *dat een Theologant wel*
„ *vry soude staen te schryven, wat afgoderye,*
„ *toovereye, rebellye, moort, hoerye etc. sy,*
„ *maer niet nae 't leven te vertoonen*, en 't

« selve te willen toepassen op de Comoedien.
« Overmits Predicanten en andere oratores niet
« alleen met woorden maer oock met gesten d'
« een of andere goede of quade actie syn gewoon
« te vertoonen, en in de Comoedien niets nae
« 't leven vertoont, dat is in der daet gedaen
« of begaen wordt, want anders souden in de-
« selve al veele personen gesneuvelt, en op de
« rugge gelegt syn. —

Omtrent de hatelijke aanmerking van den *Aenwyser* dat de Acteurs dier liefhebberij-komedie, (bij gebrek aan Actrices,) zich van vrouwenkleederen bedienden, in *hoeregewaedt* ten tooneele verschenen, toonen zich de Heeren Studrosen bijzonder gebelgd en met regt.

« Dat d' Aenwyser van *Hoerengewaet* spreekt,
« nemen wy aen als een teycken van syne beleeft-
« heyt en civiliteyt, als die soo bescheiden is,
« dat hy de eerlicke vrouwspersoonen, die ons
« met kleederen geassisteert hebben, tot hoeren
« maeckt. — Mooy ekalt. — Is ook seer ri-
« dicul, Studenten een uyr of twee vrouwen-
« kleederen aenhebbende voor hoeren te schel-
« den; wy hebben tot noch toe gemeent dat
« hoerengewaet was, waerdoor ligtvaerdige vrou-
« lie, sich op alle bedenckelyke wyse oppronc-
« kende, vuyle minnaers en Pollen trachten aen-
« telockken. Maer nu leren wy anders. En
« trouwens mach den Aenwyser van het hoeren-
« werck wel veele meer kennisse hebben, als
« wy, die daerin geheel onervaren zyn, en nie-
« mand onder ons en kennen, die met eenighe
« maeght lichtvaerdigheyt gepleecht heeft."

Het gevolg, dat deze Tooneel-kwestie gehad heeft, is ons onbekend, doch wij veronderstellen; dat de zwaarwigtige zaak wel in den minne zal getermineerd zijn geworden, en gelooven dat zoodanige verwikkelingen heden ten dage bij ons niet zouden ontstaan, wanneer Heeren Studenten sommige hunner tegenwoordige oefeningen en uitspanningen op het *tooneel* mogten overbrengen, ja vertrouwen zelfs dat zulks *algemeenen bijval* zoude vinden.

W. VAN DER LINDE, H. Z.

Deventer 1 *Dec.*
1839.

Wanneer zal langs den IJssel eene overstrooming komen als die van Ofen en Pest in 1838?

Immers, dat die daar eenmaal *zal* komen, is waarschijnlijk, zoo de bedijkingen, in Pruissen en Nederland, op den tegenwoordigen voet verblijven. De IJssel-overstrooming van 1838 bragt reeds onheils genoeg. Doch mogt dit onheil evenzeer de afwending van onnoemelijken nood ten gevolge hebben, als het eene onschatbare opmerkzaamheid op het dreigend gevaar heeft verlevendigd, dan ware het doorgestane in hooge mate ergens nut toe. Niet mij komt de eer dier waarschuwing toe, doch hoog schat ik het geluk van ze voor de aandacht te mogen roepen. Moge ik slechts het ontvangene wèl begrepen hebben, en in de ontwikkeling niet mistasten!

Vooraf wil ik de gebeurtenis herinneren, welligt iets omstandiger dan hier noodig.

In 1823 hadden wij drie koudere dagen gehad, maar naar heugen en overlevering was hier sedert 1740 geen strenger en aanhoudender winter beleefd dan in 1838. Kleigrond was derdehalf voet diep bevroren, veengrond naar den

zeekant wel tot vier voet. Bijna door gansch Europa heerschte deze winter. Zelfs grootere koude dan bij ons, is veel zuidelijker waargenomen. In Italie tot benoorden Rome was zacht weder en regen.

Gedurende de gansche maand februarij wisselde de rivierhoogte aan het peil te Deventer tusschen 3,15 el (op den 24sten) en 3,88 (op den 19den), te Arnhem tusschen 2,61 (op den 7den) en 3,96 (op den 28sten).

De hoogste waterstand te Keulen bedroeg 24 voet 9 duim, op den 23sten februarij; te Dusseldorp 30 voet, op den 27sten; te Rees boven 28 voet, op den 28sten.

Te Coblenz waren den 26sten schepen uit Trier aangekomen.

Den 28sten 's avonds brak door aanval van stroom en ijs de dijk boven Rees door, boven de zoogenaamde Rondewei: er vielen drie gaten binnen een half uur gaans. Rees liep onder, uitgezonderd de Nieuwstad.

Den 1sten maart was de graafschap Zutphen in schrik gezet door het luiden der klokken. Water en ijs, langs Anholt en den Ouden IJssel komende, voerde de brug te Doetichem mede, en bereikte den 2den Doesborgh en den IJssel, stroomende ter overzijde hoog over den Ellekomschen overlaatsdijk.

De stevige ijsvloer liet voor het eerst zich los op den 1sten maart voor Arnhem en op de Maas, op den 2den voor Deventer. Er dreven ijsschollen van verbazenden omvang, nog 1 tot 1½ voet dik.

Van den 4den tot den 8sten maart liep het water, achterom Deventer, over den Snippelings-

overlaat, Zalland in. Volgens opgaaf van den heer D. VAN SCHREVEN (1) bedekte het gedeeltelijk de gemeenten Diepenveen, Olst, Wijhe en Zwollerkerspel.

Het hoogste water, op den 6den maart, beliep te Deventer 6,42 el, te Arnhem 5,08 el.

Aan weerskanten van den Snippelings-overlaat stond het water even hoog, hetwelk sedert des zelfs aanleg na de dijkbreuk in 1809, nog niet gezien was. Door de aangravingen en groote verwerking van den bodem was de plas op verschillende plaatsen in Zalland zeer verschillend van dien in 1784, welke eveneens over de graafschap was aangekomen: er werden punten beloopen, welke toen boven den hoogeren vloed hadden uitgestoken; en het, nu afgeslotene, Mastenbroek bleef bevrijd. De zorgvuldige bewaking van den Zallandschen dijk was echter geen loos vertoon: want verder naar zee was meer en meer verschil tusschen de hoogte van buiten- en binnenwater. Er werd IJssel-kleur bespeurd in de grachten van Zwolle. De grond was zoo doorweekt, dat de ploeg eerst werken kon tegen de latere dagen van april, toen lageraf nog vele weilanden blank bleven.

Alzoo, de seinschoten hadden niet vergeefs gebulderd. Van drie menschen, welke uit Deventer naar de Schalkhaar roeiden, zijn er twee verdronken: de derde ware niet behouden zonder

(1) In het *Jaarboekje voor de prov. Overijssel voor 1839*, bls. 24 der *Bijsond. aanteek.*.

eene buitengemeene verzorging. In het pruissische zijn óók eenige menschen omgekomen, is veel vee verdronken, en te Bienen een tiental woningen vernield. Ook eene brug te Doesborgh werd verbrijzeld, en aan bruggenhoofden of bijbruggen aldaar, te Zutphen, te Deventer en te Arnhem kwam meer of min aanzienlijke schade. Eene sluis van den Veluwschen polder werd met groote moeite gestopt.

Beneden Rees zat een ijsdam. De eerste doorbraak boven Rees was met ijs gestopt, en eene vierde gevallen tusschen Meer en Haften. Een groote ijsdam bij Lobith, verscheidene ellen hoog boven de kruin van den dijk, (waardoor sedert den 3den maart het water op den Benedenrhijn sterk was gevallen) brak den 5den, en zette zich op de Waal weer vast.

De breede vloed liep, behalve over het pruissische, den Veluwenzoom en het overige, over ten minste vijftien gemeenten der graafschap Zutphen. Langs den Benedenrhijn en vooral langs de Waal was in vergelijking de last niet noemenswaard: den 6den was bij Lienden het water opgeloopen tot boven aan den dijk, doch de bezorgdheid week spoedig door het losgaan der rivier.

Op den hoogeren Rhijn had het water den ganschen winter door (ook nog in februarij en maart) niet hooger gestaan dan op zeer gewoon zomerpeil. De toevloed moet meest gekomen zijn van rivieren, die op den Middenrhijn uitloopen, als de Lahn, de Moezel, de Roer enz.. Sedert ruim twintig jaren was er geen buitengewoon

hooge sneeuw gevallen op de Alpen die den Rhijn voeden, maar bij afwisseling op de bergen die op den Donau, de Wezer, de Elve, den Oder, den Weichsel afwateren. ALS DE BEURT AAN DEN RHIJN KOMT, EN HET WINTER STRENG IS, EN ER GEENE VOORZIENING TOT STAND IS, DAN VALT WEDER DE BIJNA GANSCHE RHIJN, MEEST OVER LAND, OP DEN IJSSEL, EN MOETEN ER DAKEN OVERSTROOMD WORDEN.

De IJssel draagt geene Noordzee-schepen meer, zoo als tot aan de zestiende eeuw nog tot Zutphen (2): thans ontvangt hij omstreeks een negende slechts van het zomerwater uit den Rhijn. KOMT HEM MÉÉR TOE DAN EEN NEGENDE VAN HET WINTERWATER?

Pruissen heeft zelf belang bij aanglooijing en verzwaring der Rhijn-dijken. Blijft daar slechts hoop op over, dan vraag ik, of de vloed kon worden afgewezen door bedijking onzer graafschaps-grenzen langs het pruissische.

Voorts is er niets dat in het stuiten der afstrooming te vergelijken is bij het groote kwaad der ijsverstoppingen.

Wat tegen dat alles overstaat is de vetheid van het slib. Als een ander het niet verlangt, zullen wij dat niet gaarne ontvangen?

Dat slib is natuurlijk op den bodem der rivier het dikst, boven het dunst, en over land op eenigen afstand reeds veel bezakt en opgevangen. Inderdaad, volgens landlieden van ondervinding

---

(2) Gelijk betoogd door den archivarius Mr J. VAN DOORNINCK, in dezen almanak, 1839, bls. 62 en volgg..

geeft overstrooming, welke op geschikten tijd komt, kort verwijlt, en het groen niet verstikt, slechts merkbaar voordeel (immers langs den IJssel) op weilanden binnen een quartier gaans van den oever, en op bouwlanden nooit meer dan zij neemt. Dus met de kosten van vruchtbaarmaking door landwaartsche aftapping (welke altijd den stroom vertraagt) benevens die waarmede het binnenland kon worden in staat gesteld tot inrigting voor ontvangst van den vloed (al ware het met zwaarder kosten) konden voordeelige uiterwaarden worden te voorschijn geroepen door landwaartsche verlegging der bedijking van die engten, waar thans de ijsdammen zich zetten of de afstrooming te hinderlijk wordt bekneld.

Oponthoud van stroom door ijsverstopping of naauwte, verlamming van stroom door splitsing des geheels, is op elken Rhijn-arm opstuwend voor alle, verhoogt de beddingen, stremt de uitschuring, ondersluipt de scheepvaart, stapelt den watersnood.

Het zelfde geldt voor alle de Rhijn-armen, wanneer nog op den onverdeelden Rhijn de stroom gestuit of gebroken wordt.

En wat de aftapping naar den IJssel betreft; in een overal bedijkt land zal wel niemand de doorbraken, welke dan hier dan elders treffen, openlijk loven: en zijn dan overlaten of zwakke quasi-dijken beter of billijker, welke bij elk hoog water de zelfde landstreek aan de uitwerkselen van doorbraak blootstellen? Wat heeft de bedreigde vloedbaan misdreven, om eenmaal verzwolgen te moeten worden? Of is het een na-

tuurlijke vloedbaan? Dit ware wel moeilijk te ontwaren, tenzij overal elders de natuurlijke vloedbanen op gelijke wijze open stonden.

Zoo dikwijls ons bang vooruitzigt, eer het te laat is, aan de beurt van overweging komt, willen wij vertrouwend hopen op maatregelen ter verhelping, vooral ook van dat wat onder vreemd en onder fransch beheer is daargesteld.

T. W. VAN MARLE.

HANDTEEKENINGEN.

1. ANNA VAN TWICKEL, wed. van MARTEN BOEDEKER, of, gelijk zij zich hier schrijft, wed. BOEKERS. Het is bekend, dat deze aanzienlijke vrouw met haren zoon BALTHASAR BOEDEKER, bij testament, den 27 Maart 1584, een groot gedeelte harer bezittingen tot oprigting van eene Hoogeschool aan de Stad Deventer heeft vermaakt. Eenige tot hiertoe niet bekende bijzonderheden omtrent dit testament of deze nalatenschap zullen hier op de regte plaats staan. Zie hier een uittreksel uit het testament, voor zoo ver die Stichting aangaat, in de taal, waarin het is opgesteld, daar de inhoud bij REVIUS (die de dagteekening verkeerd op den 24sten Maart stelt) in het Latijn wordt opgegeven.

« Volgentz dem angemerckt dese stadt van on-
« dencklicken jaeren her, van onderholdinge goe-
« der leeringe, und rechte optreckinge der juecht,
« allenthalven hoiclicken is beruimett und gepre-
« sen worden, sulx dat oick dese Stadt jder tyt
« veele geleerde luyde uth haeren Burgeren ge-
« hatt Deser tyt averst, die goede leeringen durch
« onvermoegentheit, und armoetzhalven etwan tho
« rugge gestalt worden, omme dan daer Inne met

« eenigen bystandt tho versehen, und dese Stadt
« niet alleene in haere olde goede fame te helpen
« onderholden, sonder oick so veell moegelick,
« dieselvige tho vermeeren, so ist dat obgemelte
« testamentmaekeren, ter ehren Godes almechtigh,
« und deser Stad besten, tot eene ewige gedech-
« tenisse, und tot fundatie und oprichtinge eener
« universiteit und hoeger schoelen, alle hoere
« onvergevene averblivende goederen, het syn le-
« hen, hoerige, thyns, Renthen ofte andere eige-
« licke guederen, riede offte onriede, giene daer-
« van uthgesondertt, waer ende in wat heren
« landen bynnen offte buyten steden die oick ge-
« legen moegen syn, erflicken und ewiglicken ge-
« geven hebben und geven vermitz desen, in
« craft deses hoeres testamentz und uthersten
« willen, mit den bescheid und verbeholt, dat
« sie voor dese hoere gyffte ten ewigen daegen
« willen genieten, dat twelff van die armste Bur-
« ger kinderen, die sulches begeren, und van
« frommen und eerlicken olderen, bynnen dese
« stat geboren, und daertho van den Rector und
« schoelmeisteren der triviaell scholen, voer die
« bequemste geachtet, in dieselve universiteit tot
« vyff jaeren lanck in cost, slaepinge und schoel-
« gelden, solden onderholden werden. Und die
« alsulcke plaetzen und andere verhaelte noettrufft
« erlangen und bekommen werden, sollen gehol-
« den wesen, sich tho verbinden, deser Stadt na
« goetduncken und believen van Schepen und
« Raedt, in saecken daer sie tho gequalificiert
« bevonden sullen werden tho dienen, Vorder or-
« donnerende, dat tot allen tyden, wanneer ee-

« nige plaetsen in manier als verhaelt vacie-
« ren werden, dat alsdan die naeste erffgenamen
« van sie testamentmackers twie, het Capittel
« van Deventer twie, und Schepen ende Raedt
« die ander achte alle guede duegdelicke gequali-
« ficeerde arme personen wesende, den regenten
« der Universiteit sullen presenteren om in quali-
« teit als boven angenomen, und underholden te
« worden."

Eindelijk geven testateuren te kennen niet te twijfelen of: « andere goede vermogende Borge-
« ren, sehende der testamentmaeckeren genegent-
« heid tot beforderinge der leeringe sullen dit
« angefangen werck tot meerder vollenkommenheit
« helpen brengen ther ehren Godes und walfaert
« deser stadt."

Deze laatste wensch heeft nimmer eenig gevolg gehad, en, niettegenstaande de erfstelling slechts een begin was en de opkomsten der gemaakte goederen geheel ontoereikende waren, om aan het oogmerk te voldoen, heeft toch het testament zijne uitvoering verkregen, zoo als men daaromtrent meerdere bijzonderheden bij den gemelden REVIUS (*Dav. Ill. blz.* 678 en volgg.) kan vinden.

Op het gezag van dezen heeft de schrijver van den *Tegenwoordigen Staat* opgegeven, dat de Magistraat door de Weduwe van BALTHASAR BOEDEKER, in 1629, in het bezit is gesteld van de goederen voor het Gymnasium bestemd, en dat ten gevolge daarvan deszelfs oprigting in 't volgend jaar 1630 heeft plaats gehad.

Het onderzoek van papieren, tot deze nalatenschap behoorende, heeft ons geleerd, dat bij de huwelijks-

voorwaarden van den 6 September 1594, B. BOEDEKER aan zijne echtgenoote de tucht gaf van zijn buitengoed *het Veenhuis* onder Twello, doch dat hij later bij uitersten wil van 25 September 1601, voor S. en R. der Stad Deventer gepasseerd, deze tucht over alle zijne goederen had uitgestrekt. Ondertusschen is de stad terstond na zijnen dood, (door welke oorzaak weten wij niet te zeggen) in 't bezit geraakt van eenige vaste goederen en van eene som gelds, uit de roerende goederen gesproten, en heeft zij daaruit ook vóór 1629 eenige studenten of *alumni* begiftigd. Het is mogelijk, dat daarbij in dat jaar nog eenige goederen gekomen zijn, maar zeker heeft zij het genot van het grootste gedeelte van hetgeen er overig bleef, eerst na den dood der weduwe, die op den 25 October 1630 voorviel, verkregen, toen de goederen, die den echtgenooten gezamenlijk hadden toebehoord, met hare erfgenamen gedeeld zijn, zoodat in zoo verre het gemelde berigt minder juist is, en in allen gevalle de zekerheid bestaat, dat de oprigting van het Athenaeum heeft plaats gehad, vóór dat de wil van den erflater zijne geheele uitvoering erlangd had, eene omstandigheid, die de toenmalige Regering niet dan tot eer kan verstrekken en daarom wel eenige melding verdient.

Van de geheele nalatenschap bestaat eene uitvoerige boedelbeschrijving, waarbij de roerende goederen elk in 't bijzonder gewaardeerd zijn, en die eene niet onbelangrijke bijdrage oplevert tot de kennis van een deftig huishouden in dien tijd. De meeste goederen waren op het Veenhuis,

waar B. BOEDEKER is gestorven. De meubelen hadden eene waarde van 1487 gld.; het zilverwerk 963 gld. en aan gereede penningen werd gevonden de aanzienlijke som van *f* 9276-7-«. Onder deze goederen bevonden zich ook eenige familieportretten, die alnog op het Raadhuis aanwezig zijn.

Van de huizen in de stad, tot den boedel behoorende, was er ook een in de Assenstraat schuins over de Bursesteeg, van hetwelk de stad, dadelijk na den dood van BOEDEKER, tegen eene uitkeering aan de weduwe, het bezit verkreeg. De Magistraat plaatste daarin zekeren Licentiaat SICHTERMAN, dien het opzigt gegeven werd over de jonge lieden, welke aldaar uit de fondsen der stichting huisvesting en voeding ontvingen. Het huis werd voor dit gebruik geschikt gemaakt; men plaatste er banken in, en maakte er onder anderen ook eene *badstove* met eenen *kachelavent.* Deze studenten kregen den naam van *Boedekeriane* of *Boeckerianen clerquen* en het huis dien van *Bursa Boedekeriana*, in onderscheiding van de *Bursa Cusana*, die in de voormelde steeg stond en waar de jongelingen werden opgenomen, die uit het legaat van NICOLAAS DE CUSA werden onderhouden (1). Dit duurde slechts weinige jaren. In 1637 verkocht de Magistraat het huis en wij vinden de Boedekeriaansche studenten kort daarna in de laatstgenoemde Bursa weder.

---

(1) Waarover men zien kan *Teg. St. v. Ov.* III D. I St. blz. 222.

Anna von Wyckell
wedwe Boshers

[illegible]

Zauffenburgh

rg van Lalaing

rles de Namur

Men schijnt intusschen tot dezen verkoop in het eerst geen plan te hebben gehad, maar integendeel, om het tot de gemelde bestemming voortdurend te doen dienen. Immers had de Magistraat in 1631 voor de aanzienlijke som van 300 Gld. daarvoor eene deur of poort van Bentheimersteen laten vervaardigen « ter eeren en « goeder gedachtenisse van Edelen en loffelicken « insgelyx aller eeren weerdigen BALTHASAR BOE- « DEKER.” Daarin was zijn wapen uitgehouwen en behalve een opschrift, welks inhoud niet wordt opgegeven, stond daaróp met vergulde letteren dit versje uitgehouwen:

« Boedeker hanc bursam fundavit censibus amplis
« Ut redeat patriae pristina fama scholae.

Doch, voor zoo ver wij weten, is zij nimmer noch daar, noch elders geplaatst geworden.

BOEDEKER stierf, zoo als wij reeds zeiden, op zijn buitengoed *het Veenhuis.* In de Groote Kerk te Deventer, schuins achter den predikstoel, dekt eene met onderscheidene wapens versierde, doch overigens eenvoudige grafzerk zijn overschot, met dit opschrift:

A° 1617 DEN II FEBRUARII
STARF JONCKER BALTAZAR BOEDEKER.

W. H. C. J.

2. GEORGE (of JURRIAAN) SCHENCK VAN TAUTENBURG, Veldoverste van KAREL V, Stadhouder van *Overijssel* enz. Hij had in zijn eerste huwelijk ANNA VOS VAN STEENWIJK, moeder

van den Aartsbisschop van Utrecht, FREDERIK SCHENCK. Hij overleed te *Vollenhove* den 2den Febr. 1540.

3. MAXIMILIAAN VAN EGMOND, Graaf van *Buren*, Stadhouder van *Overijssel* enz. Zijne eenige dochter ANNA was de eerste vrouw van WILLEM I. Hij overleed te *Brussel* den 23sten Dec. 1548.

4. JAN VAN LIGNE, Graaf van *Arenberg*, Stadhouder, een man wiens verdiensten omtrent deze provincie wel eens opzettelijk mogen behandeld worden. Hij sneuvelde bij *Heiligerlee* den 23 Mei 1568.

5. CHARLES DE BRIMEU, Graaf van *Megen*, Stadhouder van *Overijssel* enz. overleden te *Zwolle* den 8sten Jan. 1572.

6. GILLES VAN BARLAYMONT, Heer van *Hierges*, Stadhouder van *Overijssel* enz. Hij sneuvelde voor Maastricht in 1579.

7. GEORGE DE LALAING, Graaf van *Rennenberg*, Stadhouder in dienst der Staten, befaamd door zijnen afval van de zaak der vrijheid te Groningen, aldaar overleden den 23sten Julij 1580.

8. CHRISTOPH BERNHARD VAN GALEN, de bekende Bisschop van *Munster*. Een zeldzaam pamflet, tegen hem uitgekomen, willen wij, hoe weinig waarde het hebbe, om het zonderlinge, bij deze gelegenheid, als tot bladvulling mededeelen.

3. Maximilian degmot

8. Christoph Bernhard

6. Gillis van Berlaymont

9.

EYN SCHÖN
WESTFOOLS GEDICHT
TER EEREN DEN EESEL-WURDIGEN
BEERENT VON GALEN,
BYSCHAUP, IN WESTFOOLEN.

Sacht Beerent sacht, 't hemmet is door vôer.
  Woor duvel woltu hen? du kanster jaa nicht dôôr
De Eerde is to week, et wooter is esteegen,
Et vuer door mostu dôer du krigst den hemmel teegen.
  Help nun! St. Luyer help, Patroon von Munsterlant!
  Den Bisschop is equelt in 't wooter metten brant.
S. Bavo wildy wat, die helpt dy nun verhuusen;
De goe man is nun Geus, nun wilter duvels kluusen.
  Der Hilgen hulp is out, de Mis en helpt nun neit;
  Der Jesuwijten raet der geldt nun nicht nen dreyt:
Der Vesper, Metten, Vigillien, ont alle getiden,
De machstu nu wol mee te haupe laaten gliden.
  Den geystelijken ban, achtense nicht een hoor,
  Den aflaat seggen sie, is altemaal nicht woor;
Du geyst, mit valsheyt um, et wil met dy nicht dôegen,
Du maaktse vôlle wijs, ont sint man ydel lôegen,

Du sedest, sy sint nicht eins, eer sal nien hulpe schein:
  Wu Veelink, bistu blint, on kanstu noch nicht sein.
Wue menneken lastudy, van ein verrooder ôeven;
Sitt liever by et vuer ett swijne vleesch met rôeven,
  Of in ein goet gelach, in 't hôekken van den heert,
  Op elcke kney ein Nonne, of worstu nun verveert.
Sa, ty vry op de loop met al de dicken dieve,
De Franschen binter nu, de wilty doch te live,
  Dat is een onduutsk volk, de slooter wakker op.
  Sy scheytet dy noch wol, ein auge out dem kop.
Oomeken, love my, du machstet dan ontrennen,
Et schaldy anders gaun, als de twee Konnings Sônnen
  De gongen in den kriigh, on wollen s'auk versloon;
  Hefste noch nicht ehoert wu dat 't em is egaan:
Want Robbert, onde Jork, de wouden eer bedråegen,
Men weet nicht woor se bint e staaven of e vlåegen.
  Doch dat is nichts met al, komstu op dijn verhool,
  Du worst noch Engelsen Paaus, ten minsten Kardinool.
Du mendest et weer nu stomp met al die gousen escheyne,
Men dat en låeve ik nicht, sie bint nu op de beyne;
  Du krijgst ser soo nicht out, dat love du vry vast,
  On dat stu 'em nu deyst, 't stellen, raaven ont aeverlast,
Dat scholt se dy soo lijk onn soo net toe metten:
Wen duvel heft dy doch hier in eer lant edretten?
  Du gryse Weerwolf, du likst nien Scheeper meer;
  Du bitst de Schaupe daat, ont dotse wakker seer.
Woe mennig is vermoort, of most de hakken lichten?
O Beerentken! wat hefstu nun al of te bichten.
  Du bruist de Paapse bauren te deege in de Twent;
  Door is nicht an verbôert, de hebbet wal verdeent.
De wunsscheden door eerst om, nu bennese et al moe;
Du vrest 'em alles op, on sleyst 'em d' huut vol toe.

Men Berentken, haddesstu meer wijsheyt im kop ehadt,
Du haddest wal ten eersten genammen eine groute stadt.
Dat hadde du ook wal heel lichte konnen scheyn,
Men kom door nu eis veur, nu isset bet versein,
Mit dijn versmitsten kop, weystu het trouwens best.
Bistu met Ku ku lu ku nicht op de Velluwe west?
Soo goo in 't Olde amt, door by de Bauren etten,
Ont holt dy door men still, sie solt dy nicht besetten.
Ont dijne wijsheyt schal gaun vleygen door de locht,
Ont roupen, wen hadde dat in Beerentken esocht.
Du last dijn volk ver woor in 't wooter recht verleegen,
Du grauten St. Christoffel kanstu ser nicht uyt dreegen;
Of sit dy de lutke duvel, saa helse oppen huut:
Sa smeer de schoe vry voort, on gaa ten lande uut,
On lat er noch mit vreen eer dat se dy versloon.
Du hefst dit spil begont, men 't is noch nicht edoon.

Te *Manderden*, bij *Hinrich Brunninck*, gedrukt door eynen Brill, vor *Beeren-hart vol gallen*.

9. Philips II, Koning van *Spanje*.

Uit eene lezing in brokken.

Tot nu toe, geëerde hoorders, heb ik getoond, en ik toon het nòg, dat ik gewillig, met den grooten stroom mee, de taal gebruik van slechts ééne provincie onzes koningrijks. Maar dat neemt niet weg, dat ik een overijsselschman ben; en al zoude de helft van Overijssel hare eigene taal hónen, hoog acht ik in ieders mond de taal van zijnen geboortegrond, en ik verkies niet altijd eene, hetzij dan aangenomene, hetzij opgelegde taal te spreken. Gij allen, zoo ver in Overijssel geboren, verstáát toch, hoop ik, nog overijsselsch.

Wat Brômegge al zoo zê

(*ten minsten zoo as den assessor et an Jôpek vertelden*).

Of 't en klôre kerel was, dèn Brômegge, en of e der môr zoo wat hèn lê te toeuten, dôr wi'k nééèt umme van de balken vallen. Wel e was? 't Was en koeuter. Ziin bestevaar mag wel ivers an en egge ewònd hebben dôr brôm gröuiden. Môr 't was nog wal enen voelen. Der wêren lu, zê e, zoo secuur van oeur eigen knap-

pigheid, dat ze en goed kuken met de nekke anzaggen, en enen gewiksten nèèt ens niidsch op de hoed waren, môr niks nèèt en telden as ziin knappigheid. En dat gonk toch nèèt an: want dan was de wereld mekare gauw te wiis of. Dat em 'eordenierd wierd, zê e, wiis of gek, dat vuurden e altiid krek zoo uut; want anders was 't jô gien ordenieren. Dèè 't zoo hebben wòl mós 's zèls weten; en dan had e al wel undervunden, had et gekke gecommedier nog op en eersten uutedôn. Môr ziine Grééte, zê e, wóst et jummer bêter; en dôr waar ook gien dóòn an, of de mótte mós der in kòmmen. Nô d' òlde móòder had ze nog wal willen luusteren, môr dèè had et van 'en lenten ofëlegd. 't Mensche had der wàt sneeg hêr können striiken weleer-jôren, en 't was lange gien dôije ewest; môr al tóòverdan was ze stomp onneuzel eworden, en op 't leste hadden z' oeur manges en eijerdoren elankd, met en slèèfken de bek in. Môr de stàds vrouwlu hadden ook al zukke obstenôte foefen. Veur en jôr of wat had e ze wal över den Brink zèèn kuijeren met blôzebalken an weerskanten, tusschen de schólder en de ellebôge; en nów was e dèè zelde dinger weer te möute ekoeumen in de Barmhartege stege. Zuk tuug mogt ook wel zoo zwie nèèt van de weg können as dèè nijjerwetsche schuten dôr de damp uut slóòg. Ten minsten de brugemsrok en de steek van ziin eume had e is op schilderazies evunden dèè veur honderd jôr al wel zwat van de rook waren ewest. Nów dacht e, dat getukker van en uur över de tiid op höltingen en arf-

huzen, en dat getêr en gezoepe op en gròòve, of as der wat te ôver*slôn* was, en al zuk slag van òlde wiizen meer, zóllen óók wal vederöp massieren. Héè was óók ziin lêven al van honk ewest, Boneparte achternô. Jonges, dèn lesten zöndag hadde 't er zoo van egôn. Môr i hadden der ook rôzend op mótten wêzen op déè kerel, zê e: met schelmerijje was e weer in 't land ekòmmen. In Pariis was Brômegge met ziin kamerôds veur de poorte ewest, töt an de wildbane: want zéè, der was ook en wildbane in Pariis. Môr dóò hadde de voerman ezegd dat ze halfweg waren, en dóò waren ze weerumme ereen. Veder hadde e der zoo gien denken op edôn: zukke knapen op dèn òlder waren ook nog wat vólle jonk. Môr of dàt wôr was, dat onze land nog meer onlasten nô Pariis as nô 'n Haag opbragt, veur pierazie en mooije snufkes. Dàt hadde e wal is ezéèn, en wêrheufd stund nooit stik ôverënde, en wóò hooger de zunne an de lócht wóò leger de rêgenbôge. Da' kweemp zoo te passe bij dat ópsturege wêr. En dóò vróòg e, òwwe ook wéér oorlog zóllen kriigen: der hadden les' 's ôvens zukke blóòdvlakken an de lócht ezêten, en zukke hellege strepen. Of, dat de béèste ook slim zóllen worden? Anders déè tonkblôre móg wat hêr bruun; as dat lestens de pinke der zoo vinnig op integen hadde ehad, as e um van dèn êk in de snoete hadde egoeuten. Domene Sprô hadde ofëgeven, dat der manges wel en rêgenboge ezêten hadde *veur* de zundvlóòd, en wat óns dôr van duchten. Hum duchten wal, dat de rêgenbôge emaakt

was, zoo völle as te beduun dat der ziin lêven gien zundvlòòd weer kòmmen zól. Nów, ik mag et liin: want as den Snippelink ôverlöp, en me met gien rogge aan de markt kan kòmmen, da's, ikke veur miin, al slim genóg.

En vos en en êpken.

En aap kwam is bij vos Reinàrd
Um astoebléèf en vlökskeu van ziin start:
Hóò wol e jô zich veur de streupers reppen
Met zoo'n gebungel deur de diissels hen te sleppen?
En 't êpken had 't zoo kaal en kòld,
En wierd al òld.
Doe leepert! zê de vos, loop i hen husselen.
Dacht ij 't mij zóó te ontfusselen?
Ik wòl nog léèver. Nee.
En as tamee
De pruikedoes kump um miin 't hôr te sniinde,
Dan za'k goed passen op et miinde.

Zoo deune zint
Ook mennig menschenkind.
En wò'i dan oe en oeur geriiven
Met oeur de rêdens veur te schriiven?

T. W. v. M.

EEN BRIEF

VAN DEN

HERTOG VAN ALVA.

Ofschoon wij de daden van ALVA, gedurende zijn verblijf in deze gewesten, niet willen verdedigen, zoo zien wij toch, dat hij vatbaar was voor maatregelen van regtvaardigheid. De volgende brief, dien wij letterlijk mededeelen, kan dit bewijzen.

DON FERNANDO ALVAREZ DE TOLEDO DUC DALVE LIEUTENANT GOUVERNEUR ET CAP^NE GNAL.

Tres cher et bien aimé. Nous avons entendu comme vous avez apprehendé certain bourgeois de Deventer pour quelque question quil a eu contre ung Soldat de votre Regiment. Or afin quen sembles cas il y ait quelque reigle selon lequel se gouverner pour echever et aller au devant a aultres inconveniens, Nous avons ordonné, que vous pourrez faire apprehender ung bourgeois, mais quil sera incontinent delivré aux Burgemrs et que Iceulx Burgemrs pourront faire apprehender ung

Soldat, mais le delivrer soubdain a vous ou vos officiers et que les proces se feront et jugeront par le superieur de l'ung et l'autre en presence de l'aultre Chief, lequel aura seulement regard comment l'on y procède. En ensuyvant ce vous ordonnons de incontinent et sans delay faire delivrer le bourgeois par vous pris aux Burgemrs dud. Deventer afin quils luy facent son proces en votre presence et apres le jugent selon quils trouveront par icellecy proces se debvoir. Et de la mesme sorte seront aupres des vous les Burgemrs quand entre soldat de votre dit Regiment et bourgeois sera faict proces par devant vous ou votre Justice. Vous advisant, que Je scrips maintenant au Conte de Meghem lenfaisant advertir de l'ordonn. susdit pour consequamant la faire scavoir aux dits de Deventer. Et si vous voyez, que les dits Burgemrs n'auront jugé scuffisamment selon que vous semblera le dit bourgeois (que vous aurez restitué) avoir merité, nous en advertirez et nous envoyerez copie de l'entier proces pour le faire visiter jcy et apres y ordonner ulterieurement comme sera trouvé appartenir.

Tres chier et bien aimé, notre Seign. soit garde de vous. de Bruxelles le xxvij Jour de Juing 1570.

F. DUC DALVA.

BERTIJ.

A notre tres cher et bien aimé Messire de Mont dragon Gouverneur Cap^ne et Prevost de Dampvillers Coulonnel d ung regiment de gens de pied Walons pour le Roy.

EENE KLEINE BIJDRAGE TOT DE GEWOONTEN ONZER VOORVADEREN.

Elke eeuw heeft hare bijzondere deugden en gebreken, die nu meer dan minder in het oog vallen. Men moge de tijden, waarin onze voorvaderen leefden, in sommige opzigten boven de onze roemen: wij kunnen toch ook niet vergeten, dat zij gewoonten en zeden hadden, die onze afkeuring verdienen. Dit is het geval met het onmatig drinken bij plegtige gelegenheden, hetgeen thans tot de zeldzaamheden behoort, maar bij hen doorgaans, zoo niet altijd, plaats had. Daarom waren zij toch geene dronkaarts bij uitnemendheid: integendeel hun huisselijk en dagelijksch leven was eenvoudig en matig. Maar bij bruiloften, bij de intrede in regeringskollegiën, bij openbare festiviteiten en dergelijke, deden zij eenen dronk uit den beker, waarin weinigen hen tegenwoordig zouden willen navolgen.

Hier te *Deventer* waren vooral de dagen, op welke de Regeringsposten bezet werden, de zoogenaamde keurdagen, gekenteekend door buitengewoon drinken. Reeds van ouds maakte de uitgave van wijn eenen aanzienlijken post in stadsrekening uit; zelfs bij de executie van misdadigers hadden de daarbij gecommitteerde regeringsleden en dienaars, op kosten der stad, wijn en bier; geen vreemdeling van eenig belang kwam in de

stad, of er werd hem wijn aangeboden en gegeven (1); en wij hebben gezien, dat den 16den Febr. 1544 door Schepenen en Raad bepaald werd, dat de teringe, die men op St Peters avond deed, *dair gemeinlich een zwair dronk plech te vallen*, voortaan gehouden zoude worden op den dag voor St Petersavond, *om des anderen dages in goeden verstande te syn* (2). Er zijn nog een aantal verhalen in omloop, die bewijzen, dat het tegenwoordige geslacht in de, waarlijk niet benijdenswaardige kunst om veel wijn te drinken door het vroegere overtroffen werd.

Tot eene proeve, hoe het bij dergelijke vergaderingen toeging, deelen wij het volgende uittreksel uit het eenvoudige dagboek van een lid der Regering mede, hetwelk niet ouder is dan het jaar 1772.

« Den 9den Februarij heb ik een briefje ontvangen van den HW.G. Heere . . . Landdrost van Salland uit order van Zijne Hoogheid Prins Willem V. waarbij mij Zijne Hoogheid gedespicieerd heeft tot het vervullen van de eerste vakant zijnde gemeensmansplaats. Den 21sten ben ik bij de Strate verzocht geworden, alwaar

(1) In de jaarlijksche rekening brengt de Kameraar in uitgaaf *Schenckwyn mytten kannen*. Deze post, die doorgaans van belang is, kan als eene soort van vreemdelinglijst aangemerkt worden. Men kan er nog uit zien, welke meer of min aanzienlijke, zoo wereldlijke als geestelijke personen uit nabijgelegene en verre streken te *Deventer* kwamen of er door trokken.

(2) *Almanak* voor 1837 bl. 56.

« ik een mengelens hense (3) heb afgekocht voor « ½ vat oesters; en den 22sten daaraanvolgende, « zijnde de keurdag, ben ik 's namiddags op het « stads wijnhuis gebleven, tot mij de boodschap « gebragt werd, dat ik door de gezworen ge- « meente tot gemeensman gekozen was, en of ik « op het stadhuis geliefde te komen. Aanstonds « gekomen zijnde, zoo werd ik door den Heer « N., toen oudste junior in de Strate zijnde, bij « de hand binnen geleid in de bonistenkamer, « alwaar ik aanstonds een hense kreeg van een « groote oort wijns, die ik heb moeten uitdrin- « ken; en een vierde uurs daarna, toen de Zen- « deboden van het want kwamen, werd mij de- « zelfde beker ad idem weder gepresenteerd, doch « niet uitgedronken, overmits de Heeren van den « Magistraat de Heeren Zendeboden met mij aan- « stonds lieten binnenkomen in de Raadkamer, « alwaar ik in den eed genomen werd. — Dat « verrigt zijnde, ben ik met dezelve Heeren Zen- « deboden boven naar het want gegaan, en boven

(3) Van Alkemade, *Nederlandsche Dischplegtigheden* II. bl. 226 leidt den naam af van *Hens* of *Hans*, bij de oude Anglosaksen en Gothen eenen *makker*, *medgezel*, *ambtgenoot* beteekenende. Bij den *Hensbeker* werd dus zekere lots- staats- of bedieningsgemeenschap te kennen gegeven. Bij alle openbare vergaderingen en kollegiën berustte, schrijft hij, van ouds een groote beker, dienende tot geen ander einde, dan om dengenen, die in dezelve vergadering, als een medelid werd aangenomen, tot een teeken zijner inlijving in dat gezelschap, en om te betuigen eene onderlinge gemeenschap, liefde, trouw, broederschap en lotgemeenschap onder den anderen, denzelven beker te doen uitdrinken.

« gekomen zijnde een ieder in zijne Strate gegaan, heb ik den hense-beker alweder moeten uitdrinken, die een oort circa groot was, en vervolgens heb ik de keur mede helpen doen in de Strate enz. — Des avonds werd ik door de Heeren Stratebroeders N. en N. uit het huis gehaald en naar het stadhuis geleid, waar een groote maaltijd was, en aan tafel zittende, nadat de gezondheden ingesteld waren, werd mij door den jongsten Burgemeester N. de hensebeker van een groot mengelens glas vol wijn gepresenteerd, dat ik uit zijn WelEd. Gestr. hand hebbe ontvangen, doch niet geheel uitgedronken, want ik eene tinnen bierkan tusschen mijne beenen geplaatst hadde, hebbe die wel half uitgegoten, toen de Burgemeester met een ander ondertusschen wat praatte. Vervolgens van de tafel opstaande riep de junior juniorum N. de junioren alle onder de kroon, en daar zijnde, moest mijn Stratebroeder N., nog als junior zijnde, afscheid nemen van de junioren met een hensebeker van een oort wijn en ik mijne intrede doen mede met een hensebeker van rijkelijk een oort wijns, en toen al verder met kalkoentjes. NB. dit zijn glaasjes, daar er vier van in eene bouteille gaan, en deze hensebeker en kalkoentjes moeten staande schielijk onder de kroon, vol uitgedronken worden, zoo dikwijls als het de junior juniorum behaagt, zonder dat er wat tegen gezegd kan of mag worden." — Welk een zure dag was er voor onzen Gemeensman des avonds voorbij!

„Den 2den Maart daaraanvolgende, toen de „approbatie der keur daags te voren van Zijne „Hoogheid gekomen was — — — was er des „avonds weder een groote maaltijd op het Stad„huis als te voren, en van de tafel komende „moeten de junioren onder de kroon, alwaar ik „toen een pokaaltje kreeg om afscheid te nemen „van de junioren, en N. N. moest toen weder „met een pokaaltje zijne intrede doen."

„Den 3den April 1772 zijn wij bij de Stra„te op het wijnhuis geweest, alwaar N. N. zij„ne rekening van ontvangst en uitgave deed en „ik toen de wetten van de Strate moest on„derteekenen. Savonds was er maaltijd en over „tafel werd mij de hense van een mengelen „wijns gepresenteerd om daarmede als gemeens„man mijne intrede te doen in de Strate, doch „welke ik afkocht voor ½ vat oesters, en ver„volgens moest N. N. zijn afscheid nemen met „een klein oorts pokaaltje van zijn juniorschap, „dat Z. Ed. toen aan mij opdroeg, en waarop ik „met dat zelfde pokaaltje mijne intrede als junior „doen moest; en nadat ik twee a drie conditien „met kleine glaasjes had ingesteld, zoo moest „ik wederom met dat pokaaltje mijn afscheid „nemen van mijn juniorschap, dat ik toen aan „N. N. opdroeg (4).

De oude rekeningen leveren, gelijk vroeger reeds gemeld is, menige bijdrage tot de kennis

(4) De manier, op welke te *Deventer* de Regering gekozen werd, vindt men naauwkeurig beschreven bij Dumbar, *Kerkelijk en Wereldlijk Deventer* I. bl. 63 ens.

van de vermaken en gastmalen onzer voorvaderen; want alle uitgaven werden naauwkeurig opgeteekend. Als een staaltje uit honderden deelen wij slechts een gedeelte mede van hetgeen in de drie eerste maanden van het jaar 1502 voorkomt.

Item op onser liever vrouwendach to lichtmisse hebben Scepen en Rait myt oeren dieners na der Vesper ter Steerne ter collatie verdaen XLVI *quarten wyns mytten onrait facit* viij ℔ XXV *butk.*

Item des donredaiges daerna als die grote wage en meer andere der stad renthen verdaen worden hebben Sc. ende R. ter Steerne ter collatien verdaen mytten hoegen taken en ander onrait LIIJ *taken wyns die q.* IIJ *st. facit . .* XX ℔ XVI *butk.*

Item des maendaiges to vastelavent hebben Scepen en Rait myt oeren dieners op 't raithuys verdaen an byr, broit, appelen, kruyt, tarten, lotterdranck, schinkelen, runtvleysch, kapuijnen, sukerkoken en anders en an LVIIJ *taken wyns die take* VI *st. tsamen facit . . . . -* XLVIIJ ℔ XIIJ *butk.* IIJ *orth.*

Item op denselven dach gegeven den Joufferen en jongen gesellen tot oeren vastenaventsgelde XV ℔.

Item den Smeden tot oeren vastenaventsgelde I ℔

Item den IIIJ *pipers dit jaer voer oer vastenaventsgelt . . . .* XVIIJ *butk.*

Item den jongen gesellen, die gespeelt hebben David en Golias . . . . VIJ *butk.*

Item des dinxdaiges to vastelavent hebben Scepen en Rait myt oeren dieners op 't raithuys gegeten en aldair verdaen an schenckelen, kapuynen, weders, lamvleys, vladen, kruyt, appelen, byr, broit, botter, herynck, vighen, rasynen en anders myt

XLIIJ *taken wyns die take* VI *st. facit* XXXIX ℔ IX *butk.* IJ *orth.*

Item de smeden kynderen . XIJ *butk.*

Item den gesellen, die den duvel op een kussen bonden (5). . . . . XII *butk.*

Item op sunt petersdach hebben Scepen en Rait myt oeren meenthen verdaen an byr, broit, stockvisch, herynck, snoeken, galentyn, kleyne visscken, erwiten, honich, bastert suker en ander kruyt, tarten en anders mytter kost des anderen daiges den poerters weckters en andere dieners gegeven en myt een tolast wyns van IIJ *aem en* V *vierdel t samen facit* . . . . 1c XLV ℔ XXIX *butk.*

Maar het zou vervelend worden, alle deze posten af te schrijven en te melden, wat er gedronken werd bij verschillende gelegenheden, b. v. als er verpachting van stads renten was, als de Kameraars hunne rekening deden enz. Men moet evenwel niet gelooven, dat alleen regeringsleden zulke zamenkomsten hadden. In andere standen waren het bruiloften, kinderbieren en vergaderingen van gildebroeders, waar men zich eens regt ontspande van zijne bezigheden en zorgen. En dat bij zulke gelegenheden de goede burgerij ook wel eens genegen was om de maat te buiten te gaan, be-

(5) Er hadden op vastenavond en bij andere gelegenheden openbare spelen plaats. In 1441 vindt men gemeld: *Item des manendags nae beloken paschen doe men speelde oppen Brincke ons Heren verrisinge; oppen Brincke en opt Raethuys verteert* XII g. XV d. — Hetzelfde komt voor in 1453. De kuipers maakten er een perk om heen en de gezellen, die *die helle verwairden*, kregen eene belooning.

wijzen de verordeningen, daaromtrent van tijd tot tijd door de Overheid gemaakt.

Wij zullen deze verordeningen eens opzoeken, als mede eenige notitiën van de boeten, welke wegens de overtreding van dezelve van tijd tot tijd betaald zijn. Welligt dat eenige gildeboeken, die hier en daar nog schuilen, insgelijks opheldering geven.

BIJDRAGE

TOT DE GESCHIEDENIS DER STAATHUISHOUDKUNDE IN OVERIJSSEL UIT HET MIDDEN DER 18e EEUW.

Het is eene bekende zaak, dat het aan de voormalige Republiek der Vereenigde Nederlanden niet gelukt is, eene algemeenheid van belastingen onder hare leden in te voeren; doch dat men zich, wegens de uitéénloopende middelen van bestaan, welke aan de ingezetenen der verschillende gewesten ten dienste stonden, genoodzaakt heeft gezien, elke provincie op eene zekere quota, of aandeel in de algemeene lasten van den Staat, aan te slaan, waartoe zij dan in den haren de middelen moest vinden. In het beramen en invoeren van dusdanige belastingen is natuurlijk het ééne Gewest meer verlicht te werk gegaan dan het andere, en heeft daardoor mindere hinderpalen aan hare maatschappelijke welvaart, dan deze of gene harer Bondgenooten, in den weg gesteld. Of hierin de eertijds Souvereine Staten-vergadering van Overijssel boven de overige gewesten uitgemunt hebbe, valt moei-

jelijk te bepalen, dewijl de geschiedenis der staatshuishoudkundige denkbeelden, welke in deze Provincie geheerscht hebben (hoe veel meer bijdragen dan andere provincien Overijssel dan ook daartoe in zijnen *Tegenwoordigen Staat* bezitten moge) nog niet genoegzaam in ons gewest opgehelderd is, en daaromtrent nog minder in de geschiedenissen van 't meerendeel der overige Provinciën is te vinden.

Vrijheid van handel voor haar zelve, onderdrukking van fabrijken en handel ten platten lande was, zoo wij op het belangrijk vertoog der Gezworene Gemeente van *Zwol* tegen een inkomend regt op de thee en koffij van 17 April 1753 af mogen gaan, de leus der drie groote Steden van Overijssel omstreeks het midden der vorige eeuw. Die drie Steden nu stelden eertijds niet alleen de helft der Staten-vergadering van Overijssel daar, maar oefenden ook in dezelve grooteren invloed op de wetgeving der belastingen dan de Ridderschap.

Maar waren die vrijheid van handel voor haar zelve, die onderdrukking van fabrijken en handel ten platten lande, welke door de Gezworen Gemeente van *Zwol* in 1753 voorgestaan werden, pas opgekomene, dan wel eeuwen heugende stellingen? Deze quaestie kan niet eerder beslist worden, voor dat wij in staat zijn, met het betoog, waarin deze denkbeelden op den voorgrond staan, een aantal gelijksoortige doch oudere verklaringen te vergelijken; en bevinden wij dan soms, dat die denkbeelden honderden van jaren de handels-politiek der drie groote

Steden hebben bestuurd, dan wordt het verder der moeite waardig na te sporen: of zij met die politiek ten opzigte der kleine steden en het platte-land wel tot dien handelsbloei zijn opgeklommen, waartoe de ligging van elk derzelve haar, niet alleen met betrekking tot ons Vaderland, maar ook tot Duitschland, scheen te roepen. Want geen eene van drie is in lateren tijd tot dat handels-vermogen gestegen, waartoe de eene voor drie, de andere welligt reeds voor vier eeuwen de grondslagen had gelegd.

Bepalen wij ons derhalve aanvankelijk tot de mededeeling van dat Zwolsche betoog tegen de belasting van den thee- en koffij-handel. Onderzoeken wij in eenen volgenden jaargang, of de daarin heerschende handels-politiek losse, dan wel diepe grondslagen heeft in de geschiedenis der drie steden. Besluiten wij eindelijk, met het onderzoek, hoever zij met die leer zijn gekomen. De zaak, waartegen de Gezworene Gemeente van *Zwol* zich in haar vertoog van 17 April 1753 zoo zeer aankantte, was deze. De Commissie der Staten-vergadering tot de finantiën wilde reeds van 1742 af aan een inkomend regt van 6 of 8 stuiv. per ℔ thee, en 4 of 6 stuivers per ℔ koffij, onder den naam van haven-accijs, in Overijssel invoeren. Zij kwam dien ten gevolge in 1742 en 1745 met verschillende projecten van heffing van dusdanig regt voor den dag, welke steeds den bijval der Ridderschap wegdroegen, doch dan eens aan *Zwol* en *Deventer*, dan weder aan *Kampen* niet gevielen. In zaken van belasting gold ter Staten-

vergadering van Overijssel geene overstemming. Zonder eenparige toestemming van al de Staats-Leden konde kwalijk eene belasting op den handel ingevoerd worden, daar men dezelve wel in alle andere deelen der Provincie heffen konde, doch dat lid der Statenvergadering, hetwelk daartoe geene toestemming had willen geven, er van uitzonderen moest, dus daardoor in effect niets anders verkrijgen konde, dan dat men den handel uit de geheele Provincie naar dat ééne punt, waar de belasting niet geheven werd, ging heenjagen.

Met goede woorden dus en door zich zoo veel mogelijk naar den zin van dusdanig een tegenstrevend lid der Staten-vergadering te schikken, moest men trachten, hetzelve tot andere gevoelens over te halen. Dit was aan de Commissie tot het financie-wezen ten aanzien van *Kampen* den 17 April 1745 gelukt, daar die stad toenmaals met de geheele Ridderschap haar zegel aan de project-ordonnanciën van 16 Maart deszelfden jaars ging hechten. *Deventer* daarentegen had tot 8 Sept. 1752 tegenstand geboden, en daarop waren de overige Staats-Leden, toen ook deze stad was bezweken, er in geslaagd om den Magistraat van *Zwol* tot hun gevoelen over te halen. Dan de Gezworene Gemeente dezer laatste stad bleef, ondanks al de bemoeijingen niet alleen van de Gedeputeerde Staten maar ook van H. K. H. de Gouvernante, weduwe van Prins Willem IV, onverzettelijk bij haren tegenstand volharden en noodzaakte daardoor den 3 Julij 1753 den Magistraat (die zonder hare toestem-

ming aan de burgerij geene nieuwe belastingen hoe ook genaamd mogt opleggen) aan Stads afgevaardigden ter Staten-vergadering de volgende besluiten zoo van den Raad, als van Raad en Meente der Stad *Zwol*, ter zijner regtvaardiging mede te geven, welke de Staten van Overijssel begrepen den 7 Julij daaraanvolgende met deze korte inleiding in hunne Resolutiën te moeten plaatsen.

Res. v. R. en St. van 7 Julij 1753.

„De Heren Gedeputeerden der stad Zwol ter vergadering hebbende voorgebragt en laten lesen een resolutie van de Magistraat van welgem. stad van den *derden* deser, nevens een extract uit de Resolutie van Raad en Meente van deselve stad van den 17 april dezes jaars op het subject van een middel op Coffij en Thee, desen geinsereerd, fiat insertio.

EXTRACT uit het Boek van Resolutien der stad Zwolle.

Dingsdag den 3 July 1753.

Coss { v. SONSBEEK
. . . . . .

Ter vergaderinge zijnde gelesen de Resolutien bij dese Stad genomen over en omtrent de introductie van een impost op Coffij en Thee bij wijse van Havenaccijs bij het inkomen in de Pro-

vincie te betaelen, neffens de brieven daar over soo door de Heren Gedeputt van Ridderschap en Steden aen dese stad, als mede die door gem Heeren Staten aen haere Coninklijke Hoogheijd geschreven, gelijk ook die welke het Hoogst ged. Hare Coninklijke Hoogheijd daer over op het versoek van Ridderschap en Steden (1) aen dese stad wel heeft believen te schrijven (2), ende daer bij in aenmerkinge zijnde genomen, dat wij bij onse Resolutie (3) en opgevolgde Missive aen haere Coninklijke Hoogheijd van den 20 April dezes jaars hebben goedgevonden gehadt te resolveren, en zulx aen hare Coninklijke Hoogheijd te schrijven, dat wij ter betooningh van onse Hoogaghtingh voor en volveerdigheijd, omme te voldoen aen de versoeken van haare Coninklijke Hoogheijd ter eerster vergaderinge van Ridderschap en Steden de redenen en motiven, welke ons terugh houden van neffens de andere Leeden deser Provincie te consenteeren in de introductie boven gemeld, wel wilden brengen ter kennis van Ridderschap en Steden.

Soo is nae deliberatie goedgevonden, de Heeren deser stad Gecommitteerden ten Lantdage in mandatis te geven ende te versoeken van dese onse resolutie ter gemelte vergaederinge openinge te doen, ende daer toe aen deselve te doen toe-

(1) Daartoe waren de Staten den 30 Maart 1753 overgegaan zie de Res. v. R. en St. op dien datum.

(2) Die brief is van 6 April 1753 zie Res v.

(3) Die Resol. v. Sch. en R. v. Zwol is van 10 April 1753.

senden Extract uit de Resolutien van Raad en Meente van den 17 April deses jaars, alle die redenen en motiven in het breede vervattende, omme daervan te maeken soodanigh gebruik als sullen vinden te behoren.

Pro vero Extract
was getekent
H. ROIJER
Secret.

EXTRACT uit het Boek van Resolutien van Raad en Meente der stad Zwoll.

Dingsdagh den 17 April 1783.

Coss { MEUWSEN *Loco* VAN SONSBEEK en GOLT *Loco* ROUSE.

Schepenen en Raeden de vrienden van de Meente, op versoek van derselver Gecommitteerden, tegens dese uure extra ordinaire hebbende doen convoceren, sullende also afwaghten wat haar Eerb. hebben voor te dragen, waar op de vrinden van de Meente hebben verklaard en in geschrifte overgegeven:

De Meente gehoord hebbende het rapport der Leeden uit het midden van haar gecommitteerd, om in naedere overweginge te leggen de iterative propositien en instantien van Schepenen en Raeden, geinhereerd bij derselver Resolutie van den 10 April laastleden, alle streckende ten einde haar Eerbaarheden onbeswaart souden zyn, om

neffens Schepenen en Raaden te consenteren in het heffen van een impost op Coffij en Tee, bij wijze van havenaccijs, hebben goedgevonden, sulx doende bij desen, opgem rapport prout jacet te aggreeren, et te converteren in een Resolutie van de Meente en daarvan met overlegging van voorsz. rapport aen Schepen ende Raaden kennisse te geven, met versoek dat het selve in het boek van Resolutien van Raad en Meente moge worden geregistreerd, en dat haar WelEd. Hoog Achtb. daer van gebruik gelieven te maken ter plaatsen daar het behoord, en insonderheijd in de rescriptie aen Haar Coninklijke Hoogheijd, waer van men ten dien einde voor de versendinge communicatie versoekt.

Copia.

De ondergeschrevene uit en door de Gesworene Gemeente deser Stad Gecommitteerd, om te examineren, en in nadere overweginge te leggen, de iterative propositien en instantien van Schepenen en Raaden op nieuws aengedrongen bij derselver propositie van den 10 April jongsleden, waer bij haer WelEd. Hoog Achtbare weederom inhaereren derselver petitie, ten einde de Gesworen Gemeente, als nu onbeswaart gelieven te willen zijn, om neffens Schepenen en Raden te accorderen in het heffen van een impost op Coffij en Tee bij wijze van havenaccijs, om deselve op eene te samen te concerterene ordonnantie met en nevens de Provincie van Gelderland en de Landschap Drenthe gein-

troduceerd te worden (4), hebben ter voldoeninge aen die hare commissie aen de volle vergadering der Gesworen Gemeente moeten rapporteren. Dat zij Gecommitteerden nae een nauwkeurige examinatie van alles, in aenschouw van den solemnelen eed, waarmede zij sigh selfs alle jaeren en nogh onlangs van nieuws hebben moeten verbinden, om niet anders als tot stads eere en welvaren te raden, en sulk om geningerhande oorsaeke te sullen laeten, niet anders als een inhaesief afslaand advijs kunnen voortbrengen en vervolgens, dat zij geensins kunnen condescenderen in den opheff en verpaghtinge van het middel op Coffij en Tee, bij wijse van haven accijs (5), ter oorsaeke dat zij daer uit niet anders kunnen te gemoet zien als gansh ruineuse gevolgen voor de commercie navigatie en menigvuldige passage, waarvan dese stad, voor het grootste gedeelte haar bestaen heeft, en waardoor

(4) Van 1742—1752 hadden de Staten dit inkomend regt in deze Provincie alleen willen invoeren, doch den 19 Junij 1752 besloten zij eene poging aan te wenden om de Staten van Gelderland en het Landschap Drenthe tot eene gemeenschappelijke invoering van den havenaccijs te bewegen, ten einde de tegenwerping: dat wanneer men den invoer van thee en koffij in Overijssel belastte en ze daarentegen in Gelderland en Drenthe vrij liet, men wel den sluikhandel van en met die Provincien in de hand zou werken, maar de Overijsselsche financien niet bevoordeelen, te ontzenuwen.

(5) Het eerste en derde tarief van 14 Maart 1742 en 16 Maart 1745 hielden die belasting bij wijze van havenaccijs, het tweede daarentegen, van 18 April 1742 bij wijze van quotisatie. 't Laatste zoude er op den duur waarschijnlijk doorgegaan zijn.

dese stad in zijn uitgestrektheijd in staat is om considerabeler als de andere steden deser Provincie te fourneren, en welke commercie navigatie en passage, hoewel egter in comparatie van vorige daegen gansh gedecresseerd en geoccasioneerd door heftige pousseringen van geintroduceerde middelen en wel in specie van het monopolie van brandewijn en gebrande wateren (6), waardoor de Burgeren en Ingesetenen selfs in verscheijde van hare reële effecten een verlos van meer als een derde geleden hebben, door dese manier van introductie in het geheel soude fluctueren en waardoor dese, ten opsighte van de negotie van Coffij en Tee, nogh enighsins florisante stad tot niet soude komen, en hetwelk dan niet anders als een ongeneesbare wonde selfs voor de Gansche Provincie soude veroorsaeken, als zijnde het deverteren der negotie van een stad onherstelbaar, gelijk als soo menige groote Steden door ondervindinge geproeft hebben, en waar aen sigh dus een Ieder voorsighti-

(6) Dit monopolie had van 1725—1728 plaats gevonden, doch ten gevolge van onophoudelijken tegenstand der Zwolsche Burgerij, die hierin op andere plaatsen weder eenen besmettelijken invloed uitoefende, opgeheven moeten worden. Van 1749 echter af aan hadden de Staten het monopolie van brandewijn en gebrande wateren weder ingevoerd. Het bestond daarin: dat de monopolist alléén bevoegd was in het hem te beurt gevallen gedeelte der Provincie die waren te verkopen. Dit moest hij doen naar den daarop door Gedep. Staten telken reize gestelden en naar de duurte der granen gewijzigd wordenden prijs. Bovendien genoot hij voor inpost veertig gulden per aam zie Teg. St. v. O. II. 478, 479.

ge veijligh spiegeld en vervolgens soodaene onheijlen met een officieusen ijver moet traghten te praevenieren, om nae de gequetste saak, niet te vergeefs nae remedien te zien.

Dat zij Gecommitteerden, hoe seer zij ook van sentiment en begryp zijn, dat dit voorz. alleen genoeg behoorde te zijn tot justificatie van haere verweijgeringe, inzonderheijd om dat de nadere redenen bij een yder, die het welsijn van dese stad ter herten gaat, genoeg te ontdecken zijn, egter in dit geval van gevoelen souden zijn, dat de Gesworene Gemeente de principaalste redenen en motiven, welke zij vermeinen te hebben om in den opheff en introductie van een impost op Coffij en Tee bij wijse van haven accijs niet te kunnen consenteren, wat breeder behoorden open te leggen, waartoe zij vermeinen de volgende te sullen kunnen dienen.

Dat men ten alleruittersten verwondert is, en niet begrijpen kan, hoe dat Ridders. en Steden dese introductie op Coffij en Tee bij forme van haven accijs met zooveel empressement pousseren, daar selfs de Heeren van de Ridderschap en de stad Campen bereids op den 11 Febr. 1748 (7) ter consideratie, dat deser Stads Regeringe, immers de Leeden van de Gemeente, om de pernitieuse sequelen voor haar stad daar in niet konde be-

(7) Die datum deugt niet, want op dien dag zijn de Staten niet vergaderd geweest. Moet zijn op den 9. Den 11 Febr. heeft er wel eene Raadsvergadering te Zwol plaats gehad blijkens Res. v. R. en Meente op dien datum.

willigen, daarvan sekerlijk uit een beseff van de gefundeertheijd van dien geheel hebben afgezien.

Dat men ook vermeind dat alle het gepraemitteerde natuurlijk zal volgen uit dusdane verpaghtingen van dat middel, gelijk niet alleen door *elf voorname Factoren deser stad* bij reqte van den 8 Maart deses jaars aen Schepenen en Raden selfs op requisitie van Haar Wel Edele Hoogh. Achtbare gepraesenteerd, is gedemonstreerd, maer ook nogh bij een naeder request, door *twee en dertigh groote koopluijden deser stad, wier principale negotie in Coffij en Tee bestaat*, op den 12dn. der voorsz. maand Maart geexhibeert, evident is, als dewelke om geallegeerde redenen verklaren, deze hare kostwinninge, in cas van diergelijke introductie van dat middel, te sullen moeten abandonneren.

Dat men buyten alle reproches steld, dat er in het generaal in geen een middel meerder occasie soude kunnen gevonden worden, om eenige verstekinge te kunnen doen, of intrigues te soeken, als in dit, bestaende in gansh drooge warhen, dewelke niet kunnen besmetten, veel min bederven, soo als geen adstructie meriteerd, en waar uit ook nootsakelijk soude moeten volgen, dat de pagter vrij meerder en vrij sterker soude moeten vigileeren, als omtrent andere middelen, en waarin hij met geen vrugt of hoop van ontdeckinge soude kunnen te werk gaan, ten zij een yder Koopman of Passagier op der pagteren requisitie soude moeten permitteren, dat zijn of haar gansche ligchaam wierde betast, bevoeld, zijn kisten, coffers, packen, kasten

als anders wierden uitgepakt, ten onderste boven gehaald, in alle hoeken nauwkeurigh gevisiteerd en doorsnuffeld, en het welk groot en klein Edel ef onedel niet soude vermogen te declineren, als buijten hetwelk den pagter onmogelijk de contraventien soude kunnen beletten, en wie ziet hier dan niet uit aen d' eene zijde wat voor chicanes, impertinentien en vexatien daar uit souden resulteren, hoe wijd de deure wederom soude werden ontsloten tot nieuwe morringen en troubles, gelijk als ten tijde van het gem. monopolie, en de gemene rust weer niet anders te herstellen soude zijn als op soodanige wijze als toen geschied is (8), te meer daar ons land van nieuwe onlusten en beroertens pas even bevrijd is. Hoe menigh Passagier in het voortsetten van zijn reijs soude kunnen worden geturbeerd, gechicaneerd, en onder duisent te practiserene deksels opgehouden, tot welker weeringen en redres te minder apparentie was, also thans de examinatie en inquisitie omtrent die poincten ware gedemandeert aen een Rigter niet alleen in twee volle jaeren alhier geen tribunael houdende, maer dan ook in andere Steden nog altoos niet vergadert zijnde, waardoor de beledighde soude worden genootsaakt, om wilde hij satisfactie hebben, met groote kosten, moeijte, tijdversuim en wat dies meer is sulk te verkriegen. Hoe meenigh Ignorant Mens, Hoog ofte laag, komende reysen, en eenige provisie

(8) Gewapenderhand b. v. te Steenwijk in 1747.

van die waaren bij sigh hebbende, soude kunnen worden opgehouden gearresteerd en bekneveld.

Dewelke dan, om zijn reyse te pousseren, aen menige onregtmatige transactien en accoorden sigh souden moeten onderwerpen, en wie siet dan niet aen de andere zijde, dat alle dese onheijlen, in de nature der saak gelegen, en met geen mogelijke clausuleringen, hoe omsightigh ook bij een ordonnantie daar omtrent wierde geijverd (9), kunnende worden voorgekomen, niet anders ten effecte kunnen hebben, als dat ook dese onse stad in de frequente passage ten eenemael sal worden geturbeerd; waardoor vervolgens de gansche scheepvaard, alle de voerluijden, commercie, jae de gansche Burgerey deser stad onherstelbaar sal worden benadeeld, want welk mens sal dogh zijn reijs nemen over dese of andere steden, waarin hij sigh somwijlen op een indecente wiese moet laeten bevoelen en betasten, waarin hij al zijn goederen ter willekeur van een paghter, als hem zulx maar in sijn hooft komt, moet uitpacken, openleggen, laeten visiteren en doorsnuffelen, welk mens sal apart zijn goederen hier over senden, wanneer in zijn afweesen zijne goederen souden kunnen werden ontsloten, waar in het gebeuren kan, dat hij goederen of andere saeken heeft, dewelke hij voor niemant soude willen ontdekt hebben, sal niet een ijder dese plaatse schouwen als de Pest? en waardoor dan niet anders kan ververoorzaakt

---

(9) De project ordonnancie van 1745 bestond uit artikelen.

worden, als dat alle de passagiers en vreemdelingen een anderen overtogt sullen soeken, en ook wel sullen kunnen vinden, en consequentelijk een menighte van dese Stads Burgeren daer van levende, in haar kostwinninge geruineerd zijnde, eindelijk ten laste van dese stad souden moeten vervallen. *Dat dese stad daer aen meerder intres heef, dan de stad Deventer (als kunnende de stad Campen ten desen opsighte in geen de minste aspect gebragt worden) overmits de passage en scheepvaard alhier soo verre praevaleerd boven die van Deventer, komt op zijne notorieteit geen extensie te desidereren* en daaromme vordert het intres selfs van de gansche Provincie, dat er geen de minste schijn van middelen op het tapijt worden gebragt, waardoor dese stad enighsints soude kunnen worden benadeeld, also het buijten alle contradictie is, dat dese stad de avantage, dewelke se in desen door hare situatie heeft, verliesende, de gansche Provincie daardoor in haere financien kraghtigh sal worden gedeterioreerd, hetwelk sodaene Leeden deser Provintie best sullen begrijpen, dewelke weeten dat de steeden, en voornamentlijk de stad Zwolle, in dese Provintie vervallende, het ten opsighte van derselver finantien voor een groot gedeelte gedaen is.

Dat men ten opzighte van de stads koopluijden, in die wahren handelende, al mede moet regarderen, dat derselver redenen, tot weringe van dat middel bij wijze van verpagtinge geallegeerd, gansch fundamenteel zijn en genoeghsaem bij consequentie zijn aentonende, dat het

selve niet alleen haar sal moeten dwingen, om die hare negotie te abandonneren, maar ook sal met sigh sleepen eensdeels een ruine van haar en anderdeels ook van haar overige daar bij doende negotie en dus een totael divertissement van de commercie versendinge als anders, waar van dese stad thans jouisseerd.

Want het is almede buijten alle contest, dat de negotie van Coffij en Tee en de versendinge van dien een allervoornaamste tak is van de Commercie deser stad.

Dat de impositie op die waarhen bij wijse van sulke geprojecteerde verpaghtinge met geen mogelijkheijd kan gemaintineerd worden als onder het mede toestaan van een geduurige peil, soo dikwijls als het den paghter nae zijn praetenderend begrijp sal noodigh oordeelen.

Dat die peil moet gedoogt worden door het omstorten van de Bussen of Vaasen, daar de Tee in is, hetwelk geen Tee kan lijden, selfs geen de minste roeringe en wel voornamentlijk geen Groene Tee buijten een considerabel verlos en depriseringe.

Dat daar en boven soo een koopman soude moeten lijden, dat alle zijne andere vaaten en coopmanschappen en dus zijn gansche winkel en huis wierden gevisiteerd overhoop gehaald en omgestort, tot ontdecking of daar ook Coffij of Tee onder of in verborgen lagh, hetwelk alles natuurlijk soo vexatoir en teffens allerschadelijks soude voorkomen, dat een ijder sigh van de negotie van Coffij en Tee en dus van een merkelijk deel van zijn kostwinninge soude moeten ontdoen en

ook voor een jeder goed Burger ondraaglijk soude zijn, daar egter alhier een onnoemelijk getall van Burgers sigh met een negotie van Tee en Coffij erneren.

Dat hoe veel limitatien bepalingen en verbiedingen men hier omtrent ook moghte willen maken om het voorsz. te weeren egter geen wetgever tot nogh toe in staat is geweest om de eichanes vexatien en inpartinentien van pagters te hebben kunnen beletten en nog veel minder in dit middel daertoe soude in staat zijn.

Dat daar uit al mede soude profiueren, wanneer de Burgers sigh door het continueren van dese negotie al aen soo een onlijdelijke last, mogten willen gesubordineerd stellen, dat de vreemde luijden, dewelke behalven die waeren ook van hier haare vordere koopmanschappen te gelijk ontbieden, en alhier geen Coffij of Tee als met soo een beswaar van die paght kunnende bekomen, niet alleen haar Coffij en Thee van andere plaatsen als *Amsterdam en elders, alwaar soo ene last niet bekent is*, souden ontbieden, maar ook teffens als dan daar bij insgelijks in eene massa die andere koopmanschappen soude verschrijven, waerdoor en de Provincie niets soude profiteren, de koopluijden en winkeliers deser stad van haare kostwinninge berooft worden, en eindelijk dese stad in het geheel haar Commercie van het een en ander soude verliesen.

Dat men dit inconvenient sullende willen soeken te heelen, door aen de koopluijden te permitteren een afschrijvinge van de pagt van de warhen, dewelke zij bewijslijk buijten de Pro-

vincie quamen uit te slaan, men eghter daar in gansch vergeefs soude zijn, also sulx al wederom met groote last moeijelijkheden en kosten van Gerightelijke attestatien als anders soude dienen te geschieden waar aen sigh geen *Buitenlanders* willen attacheren, wanneer zij maar een middel kunnen excogiteren, om door andere weegen haere koopmanschappen vrij en ongemoeijt te kunnen maghtigh worden, en aen welke kosten een koopman sigh ook niet kan onderhevigh maeken, also hij alsdan tegens een ander niet soude kunnen merkten, dat oversulx hetselve niet soude kunnen beletten de inconvenientien, die dese stad en Burgerije door het voorss. onvermijdelijk soude komen te lijden.

En soo men om de gerightelijke attestatien te vermijden, al eens wilde stellen, dat op de uitterste posten van de provincie mensen konden gesteld worden, daar men de uitslagseduken aen afgaff, kon sulx nogh niet baeten, dewiel die mensen, die eedelties ontfingen, dan nogh de kisten kasten tonnen etc. daar de Coffij en Tee bij ingepakt is, moesten doen openen, om te zien, off de Coffij en Tee daar wel in was, want sonder dat kan de smokkelarije niet belet worden en daar aen wilde sigh al mede geen Buijtenlander attacheren. Dat de Burgers deser stad dan van de Buijtenlandsche versendinge gedepossideert zijnde, zij haar enighste versendinge sonden moeten hebben op het platte land van dese Provincie, hetwelk echter in iets, dat geen name waardigh is, soude bestaan, also de weegen en intrigues om aldaar, sonder betaelinge

van pagt, zulke warhen te kriegen, soo veele zijn, dat dese stad daer van immediaet het smertelijk gevoel soude ondervinden.

Dus dat men geen ander besluijt kan opmaken, als dat men klaarlijk voor oogen siet, dat den opheff en verpagtenge van het middel van Coffij en Tee bij wiese van Haven accijs, hoe seer ook met groote kosten voor dese Provincie daer over met de Staten van de Provincie van *Gelderland* en van de Landschap *Drente* wierde gekoncerteerd, in val de gem Heren Staten van *Gelderland* en van de *Landschap* daer toe al moghten kunnen inclineren, waar omtrent eghter geen de minste apparentie sigh vertoond, en probabil nooijt vertonen zal, en ook al mede, hoe seer met alle uittedenkene middelen tot het formeren van een ordonnantie, maar in de negotie soo seer gefavoriseerd mogte worden, als alle verstand konde bij een halen, wierde geavanceerd, egter dan alles nog niet anders soude effectueren als dat de Commercie en navigatie, dewelke dese Stad thans nogh heeft, daar door soude worden ten allerkraghtighsten benaedeeld, soo niet gansh en totaliter geruineert, en dus een groote menighte van Burgers ten onderste boven geworpen.

Dat wat men sigh ook voor avantage moghte imagineren, wanneer teffens en in *Gelderland* en in *Drente* deselve ordonnantie plaats hadt, sulx egter alleen maar soude kunnen strekken, om de contraventiën van dat middel wat beeter te keer te gaen; dogh het welke de ruine der Commercie en van de Ingeseetenen deser Stad

niet soude verhinderen. Sonder dat hier ook tegens soude kunnen opituleeren, wanneer men tot oplossinge van dien soude moogen avanceeren, dat de vreemde Coopluijden nogh door *Gelderland* nog door *Drente* op een andere wijze kunnende passeren, ofte haere warhen kriegen, het te minder te vresen soude zijn, dat die passagie door en negotie in dese stad soude werden gediverteerd, also een kenner van Negotie weet, dat hoe meer men deselve wil dwingen, hoe eerder men deselve verliest, en dat hoe sterker men de weegen tot een vrije negotie van Rontom toesluit hoe eerder de zoodanige op middelen bedagt zijn en uitzien om al was het met haar schade sigh niet te laten dwingen, en dus andere passagien soeken, *gelijk in desen die van Westphalen, dewelke op zoo een considerable wijze, met dese stad handelen, wel souden weeten te vinden, bij een naebuerigh potentaat, zynde een ijverigh vorst voor de negotie en bij dewelke zij alle faciliteit souden aentreffen om over de stad Emden haere warhen te ontfangen* (10).

Om niet eens te avanceeren, dat het zoude kunnen evenieren, dat in dese Provincie met alle Rigeur soodanigh middel wierde gemaintineerd, en dat of in *Gelderland* off in *Drente* of in beij-

(10) Fredrik de Groote, Koning van Pruissen en Landsheer van Oostfriesland, hád in 1750 aan eenen Emder koopman octrooi tot het oprigten eener Aziatisch Chineesche Kompagnie gegeven. Deze was toen in vollen gang en maakte veel werk van den thee-handel. Buitendien had hij in 1751 Emden tot eenen vrijhaven verklaard. Zie Wiarda Ostfr. Ges. 8. 365—373.

de wat slapper wierde geexecuteert, daar door de passagie en commercie deser stad soude kunnen worden weghgelokt, en tot zulke plaatsen overgebragt, daar wat meer licentie plaats hadde.

Dat men ook in desen genoegsaem door het voorbeeld, selfs in *Engeland*, een volk anders soo oplettende ende in het stuk van de negotie alles expert, geleerd word, als bij welke voor eenige jaeren ook gepractiseerd zijnde een belastinge op de Tee, egter het selve wel haast uit de naedelige gevolgen voor de commercie aen de gemaakte practijquen ter eluderinge van dien wederom heeft moeten vernietight worden.

Behalven dat men seeker geinformeert word dat in de stad *Zutphen*, liggende in de Provincie, die mede aengesogt zoude worden, om een impositie op Coffij en Tee te leggen bij wiese van verpaghtinge, te voren een veel kleinder belastinge op de zelve tot harer stads behoeff gelegt hebbende, op het vertoog der koopluijden wegens de schade der negotie, hetselve enigen tijd daar nae hebben doen ophouden, en daar voor in plaats een klein beswaar op de inwoonderen hebben gelegt, soo als *de Staten van Utregt*, wanneer deselve in de Provincie ook een impost op Coffij en Thee bij het inkomen gelegt hadden, wel haest nae dat de quade gevolgen voor de negotie en passage gesien hadden, dien impost hebben afgeschaft, en daarvoor een quotisatie of taxatie in plaats geintroduceerd die nog stand houdt (11).

---

(11) Hiermede wordt gerepliceerd op de inleiding tot

Dat men vervolgens al was het maar om geallegeerde redenen niet alleen geensins het middel van Coffij en Tee bij wiese van verpagtinge en havenaccijs kan accorderen, off daar toe eenige toestemminge te geven, maar ook wel expresselijk moet protesteren tegens alle onheijlen en ruineuse gevolgen, die dese stad mogte komen te lijden, in val onverhopelijk dese saak tegens dezersijts wille moghte gepoursuiveert worden, en daar aan geen part of deel willen hebben en zij buijten alle verantwoordinge willende gesteld hebben. Dat men echter geensins wil geconsidereerd hebben, als of het onredelijk soude zijn, dat die geene die in de Provincie de Coffij en Tee consumeren, deswegen betaalden, dat men al mede wel enighsins wil avouëren, dat sedert het menighvuldigh gebruik van die warhen het middel van de Bieren wel wat zal vermindert zijn en dat men dus geenzins ongenegen zoude zijn, om de ingesetenen, welke die wahren bij continuatie willen gebruiken, daar omtrent te doen betaelen, bij wiese van quotisatie of andere uit te denkene manier, buijten soodane verpaghtinge, wanneer de middelen deser Provincie niet kunnen toereijken tot support van derselve lasten, gelijk Ridders. en Steden aen haere Conenklijke Hoogheijd

---

het tarief van 16 Maart 1745, dus luidende: » En dan nog uit consideratie, dat hetselve middel op dieselve voet met groot succes geintroduceert is geworden in de Provincie van Utrecht, en aldaar voor de eerste maal bij verpagtinge aan die Provincie heeft opgebragt over de veertig duisent gulden.".

op den 20 Junij 1752 hebben believen te schrijven.

Dogh waaromtrent men evenswell heeft moeten remarqueren dat men bij informatie berigt word, dat dese Provincie bereets een considerable somma en wel bij de taghtigh Duisent guldens meerder in de Gemene cassa soude gecontribueert hebben in vergelijk van de andere Provincien tot welker repertitie men dese Provincie wel wederom op een sekere andere Provincie dogh tot nogh toe sonder vrugt soude geassigneerd hebben, en waaruit soude schijnen te kunnen worden opgemaakt, dat de finantien van dese Provincie in een beter staad zouden kunnen geconsidereerd worden.

Dat men al vorder moet remarqueren dat men in desen soo niet behoefde te ijveren tot het continueel introduceren van nieuwe middelen, alsoo men absoluut oordeeld, dat de imposten, soo bereeds in train zijn, genoegsaam kunnen supporteren aan de Lasten van dese Provincie, en dat de verminderinge van het middel op de Bieren daar aen voor het grootste gedeelte is te attribueren, dat soo veele heilsame Resolutien, als in de vorige en het begin van dese Eeuw genomen zijn, niet worden geexecuteerd, tenderende om de brouwerijen ten platten lande te removeeren en te verbieden, dat in de kleine steedjes en dorpen geen Dieke bieren moghten worden gebrouwen, als blijken kan uit de Resolutie von den 23 Maart 1622, 20 April 1658, 13 April 1660, 23 april en 3 September 1661, den 19 Julij 1707 en 11 April 1711 etc.

Jae wanneer het ook in de Provincie ter naevolginge van die van *Holland* gearresteerd wierd, dat om de imposten van de wijnen beter te kunnen maintineren, en dus bij de verpaghtinge meer te doen opbrengen, ten platten lande geen grossiers in wijnen moghten zijn, maar dat deselve sigh in de steden moesten ophouden, soude dat middel kraghtigh kunnen beneficeren also alle die Grossiers ten platten lande mede in de consumtie zijn (12) en dus weijnigh of niet geven, en gerieven dus niet alleen de ingesetenen van zoo een district, waar in zij wonen, maar versenden het selfs weer nae de steeden voornamentlijk aan die haer gewoonte maken van sluijken.

Jae wat meer is, wanneer de Heeren Edelen tegens het Reglement van Regeringe, waar op wijlen zijn Doorl. Hoogheijd is aangesteld, niet wederom in de consumtie ten platten Lande gekomen waeren, souden beijde de voorsz. imposten, ook beter kunnen gemaintineert worden ende men soude om alle het voorsz. niet noodigh hebben, om sigh met het uitdenken van nieuwe middelen te fatigeren.

Weshalven uit het voorgaende aen d' eene zijde betoogt zijnde de onmogelijkheid om eenige toestemminge tot een verpaghtingh van Coffij en Thee bij wijze van Haven accijs, in betraghting

---

(12) Teg. St. v. Overijss. 11, 476 nota 37: » In de » consumtie te zijn beteekent: jaarlijks eene bepaalde » som gelds in plaats van de imposten op de waren van » verteering, te betalen."

van den gedaenen Eed te kunnen geven en aen de andere zijde de volkomene welwilligheijd, om tot support der middelen aen de lasten deser Provincie, in val noodigh alles te willen contribueren, als het maar niet is streckende tot divertoring van de Commercie en aenlopende tegen het welsijn en behoud der Burgeren en Ingesetenen deser stad.

Soo vertrouwt men, dat niemand ter wereld haar sal kunnen misduiden, dat men sigh eed en pligtshalven niet met haar WelEd. Hoog. Achtb. kan conformeren, jae selfs dat haar Coninklijke Hoogheijd dit haar sentiment sal kunnen ende believen te billijken.

Actum *Zwolle* den 17 April 1783.

Ondertekent met verscheijden handen
ABRAHAM VAN SONSBEEK,
R. METELERKAMP,
A. G. VRIESEN,
A. HANSELAAR,
W. WERFF,
CHRISTIAAN FABIUS,
DIRK BERG,
TOBIAS TOBIAS.

Accordeert
getek.
H. ROIJER
Secret.

Ende is vervolgens nae dat de vrinden van de Meente waren afgetreden, bij Schepenen en

Raad daar over gedelibereert zijnde, goed gevonden, dat aan het versoek van haer Eerb zal worden voldaen, met het gem. rapport in het Boek van Raad en Meente te doen registreren, en dat van de, hierover aen haar Coninklijke Hoogheijd te doene rescriptie voor de afsendinge aen haar Eerb sal worden communicatie gegeven, ende dit aen de vrinden van de Meente, weder boven te komen versogt zijnde, voor antwoord gegeven

waar mede haar Eerb bedankt zijnde dese vergaderinge gescheijden is

Pro vero Extractu
(was getekent)
J. H. Tobias
Secret.

Het gevolg nu van dezen beredeneerden tegenstand der Gezworene Gemeente van de stad Zwol tegen de invoering van een inkomend regt, onder den naam van haven-accijs op de thee en koffij en het heffen van dat regt bij wijze van verpagting, is geweest, dat Ridderschap en Steden van hunne voornemens dienaangaande hebben afgezien. En in der daad zoo eenig Staatsligchaam in ons gewest eenen heilzamen invloed tegen de invoering van dusdanige eene belasting op de Staten van Overijssel, uitoefenen zoude, was het de gezworene gemeente dezer stad. Met meerdere vastberadenheid dan eenig ander Staats-ligchaam had zij in deze Provincie, van de tijden der oprigting van de republiek af aan,

tegen alle nieuwe belastingen, welke of den uit en invoer of den doorvoer noodlottig dreigden te worden, wederstand geboden. De burgerij van Zwol, welke zij, al was het dan op eene veel te aristocratische wijze vertegenwoordigde, droeg bovendien meer dan die van eenige stad in dit Gewest tot de Provinciale belastingen bij. (13) En ware het al niet dat elk inkomend regt den handelaar noodzaakt aanstonds bij den inslag zijne goederen te vertollen en daardoor niet alleen een evenredig grooter kapitaal dan wanneer er dat inkomend regt niet op lag, in zijn bedrijf in te zetten maar ook den prijs der belaste waar hooger dan tegen het eigenlijk beloop van het inkomend regt op te voeren, met welke onwederlegbare redenen wordt er op grond der hoedanigheid van de waren welke men belasten wilde, van het verband 't welk er tusschen de verschillende handelstakken bestaat en hoe de val van het een het verderf van het andere handelsbedrijf kan na zich slepen, van de gevaarvolle nabijheid van Embden met betrekking tot den Westphaalschen handel en van de alles behalven aanmoedigende voorbeelden van 't effect 't welk de invoering van deze belasting op den handel van andere steden en gewesten niet alleen in ons vaderland maar zelfs in Engeland had uitgeoefend, niet in dit betoog tegen de invoering van een inkomend aegt op thee en koffij, onder naam van havenaccijns, geredeneerd. Doch de stellers dezer memorie hebben daardoor

(13) Teg. St. v. Overijssel II. 487, 418.

niet alleen een gevaar, 't welk den handel hunner vaderstad ja van geheel Overijssel bedreigde, afgewend, maar ook daarin een prijzenswaardig voorbeeld aan 't nageslacht gesteld. Want hoe veel afkeuring der beperkende handels-politiek welke zij ten opzigte der kleine steden en het platte land aan 't eind van dit betoog voordragen, dan ook ten huidigen dage moge verdienen, zie men echter met eenen geest van navolging op de meer uitgebreide kreits, binnen welke hunne handels-bespiegelingen met betrekking tot het buitenland zich toenmaals in vergelijking van tegenwoordig bewogen, neder, en vinde zich daartoe te meer aangespoord daar Emden en 't rijk van Hannover, welke in 1753 twee verschillende Landsheeren huldigden, thans onder eenen en denzelfden scepter staan en de regeling onzer in- en uitgaande regten thans niet meer zoo als in 1753 van de Provinciale Staten maar van 't algemeen Rijks Bestuur afhangt.

J. VAN DOORNINCK.

VOORHEEN EN NU.

Dikwerf hoort men de onvoorwaardelijke voorstanders van het oude klagten aanheffen over den tegenwoordigen tijd. Zal men hen gelooven, dan was alles toenmaals veel beter dan nu. Het is waar, onze steden worden bij den dag fraaijer, en nemen ziender oogen in bloei en welvaart toe: maar men hield de overgewonnen duitjes vroeger toch ook veel beter bij elkander. Bij plegtige gelegenheden ging het er wel eens wat gortig toe, en hadden die gasten, welke door een te ruim genot van de gaven van Bacchus niet reeds eene vervroegde rust onder de tafel genoten, gewoonlijk alle moeite, om, met behulp van hunne eenigzins vaster staande dischmakkers, den ingang der tempelen van hun huisselijk geluk weer te bereiken. Maar door dag en tijd was er zoo geene vertering; men kreeg de courant aan huis, en liep niet naar koffijhuizen en societeiten, om er stapels van nieuwspapieren, met allerlei leugens en tegenstrijdige redeneringen opgevuld, te lezen. Ook de kleeding onderscheidde zich door eenvoudigheid, en men kon aan dezelve terstond zien, wien men voorhad. Wie poeder in zijn haar droeg en daarbij een staart in

den nek had, was een Heer: alleen de deftigste burgerstand droeg de met eenige rijën krullen versierde pruik gepoederd. Wie tot het geestelijke behoorde, veroorloofde zich die wereldsche pracht niet, met uitzondering van die der Waalsche Gemeente, welke zich eenige meerdere vrijheid in het kleeden en poederen aanmatigden. De mindere burger kamde het bokkenharen of saaijetten pruikjen glad langs zijne ooren; en de schamele arbeider droeg, even als nu, het der burgerlijke beleefdheid toegewijd hoofddeksel op den kalen knikker. Tegenwoordig zoude men welhaast uit de taal en manieren moeten kunnen opmaken, wien men voor heeft.

En de vrouwen, o die leefden toen bijna van den wind! Zij gingen altoos dood eenvoudig gekleed, bemoeiden zich met niets dan met hare huishoudelijke zaken, naaiden en breidden alles zelve, van de grove wollen kous af tot het fijne pluimmutsje toe. Zij lazen zelden, en dan nog niet dan stichtelijke boeken, en volstrekt geene zoogenaamde werken van smaak, dan alleen Vader Cats, en dan sloegen zij nog de geschiedenis van het Spaansche Heidinnetje, van Els, en soortgelijke over, als vader of moeder in de nabijheid waren, en keken zelfs niet naar de printjes, die er bij behooren. Hare gesprekken waren dan ook overeenkomstig met die leefwijs, en als er niets loffelijks van den naaste te zeggen viel, zweeg men van hem, en veroorloofde zich hoogstens een zuchtje of een' bedenkelijken blik, wanneer zijn naam bij toeval genoemd werd. Spraken zij, dan was het altoos in den zuiversten

tongval van de plaats harer geboorte; schreven zij eens een enkele reis een' brief, dan onderscheidde die zich juist wel niet door de sierlijkste taal of de best gekeurde spelling, maar het was toch Nederduitsch, en men kon er meestal de meening van de schrijfster uit ontwaren. Tegenwoordig spreken zij een zoo hoog Hollandsch, dat de eenvoudige bewoner onzer Zeeprovinciën dikwerf gelooft de zoo geprezen gulle Overijsselsche taal te hooren, en zij schrijven elkaâr om een haverklap lange brieven, eerst regt, en dan er weer dwars over heen, in een zoo geleerd Fransch, dat een Franschman zelfs het somtijds niet zoude verstaan. Daarbij lezen zij allerlei zedebedervende Romans, niet bij bladzijden maar bij boekdeelen; kleeden zich, als of het alle dagen kermis ware; en in plaats van de wasch op te doen of koussen te breiden, verbeuzelen zij den tijd met borduren, tapisserie maken, teekenen, musiceren en soortgelijke wisjewasjes meer, daar de huishouding geen voordeel van heeft, en die handen vol geld kosten.

Met de opvoeding is het geen haar beter gesteld. Voorheen leerden de kinderen van geringe lieden, als die 's winters een week of wat ter school gingen, behalve den Catechismus en het Geloof, psalmzingen, spellen, een weinigje lezen, en die het wat beter doen konden, somtijds nog wat schrijven daarbij, en werden zij door een gepast gebruik van ligchamelijke tuchtiging, op verschillende wijzen en in ruime mate toegediend, vroegtijdig aan orde en ondergeschiktheid gewend. Nu wil men hen zoo zacht

behandeld hebben, als of het altemaal jonge prinsjes waren; zij moeten thans het geheele jaar door lezen, schrijven, rekenen, en ik weet niet wat al meer, leeren, en dat dan nog volgens zulke versnelde leerwijzen, dat men haast gelooven zoude, dat het er om te doen was om te beproeven, of de nieuwe uitvindingen voor het fabrijkwezen ook op hunne hersenvaten toepasselijk zouden kunnen gemaakt worden; en dat alles geschiedt, zoo als men voorgeeft, om hunne verstandelijke vermogens te beter te ontwikkelen, even als of de gemeene man zijn verstand even goed moest kunnen gebruiken als de aanzienlijken en de rijken, en als of hij niet bestemd ware, om zich met zijne handen door de wereld te werken.

Op het platte Land ziet het er niet beter uit. Wilde men voorheen een reisje naar de binnendeelen der Provincie ondernemen, dan nam men een koetskar en reed zachtjes door het gulle zand. Het ging wel niet snel, maar men kwam er toch ook, en kon daarbij den tijd met keuvelen korten, en de voerman pleisterde gewoonlijk lang genoeg, om op zijn gemak het middagmaal te kunnen nemen en nog een dutje daar boven te doen. Nu vliegt men langs den harden straatweg, als of de vijand op de hielen zat; aan eten valt niet te denken, en men mag van geluk spreken, als men in der haast nog een boterham met een kop koffij kan magtig worden; en daarbij maken de wielen zulk een verschrikkelijk geraas, dat men elkander niet verstaan kan.

Voorheen kon de beminnaar der eenvoudige natuur zich verlustigen in het beschouwen der uitgestrekte velden, met welige heide begroeid, en met talrijke kudden van schapen gestoffeerd: nu heeft men zoo veel wegen en kanalen aangelegd, zoo veel ontgonnen, bebouwd en beplant, dat het oog overal op bouwlanden, weiden, bosschen of huizen stoot, en men geen plekje meer in onze provincie kan aanwijzen, waar het oog niets dan lucht en heide ziet; het lamsvleesch is dan ook veel schaarscher, en de heideboenders worden bij den dag duurder en slechter.

Nadert men de kleine steden in *Twenthe* dan ziet men reeds van verre de schoorsteenen der stoomfabrijken boven dezelve uitsteken, als of het kerktorens waren; en treedt men dezelve binnen, dan wemelt het er van handen, die aan den veldarbeid onttrokken worden. Het is waar, die lieden verdienen nu in eene week meer dan te voren in een maand; maar het loopt ook even spoedig weer door de vingers. En als wij nogmaals eens soortgelijke tijden beleven moesten, als in de dagen van wijlen de Bataafsche Republiek, het Koninkrijk Holland, en het Fransche Keizerrijk het geval was, welk een jammer en elende stond er als dan niet te wachten, en hoe zoude men dan al die door weelderiger leven verwende monden open houden? ware het dan niet beter, om die lieden bij tijds aan eene schrale en kommerlijke levenswijs te gewennen? Als de nood dan aan den man kwam, zoude het hun minder moeijelijk vallen om gebrek te lijden.

En die Vaarten en Kanalen! Het is zeker, dat als de Handel eens geheel stil kwam te staan, de lieden, die er thans hun bestaan van trekken, broodsgebrek zouden moeten lijden.

En hoe zijn de Belastingen niet vermenigvuldigd, en hoe hoog zijn die niet opgevoerd, en hoe zwaar worden de voornaamste posten niet betaald! Men moet echter tevens ook bekennen, dat aan dezelve tegenwoordig geene emolumenten meer zijn verbonden van dien aard als voorheen met sommige derzelve wel eens het geval was. Zoo is het bij voorbeeld bekend, dat de zoogenaamde Drostendiensten, die vroeger, zoo als nu de Hand- en Spandiensten, tot het onderhoud der openbare wegen waren ingesteld, door de Drosten tot bijzonder voordeel gebezigd werden, en geen onaanzienlijk emolument opleverden.

Zoo vond ik in eenige Resolutiën van de gezamenlijke Erfgenamen van het Ommerkarspel, waarvan ik de uittreksels hier achter laat volgen, dat de Drost van Salland zich bij zijne in functie treding, aanzienlijke geschenken in geld liet geven, volgens eene vastgestelde taks, welke voor dat Karspel en den Ham op *f* 650 — schijnt bepaald te zijn geweest, en waartoe den Ham 28 pro cent betaalde.

Daar uit ziet men, dat aan den Drost van Salland in het jaar 1676, volgens het *Olde gebruik* geschonken werd, voor hem zelven *f* 600 — en voor den *schrÿver* en de *keuken* *f* 50 — en dus te zamen *f* 650 —.

Men denke niet, dat het Karspel destijds in

ruime omstandigheden verkeerde, die eene zoodanige *Captatio benevolentiae* gemakkelijk maakten: het ging gebogen onder eenen schuldenlast van *f* 13,259 — 10 —, grootendeels het gevolg der invasie van de Munstersche troepen in het ongeluksjaar 1672, en waartoe de gelden, meestal in kleine sommen tegen 6¼ pro cent hadden moeten worden opgenomen, zoo als blijkt uit een breedvoerig verslag, gedaan op de Erfgenamen vergadering, gehouden op den 27 December 1680, waaruit wij tevens zien, dat de kunst om Budgetten te maken, lang voor de inlijving in het Fransche Rijk bekend was, en men reeds destijds de noodzakelijkheid ingezien had, om het voor de gemeentebesturen zoo belangrijk hoofddeel *voor onvoorziene Uitgaven*, een plaatsje in dezelve aan te wijzen.

Daar echter van het zoo even genoemd geschenk dadelijk niet meer dan *f* 300 — had kunnen voldaan worden, en er *periculum in mora* schijnt geweest te zijn, werd in 1689 besloten, om het Restant *met vier jaren interest boven dien tegen 6 pro cent in het jaar bij parate executie in te vorderen.* Hier boven kwam nog het Collecteloon aan den Schout tegen 5 pro cent, en derhalve kostte die beleefdheid aan het verarmde Karspel, behalve de kosten van executie, inderdaad *f* 770,70.

In 1692 werd andermaal, aan een Drost van Salland een soortgelijk geschenk gegeven, en wel voor het *Honorarium* van den Heer Droste *f* 600 — en voor de *keuken* en den *Landschrijver f* 80 —, *pro introïtu*, zoo als de Resolutie

zich uitdrukt, dus weer *f* 650 —. Daarvan werd echter aan het karspel van *den Ham* 28 pro cent opgelegd, en zulks berekend te zijn *f* 182 —. Deze gelden werden opgenomen tegen 5 pro cent, en met bijbetaling van zes jaren interest afgelost in 1699. De geheele som, op welke dat Honorarium te staan kwam, bedroeg dus, met inbegrip van 5 pro cent Collecteloon voor den Schout, *f* 887,25, waarvan het Karspel van *Ommen* *f* 637,77, en dat van *den Ham* *f* 249,48 te voldoen hadden.

De Drosten van Salland schijnen mede destijds de gewoonte te hebben ingevoerd, om hunne jagers, ten koste der gemeenten waar zij zich ophielden, te doen leven. In eene Erfgenamen Resolutie van 6 Mei 1700 wordt vastgesteld, ten aanzien der door den Schout ingeleverde rekeningen van de *Landdrostenjagt*, om die *voortaan* niet meer te betalen, en uit de Resolutie van 15 Mei 1702, waarbij de betaling van een rekentje van vertering van den schutte van den Heer Landdrost nogmaals toegestaan wordt, blijkt duidelijk, wat men door de *Landdrostenjagt* te verstaan hebbe.

Uit het boven aangevoerde meent men te moeten opmaken, dat het nog twijfelachtig is, of onze vroeger Burgervaders voor hun zorgen en zwoegen ten beste van het algemeen, wel minder ruim vergoeding ontvingen, dan de tegenwoordige administrateurs der publieke belangen voor het waarnemen hunner posten te beurt valt.

H. VAN DER WIJCK.

UITTREKSELS UIT DE RESOLUTIEN VAN DE HEEREN ERFGENAMEN DES KARSPELS OMMEN.

Resolutie van de gezamelijke Erfgenamen van het Ommer Karspel van 28 Dec: 1676.

Is goedgevonden ende geresolveert dat de Heere Droste van Sallant Henrik Bentink ingevolge het olde gebruik eene vereeringe uit het Carspel sal gedaan worden ter dier somme als aan vorige drosten is worden vereert, sullende de Gecomm: sig hier over informeren ende het selve amplieren met het gene aan den Schrijver en keucken plagte gegeven te worden.

Resolutie van Gecommitteerde Erfgenamen van 26 Meert 1677.

Wij ondergeschreven Gecommitteerde Erfgenamen des kerspels Ommen hebben goedgevonden aan de heere Droste van Salland voor deszelfs intrede te vereeren seshonderd Car: Gls: ende daarbij soo veele aan de Schrijver en de keucken als van olts gebruikelijk is geweest, het welke bij de Scholtis neffens de kerspels schulden aan drie termijnen in de drie eersvolgende Jaren uitgeset en alsoo aan welgem: heere Droste betaald sal worden. Actum Zwoll den 26 Meert 1677.

(Was geteekend)

R SCHAAP
J VRIESEN
H: J GRUBBE
THEODORUS HEUTE
D: REES

Rapport van de Gecommitteerde Erfgenamen tot het afhoren examineren ende sluiten van de Rekeningen enz. van 19 Dec: 1680, uitgebragt op de Erfgename vergadering, gehouden op het Reventer te Zwolle den 27. Dec: daaraan volgende.

10 Caput

Van verdagte en onverdagte onkosten.

De Heere Droste van Salland, door de Heeren Gecommitteerde Erfgenamen tot een vereeringe gelijk van outs gebruikelijk zijnde toegelegt seshonderd Car: gulden en daarbij vijftig Car: gls voor de schrijver ende keuken, is daarop allenig door de Schoutis betaald, gelijk bij desselfs rekening te ersien, drie honderd guldens, staan derhalve hier van nog te betalen drie honderd vijftig Car: guldens.

Resolutie van Gecommitteerde Erfgenamen des Kerspels Ommen en den Ham van 26 Februarij 1689.

Is wijders geresolveert, dat meergemelde Scholtis aanstonds sonder eenig het minste uitstel sal hebben in te vorderen en de gebrekige met parate Executie te compelleren de restante posten van verdagte en onverdagte kosten soo bij de verdeijlinge van de lasten van den laatsten Oorlog over 't Karspel zijn uitgezet, zullende voor deselve restanten mede gevordert worden de Jnteresse van vier jaren tegen ses per Cento tot den 7. Febr. 1689 verschenen en vervolgents tot de

effective betalinge toe, in conformité de Resolutie op den 7 Novemb: 1684 bij de samentlijke Erfgenamen gearresteert, mitsgaders van deselve restanten en Interessen vijf per Cento voor de Collecte.

Resolutie van Gecommitteerde Erfgenamen van 8 Dec 1692.

Is geresolveert dat aan de Heer LandDrost voor een vereeringe sal worden gegeven soo als voor desen is geschiet namentlijk 600 Gls voor zijn gestr[e] en 50 Gls voor den Landschrijver waarin die van den Ham moeten dragen 28 pCto bedragende 182 Gls.

Resolutie van gecommitteerde Erfgenamen van 31 Dec: 1692.

Goetgevonden den Schoutes Westenberg van Ommen te aucthoriseren om tot laste van 't Carspel Ommen en den Ham op interesse tegens vijf van 't honderd te negotieren een Capitale somme van 650 Gls tot betalinge van 't Honorarium door de Heeren Erfg[e] aan den Heere Droste van Salland en de keuken en Lants[r] pro introitu toegelegt.

Resolutie van gezamelijke Erfgenamen van den 2 Mei 1699. art. 22.

De Scholtis verzoekt restitutie van opgenomene penningen tot het Honorarium van mijn Heer

de Drost ad . . . . 650 - . - .
En de rente van zes jaren ad 195 - . - .
ƒ 845 - . - .

Wordt aangenomen en sal ordre tot de betalinge gesteld worden.

Resolutie van samentlijke Heeren Erfgenamen van 6 Mei 1700. art. 7.

De Scholtus also hem nog eenige Reekeningen van verteeringe van de Heeren LandDrostenJagt zijn ter hand gesteld, versoekt te mogen weten of die in het toekomende nog verder sal betalen.

Renvoij tot de vorige resolutie en de Scholtus geordonneert van nu af niet meer te betalen. (Bij de daar bedoelde Resolutie werd de Schout gelast, om geene betalingen zonder voorafgaande authorisatie te doen.)

Resolusie van gesamentlijke Heeren Erfgenamen van 15 Mei 1702. art. 2.

Geeft Lucas Teunissen over een Rekentien van verteeringe van de schutte van de Heer LandDrost soo voor de laaste genomene resolutie ten zijnen Huize gedaan is ad ƒ 8 - 16 -:

Dit nog te betalen, also voor de Resolutie van 6 Mei 1700 is verteert wordende voorts al nog geinhaereert de voorsr^{n} resolutie en sal in het minste in het toekomende hier op niet worden goedgedaan.

VRAAG,

TER BEANTWOORDING VOOR EEN' VOLGENDEN JAARGANG.

In het stadje Ootmarssum bestaat, sints onheugelijke jaren, de gewoonte dat op Paschen geheele reijen, zoowel oud als jong, hand aan hand, onder het zingen van geestelijke liederen, de straten doortrekken. Huizen, welke vóór en achter eenen ingang hebben, worden door de bewoners derzelve opengezet, waardoor dan deze groep al zingende het eene huis in het ander weder uitgaat. Dit heeft meestal des namiddags na het uitgaan der kerk plaats. De deelnemers aan dezen optogt verzamelen zich op de markt vóór het raadhuis in grooten getale, waarna dit gebruik eenen aanvang neemt. Niemand weigert hun den doorgang door het huis, en in woningen, welke van achteren geenen uitgang hebben, gaat men toch even in het voorste gedeelte van dezulke, en wel rondom den in het midden staanden deurenstijl. Na op deze wijze eenige keeren de huizen te hebben bezocht, gaat de groep, die onder het rondtrekken nog aanmerkelijk vermeerderd is, uit elkander, en ieder keert vrolijk

naar zijne woning terug. Deze, op Paasschen bestaande gewoonte noemt men hier ter plaatse *vleugelen*.

De inzender dezes vraagt: waarom, en bij welke gelegenheid heeft men dit gebruik ingesteld? — En dat zulks juist hier ter plaatse, en voor zoo verre mij bekend is, op geene andere plaats in dit gewest gebezigd wordt? —

Voorzeker heeft dit gebruik in de vroegste middeleeuwen een begin genomen, en heeft dan nog eene godsdienstige strekking: maar bij welke gelegenheid deze bijzondere plegtigheid is ingesteld, en waarvan zij is ontleend, hieromtrent heb ik nimmer, bij mijne vele opmerkingen over sommige hier te lande bestaande oude gebruiken, een volledig antwoord kunnen bekomen. Doch het is gemakkelijk te veronderstellen, dat men, al zingende, de opstanding des Zaligmakers, en deze voor het geheele menschdom heugelijke en hoogst gewigtige gebeurtenis, in ieder huis als een onschatbaar nieuws ging verkondigen, en als het ware zegen en voorspoed in ieders woning ging brengen.

J. H. van Hateren, Wz.

Ootmarsum

Oct. 1839.

De Uitgever verzoekt, de stukken van eenigen omvang, voor den Almanak bestemd, vóór 1 Julij te mogen ontvangen, ten einde dezelve tijdig aan de Redactie ter hand te kunnen stellen. Voor de plaatsing van kleine stukjes zal evenwel later nog gelegenheid zijn.

ERRATA.

pag. 165 reg. 8, *staat* alwaar het veeltje alsdan gaat, *lees:* alwaar weleer het veeltje alsdan ging.
—— — —— 10, *staat* vermaken, *lees:* vermaakten.
—— — —— 12, *staat* laten, *lees:* lieten.

OVERIJSSELSCHE

ALMANAK

VOOR OUDHEID EN LETTEREN.

OUDHEID EN LETTEREN

1841.

ZESDE JAARGANG.

DEVENTER
J. de Lange
1840

Berigt voor den Kalender.

De Kalender is berekend voor Deventer, welks ligging door den Generaal KRAIJENHOFF *trigonometrisch bepaald is op* 52° 15′ 9″ *N. B. en* 3° 49′ 12″ (*in tijd* 15m 17s) *Oosterlengte van Parijs of* 6° 9′ 37″ (*in tijd* 24m 38s) *Oosterlengte van Greenwich.*

Alle opgaven zijn in middelbaren tijd gesteld; de kolom middelbare tijd op den waren middag *dient om dadelijk waren tijd tot middelbaren te herleiden en omgekeerd.*

De dag begint op den middelbaren middernacht en wordt in twee gelijke deelen verdeeld: — het tijdsverloop van middernacht tot middag wordt morgen, *van middag tot middernacht* avond *genoemd.*

Op de eerste bladzijde der maand wenschte men de aanwijzing van feestdagen en jaarmarkten te behouden. Plaatsgebrek verhinderde ons dus, voor iederen dag den tijd van Maans op- en ondergang beide aan te geven. Men vindt daarom van nieuwe tot volle maan alleen den ondergang, van volle tot nieuwe

maan alleen den opgang, 't geen overigens tot gewoon gebruik voldoende is.

De overgeblevene ruimte, op de tweede bladzijde der maand, heeft men aangevuld met de opgave van den tijd van zigtbaarheid der voornaamste planeten, Venus, Mars, Jupiter en Saturnus. Van Mercurius, die, door de nabijheid der zon, slechts uiterst zeldzaam gezien wordt, en de verdere telescopische, is niet gesproken, daar het Jaarboekje toch niet voor sterrekundig gebruik is ingerigt.

INHOUD.

Zons- en Maansverduisteringen.

Er zullen in dit jaar vier Zoneclipsen en twee Maaneclipsen plaats hebben; de derde Zoneclips en de eerste Maaneclips zijn in onze streken zigtbaar.

I. *Zoneclips* 22 Januarij.

II. *Maaneclips* 6 Februarij. De verduistering begint 's morg. te 0u 45m midd. tijd van *Deventer* en eindigt te 4u 17m; van 1u 42m tot 3u 20m zal de maan totaal verduisterd zijn.

III. *Zoneclips* 21 Februarij.

IV. *Zoneclips* 18 Julij. De verduistering zal voor *Deventer* zeer gering zijn en niet meer dan 0d 8 of $\frac{1}{15}$ van de middellijn der zon bedragen. De eclips begint te 3u 2m middelbaren tijd van *Deventer*, aan het punt der zonneschijf, dat 2° 50′ Oostelijk van het Noordelijkste punt ligt; te 3u 50m is de verduistering reeds geëindigd.

V. *Maaneclips* 2 Augustus.

VI. *Zoneclips* 16 Augustus.

JAARTELLINGEN EN FEESTDAGEN

VOOR HET JAAR 1841.

Het jaar na de Geboorte onzes Heeren is . . .			1841
Na de schepping der wereld			5790
Na de Joodsche tijdrekening, beginnende 15 Sept.			5602
Na de onafhankelijkheid der Nederlanden . . .			28
Het Guldengetal	18	De Zonnecirkel	2
De Epacta	VII	De Romeinsche indictie	14

De Zondagsletter C.

Septuagesima	7 Febr.	Hemelvaart	20 Mei.
Vastenavond	23 Febr.	Pinksteren	30 Mei.
Aschdag	24 Febr.	Eerste Advent	28 Nov.
Paschen	11 April.		

Quatertempers.

Den 3, 5, 6 Maart.	Den 15, 17, 18 Sept.
Den 2, 4, 5 Junij.	Den 15, 17, 18 Dec.

Joodsche Feestdagen.

Purimfeest . . . . den 7 Maart.
Paschen . . den 6, 7, 12 en 13 April.
Pinksteren of Wekenfeest den 26 en 27 Mei.
Nieuwjaarsfeest . . den 16 en 17 Sept.
Groote Verzoendag . . . . den 25 Sept.
Loofhuttenfeest . . . . den 30 Sept.
Vreugde der Wet . . . . den 8 Oct.

De Lente begint den 20 Maart 's avonds te 6 u. 44 m.
De Zomer begint den 21 Junij smorgens te 3 u. 50 m.
De Herfst begint den 23 Sept. smorgens te 5 u. 51 m.
De Winter begint den 21 Dec. 's avonds te 11 u. 23 m.

JANUARIJ,

1	Vrijdag	NIEUW-JAARSDAG.	sm on.
2	Zaturdag		1 55
3	ZONDAG		3 21
4	Maandag	Steenwijk b. v.	4 51
5	Dingsdag		6 18
6	Woensd.	*Drie Koningen.*	7 31
7	Donderd.	Raalte j.	's av. op
8	Vrijdag		5 16
9	Zaturdag	Zutphen v.	6 52
10	ZONDAG		8 22
11	Maandag	Koppermaandag.	9 46
12	Dingsdag		11 7
13	Woensd.		sm. op
14	Donderd.		0 26
15	Vrijdag	Borne j.	1 44
16	Zaturdag		3 1
17	ZONDAG	H. Naam Jezus.	4 16
18	Maandag		5 24
19	Dingsdag	*Hare Majesteit de Koningin verj.*	6 23
20	Woensd.	Delden j.	7 10
21	Donderd.		7 44
22	Vrijdag		's av. on.
23	Zaturdag		5 21
24	ZONDAG		6 36
25	Maandag	Paulus bekeering.	7 50
26	Dingsdag		9 5
27	Woensd.		10 21
28	Donderd.	Agnes H. Driev.	11 39
29	Vrijdag		sm. on.
30	Zaturdag		1 2
31	ZONDAG		2 28

LOUWMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	12	3	57	8	13	3	55
2	12	4	26	8	13	3	56
3	12	4	53	8	13	3	57
4	12	5	21	8	13	3	58
5	12	5	48	8	12	3	59
6	12	6	14	8	12	4	1
7	12	6	40	8	12	4	2
8	12	7	6	8	11	4	3
9	12	7	31	8	11	4	5
10	12	7	55	8	10	4	6
11	12	8	19	8	9	4	8
12	12	8	42	8	9	4	9
13	12	9	5	8	8	4	11
14	12	9	27	8	7	4	13
15	12	9	48	8	6	4	14
16	12	10	9	8	5	4	16
17	12	10	29	8	4	4	18
18	12	10	48	8	3	4	19
19	12	11	7	8	2	4	21
20	12	11	25	8	1	4	22
21	12	11	42	8	0	4	24
22	12	11	59	7	59	4	26
23	12	12	14	7	58	4	28
24	12	12	29	7	56	4	30
25	12	12	43	7	55	4	32
26	12	12	56	7	54	4	34
27	12	13	9	7	53	4	36
28	12	13	20	7	51	4	37
29	12	13	31	7	50	4	39
30	12	13	41	7	48	4	41
31	12	13	50	7	46	4	42

De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 17 m. *langer*.

	u. m.
Volle M. in de *Kreeft* den 7 Jan. 's avonds	3 22
Laatste kw. in de *Weegschaal* den 14 Jan. 's av.	0 55
Nieuwe M. in den *Waterman* den 22 Jan. 's av.	5 31
Eerste kw. in den *Stier* den 30 Jan. smorg.	11 24

Venus vertoont zich als *avondster* gedurende de vier eerste maanden van het jaar; zij gaat onder:
1 Jan. 's avonds te 7 u. 16 m.
16 Jan. 's avonds te 8 u. 5 m.

Mars staat nabij *Spica* en komt op:
1 Jan. smorg. te 0 u. 38 m.
16 Jan. smorg. te 0 u. 19 m.

Jupiter vertoont zich in de nabijheid van *Antares* en wordt eerst laat in den nacht zigtbaar; zij komt op:
1 Jan. smorg. 5 u. 41 m.
16 Jan. smorg. 4 u. 57 m.

Saturnus staat nog Oostelijker dan Jupiter en wordt eerst in de morgenschemering zigtbaar; zij komt op:
1 Jan. smorgens 7 u. 6 m.
16 Jan. smorg. 6 u. 16 m.

Zon in ♒ Aquarius, den 20.

FEBRUARIJ,

1	Maandag	*Princes Louisa van Pruiss. verj.*	sm.	on.
2	Dingsdag	*Maria Lichtmis.*	5	11
3	Woensd.		6	11
4	Donderd.	Ensch. b.	6	54
5	Vrijdag		7	25
6	Zaturdag		's av.	op
7	ZONDAG	Septuagesima.	7	14
8	Maandag		8	40
9	Dingsdag		10	2
10	Woensd.		11	23
11	Donderd.		sm.	op
12	Vrijdag	Heng. p. b. v.	0	42
13	Zaturdag		2	0
14	ZONDAG	Sexagesima.	3	12
15	Maandag		4	16
16	Dingsdag	Ommen j.	5	7
17	Woensd.		5	46
18	Donderd.		6	14
19	Vrijdag	*Kroonpr. Will. Fred. Paul Alex.*	6	34
20	Zaturdag	*(Lod. verj.*	6	49
21	ZONDAG	Quinquagesima.	's av.	on.
22	Maandag	Petri Cath. Devent. p. b.	6	53
23	Dingsdag	Vastenavond.	8	9
24	Woensd.	Aschd. H. Driev. *St. Mattheus*	9	28
25	Donderd.		10	49
26	Vrijdag		sm.	on.
27	Zaturdag		0	14
28	ZONDAG	Quadragesima Gr. Vastenavond.	1	38
		Prins Willem Fred. Kar. verj.		

SPROKKELMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	12	13	58	7	45	4	44
2	12	14	5	7	43	4	46
3	12	14	12	7	41	4	48
4	12	14	17	7	40	4	50
5	12	14	22	7	38	4	52
6	12	14	26	7	37	4	54
7	12	14	29	7	35	4	56
8	12	14	32	7	33	4	58
9	12	14	33	7	31	5	0
10	12	14	34	7	29	5	2
11	12	14	34	7	27	5	4
12	12	14	33	7	25	5	6
13	12	14	32	7	23	5	7
14	12	14	30	7	21	5	9
15	12	14	27	7	19	5	11
16	12	14	23	7	17	5	13
17	12	14	19	7	15	5	15
18	12	14	14	7	13	5	17
19	12	14	9	7	11	5	19
20	12	14	2	7	9	5	20
21	12	13	55	7	7	5	22
22	12	13	48	7	5	5	24
23	12	13	39	7	3	5	26
24	12	13	30	7	1	5	28
25	12	13	21	6	59	5	30
26	12	13	11	6	57	5	32
27	12	13	0	6	55	5	34
28	12	12	49	6	53	5	35

De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 48 m. *langer*.

	u. m.
Volle M. in den *Leeuw* den 6 Febr. smorg.	2 30
Laatste kw. in d. *Scorpioen* d. 13 Febr. smorg.	7 3
Nieuwe M. in de *Visschen* den 21 Febr. smorg.	11 45
Eerste kw. in de *Tweelingen* d. 28 Febr. 's av.	8 27

Venus gaat onder:
1 Febr. 's av. te 8 u. 56 m.
16 Febr. 's av. te 9 u. 37 m.

Mars komt op:
1 Febr. 's av. te 11 u. 47 m.
16 Febr. 's av. te 11 u. 12 m.

Jupiter komt op:
1 Febr. smorg. te 4 u. 12 m.
16 Febr. smorg. te 3 u. 20 m.

Saturnus komt op:
1 Febr. smorg. te 5 u. 20 m.
16 Febr. smorg. te 4 u. 26 m.

Zon in ♓ Pisces, den 19.

MAART.

1	Maandag	Oldenz. p. b. g.	sm. on.
2	Dingsdag		4 2
3	Woensd.	Quatert.	4 50
4	Donderd.	Zwolle l.	5 23
5	Vrijdag	Quatert. Zwolle p.	5 46
6	Zaturdag	Quatert.	6 3
7	ZONDAG	Reminiscere.	's av. op
8	Maandag		7 32
9	Dingsdag		8 55
10	Woensd.	Overijss. Bidd. voor het Gewas.	10 17
11	Donderd.	Grave p.	11 37
12	Vrijdag		sm. op
13	Zaturdag		0 53
14	ZONDAG	Oculi.	2 2
15	Maandag	Ootm. p. b. g.	3 0
16	Dingsdag		3 43
17	Woensd.		4 15
18	Donderd.	Deventer l. Arnh. Vrijm.	4 38
19	Vrijdag		4 56
20	Zaturdag		5 9
21	ZONDAG	Laetare.	5 21
22	Maandag	Gron. p.	5 32
23	Dingsdag	Deventer p. b.	's av. on.
24	Woensd.		8 33
25	Donderd.	*Maria Boodschap.*	9 58
26	Vrijdag		11 24
27	Zaturdag		sm. on.
28	ZONDAG	Judica.	0 46
29	Maandag	Deventer p.	1 55
30	Dingsdag		2 48
31	Woensd.	Zwolle p.	3 25

LENTEMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	12	12	37	6	50	5	37
2	12	12	25	6	48	5	39
3	12	12	12	6	46	5	41
4	12	11	59	6	44	5	43
5	12	11	45	6	41	5	45
6	12	11	31	6	39	5	47
7	12	11	17	6	36	5	49
8	12	11	2	6	34	5	50
9	12	10	46	6	31	5	52
10	12	10	30	6	29	5	54
11	12	10	14	6	27	5	56
12	12	9	58	6	25	5	57
13	12	9	41	6	22	5	59
14	12	9	25	6	20	6	1
15	12	9	7	6	18	6	3
16	12	8	50	6	16	6	4
17	12	8	33	6	13	6	6
18	12	8	15	6	11	6	8
19	12	7	57	6	8	6	10
20	12	7	39	6	6	6	11
21	12	7	21	6	3	6	13
22	12	7	3	6	1	6	15
23	12	6	44	5	59	6	16
24	12	6	26	5	57	6	18
25	12	6	7	5	54	6	20
26	12	5	49	5	52	6	22
27	12	5	30	5	49	6	23
28	12	5	12	5	47	6	25
29	12	4	53	5	44	6	27
30	12	4	35	5	42	6	29
31	12	4	17	5	40	6	30

De dagen worden gedurende deze maand 2 u. 7 m. *langer*.

	u.	m.
Volle M. in de *Maagd* den 7 Maart 's avonds	2	1
Laatste kw. in d. *Schutter* d. 15 Maart smorg.	2	44
Nieuwe M. in den *Ram* den 23 Maart smorg.	3	1
Eerste kw. in de *Kreeft* den 30 Maart smorg.	3	23

Venus gaat onder:
1 Maart 's av. te 10 u. 10 m.
16 Maart 's av. te 10 u. 44 m.
den 4 Maart bereikt zij hare grootste oostelijke afwijking van de Zon.

Mars komt op:
1 Maart 's av. te 10 u. 33 m.
16 Maart 's av. te 9 u. 36 m.

Jupiter komt op:
1 Maart smorg. te 2 u. 38 m.
16 Maart smorg. te 1 u. 42 m.

Saturnus komt op:
1 Maart smorg. te 3 u. 40 m.
16 Maart smorg. te 2 u. 43 m.

Zon in ♈ Aries, den 20.

APRIL,

1	Donderd.	Zutphen p. b. s. v. Zwolle b.	sm.	on.
2	Vrijdag	Zwolle Palmmarkt.	4	8
3	Zaturdag		4	23
4	ZONDAG	PALMZONDAG.	4	36
5	Maandag	Kamp. p.	4	47
6	Dingsdag		's av.	op
7	Woensd.	(*Wilh. Mar. Soph. Louis. verj.*	9	12
8	Donderd.	Witt. dond. *H. Driev. Princes*	10	31
9	Vrijdag	Goede Vrijdag.	11	45
10	Zaturdag		sm.	op
11	ZONDAG	PASCHEN.	0	47
12	Maandag	2 PAASCHDAG.	1	37
13	Dingsdag	Deventer Magere b.	2	13
14	Woensd.		2	40
15	Donderd.	Zwolle b.	3	0
16	Vrijdag	Amersf. b.	3	15
17	Zaturdag		3	27
18	ZONDAG	Quasimodo.	3	39
19	Maandag	Koev. j.	3	50
20	Dingsdag	Deventer p. b. Zutph. p. b. s. v.	4	2
21	Woensd.		's av.	on.
22	Donderd.	Zwolle b.	9	3
23	Vrijdag	Arnh. b.	10	29
24	Zaturdag		11	45
25	ZONDAG	Misericordia.	sm.	on.
26	Maandag	Kamp. b.	0	44
27	Dingsdag	Deventer p. b.	1	25
28	Woensd.	Heng. in Geld. j.	1	54
29	Donderd.	Zutphen w. en d. Zwolle b.	2	14
30	Vrijdag	Zutphen p. b. s. v.	2	30

Grasmaand.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	12	3	58	5	38	6	32
2	12	3	40	5	35	6	34
3	12	3	22	5	33	6	36
4	12	3	4	5	30	6	38
5	12	2	46	5	28	6	39
6	12	2	28	5	25	6	41
7	12	2	11	5	23	6	43
8	12	1	54	5	21	6	45
9	12	1	37	5	18	6	46
10	12	1	20	5	16	6	48
11	12	1	4	5	14	6	50
12	12	0	47	5	12	6	52
13	12	0	32	5	9	6	53
14	12	0	16	5	7	6	55
15	12	0	1	5	5	6	57
16	11	59	46	5	3	6	59
17	11	59	32	5	0	7	0
18	11	59	18	4	58	7	2
19	11	59	4	4	56	7	4
20	11	58	51	4	54	7	6
21	11	58	39	4	52	7	7
22	11	58	26	4	50	7	9
23	11	58	14	4	48	7	11
24	11	58	3	4	46	7	13
25	11	57	52	4	44	7	14
26	11	57	42	4	41	7	16
27	11	57	32	4	39	7	18
28	11	57	22	4	37	7	19
29	11	57	13	4	35	7	21
30	11	57	5	4	33	7	22

De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 59 m. *langer*.

	u. m.
Volle M. in de *Weegschaal* d. 6 April smorg.	1 55
Laatste kw. in d. *Steenbok* den 13 April 's av.	10 29
Nieuwe M. in den *Stier* den 21 April 's avonds	2 55
Eerste kw. in den *Leeuw* den 28 April smorg.	9 22

———

Venus nadert meer en meer tot de Zon en gaat onder:
1 April 's avonds te 11 u. 5 m.
16 April 's av. te 10 u. 56 m.

Mars komt op:
1 April 's avonds te 8 u. 20 m.
16 April 's av. te 6 u. 55 m.
Den 18 April komt zij in tegenstand met de Zon en staat te middernacht in het Zuiden.

Jupiter komt op:
1 April smorg. te 0 u. 45 m.
16 April 's av. te 11 u. 41 m.

Saturnus komt op:
1 April smorg. te 1 u. 42 m.
16 April smorg. te 0 u. 43 m.

Zon in ♉ Taurus den 20.

MEI,

1	Zaturdag	*Philippus en Jacobus.*	sm.	on.
2	ZONDAG	Jubilate, Zwolle potjeskermis.	2	55
3	Maandag	Kruisvinding.	3	7
4	Dingsdag	Gron. k.	3	21
5	Woensd.		's av.	op
6	Donderd.	Deventer w. en d. Zwolle b.	9	27
7	Vrijdag	Deventer meim. Zutph. w. en d.	10	34
8	Zaturdag	*(Louisa Charl. Mar. verj.*	11	29
9	ZONDAG	Cantate. *Princes Wilh. Fred.*	sm.	op
10	Maandag	Zutphen p. b. s. v. Zwolle p. b.	0	11
11	Dingsdag		0	41
12	Woensd.		1	3
13	Donderd.	Mepp. b.	1	19
14	Vrijdag	Zwolle b.	1	33
15	Zaturdag		1	44
16	ZONDAG	Vocem.	1	55
17	Maandag	Kruisdag, Deventer p.	2	7
18	Dingsdag	Alm. p. b. g.	2	20
19	Woensd.		2	37
20	Donderd.	CHRISTUS HEMELVAART.	3	0
21	Vrijdag	Zwolle b.	's av.	on.
22	Zaturdag		10	33
23	ZONDAG	Exaudi.	11	22
24	Maandag	Kamp. b.	11	56
25	Dingsdag		sm.	on.
26	Woensd.		0	19
27	Donderd.	Deventer p. b.	0	37
28	Vrijdag	Zwolle b.	0	51
29	Zaturdag		1	3
30	ZONDAG	PINKSTEREN.	1	15
31	Maandag	2 PINKSTERDAG.	1	28

BLOEIMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag. u.	m.	s.	Zons Opkomst. u.	m.	Zons Ondergang. u.	m.
1	11	56	57	4	31	7	24
2	11	56	49	4	29	7	26
3	11	56	43	4	27	7	27
4	11	56	36	4	25	7	29
5	11	56	30	4	23	7	31
6	11	56	25	4	21	7	33
7	11	56	21	4	19	7	34
8	11	56	17	4	18	7	36
9	11	56	13	4	16	7	38
10	11	56	10	4	14	7	39
11	11	56	8	4	12	7	41
12	11	56	6	4	11	7	42
13	11	56	5	4	9	7	44
14	11	56	4	4	7	7	46
15	11	56	4	4	6	7	47
16	11	56	5	4	4	7	49
17	11	56	6	4	3	7	51
18	11	56	8	4	1	7	52
19	11	56	10	4	0	7	54
20	11	56	13	3	58	7	55
21	11	56	16	3	57	7	56
22	11	56	20	3	56	7	57
23	11	56	25	3	55	7	59
24	11	56	30	3	53	8	0
25	11	56	36	3	52	8	2
26	11	56	42	3	51	8	3
27	11	56	48	3	50	8	5
28	11	56	55	3	49	8	6
29	11	57	2	3	48	8	7
30	11	57	10	3	47	8	8
31	11	57	18	3	46	8	10

De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 33 m. *langer.*

	u.	m.
Volle M. in den *Scorpioen* den 5 Mei 's avonds	2	30
Laatste kw. in den *Watermand* den 13 Mei 's av.	4	48
Nieuwe M. in de *Tweelingen* d. 21 Mei smorg.	0	8
Eerste kw. in de *Maagd* den 27 Mei 's avonds	3	34

———

Venus is nog, in het begin der maand, als *avondster* zigtbaar, maar verliest zich allengs in de zonnestralen; den 14 Mei komt zij met de Zon in conjunctie.

Mars staat reeds bij Zonsondergang aan den hemel en gaat onder:
1 Mei smorgens te 4 u. 14 m.
16 Mei smorg. te 3 u. 4 m.

Jupiter komt op:
1 Mei 's av. te 10 u. 38 m.
16 Mei 's av. te 9 u. 32 m.

Saturnus komt op:
1 Mei 's avonds te 11 u. 40 m.
16 Mei 's av. te 10 u. 37 m.

Zon in ♊ Gemini, den 21.

JUNIJ,

1	Dingsdag	Kamp. b.	sm.	on.
2	Woensd.	Quatert.	2	4
3	Donderd.	Zwolle p.	2	31
4	Vrijdag	Quatert.	's av.	op
5	Zaturdag	Quatert.	10	8
6	ZONDAG	*Dom. Trin. H. Drievuldigh.*	10	41
7	Maandag	Deventer Kermis.	11	6
8	Dingsdag	Loch. p.	11	24
9	Woensd.		11	39
10	Donderd.	*Sacrament.*	11	51
11	Vrijdag	Deventer p.	sm.	op
12	Zaturdag		0	1
13	ZONDAG	*Prins Willem Fred. Hendr. verj.*	0	13
14	Maandag	Omm. j.	0	25
15	Dingsdag	Dalfs. j.	0	39
16	Woensd.		0	58
17	Donderd.	*Kroonprinc. Soph. Fred. Math. verj.*	1	25
18	Vrijdag	Overwinning bij Waterloo.	2	6
19	Zaturdag		's av.	on.
20	ZONDAG	*Dank- en Bededag.*	9	53
21	Maandag	Koev. b.	10	22
22	Dingsdag		10	41
23	Woensd.	Zutphen l.	10	57
24	Donderd.	Joh Bapt. Zutph. p. b. s. v. woll.	11	10
25	Vrijdag		11	22
26	Zaturdag		11	35
27	ZONDAG	Haarl. k.	11	50
28	Maandag	Vast.	sm.	on.
29	Dingsdag	*Petrus en Paulus.*	0	9
30	Woensd.	Deventer p. b.	0	33

ZOMERMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag. u.	m.	s.	Zons Opkomst. u.	m.	Zons Ondergang. u.	m.
1	11	57	27	3	45	8	11
2	11	57	36	3	44	8	12
3	11	57	45	3	43	8	13
4	11	57	55	3	42	8	14
5	11	58	5	3	42	8	15
6	11	58	16	3	41	8	16
7	11	58	27	3	40	8	17
8	11	58	38	3	40	8	17
9	11	58	49	3	39	8	18
10	11	59	0	3	39	8	19
11	11	59	12	3	39	8	20
12	11	59	24	3	39	8	20
13	11	59	37	3	38	8	21
14	11	59	49	3	38	8	22
15	12	0	2	3	38	8	22
16	12	0	15	3	38	8	23
17	12	0	28	3	38	8	23
18	12	0	41	3	38	8	24
19	12	0	54	3	38	8	24
20	12	1	7	3	38	8	25
21	12	1	20	3	38	8	25
22	12	1	33	3	38	8	25
23	12	1	46	3	38	8	25
24	12	1	59	3	39	8	25
25	12	2	12	3	40	8	25
26	12	2	24	3	40	8	25
27	12	2	37	3	41	8	25
28	12	2	49	3	41	8	24
29	12	3	1	3	42	8	24
30	12	3	13	3	42	8	24

De dagen worden van 1-20 Junij 21 m. *langer* en van daar tot aan het einde der maand 7 m. *korter*.

	u.	m.
Volle M. in den *Schutter* den 4 Junij smorg.	4	6
Laatste kw. in de *Visschen* d. 12 Junij smorg.	8	23
Nieuwe M. in de *Tweelingen* d. 19 Junij smorg.	7	39
Eerste kw. in de *Weegschaal* d. 25 Junij 's av.	11	2

Venus begint zich wederom als *morgenster* te vertoonen; zij komt op:
1 Junij smorg. te 2 u. 49 m.
16 Junij smorg. te 2 u. 8 m.

Mars gaat onder:
1 Junij smorg. te 1 u. 54 m.
16 Junij smorg te 0 u. 52 m.

Jupiter is den geheelen nacht zigtbaar; den 5 Junij komt zij in tegenstand met de Zon en staat te middernacht in het Zuiden.

Saturnus komt op, kort na den ondergang der Zon en bevindt zich den 20 Junij met deze in tegenstand.

Zon in ♋ Cancer, den 21.

JULIJ,

1	Donderd.		sm. on.
2	Vrijdag	Maria Visitatie, Deventer l.	1 50
3	Zaturdag		's av. op
4	ZONDAG	Emm. k.	9 11
5	Maandag		9 31
6	Dingsdag		9 46
7	Woensd.	Heng. in Geld. k.	9 58
8	Donderd.		10 10
9	Vrijdag		10 20
10	Zaturdag		10 31
11	ZONDAG		10 45
12	Maandag	Omm. bis.	11 1
13	Dingsdag	Deventer p. b.	11 23
14	Woensd.		11 55
15	Donderd.		sm. op
16	Vrijdag		0 43
17	Zaturdag		1 52
18	ZONDAG	Gorssel k.	's av. on.
19	Maandag	Hondsdagen begin.	8 44
20	Dingsdag		9 1
21	Woensd.		9 16
22	Donderd.		9 29
23	Vrijdag	Zwolle k. Zutph. p. b. s. v. woll.	9 42
24	Zaturdag		9 57
25	ZONDAG	St. Jacob.	10 14
26	Maandag	Alm. p. b. g.	10 36
27	Dingsdag		11 6
28	Woensd.		11 47
29	Donderd.		sm. on.
30	Vrijdag	Ensch. b.	0 40
31	Zaturdag		1 43

Hooimaand.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	12	3	25	3	43	8	23
2	12	3	36	3	44	8	23
3	12	3	47	3	45	8	23
4	12	3	58	3	45	8	23
5	12	4	9	3	46	8	22
6	12	4	19	3	47	8	22
7	12	4	29	3	47	8	21
8	12	4	38	3	48	8	20
9	12	4	47	3	49	8	20
10	12	4	56	3	50	8	19
11	12	5	4	3	51	8	18
12	12	5	12	3	53	8	17
13	12	5	20	3	54	8	16
14	12	5	27	3	55	8	15
15	12	5	33	3	56	8	14
16	12	5	39	3	57	8	13
17	12	5	45	3	59	8	12
18	12	5	50	4	0	8	11
19	12	5	54	4	1	8	10
20	12	5	58	4	3	8	8
21	12	6	2	4	4	8	7
22	12	6	5	4	5	8	6
23	12	6	7	4	7	8	4
24	12	6	8	4	8	8	3
25	12	6	9	4	10	8	2
26	12	6	10	4	11	8	0
27	12	6	10	4	13	7	59
28	12	6	9	4	14	7	57
29	12	6	7	4	16	7	56
30	12	6	5	4	17	7	54
31	12	6	3	4	19	7	52

De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 9 m. *korter*.

u. m.

Volle M. in den *Steenbok* 3 Julij 's avonds 6 53

Laatste kw. in d. *Ram* 11 Julij 's avonds 10 50

Nieuwe M. in de *Kreeft* 18 Julij 's avonds 2 37

Eerste kw. in den *Scorpioen* 25 Julij smorg. 8 46

Venus **komt op:**

1 Julij smorgens 1 u. 35 m.

16 Julij smorgens 1 u. 10 m.

den 24 Julij heeft zij hare grootste Westelijke afwijking.

Mars **gaat onder:**

1 Julij 's avonds 11 u. 59 m.

16 Julij 's avonds 11 u. 8 m.

Jupiter **gaat onder:**

1 Julij smorgens 2 u. 3 m.

16 Julij smorgens 1 u. 3 m.

Saturnus **gaat onder:**

1 Julij smorgens 3 u. 10 m.

16 Julij smorgens 2 u. 11 m.

Zon in ♌ Leo, den 22.

AUGUSTUS,

1	ZONDAG	St. Piet. band.	's av.	op
2	Maandag	Dev. p. b. *Pr. Will. Alex. Fr. Const.*	7	54
3	Dingsdag	Dev. s. *(Nic. Mich. verj.*	8	7
4	Woensd.	Drempt k.	8	18
5	Donderd.	*Princ. Wilh. Fred. Alex. Anna*	8	29
6	Vrijdag	Heng. in Geld. p. b. *(Louisa verj.*	8	40
7	Zaturdag	St. Albert.	8	52
8	ZONDAG	Rotterdam k.	9	7
9	Maandag	Zutphen k. p. s. wollem.	9	26
10	Dingsdag	St. Laurens, Deventer s.	9	53
11	Woensd.		10	32
12	Donderd.		11	29
13	Vrijdag	Hattum k.	sm.	op
14	Zaturdag	vast.	0	46
15	ZONDAG	*Maria Hemelvaart.*	2	16
16	Maandag	Groningen p.	's av.	on.
17	Dingsdag	Deventer p. b. s.	7	21
18	Woensd.		7	35
19	Donderd.	Hondsdagen einde.	7	48
20	Vrijdag	Almelo p. b. g.	8	2
21	Zaturdag		8	19
22	ZONDAG	Brumm. k. *Prins Will. Fred. Nic.*	8	40
23	Maandag	Steenwijk k. *(Albert verj.*	9	7
24	Dingsdag	St. Barth. Dev. s. *Z. M. Koning*	9	44
25	Woensd.	Hardenb. k. *(Will. I. verj.*	10	33
26	Donderd.	Deventer p. b.	11	33
27	Vrijdag		sm.	on.
28	Zaturdag		0	41
29	ZONDAG	St. Jans Onthoofding.	1	53
30	Maandag		3	7
31	Dingsdag	Deventer s.	4	19

OOGSTMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.		De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 55 m. *korter*.
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.	u. m.
1	12	6	0	4	20	7	51	Volle M. in den *Waterman* 2 Aug. smorg. 10 26
2	12	5	56	4	22	7	49	
3	12	5	51	4	24	7	47	Laatste kw. in den *Stier* 10 Aug. smorgens 6 43
4	12	5	46	4	25	7	46	
5	12	5	41	4	27	7	44	Nieuwe M. in den *Leeuw* 16 Aug. 's av. 9 57
6	12	5	35	4	28	7	42	
7	12	5	28	4	30	7	40	Eerste kw. in den *Schutter* 23 Aug. 's av. 9 35
8	12	5	20	4	32	7	38	——
9	12	5	12	4	33	7	36	*Venus* komt op:
10	12	5	4	4	35	7	34	1 Aug. smorgens 0 u. 55 m.
11	12	4	55	4	36	7	32	16 Aug. smorgens 0 u. 57 m.
12	12	4	45	4	38	7	30	
13	12	4	35	4	40	7	28	*Mars* gaat onder:
14	12	4	25	4	41	7	26	1 Aug. 's avonds 10 u. 19 m.
15	12	4	13	4	43	7	24	16 Aug. 's avonds 9 u. 37 m.
16	12	4	1	4	45	7	22	
17	12	3	49	4	46	7	20	*Jupiter* gaat onder:
18	12	3	36	4	48	7	18	1 Aug. 's avonds 11 u. 51 m.
19	12	3	23	4	50	7	16	16 Aug. 's avonds 10 u. 53 m.
20	12	3	9	4	51	7	14	
21	12	2	55	4	53	7	12	*Saturnus* gaat onder:
22	12	2	41	4	55	7	10	1 Aug. smorgens 1 u. 3 m.
23	12	2	25	4	56	7	7	16 Aug. 's avonds 11 u. 58 m.
24	12	2	10	4	58	7	5	
25	12	1	54	5	0	7	3	
26	12	1	37	5	1	7	1	
27	12	1	20	5	3	6	58	
28	12	1	3	5	5	6	56	
29	12	0	45	5	7	6	54	
30	12	0	27	5	8	6	52	
31	12	0	9	5	10	6	50	

Zon in ♍ Virgo, den 23.

SEPTEMBER,

1	Woensd.	Wijhe k.	's av.	op
2	Donderd.	Zwolle l.	6	49
3	Vrijdag		7	1
4	Zaturdag	*Prins Will. Nic. Alex. Fred. Kar.*	7	15
5	ZONDAG	Velp. k. (*Hend. verj.*	7	33
6	Maandag	Amsterdam k.	7	56
7	Dingsdag	Deventer s. Almelo k.	8	30
8	Woensd.	*Maria Geboorte.*	9	20
9	Donderd.	Steend. k.	10	26
10	Vrijdag	Deventer l.	11	49
11	Zaturdag	Ohne k.	sm.	op
12	ZONDAG	Voorst k.	1	19
13	Maandag	Nijmegen k.	2	51
14	Dingsdag	Kruisverheffing, Dev. p. b. s.	4	21
15	Woensd.	Quatert.	's av.	on.
16	Donderd.	Zutphen b.	6	7
17	Vrijdag	Quatert. St. Lambert.	6	23
18	Zaturdag	Quatert.	6	42
19	ZONDAG	Terwolde k.	7	8
20	Maandag	Deventer p.	7	42
21	Dingsdag	St. Mattheus, Deventer s.	8	26
22	Woensd.	Diepenheim k.	9	23
23	Donderd.	Barneveld s.	10	29
24	Vrijdag		11	39
25	Zaturdag	Groningen k.	sm.	on.
26	ZONDAG	Wilpe k.	0	53
27	Maandag	Utrecht p.	2	5
28	Dingsdag	Deventer s. Zwolle p.	3	18
29	Woensd.	St. Michiel.	4	30
30	Donderd.		5	44

HERFSTMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag. u.	m.	s.	Zons Opkomst. u.	m.	Zons Ondergang. u.	m.
1	11	59	51	5	11	6	47
2	11	59	32	5	13	6	45
3	11	59	12	5	15	6	43
4	11	58	53	5	16	6	40
5	11	58	33	5	18	6	38
6	11	58	13	5	20	6	36
7	11	57	53	5	21	6	33
8	11	57	33	5	23	6	31
9	11	57	13	5	25	6	29
10	11	56	52	5	26	6	26
11	11	56	31	5	28	6	24
12	11	56	10	5	30	6	22
13	11	55	49	5	31	6	19
14	11	55	28	5	33	6	17
15	11	55	7	5	35	6	15
16	11	54	46	5	37	6	12
17	11	54	25	5	38	6	10
18	11	54	4	5	40	6	7
19	11	53	43	5	41	6	5
20	11	53	22	5	43	6	3
21	11	53	1	5	45	6	0
22	11	52	41	5	46	5	58
23	11	52	20	5	48	5	55
24	11	51	59	5	50	5	53
25	11	51	39	5	51	5	51
26	11	51	18	5	53	5	48
27	11	50	58	5	55	5	46
28	11	50	38	5	56	5	44
29	11	50	18	5	58	5	41
30	11	49	59	6	0	5	39

De dagen worden gedurende deze maand 2 u. 0 m. **korter.**

	u.	m.
Volle M. in de *Visschen* 1 Sept. smorg.	1	59
Laatste kw. in de *Tweelingen* 8 Sept. 's av.	2	37
Nieuwe M. in de *Maagd* 15 Sept. smorgens	6	27
Eerste kw. in den *Schutter* 22 Sept. 's av.	1	56
Volle M. in den *Ram* 30 Sept. 's avonds	4	43

———

Venus is morgenster en komt op:
1 Sept. smorgens 1 u. 16 m.
16 Sept. smorgens 1 u. 48 m.

Mars gaat onder:
1 Sept. 's avonds 8 u. 56 m.
16 Sept. 's avonds 8 u. 25 m.

Jupiter gaat onder:
1 Sept. 's avonds 9 u. 54 m.
16 Sept. 's avonds 8 u. 58 m.
den 27 Sept. komt deze planeet met Mars in conjunctie.

Saturnus gaat onder:
1 Sept. 's avonds 10 u. 54 m.
16 Sept. 's avonds 9 u. 56 m.

Zon in ♎ Libra den 23.

OCTOBER.

1	Vrijdag	St. Bavo, Zwolle v. b.	's av. op
2	Zaturdag		5 40
3	ZONDAG	Heerde k.	6 2
4	Maandag		6 33
5	Dingsdag	Deventer p. b.	7 18
6	Woensd.	Olst k.	8 18
7	Donderd.		9 34
8	Vrijdag	Zwolle v. b.	10 59
9	Zaturdag		sm. op
10	ZONDAG	Victor, Mar. v. Rem.	0 28
11	Maandag	Kampen j.	1 56
12	Dingsdag	Deventer p. b.	3 23
13	Woensd.	Vaassen k.	4 48
14	Donderd.	Ameide p.	's av. on.
15	Vrijdag	Zwolle v. b.	4 45
16	Zaturdag	St. Gallus.	5 8
17	ZONDAG	Amersfoort k.	5 39
18	Maandag	St. Lucas.	6 19
19	Dingsdag	Deventer v. b.	7 12
20	Woensd.	Zwolle v. b.	8 15
21	Donderd.	Zutphen b.	9 25
22	Vrijdag	Zwolle v. b.	10 36
23	Zaturdag	Utrecht b.	11 48
24	ZONDAG		sm. on.
25	Maandag	Deventer b.	1 0
26	Dingsdag	Deventer v. b.	2 13
27	Woensd.	Zwolle p. v. b.	3 25
28	Donderd.	*Simon en Judas*, Zutph. b.	4 40
29	Vrijdag	Zwolle v. b.	5 59
30	Zaturdag		's av. op
31	ZONDAG	Rhenen k.	4 34

Wijnmaand.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag. u.	m.	s.	Zons Opkomst. u.	m.	Zons Ondergang. u.	m.
1	11	49	40	6	1	5	37
2	11	49	21	6	3	5	34
3	11	49	2	6	5	5	32
4	11	48	44	6	7	5	30
5	11	48	26	6	9	5	27
6	11	48	8	6	10	5	25
7	11	47	51	6	12	5	23
8	11	47	34	6	14	5	20
9	11	47	18	6	15	5	18
10	11	47	2	6	17	5	16
11	11	46	47	6	19	5	13
12	11	46	32	6	21	5	11
13	11	46	18	6	22	5	9
14	11	46	4	6	24	5	7
15	11	45	51	6	26	5	5
16	11	45	38	6	28	5	2
17	11	45	26	6	30	5	0
18	11	45	14	6	31	4	58
19	11	45	3	6	33	4	56
20	11	44	53	6	35	4	54
21	11	44	44	6	37	4	51
22	11	44	35	6	39	4	49
23	11	44	26	6	40	4	47
24	11	44	19	6	42	4	45
25	11	44	12	6	44	4	43
26	11	44	5	6	46	4	41
27	11	43	59	6	48	4	39
28	11	43	55	6	49	4	37
29	11	43	51	6	51	4	35
30	11	43	47	6	53	4	33
31	11	43	45	6	55	4	31

De dagen worden gedurende deze maand 2 u. 4 m. *korter*.

	u. m.
Laatste kw. in de *Kreeft* 7 Oct. 's avonds	9 34
Nieuwe M. in de *Weegschaal* 14 Oct. 's av.	4 51
Eerste kw. in den *Steenbok* 22 Oct. smorg.	9 28
Volle M. in den *Stier* 30 Oct. smorgens	6 21

Venus komt op:
1 Oct. smorgens 2 u. 28 m.
16 Oct. smorgens 3 u. 15 m.

Mars is nog eenigen tijd na den ondergang der Zon zigtbaar en gaat onder:
1 Oct. 's avonds 8 u. 0 m.
16 Oct. 's avonds 7 u. 42 m.

Jupiter gaat onder:
1 Oct. 's avonds 8 u. 6 m.
16 Oct. 's avonds 7 u. 8 m.

Saturnus gaat onder:
1 Oct. 's avonds 8 u. 59 m.
16 Oct. 's avonds 8 u. 3 m.

De drie planeten *Mars*, *Jupiter* en *Saturnus* staan dus in den avond digt bij elkander aan den Westelijken hemel.

Zon in ♏ Scorpio, den 23.

NOVEMBER,

1	Maandag	*Allerheiligen.*	's av.	op
2	Dingsdag	Deventer v. b.	6	12
3	Woensd.	St.Hub., Overijss.dankd. v. h. G.	7	25
4	Donderd.	Zutphen b.	8	48
5	Vrijdag	Zwolle v. b.	10	15
6	Zaturdag		11	42
7	ZONDAG	St. Willebrordus.	sm.	op
8	Maandag	Zutphen ganzem.	1	7
9	Dingsdag	Deventer p. b.	2	29
10	Woensd.	Dev.v.ganze en b. Zwolle v.b.g.l.	3	52
11	Donderd.	St. Marten, Zutphen p. b. s. v.	5	15
12	Vrijdag	St. Lebuinus, Zwolle v. b.	6	38
13	Zaturdag		's av.	on.
14	ZONDAG		4	13
15	Maandag	Arnhem v. b.	5	2
16	Dingsdag	Deventer p. b.	6	1
17	Woensd.	Zwolle v. b.	7	9
18	Donderd.	Enschede b.	8	20
19	Vrijdag	Oct. St. Leb. Dev. l. Zwolle v. b.	9	32
20	Zaturdag		10	43
21	ZONDAG	Maria Presentatie.	11	54
22	Maandag	Steenw. b.	sm.	on.
23	Dingsdag	Deventer p. b.	1	6
24	Woensd.		2	18
25	Donderd.	St. Cath. H. Driev. Zwolle p.	3	34
26	Vrijdag		4	54
27	Zaturdag		6	14
28	ZONDAG	1 Advent.	's av.	op
29	Maandag		3	59
30	Dingsdag	St. Andreas, Dev. p. b.	5	8

SLAGTMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.		De dagen worden gedurende deze maand 1 u. 33 m. *korter*.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.		u. m.
1	11	43	43	6	57	4	29	Laatste kw. in den *Leeuw*	
2	11	43	42	6	59	4	27	6 Nov. smorgens	4 38
3	11	43	42	7	1	4	25	Nieuwe M. in den *Scorpioen*	
4	11	43	43	7	3	4	24	13 Nov. smorg.	5 54
5	11	43	45	7	4	4	22	Eerste kw. in den *Waterman*	
6	11	43	47	7	6	4	20	21 Nov. smorg.	6 35
7	11	43	50	7	8	4	18	Volle M. in de *Tweelingen*	
8	11	43	54	7	10	4	17	28 Nov. 's avonds	7 3
9	11	43	59	7	12	4	15	*Venus* komt op:	
10	11	44	5	7	13	4	13	1 Nov. smorgens 4 u. 0 m.	
11	11	44	12	7	15	4	12	16 Nov. smorgens 4 u. 47 m.	
12	11	44	20	7	17	4	10		
13	11	44	28	7	19	4	9	*Mars* gaat onder:	
14	11	44	37	7	21	4	7	1 Nov. 's avonds 7 u. 36 m.	
15	11	44	47	7	22	4	6	16 Nov. 's avonds 7 u. 36 m.	
16	11	44	58	7	24	4	4		
17	11	45	10	7	26	4	3	*Jupiter* gaat onder:	
18	11	45	23	7	28	4	2	1 Nov. 's avonds 6 u. 23 m.	
19	11	45	36	7	30	4	0	16 Nov. 's avond 5 u. 36 m.	
20	11	45	50	7	31	3	59	*Saturnus* gaat onder:	
21	11	46	5	7	33	3	58	1 Nov. 's avonds 7 u. 6 m.	
22	11	46	21	7	35	3	57	16 Nov. 's avonds 6 u. 13 m.	
23	11	46	38	7	36	3	56		
24	11	46	55	7	38	3	54		
25	11	47	13	7	40	3	53		
26	11	47	32	7	41	3	52		
27	11	47	52	7	43	3	51		
28	11	48	12	7	45	3	51		
29	11	48	33	7	46	3	50		
30	11	48	55	7	48	3	49		

Zon in ♐ Sagitt., den 22.

DECEMBER,

1	Woensd.	Vast.	's av. op
2	Donderd.		8 1
3	Vrijdag	Vast.	9 29
4	Zaturdag		10 55
5	ZONDAG	2 Advent.	sm. op
6	Maandag	St. Nicolaas. *Z. M. Koning*	0 19
7	Dingsdag	*(Will. II. verj.*	1 40
8	Woensd.	Vast. *Maria Ontvangenis.*	3 1
9	Donderd.		4 22
10	Vrijdag	Vast. Dev. p. b. Zutph. v.	5 43
11	Zaturdag		6 59
12	ZONDAG	3 Advent.	's av. on.
13	Maandag		3 49
14	Dingsdag		4 54
15	Woensd.	Quatert. Vast.	6 5
16	Donderd.		7 17
17	Vrijdag	Quatert. Vast,	8 29
18	Zaturdag	Quatert.	9 39
19	ZONDAG	4 Advent.	10 49
20	Maandag	Zutphen v.	sm. on.
21	Dingsdag	St. Thomas.	0 1
22	Woensd.	Vast.	1 12
23	Donderd.		2 28
24	Vrijdag	Vast.	3 47
25	Zaturdag	CHRISTUS GEBOORTE.	5 9
26	ZONDAG	2de KERSDAG.	6 30
27	Maandag	*St. Johan Evangelist.*	7 40
28	Dingsdag	Onschuldige Kinder.	's av. op
29	Woensd.	Thomas.	5 32
30	Donderd.	Zutphen v.	7 5
31	Vrijdag	Silvester.	8 35

WINTERMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.
1	11	49	17	7	49	3	48
2	11	49	40	7	51	3	48
3	11	50	3	7	52	3	47
4	11	50	28	7	53	3	46
5	11	50	52	7	55	3	46
6	11	51	18	7	56	3	45
7	11	51	44	7	57	3	45
8	11	52	10	7	59	3	45
9	11	52	37	8	0	3	45
10	11	53	4	8	1	3	44
11	11	53	32	8	2	3	44
12	11	54	0	8	3	3	44
13	11	54	29	8	4	3	44
14	11	54	58	8	5	3	44
15	11	55	27	8	6	3	44
16	11	55	56	8	7	3	44
17	11	56	26	8	8	3	45
18	11	56	55	8	8	3	45
19	11	57	25	8	9	3	45
20	11	57	55	8	10	3	46
21	11	58	25	8	10	3	46
22	11	58	55	8	11	3	46
23	11	59	25	8	12	3	47
24	11	59	55	8	12	3	48
25	12	0	25	8	12	3	48
26	12	0	55	8	13	3	49
27	12	1	25	8	13	3	50
28	12	1	54	8	13	3	51
29	12	2	23	8	13	3	52
30	12	2	52	8	13	3	52
31	12	3	21	8	13	3	53

De dagen worden van 1 tot 22 Dec. 24 m. *korter* en van daar tot aan het einde der maand 9 m. *langer*.

	u. m.
Laatste kw. in de *Maagd* 5 Dec. 's avonds	0 50
Nieuwe M. in den *Schutter* 12 Dec. 's avonds	10 0
Eerste kw. in den *Ram* 21 Dec. smorgens	3 13
Volle M. in de *Kreeft* 28 Dec. smorgens	6 59

Venus komt op:
1 Dec. smorgens 5 u. 36 m.
16 Dec. smorgens 6 u. 24 m.

Mars gaat onder:
1 Dec. 's avonds 7 u. 42 m.
16 Dec. 's avonds 7 u. 50 m.

Jupiter en *Saturnus* verliesen zich meer en meer in de zonnestralen. *Jupiter* komt den 23 Dec. en *Saturnus* den 28 Dec. in conjunctie met de Zon.

Zon in ♑ Capric., den 21.

GENEALOGIE

VAN HET

KONINKLIJKE HUIS.

Willem Frederik de I., sedert den 21 September 1815 Koning der Nederlanden, geboren den 24 Augustus 1772; heeft op den 7 October 1840 afstand van den troon gedaan, ten behoeve van Hoogstdesselfs Oudsten Zoon:

Willem Frederik George Lodewijk de II, sedert 7 October 1840 Koning der Nederlanden, Groot Hertog van Luxemburg, Hertog van Limburg, enz. geboren den 6 December 1792. Gehuwd den 21 Februarij 1816 met:

Anna Pauwlona, Groothertogin van Rusland, geboren den 19 Januarij 1795.

Kinderen:

Willem Alexander Paul Frederik Lodewijk, Prins van Oranje, Kroonprins, geboren den 19 Februarij 1817. Gehuwd den 18 Junij 1839 met Sophie Frederike Mathilde, geboren den 17 Junij 1818, dochter van Z. M. den Koning van Wurtenberg.

Willem Alexander Frederik Constantijn Nicolaas Michaël, geboren den 2 Augustus 1818.

Willem Frederik Hendrik, geboren den 13 Junij 1820.

Wilhelmina Marie Sophie Louisa, geb. den 8 April 1824.

Kind van den Kroonprins:

Willem Nikolaas Alexander Frederik Karel Hendrik, geboren den 4 September 1840.

AVOORT

EEN GRENSPUNT TUSSCHEN DE MARKEN NOTTER EN NOETZELE.

De geschiedenis is jong; de legenden en overleveringen, ouder dan de geschiedenis, geven een schemerend en dikwerf verbijsterend licht. Het is dus onmogelijk om den naamsoorsprong van plaatsen, wier opkomst van voor de geschiedenis dagteekent, met zekerheid aan te wijzen. Waar de geschiedenis echter zwijgt, blijft de taal onze laatste toevlucht. De namen der plaatsen wijzen ons de volken aan, welke die taal spraken, en dikwerf het oogmerk, waartoe die plaatsen gebouwd wierden. Het woord is somtijds, ja, zoo erbarmlijk geknot, dat de afleiding hagchelijk en twijfelachtig wordt. Doch hier staat weder tegen over, dat de taal nimmer liegt, en de geschiedenis dikwerf. Immers de taal als de geschiedenis te vervalschen is onmogelijk. Dit zoude onderstellen, om alle die duizenden, wie de naam eener zaak in den mond bestorven ligt, door omkooping of gezag over te halen, om dien naam te veranderen of te verminken, hetwelk eene omgerijmdheid is. Een taalkenner heeft dus de onderscheidene vormen slechts na

te gaan, welke een woord volgens de algemeene wetten der spraakorganen en de bijzondere regels der taal kan gevolgd hebben, om tot zijne tegenwoordige gedaante te naderen, en hij klimt zeer waarschijnlijk op tot dien ouden vorm des woords, die hem de oorspronkelijke beteekenis aan de hand geeft. Het woord aan het hoofd van dit stukje is Saxisch, en gelukkig heeft het Saxische volk zulk eene metelooze uitbreiding erlangd, en zijn volksleven in taal en gebruiken draagt overal zulk eene groote gelijkvormigheid met zich zelven, dat men bij wijze van analogie zeer waarschijnlijke gevolgtrekkingen en gissingen maken kan. Maar in dat geval moet de onderzoeker niet bekrompen denken. Al die grenzen, afscheidingen, en uitéénloopende namen, welke de vorsten tusschen de afdeelingen van dit volk ingevoerd hebben; de afstanden en zeëen, die hen van elkander afzonderen, welk een groot gewigt zij bij staatkundige berekeningen en voor onze misleide verbeelding hebben, moeten voor zijne oogen verdwijnen, en hij behoort in Engelland, in het gansche Noorden en Westen van Duitschland, in Overijssel en Gelderland niets anders dan de verspreide stammen van één broederenvolk zien, hetwelk voor dertig eeuwen in één en hetzelfde legerkamp vergaderd, dezelfde taal sprak, en in zijnen boezem de kiemen der volksdeugden omdroeg, welke het later in oorlog, staatsbestuur en wetenschap bij eene hoogere beschaving ontwikkeld heeft.

Voor dat ik tot de verklaring des woords

overga zij het mij gegund ten behoeve dergenen, die geene bijzondere studie van de talen maken, twee noodige opmerkingen vooruit te zenden. De eerste is, dat het plat-duitsch, het Overijsselsch en het Twentsch tongvallen zijn van het Saxisch. Wanneer ik dus van Saxen en Saxisch spreek, dan spreek ik met één van die tongvallen en degenen, die ze gebruiken. De tweede is, dat de Hollandsche en Platduitsche medeklinker *v* gewoonlijk uit *f* verbasterd is. Deze *v* is een middending tusschen *f* en *w*, in de oude talen, behalve in het oud Hoogduitsch, waaruit die verbastering gevloeid is, onbekend.

De alleroudste gedenkstukken der Germaansche talen geven ons reeds het woord *fôrd* of liever *furd* [foerd] in de beteekenis eener ondiepe plaats in eene rivier of beek, welke men te voet doorwaadde. En geen wonder, daar het woord tot die merkwaardige bestanddeelen der taal behoórt, welke de Germanen met hunne aloude stamgenooten de Grieken, voordat zij in Asiën van elkander scheidden, gemeen hadden, dat is, eenige eeuwen vroeger dan de geschiedenis begint. Volgens de vaste en ontwijfelbare wet van de verschuiving der consonanten, waarbij eene Grieksche *p* tegen eene Germaansche *f* over staat, vinden wij *fôrd* of *fôrt* terug in het Grieksche πόρος [poros], hetwelk insgelijk eenen bewaadbaren doortogt in eene rivier beteekent. Het is onnoodig te herinneren, dat *fôrt* eene zamentrekking is van *for-ot*, hetwelk door de gewone verwisseling van *t* en *s* aan het einde des woords volkomen aan πόρος, va-

dum, beantwoordt. Uit deze hoogere algemeene bron is het woord gevloeid in alle de dialekten, of wilt gij liever, talen, van het Germaansche ras. Angelsaxisch *ford*, Eng. *ford*. IJslandsch *fiördr*, alwaar het echter de beteekenis heeft van eenen zeeboezem of inham in zee, die gewoonlijk doorwaadbaar is bij lage kusten. Hoogduitsch *furt* en *vurt*. Overijsselsch, *voarde*. enz. [Angels. *forde*. Holl. *voorde*, πόρος locus fluvii, qui pedibus transiri potest. Scandin. *Fiördr*. πορθμός fretum.]

Geen geleerde heeft zich tot dus verre aan de opsporing der oudste doorwaadbare plaatsen in rivieren en beken durven wagen; eene taak, die aan de geschiedenis der volken, aan de kennis van de rigting hunner heirtochten, van de vestiging hunner steden, kastelen, handelplaatsen en tollen in vele punten een geheel nieuw licht bijzetten moest. Voor de Germanen was bijna ieder punt eener rivier eene doorwaadbare plaats, indien de gelegenheid van den strijd zulks vorderde; want zij liepen door het water zoo verre zij konden, en wanneer de stroom hun te sterk of te diep wierd zwommen zij met wapenrusting en al over. Doch wij spreken hier van die tijden, waarin de beschaving reeds eenige behoefte naar gemak gevoelen deed, en men dus voor den overtogt die plaatsen uitkoos, alwaar zulks met het minste gevaar voor vee en menschen geschieden kon. De groote rivieren boden daartoe weinig punten, en deze nog wel bij zeer lage standen van het water, vooral des zomers, aan. In die groote

rivieren was men dus allereerst bedacht op houtvlotten van ruwe boomstammen bij elkander gesjord, waarop men van den eenen oever naar den anderen overhaalde. Deze vlotten veranderden vervolgens in schouwen, pramen en schuiten; maar dit overvaren met eene oneindige verspilling van arbeid en tijd gepaard gaande, kwam men eindelijk op het denkbeeld om eenige schepen aan elkander te binden en met eene brug te overvloeren, die de beide oevers ter aller ure aan elkander verbond zonder den doortogt voor de schepen te versperren, en die alzoo de stremming, welke de rivieren in vroegere eeuwen aan het vervoer te lande voor landbouw, handel en krijgswezen in den weg lagen, geheel deed ophouden. Het is onnoodig te zeggen, dat het woord *fórd*, 't welk in zijnen oorspreng eene doorwaadbare plaats beteekende, vervolgens op alle overtogten van rivieren, ook waar dezelve niet doorwaadbaar waren, is toegepast. Daar echter aan beken en kleine riviertjes de doorwaadbare plaatsen uit den aard 't talrijkste zijn, is hiervan overgebleven, dat men aan deze den naam *fórd* wel honderdmaal tegen éénmaal bij eene groote rivier aantreft.

De plaats eener voorde wierd door twee redenen bepaald; de eerste was de geschikte ligging van het bed, en de diepte des waters, of met andere woorden de gelegenheid, welke beek of rivier voor eenen gemakkelijken of veiligen doortogt aanbood. Dewijl de beddingen door den stroom verspoelen en ondiepten diep worden, was het gevolg, dat eene menigte *fórden*,

die groote wegen aan wederzijden van het water gelegen vereenigden, thans verdwenen zijn, en alzoo de wegen, die er op aanliepen, met één. De tweede reden, die de plaats eener *voorde* bepaalde, was de kortste weg, langs welken de landman zijn vee, graan of hooi, de koopman zijne waren, een generaal zijne krijgsbenden, aanvoeren kon. De beschaving nu heeft de onmiskenbare strekking om de maatschappij, eenmaal in kleine onafhankelijke gemeenten verbrokkeld, tot één ligchaam te vereenigen, en alzoo het vervoer van handel en landbouw, dat eerst langs eene tallooze menigte van binnen en bijwegen plaats greep, langs grootere algemeene wegen af te leiden. Waar nu het gebruik van den weg ophield, verlamde van zelve de *voorde*, die den weg vereenigde. De strategische punten van overtogt hadden dikwerf uit hunnen aard geen meerderen grond van bestendigheid. Zij hingen af van de verschillende inzigten wegens de linien van operatie, waarop men in de krijgskunst steunde; van de verdeeling der rijken, of hunne vereeniging onder denzelfden scepter; van het opkomen of ondergaan van eenmaal magtige volken: sedert dit alles en oneindig meer, wat er invloed op oefende, in de loop der eeuwen gewisseld is, zijn eene menigte *voorden* van de kaart van Europa verdwenen, die te voren als onmisbare punten tot aanval of verdediging ingehouden wierden. Ondertusschen is 't zeker, dat er een groot aantal steden en dorpen overgebleven zijn, die hunnen oorsprong aan de *voorde*, die er bij lag, dank wijten. De

namen, gelijk wij straks zien zullen, wijzen het onwedersprekbaar uit.

Nadat men in de vroegste tijden eene *voorde* te voet, te paard of met rijtuig had doorgewaad; de handel er met zijne waren, de boer met zijn vee, de krijgsman met zijne benden doorgetrokken was; begonnen er zich spoedig eenige ambachtslieden voor de eerste noodwendigheden van reizenden neder te zetten. Een smid, een timmerman voor werktuigen van landbouw, een molenaar, een boer die huisvesting aan den reiziger verleende, eene helling om schuiten te herstellen, een klein capelletje met eenen geestelijken vader, dezen waren gewoonlijk de eerste bewoners van diergelijk punt aan den oever. Dewijl zij het voordeel hadden van niet alleen de landreizigers, maar ook de schippers, die bij hun aanlagen, op te vangen, groeide deze groep dikwerf in korten tijd tot eene aanzienlijke gemeente aan; waaruit vervolgens door de meerderende gemeenschap der volken, den bloei des handels en een zamenloop van andere gelukkige omstandigheden groote steden geboren wierden. Uit vele voorbeelden zij het mij genoeg slechts twee hier aan te halen; ik bedoel de twee punten, welke de Franken aan Oder en Mein tot overtrekken op hunne heirtogten in die oorden bezigden, en waaruit de thans zoo beroemde koopsteden [Frankono-furt] *Franc-furt aan de Oder en de Mein* gesproten zijn. Heil het punt, waar zich de gemeenten in de middeneeuwen vestigden en tegen het geweld wisten te handhaven. Vele ridders dier

dagen, zich uit een edeler klei gevormd wanende en alzoo geregtigd om het overige lagere menschenras te bestelen, maakten zich van die passen meester en wierpen er kastelen bij op, waaruit zij kooplieden en schippers onbarmhartig rantsoeneerden. Dadelijk af te leggen, wat de adelijke rover eischte en zoo veel hij eischte, was het eenige middel voor den weerlozen reiziger om zonder kerkerstraf of slagen door te komen. Gelijk 't niet in de natuur der dwingelandij is om te bloeijen, zoo zijn deze *voorden* ook de allerongelukkigste geweest om eene aanzienlijke gemeente of bloeijende stad om zich heen te zamelen, en hunnen naam met luister tot de negentiende eeuw over te brengen.

Reeds heb ik aangeduid hoe gering de beginsels van al zoodanige steden moeten geweest zijn. Wat is er in de jongste eeuwen sedert het herleven der letteren beroemder dan Engellands eerste Academie-stad Oxford met hare heerlijke overblijfsels van Gothische bouwkunst en weergalooze bibliotheken! En wat was de opkomst dier stad? Dat de omliggende boeren daar ter plaatse hunne ossen door de rivier de *Charwel* dreven: want *Oxford* was oudtijds *Oxena-forde*; de Overijsselaar zoude zeggen *Ossen-voorde*, ons *Ossendrecht*. Zoo heeft men in Duitschland *Swinfurt*, thans *Schwein-furt* aan de Main, waar men de varkens doordreef [het Hollandsche *Zwijndrecht*; *drecht* voor *traject*]; *Hirz-furt*, [Her-ford] *Herverden*, aan het riviertje de Wehra in het Ravenbergsche [Westphalen], waar de herten doorgingen. De Engelschen hebben insgelijks

hun *Hart-ford* of *Hert-ford*, in het Angels. *Heort-ford*, aan de Lea, die in de Teems uitloopt, hetwelk als hoofdplaats haren naam aan het gansche graafschap *Hertfordshire* gegeven heeft. Ook de schapen, zoo uitmuntend en menigvuldig in Engelland, vinden wij terug in eene voorde, welke zij doortrokken, ik meen *Shefford* in *Bedfordshire*. Het Eng. *sheep*, schaap, wordt *shep* door den accent als in *shep-herd*, schapehoeder, en de *p* assimileert zich aan de *f*. Wij hebben in Drenthe *Co-voorde*, gewoonlijk *Coeverden*, waar men de koeijen doordreef. Voorden, die hunnen naam ontvingen van het overvoeren van hooi, zijn ook niet zeldzaam. Ik herinner mij thans *Hey-ford* [Angels. *heg-ford*] in Oxfordshire, en de *Hea-dam* in Vriesland.

Andere doortogten ontleenden hunnen naam van de vogelen, die er zich ophielden; zoo ligt aan het riviertje de Midweag in het graafschap Kent *Ayles-ford*, zaamgetrokken uit het Angelsaxische *Aegeles-ford*, [Arend-voorde] waar eertijds veel arenden vlogen (1). Wierden de paarden en de koeijen bij het doortrekken veel door wespen geplaagd, dan noemde men die plaats *wespen-voorde*, in het Angelsaxisch *Beaw-ford*, het tegenwoordige *Bew-ford* in het Graafschap

---

(1) *'t Kan echter ook zijn, dat er een arend als het wapen der Saxen opgerigt was. Volgens Witechind van Corvei rigtenden de offerende Saxen een adelaar boven de poort op*, Ad orientalem portam ponunt aquilam, aramque victoriæ construunt.

Southhamptonshire zuid-ten-oosten van Winchester. In het Angels. immers is *beaw*, in het Friesch *bauw*, een paardenvlieg. Weder andere voorden wierden genoemd naar de visschen, die er meest gevangen wierden, gelijk *Slea-ford* Angels. *Sliowa-ford*, in het Graafschap *Lincolnshire* naar de zeelten, welke men daar vischte. [Angels. *sliw*. Kil. *Slije*, tinca.] Ons *Slijdrecht*.

Groeide er een zeker soort van boomen bij de voorde, ook deze gaven wel den kenmerkenden naam; zoo kennen wij *Alres-ford* in het Graafschap Southhamptonshire, wegens de elsen, die bij den oever stonden. [Angels. *Alr*, betula alnus, alnus.] Had men er een molen bij geplaatst, men noemde de plaats, zoo als in het Graafschap Southhamptonshire *Milford*, molenvoorde. Lag er een heuvel bij, dan was het berg-voorde, gelijk in het Graafschap Oxford-shire *Burford*, zamengetrokken uit het Angels. *Beorg-ford*. Chron. Saxonicum. A° 752. In Devonshire is *Put-ford*, waarschijnlijk wegen eene bron, die er bij welde.

Verschillende voorden vindt men in Engelland, die den naam voeren van *Strat-ford*, [Angels. *stret-ford*] wegens eene straat, die er op aan of doorliep, zoo als op de grenzen van Nordhamptonshire en Buckinghamshire aan het riviertje de Ouse, ook *Stony-stratford*, of steenachtige straat-voorde genoemd. Was het bed der voorde van klei, men noemde haar *Clagford* zoo als in Devonshire; *clag* is klei in het Angels. Andere voorden waren zandig op den bodem, en men noemde ze dus *Sand-ford*,

van waar het Engelsche *San-ford* in Oxford-shire en Bedford-shire, *San-firde* in de Friesche Grietenij Wijnbritseradeel aan den oever der Grons, een oud takje van den Rijn, en het Hollandsche *Sand-foort;* doch dit in den Scandinavischen zin van *voorde*, namelijk van doorwaadbaren zeeboezem of eene kust met vlak strand, waar men verre in zee oploopen kan. Men moet weten dat het Friesche *fyrd* ook in het Angels. een zeer gebruikelijke vorm voor *ford* is.

Somtijds is het de breedte der voorde, die den naam geeft, zoo als aan *Brad-ford*, Angels. *Braden-ford*, gelegen in het Graafschap *Wilt-shire*, alwaar de Avon, bij het opnemen van het riviertje de Kennet, eene breede voorde vormt, hetzelfde als *Bret-voort* [Brede-voorde] in het Graafschap Zutphen. Andere voorden wierden geheeten naar hunne uitgestrektheid in de lengte, waarvan het Graafschap Norfolkshire een voorbeeld geeft in zijn *Long-ford*, [lange-voorde]; weder andere naar de vlakheid van haar bed, zoo als *Plat-ford* op de grenzen van Dorsetshire en Southhamptonshire; anderen weder naar de ruimte van den doortogt, bij voorbeeld *Rum-ford* in het Graafschap Essex aan eene beek, die zich in de Teems ontlast. Al weder anderen naar de diepte des waters, zoo als *Dept-ford*, in het graafschap Kent aan de Teems tegen over Londen.

De kleur van den bodem of den oever der voorde schonk haar ook wel eens de benaming; zie slechts op *Bland-ford* [geel-voorde] aan de Stour in het Graafschap *Dorsetshire*; ook wel

de schilderachtige ligging, zoo als *Fair-ford* in Gloecestershire, waar de beek Colne zich in de Isis stort. Het Eng. *fair*, fraai, is vervormd uit het Angels. *fægr*, schoon, vermakelijk: het is dus woordelijk *Fraai-voorde.* Ten zij iemand dacht, dat 't was voor *Fairy-ford*, elven of feënvoorde.

Had men aan den oever der voorde een langen staak of steng in den grond geplant, om tot een grenspaal voor twee districten te dienen, dan was het een *Stæng-ford*, zoo als in Yorkshire, en die voorde naderhand met een brug belegd zijnde, noemde men de plaats *Stængfordes-bryge*, thans *Stanfordbridge* [stengvoordesbrugge.]

Dewijl openbare wegen, waarvan de voorden een deel uitmaken, aan den eenen kant, en de beek, waardoor de voorde loopt, aan den anderen kant, natuurlijke, en zekere grenzen vormden, plaatste men aan die voorden dikwerf grenssteenen. Zulke voorden herinner ik mij twee in Engelland, de eene aan de Weland in Lincolnshire, en de andere aan de Wreach in Notinghamshire, beiden daarom *Stanford* of steenvoorde genoemd. Gelijk deze beide steden zoo heeft ook het stadje *Staines*, A. S. *stân* in Middlesex aan de Teems zijnen naam van eenen grenssteen, oudtijds aldaar geplaatst om de geregtigheid van Londen aan te wijzen.

Aan sommige voorden moest de reiziger tol betalen; van daar *Camel-ford* in Cornwallis, vervormd uit het Angels. *Gaful-ford*, [Gabel-voorde; want ons *gabel* in den zin van tolhek is

voluit het Latijnsche *gabellum*, hetwelk de middeneeuwen gevormd hebben uit *gabe*, gave, tol-gifte.] Nog heeft men in Lincoln *Stic-ford*, dus genoemd van *stik*, een stukje gelds, de helft van een farthing, dat men daar eertijds betalen moest. Van denzelfden oorsprong schijnt mij *Stafford* te zijn, de stad, naar welke het gansche graafschap *Stafford-shire* genoemd is. *Staf* beteekend in het Angels. letter, [waarvan wij nog *boek-staaf* hebben] schrift, rekening, boekhouders rekening; naar het tolkantoor, waarin aan die voorde boek gehouden wierd van den tol, noemde men het de *staaf-*, dat is, de schrijf-voorde.

Er zijn ook voorden benoemd naar een gebouw, dat er bij stond. Denk slechts om het Geldersche *Huck-verd*, het adelijk slot van dien naam aan de voorde eener beek. *Hack* gold in oud Duitsch voor een buitengoed met kasteel en omliggende landerijen, ja, voor eene stad. Gelijk *tuin* eigenlijk omheining beteekende, maar thans den hof, die in de omheining besloten ligt, zoo is ons *haag* en *heg*, Angels. *haga*, *hæg*, Duitsch *hack*, ons hek, van omheining en afsluiting overgegaan tot de beteekenis van hof, huis, en stad binnen de afsluiting besloten, volgens de gewone figuur, *contentum pro continente*. (1) Ie-

(1) *Angels.* hege, *sæpes.* haga, *agellulus*, *villa.* *Sued.* haga, *pratum septum.* *Isl.* hagi, *pratum.* *Kil.* Haghe, *domus.* *Van* haga *maakten de middeneeuwen het Latijnsche* haja, *waarvan de Franschen hun* haye. *In het capitu-*

der denkt hier ook aan ons *'s Graven-hage.* Daar de landen, voor dat zij bevolkt waren, als een gemeen goed voor ieder openlagen, zoo was omheining en afsluiting het eerste en eigenaardige zinnebeeld van elke bezitting, het zij dan dat grond, huis, kasteel of stad er het voorwerp van was. Aan den linker oever van de Hollandsche IJssel hebben wij nog *Mond-foorde* bij Melis Stoke, thans *Montfoort*, zoo veel als bescherm of verdedigingsvoorde, (1) wegens de sterkte aldaar opgerigt. Ook in Bretagne heeft men het oude *Mund-ford* [Chron. Saxonicum A° 1123] verscherpt in *Montfort*, en leidt het af van *Mons fortis!!* *Stein-furt* is burgt-voorde.

De ligging der voorde in betrekking tot eene andere voorde, bepaalde ook dikwerf den naam. In het Graafschap Essex vindt gij *Easter-ford*, ooster-voorde, en in ons land *Wester-voorde* bij de zamenvloeijing van Rijn en IJssel.

De man, die zich het allereerst met der woon bij eene voorde nederliet, had dikwerf de eer, dat het dorp of de stad, die uit dat beginsel opkwam, zijnen naam verkreeg en tot de verste nakomelingschap overdroeg Van dien oorsprong is *Otford* aan de Darent in het Graafschap

---

lare [*Caroli calvi?*] *leest men*, Mandamus, ut quicumque istis temporibus castella et firmitates et hajas sine nostro verbo fecerunt, Kalendis Augusti tales firmitates disfactas habeant.

(1) *Angels.* mund, *manus*, *protectio*, *defensio. Inde Hollandorum* mond-boor, -baer, *sive* momber [*tutelam gerens*] *tutor.*

Kent, in het Chron. Saxonicum *Ottanford*, en in de varianten *Occan-ford* geheeten; denzelfden naam voerde aan de rivier de Kinnem de Friesche plaats *Ottenfort* (1), bij Beka *Ocken-vord*, de voorde van *Okke* of *Otte*. De voorde, waar bij koning Cerdic in Southampton aan de Britten slag leverde en eene groote nederlaag toebragt, heet naar hem *Cerdices-ford*, thans *Charford* in de nabijheid van *Fordingbridge*, aan de Avon. Een dergelijk voorbeeld hebben wij in het Angels. *Bedicanford*, waaruit bij verkorting *Bedcan*, *Bedan-*, en eindelijk *Bedford*, de hoofdplaats van *Bedfordshire*, geboren is. Misschien is *Bediford* in Devonshire van gelijken oorsprong. *Beada*, *Beda*, in het Friesch verkort tot *Bea*, en *Bedica*, zijn geknotte eigennamen, waarvan het grondwoord het Angels. *beado*, Scand. *böd*, gevecht, is. De verlengde vorm van As. *beado* is *beadow* en *beaduw*, en dus *badaw* van *bada*: hiervan zijn de *Baduwi*, *Badawi*, [Batavi] eerste vechters-bazen, die hier niets achtergelaten hebben dan hunnen naam aan het rivier-eiland de *Betuwe*, alwaar zij eenmaal woonden. — Daar broederschappen, die onder den naam van gilden zich tot wederzijdsche hulp en ondersteuning verbonden hadden, zich ook wel bij voorden nederlieten, om met meer voordeel hunne bedrijven te oefenen, zoo heeft men in het Graafschap Surrey *Guild-ford*, gilde-voorde, in het *Domesdaybook* genoemd *gilda ad vadum*. En wie kent niet *Abbesford*, de woonplaats van den

(1) *Melis Stoke II. 489.*

romanschrijver Walter Scott, die aan duizenden den smaak voor naakte geschiedkundige waarheid door de inmenging zijner blinkende leugens benomen heeft? *Abbes-ford* is *Abbudes-ford*, Abtsvoorde, waar de Abt woonde.

Daar de voorden, gelijk wij vroeger zagen, zeer beroemd wierden, wanneer er de gewone weg der legerbenden doorlag, zoo kan 't ons niet bevreemden eene menigte namen, die daarop doelen, aan te treffen. Om slechts iets aan te halen, wijs ik op *Brit-ford* in het Graafschap Wiltshire bij Sarum, Angelsaxisch *Bryt-ford*, de voorde der Britten, de oude bewoners van Engelland; op *Wallingford*, in het Graafschap Barkshire, weder zooveel als voorde der Britten: want *Wealas* noemden de Anglen en Saxers alle vreemdelingen en vagabonden, die niet tot hunne Germaansche stammen behoorden, gelijk de Fries nog spreekt van *Poepen* en *Walen*, om Duitschers en Franschen, of allerlei zamenraapsel van vreemdelingen aan te duiden. Wanneer de Angelsax van de Britten in het bijzonder sprak, dan zeide hij *Bryt-wealas*, Britsche walen, gelijk wij spreken van *Luiker Walen*, en dit verkorte hij tot *Wealas* en *Wealingas*, in welke vormen geen ander onderscheid is dan tusschen *West-falen* en *West-falingers*. Ik wijs u verder op *Yttinga-ford*, Jutten-voorde, alwaar [A° 907] onder koning Edward de vrede tusschen de Denen en de Engelschen getroffen wierd. De Angelsaxen noemen de Jutten *Ytas*, waarvan *Yttingas* gevormd is, om menschen uit het geslacht der Jutten aan te duiden. *Yttinga-ford* lag in

het Graafschap Hartfordshire, zijnde die naam verbasterd in het tegenwoordige *Hitchingford* of enkeld *Hitching*, aldaar nog bekend. Ook de Kinnemaersche Friezen hebben eene voorde naar zich benoemd, en wel in Glocestershire, die thans *Kempsford* geheeten in het Chron. Saxonicum [A° 800] den naam draagt van *Kynemæres-ford.*

Wanneer de grootere heirbaan door eene voorde liep, gaf men haar ook wel den algemeenen naam van Leger-voorde. *Hereford* de hoofdplaats van het Graafschap *Herefordshire*, is woordelijk heir-voorde, de voorde waar het heir of leger doortrekt. Het zij hier eens vooral opgemerkt, dat in alle namen van steden, die door den naam eener voorde aangeduid worden, eigenlijk eene ellypsis van het woord stad of iets diergelijks plaats vindt. Zoo wierd *Hereford* in het Chron. Saxonicum [A° 1055.] *Hereford-port*, Hereford-poort, of Heirvoordestad genaamd. In Devonshire ligt *Egges-ford*, en *Ecge* is de punt van den degen, daarom ook wel 't oorlogszwaard, en de oorlog zelf; dus strijd-voorde misschien.

Eindelijk zijn er eene menigte voorden benoemd naar de rivieren, waar zij door heen lopen. Om maar iets te noemen, vestig ik uwe aandacht op *Temese-ford*, thans *Tems-ford* in *Bedfordshire;* op *Brent-ford* in het Graafschap Middlesex, aan het riviertje de Brent, dat zich in de Teems ontlast; op *Chelms-ford* in het Graafschap Essex aan de Chelmes, die zich in de baai van Colchester stort; op *Crayford* in het Graafschap Kent, voormaals geheeten *Creccan-ford* en *Crecgan-ford*, aan de *Cray*, eertijds de

Crecca; op *Thet-ford* nabij de grenzen der Graafschappen Norfolk en Suffolk aan de rivier de *Thet*, bij de Angelsaxen *Théot* en *Théot-ford*; op *Dart-ford* in het Graafschap Kent aan de Darent; op *Hlida-ford*, thans *Lid-ford* in Devonshire aan de Lida, die van de Tamara opgevangen wordt.

Voeg hier nog bij eene menigte namen van steden, die in plaats van *voorde* het Latijnsche *trajectum*, overvaart, gebruiken; zoo als, bij voorbeeld, *Maas-tricht*, overvaart over de Maas, en *Dortrecht*, vervormd uit *Thurdrecht*, voluit *Thured-traject*, de overtogt over de *Thured* of *Thuret*, zoo het schijnt een voormalig riviertje door geweldige inbraken op die oorden verzwolgen, blijkens het nog bestaande *Thurt-mond*, *Dort-mond*, [mond van de Dort?] Ook bij Deventer is een beek de *Dort* genaamd; getuige *het huis te Dort* aan deze beek, die in de IJssel uitvloeit, gelegen. Wij hebben hier dus dezelfde verkorting als uit *Darent-ford* tot *Dart-ford*, straks vermeld. Dit woord *Thuret* of *Duret* of *Doret*, of *Dore* vinden wij weder in *Batavo-durum*, *Dore-stadum*, [Duur-stede]. *Dwfr*, *Dour* en *Dûr* beteekenen in het Celtisch water, rivier, waarvan de *Durius* of *Douro*, eene rivier in Spanje; maar hoe zulk een woord op dezen klassieken bodem van Germanje komt, is mij onbegrijpelijk.

Onder al de bovengenoemde voorden zijn er verscheidene, wier oorspronkelijke namen mij in de middeneeuwsche charters niet zijn voorgekomen, en welke ik dus heb moeten afleiden zoodanig vervormd als die namen na verloop van

zoo vele eeuwen tot ons gekomen zijn, waarvan aanstonds een voorbeeld in den naam *Alst* of *Olst*. Ieder taalkenner weet, hoe bedriegelijk zulke pogingen zijn, en ik wil geen gewigt hoegenaamd aan zoodanige afleidingen gehecht hebben. Waar ik alleen aanspraak op make, schoon er dan ook enkelde afleidingen als ongegrond uitvallen, is het algemeen bewijs, dat men de voorde benoemde naar die voorwerpen en omstandigheden, welke ik opsomde.

Bovendien zijn er namen van *voorden*, die drie en vier afleidingen toelaten, en uit dien hoofde een zeer twijfelachtig karakter aannemen. Tot voorbeeld neem ik *Alford* in Lincolnshire. Dit *Al* kan verkort zijn uit het Angels. *alf*, *ælf*, elf, witte vrouw, of *alah*, tempel, paleis; waarbij het ongeluk toeslaat, dat er niets gewoner is dan de verwisseling tusschen *f* en *h* [*ch*], zoodat, indien wij den ouden naam *alf* gespeld vinden, niemand ons waarborgt, dat het niet eenmaal *alh* geweest zij. Dus schoon men in den Freckenhorster codex van het begin der XI[de] eeuw leest *Alf-stide*, neig ik toch om te denken, dat het *alh-stide* geweest zij, en dus niet *Elven-plaats*, maar *paleis*, *tempel-* of *kerke-plaats* beteekent. Het Angels. kent *Alh-sted* voor paleis of koninglijke *residentie*. A° 834 had men in Hessenland *Alah-stat*. Zie de namen *Alah-dorp* en *Alah-stat* op A° 856 onder anderen ook bij Schannat trad. Fuld. n° 404 en 476. Uit *Alh-stide* meen ik dus dat *Alf-stide* geboren is, hetwelk vervolgens wierd tot *Al-stede*, de naam van verschillende plaatsen in Munsterland. *Al-*

stede, *Al-sted*, kromp vervolgens in tot *Alst* en *Olst*, welken naam niet alleen in Munsterland, maar ook in Overijssel en Noordbraband sommige dorpen dragen. Zoo smelt een woord van vier syllaben tot ééne syllabe, en dit grijpt vooral plaats met de namen van dorpen en steden, die ieder oogenblik gebezigd, even als munten, die dagelijksch door de handen gaan, schielijker dan anderen afslijten. *Holon-seton*, het erf der heesters [Angel. *hole*, ruscus. *Cneowholen*, victoriola: met *knieën*, dat is, met leden of *nodi*. Fr. *sate*, villa, boerenerf.] *Veltseton*, heide-erf. [Overijs. *veld*, ericetum] zijn namen van dorpen, welke wij ook in den Freckenhorster codex aantreffen, en die nu *Holsten*, *Holsen* [Holten] in den omtrek van Warendorf, en *Velsen*, in het kerkspil van *Einen*, heten. *Holten* treffen wij ook weder in Overijssel, en *Velsen* in Holland bij Haarlem aan, hetzij dan dat het in den oorsprong vrij algemeene namen voor boerenerven waren, wanneer hunne gelegenheid daarop paste, hetzij, hetwelk mij waarschijnlijker voorkomt, de verhuizende Saxen volgens hunne gewoonte den naam der plaats, welke zij verlaten hadden, overbragten op de plaats, alwaar zij zich nederlieten.

Om te rug te keeren tot *alh*; met *Alh-sted* [*sted* in den Frieschen zin van urbs, stad] staat gelijk *Al-ton* [voor *Alh-tun*, templi vicus, oppidum, pagus, urbs.] in Southhamptonshire en in Wiltshire, doch of de *Altena's* van ons land en Nederduitschland hiertoe behooren, zij anderen bevolen te beslissen. Voegt men hier nu

nog bij de Angels. eigennamen *Alred* [*Alh-red*, templi servator] tempel-behoeder; *Alric* [*Alh-ric*, palatii gubernator] paleis-regeerder, en den Duitschen naam *Alah-gund*, templi bellator tempelstrijder, later de vrouwen-naam *Ale-gonda*, verkort tot *Ale* en *Aaltje*, en den Frieschen eigen-mansnaam *Ale*, dan is er zeer veel waarschijnlijkheid, (1) dat *Al-ford* voor *Alh-ford*, tempel- of kerk-voorde is, schoon ik niemand tot zwijgen zoude kunnen brengen, die beweerde, dat het *Alf ford*, of de voorde der witte vrouwen, geweest ware. En zulks te meer, daar in Friesland eene menigte van vonders, veren en overhalen met spoken en geesten bezet waren, die den reiziger bij nacht den overtogt beletteden en hunnen naam aan de plaats gaven. Digt bij mijne geboorteplaats gaat men nog met een draaivonder over eene opvaart, die *it spokers set* genoemd wordt.

De oudste en beroemdste voorde in Nederland is gewis, die over de Rijn liggende den oorsprong en den naam aan *Utrecht* gegeven heeft. De Latijnsche charters noemen deze stad bestendig *Ultrajectum*, de overvaart van Ul, op goed Nederduitsch zoude men zeggen *Ul-voorde*. Hier komt dus de vraag te beantwoorden, wat beteekent *Ul?* De oirkonden der geschiedenis leeren ons dat deze voorde, vroeger nog dan de prediking des Christendoms door Willebrord, in de

---

(1) *Zonder uit den Angels. eigennaam* Alhred, *waar* al *totus is, totus quantus alacer; dus de vaardigheid en de snelheid zelf.*

magt der Friezen was, en het is meer dan waarschijnlijk, dat dit volk, nog verkeerende in de geloofsbegrippen der Heidensche godsdienst, den naam gegeven heeft. Het is nog zekerder, dat de Friezen in ieder opzigt den overgang van de Germaansche volken tot de Scandinaviers vormen. In het onderzoek der taal springt ons dit bij elken stap voor de oogen, en ook in het punt van godsdienst toonden de Friezen eene overeenkomst met de Scandinaviers, welke men te vergeefsch bij de andere Germanen zoeken zal. Nu was er bij de Scandinaviers, en dus ook bij de Friezen, eene hoofdgodheid, die rang onder de twaalf Asen had, en als zoodanig onder deze volken niet alleen geeerbiedigd, maar ook bijzonder geliefd was. Oorspronkelijk de God der sneeuw, en uit dien hoofde schitterend wit van aanzien, wierd hij vervolgens de God van den winter, wiens eerste maand [December] aan hem geheiligd was. Hij had zijne woning aan den hemel dan ook in *Ydalir* ter plaatse, waar de zon den boogschutter in den Zodiaksgordel begint [21 November] te naderen. Hij zelf wierd als een uitmuntend boogschutter begroet, misschien omdat hij hagelsteenen tot zijne pijlen en den stormwind tot zijnen boog gebruikte. Maar hoe dit zij, daar zijne maand in het Noorden de geschikste voor de jagt is, eerbiedigden de jagers hem als hunnen schutsgod, en in welke betrekking ook vereerd, altoos vertegenwoordigde men zich hem als eenen held, die door zijne krijgshaftige houding en blinkende wapenrusting het hart van elken oorlogsman

deed opgaan. Maar hij was onder dit alles eene weldadige Godheid. Hij beteugelde de reuzen en winterduivels, die in oproer tegen het gebied der Asen het menschdom de hoop en troost der wereld, de zon, poogden te ontrukken, en alle levenden in eenen eeuwigen nacht van ondragelijke koude te doen vergaan; hij matigde en verzachte de felheid der snijdende winterluchten. Eene metelooze weldaad had hij aan het gansche Noorden bewezen met het uitvinden der houten glijdborden, waarop nog heden sommige Noordsche volken over de hardbekorste sneeuwvelden snellen, eenmaal geleerd door den uitvinder, die daarop de winden voorbijstreefde. Niet te vreden hen de vlugt der vogelen over de sneeuw geleerd te hebben, leerde hij hen dezelfde kunst op het ijs. Hij sneed de ribben van paarden en runderen in dien vorm, dat men er glijdende op voortschrijden konde, waaruit naderhand de ijzeren schaatsen gestoken in houten, op welke de voet rust, geboren zijn. Nog heden gebruikt men die beenen schaatsen op IJsland, en een Friesche hardrijder, die zijne partij niet telt, wil op *koueribben* tegen hem op ijzeren schaatsen rijden. Het schaatsrijden is bij de Friezen door alle eeuwen heen de meestgeliefde uitspanning geweest, en wat er in hun volkskarakter ook uitgewischt zij, de drift, ik zoude bijkans zeggen, de woede voor deze vliegende beweging is tot op dezen dag onverminderd overgebleven. Niemand kan zich daar een flaauw denkbeeld van vormen, dan de weinige vreemdelingen, die Friesland bij fraai ijs gezien heb-

ben. Doch hun roem is in dit opzigt genoeg gevestigd, en zij zijn overal erkend voor de taaiste en snelste schaatsrijders van geheel Europa. Ik verbeeld mij, dat voor de aanneming des Christendoms geene godheid met dweepachtiger vereering is gediend geworden dan hij, die den winter beheerschte; die niet alleen de schaatsen voor hun uitgevonden had, maar ook de magt bezat, om er fraai ijs bij te schenken. En die Godheid droeg den naam van *Ullr*. Wat ongerijmdheid zoude er dan in steken te onderstellen, dat de Friezen hunne hoofd-voorde over de Rijn, een punt van zoo groot gewigt voor hun nationaal bestaan, aan den naam en de vereering van den geliefdsten hunner Goden gewijd, en *Ul-feorde*, in het Latijn *Ul-trajectum*, genoemd hadden? En dit te meer daar zij de hoofdplaats van het quartier Marne in Hunsingo naar denzelfden God *Ulre-hem*, thans *Ulrum*, betiteld hebben. In Denemarken, Zweden en Noorwegen is zeker niets algemeener, dan steden en dorpen, wier namen aan de gedachtenis en vereering van *Ullr* gewijd waren, zoo als bij voorbeeld *Ullerup*, *Ullerslöv*, *Ullersager*, *Ullerwang* en meer anderen uitwijzen.

Het Noordsch werpt voor de klinkers de lipblazing der overige Germanen [digamma Aeolicum] dikwerf weg, gelijk *ulf*, voor *uulf*, wolf, en dus ook *ull* voor *wull*, wolle. Hoe komt nu die Godheid aan den naam van *Ullur*, *Ullr*, wolle-vorst, of wolleman? Herinnert u slechts, mijne lezers, dat alle natien de sneeuw bij de wol vergeleken, en dat reeds de gewijde dichter

[Ps. 147. 16.] van Jehovah zong, *Hij geeft sneeuw als wolle;* herinnert u, dat onze voorvaderen, toen zij de sneeuwkristallen *sneeuw-flokken* noemden, *flokken wol* voor hunne verbeelding hadden, en gij zult 't, vertrouw ik, zeer eigenaardig vinden, dat men de Godheid des winters *wollevorst* noemde. Want het zij gij wol als de gelijkenis der sneeuw neemt, die het aardrijk met een wollen deken als toedekt en tegen de vorst beschermt; het zij gij het doet in den eigenlijken zin van wol, als de zachte en koesterende bedekking onzer ledematen tegen de koude; in beide opzigten is wol het eigenaardig symbool eener Godheid, die de arme bibberende stervelingen in deze gure en strenge oorden tegen den winter beveiligt.

Maar, zal men mij tegenwerpen, hoe konden de Friezen in *ul* de *w* weglaten, daar zij dezelve in *wulle*, wol, en in andere woorden, die op dezelfde wijze openden, behielden? Vooreerst zoude 't geheel niet zonder voorbeeld zijn, dat men van eenen naauw bevrienden volkstam met de godheid tevens den naam in het dialekt van dien volkstam overnam. Hoe vele Phenicische namen vinden wij in de Grieksche Mythologie, die met het Grieksch in het minste niet verbroederd waren, en nogtans met de godheden zelve uit het Oosten overkwamen en burgerregt verkregen! Doch sommige dialekten van Friesland hadden werkelijk *ulle*, terwijl anderen *wulle* zeiden. Zoo leest gij in het Emsiger Landrecht § 91. *Huasa otherem sine clathar sine vlle offsangh anda thet clath naut truch barnt*, « Alwie den andere zijne kleederen

zijne wel afzengde, en het kleed niet doorbrandt." Om nu het spel te doen spreken heeft men oudtijds met de *u* voor *Utrecht* omgesprongen even als de Friezen voor *ulle* en *wulle;* want terwijl men meest altijd *Ultrajectum* gespeld vindt heeft Sigebert van Gemblours, die tegen het einde der XI ceuw leefde, op het jaar 697 *Vul-trajectum* geschreven. Zoo werd het hoofd der Germaansche godheden, dat hier *Wodan* heette, elders *Odan*, *Odin* genoemd. Mijn te vroeg overleden vriend Rask hield *Ulr* voor één der namen van dien Odin. Schoon hem hier in niet bijvallende, moet ik evenwel bekennen, dat de Friezen volgens oude overleveringen Wodan onder den naam van *Weda* aanbaden, en dat zelfs ooggetuigen verzekerden het beeld van Weda in de Marinkerk te Utrecht, alwaar 't als een overblijfsel uit de Heidensche oudheid bewaard wierd, gezien te hebben: De godheid was gedekt met een gekuifd helmet, gekleed in eenen krijgsmantel, en droeg wieken op den rug (1).

Vreemd mag 't echter schijnen, dat men in geene giftbrieven van de eerste eeuwen na de prediking des Euangeliums door Willebrord en anderen *Ultrajectum* ooit gespeld vindt, maar altijd Trajectum, vetus Trajectum, Trajectum castrum, of iets diergelijks. De reden is bij der hand. De eerste predikers hadden na het verwijderen der afgodsbeelden niets zorgvuldiger te ver-

---

(1) *Lex. Mythologicum. Havniæ 1828. p. 603. 764.*

rigten dan al de namen, die den nieuw bekeerden hunne oude Godheden herinnerden, in vergetelheid te brengen, en zoo veel doenbaar was Christen heiligen in de plaats te schuiven. Eene menigte voorbeelden bewijzen 't onwederspreekbaar. Van dit beginsel dan uitgaande banden de geestelijken *Uller* waarschijnlijk uit hunne brieven, en lieten *Trajectum* alleen blijven, hoe ongerijmd het ook ware om den naam eener bijzondere voorde juist van dat deel, hetwelk haar als zoodanig kenmerkte, te berooven. Ondertusschen heeft de volle naam in den mond des volks, gelijk 't gaat, voortgeleefd, tot dat de beteekenis geheel vergeten zijnde de geestelijkheid geene zwarigheid maakte om *Ultrajectum* eindelijk onder hare diplomatische namen op te nemen.

Men heeft lang in het gevoelen gestaan dat *Utrecht* voor *Old-trecht*, als eene vertaling van *vetus trajectum*, gezegd zoude zijn. Dit is onmogelijk. *Old* verandert nooit in *ut*, maar altoos in *oud*, gelijk dan ook alle namen van plaatsen, die voorheen met *old* aanhieven, daarvoor thans *oud* zeggen. Maar een *Outrecht* is nergens aanwezig; noch in eenig charter, noch in eenigen tongval. Wanneer de *l* in eene vokaal verandert wordt deze vokaal bepaald door de voorgaande vokaal, die eene buurvrouw neemt haar 't meest in aard nabij komende. Zoo verkiest de *O* bij zich de *u*, en de *U* verkiest bij zich de *i*. Wanneer in *old*, *kold*, *wold*, *holt*, *stolt*, *bolt*, de *l* zich laat smelten tot vokaal neemt de *o* de *u* bij zich in *oud*, *koud*, *woud*, *hout*, *stout*, *bout*. Maar als de *l* zich oplost in *Ultrecht* dan zegt de

u, „Ik wil de *i* bij mij hebben," en wij krijgen *Uitrecht*, *Uitert*, gelijk de Hollandsche volkstaal zeer juist en te regt uitspreekt. Zoo veranderen de Portugezen het Latijnsche *vultur*, gier, in *buytre*; *multus*, veel, in *muito*, en de oude Portugezen *cultellus*, mesje, in *cuitello*. De Franschen maken het korter en werpen de gansche *l* weg; te voren zeiden en schreven ze nog [met eene *ou*, die de waarde van *u* had] *oultre* voor *ultra*, *coultre* voor *culter*, *coulteau* voor *cultellus*: maar thans is 't kort weg *outre*, *coutre*, *couteau*. Onze schrijftaal, en degenen die haar spreken, hebben het niet beter gemaakt met *Utrecht*.

Maar wie zoude al de steden en dorpen opnoemen, die hier, in Engeland en elders aan den oever eener voorde hun begin namen en ook hunnen naam ontleenden? De weinige voorbeelden, welke ik nu heb aangehaald, bewijzen genoeg, dat geen volk dit woord menigvuldiger op het benoemen van plaatsen heeft toegepast dan het Angelsaxische. Dewijl nu het Saxische gedeelte dezes volks, gelijk ik aanmerkte, hetzelfde is als hetgeen Overijssel en Gelderland, blijkens de onwraakbare bewijzen van taal en geschiedenis, bevolkt heeft, zoo moeten wij natuurlijk verwachten, dat hetzelfde in deze oorden heeft plaats gehad. En inderdaad, om slechts eene naburige beek te nemen, zullen wij vinden dat op korte afstanden de naam *voorde* viermaal voorkomt. Ik bedoel namelijk *het huis ter Vorde*, het kasteel aan de voorde; het dorp *Vorden*; het boerenerf *Voorde*; en het adellijk slot *Hack-ford*; allen aan dezelfde beek gelegen.

Het woord *voorde* zelf, dat nog bij de Engelschen in hun *ford*, en bij de Duitschers in *furt* voortleeft, is hier zoo goed als uitgestorven, schoon men het voor weinige jaren nog hoorde. Maar het is in zamenstelling met andere woorden nog veel overgebleven, zoo als in het *Avervoorde*, het *Kruus-voorde*, namen van adellijke huizen, die aan doortogten van nog aanwezige, verlegde, of opgedroogde beken gesticht zijn. Onder zulke namen wordt *huis*, dat onzijdig is, verstaan, en van hier *het;* voluit dus het *Kruusvoorde-huus*, enz. In *Duustervoorde* heeft alzoo eene zamentrekking plaats van *'t huus ter voorde*, het kasteel aan de voorde.

De Friezen hebben dit woord sints lange tijden verloren, schoon volle broeders der Anglen zijnde. De reden is duidelijk. Zoo lang de Rijn in eene menigte kleine vertakkingen dwars door hun land in den oceaan uitvloeide, hadden zij overal eene *firde*, waar die takken eene doorwaadbare plaats aanboden. Maar van het oogenblik, dat het meer Flevo zich met den Oceaan, die [A° 1200] door de duinen stormde, vereenigde, wierd hun land van Rijn en IJssel beide afgesneden; geen beek of rivier was er meer in hun midden; poelen en sloten met stilstaand water waren in de plaats getreden. Van dat oogenblik hield het woord op beteekenis bij hun te hebben, en de twee Friesche namen *Ottenvoorde* en *Sanfirde*, vroeger genoemd, dagteekenen dus voor dat Kinnem en Rijn nog uit Friesland verdwenen waren. In al de Friesche wetten komt *forda* slechts tweemaal voor, en wel

in het Emsiger landregt. § 77. *huasa farth wr others lond, ieff huasa others forda vpdelt*, „Zoo wie rijdt over andermans land, of wie andermans voorde opgraaft." § 92. *Huasa others post, iefta forda vphant fon siner fenne*, „Zoo wie andermans brugge-bord of voorde opneemt van zijn weiland." In beide plaatsen is *forda* de overtogt over eene sloot of vaart, thans een *set* genaamd, dien men met zware losse borden van hout [in het Friesch *barten*] belegt, om er met hooi en vee over te kunnen gaan. De einden dier borden rusten op houten hoofden, die vooruitspringen. Men neemt de voorde op, als men die borden wegneemt, en men graaft de voorde op als men den toegang of rijdweg tot het hoofd opgraaft. Volgens Harkenroth (1) schijnt *voorde* in Oostvriesland ook de kaai beteekend te hebben, die van de wadden naar 't drooge land voerde, of den beschoten weg, langs welken men door moerassige gronden reizen konde, en dit laatste past hij op het *Augustus is tramen vastas inter paludes* van Tacitus. Dit kan zijn; maar de toepassing, welke hij van deze beteekenis maakt op *Langfoort*, *Ligtenfoort*, [Graafschap Zutphen] *Walfoort*, [adelijk huis bij Breevoort] *Butfoorde* [Harlingerland, Oost-Friesland] en op de Duitsche steden *Ochsenfurt*, *Hasenfurt*, *Steinfurt*, *Statfurt*, *Klagenfurt*, *Dietfurt*, of het *Tulifurdum* en *Lupfurdum* van Ptolomæus, is zeer ten onregte. Harkenroth scheen de oorspronkelijke beteekenis van *voorde*, vadum, niet te kennen,

(1) *Oost-Friesche oorspronkelijkheden. p. 267.*

De Anglen daarentegen in Engelland vallende vonden een eiland, dat overal met rivieren en beken doorsneden zijnde tevens aan honderd oorden eigenlijke *voorden* aanbood, en dus in alle die gevallen, waarvan wij eenige voorbeelden gezien hebben, de toepassing van dien naam vorderde. Dit is tevens de reden, dat het woord *ford* ook buiten zamenstelling onder de Engelschen nog in levend gebruik is.

Vraagt men nu eindelijk, welke is de beteekenis van *Avoort*, de naam van een grenspunt tusschen de marken *Notter* en *Noetzele*, zoo dient men te letten op de volgende vijf punten.

1° Dat er onder het Saxische ras, waartoe de bevolking van Gelderland en Overijssel behoort, geen algemeener woord bestond dan dat van *voorde*, hetwelk verkort zijnde tot *voord* de *d* als sluitconsonant verscherpt tot *t* [*Ames-foorde* tot *Ames-foort*.]

2° Dat dit woord korte jaren geleden hier nog in levend gebruik was, en nu nog in de namen van vele plaatsen, aan tegenwoordige of vroegere *voorden* gelegen, voortleeft.

3° Dat vele voorbeelden in Engelland leeren, dat men de voorden benoemde ook naar de rivier, door welke zij heen gingen, en dat de naam van *Amesfoort*, als zijnde eene voorde aan de *Ame*, thans het riviertje de *Eem*, zulks in deze oorden bevestigt.

4° Dat het riviertje *de Regge* op sommige plaatsen nog heden *de A* genoemd wordt; hebbende *Regge* de algemeene beteekenis van be-

sproeijen en bevochtigen, gelijk men hoort in ons *reg-en* en in het Latijnsche *rig-are*, en *A* die van water, gelijk men hoort in het Latijnsche *aqua*, Got. *ahwa*, het oud Hoogd. *aha*, Scandin. *á*, verkort tot *A*, de naam van drie rivieren in Zwitserland, van vijf rivieren in Westphalen, en van elf rivieren of beken in de Nederlanden; om te zwijgen van *het IJ* bij Amsterdam, *de Je* een meer in Friesland, enz.

8° Dat vele *voorden*, die eenmaal bestonden, thans niet meer aanwezig zijn, of niet meer gebruikt worden, uit hoofde men goedvond den weg, die er door liep, naar elders te verleggen, of om andere redenen.

Op deze punten gelet zijnde schijnt men met alle de waarschijnlijkheid, waarvoor taalkundige bewijzen vatbaar zijn, te kunnen vaststellen, dat *A-voort* eene doorwaadbare plaats in het riviertje de Regge beteekent, waar men voormaals door heen wandelde of reed, en waarop in dat geval dus vroeger ook een weg moet aangeloopen hebben. Of er van zulken weg nog sporen overig zijn, is mij onbekend.

Niets schijnt gegronder dan deze afleiding. Ondertusschen hebben wij hier met één dier ongelukkige woorden te doen, die gevormd schijnen, om zoo vele plaaggeesten voor den armen taalvorscher te zijn, omdat zij twee afleidingen toelaten. Wij hebben *A-voort* zoodanig ingedeeld, dat het zamengesteld is uit *A*, het riviertje de Regge, en *voort*, doorwaadbare plaats in dat riviertje. Doch ik weet niet wat mij beletten zoude om het indeelingsteeken te verplaatsen

achter de *v*, zoodanig dat wij *Av*-*oort* in plaats van *A*-*voórt* lezen; en met de twee woorden *Av* en *oort* te doen krijgen.

Ord is oorspronkelijk de punt van een dolk, degen, enz. de scherpte des zwaards. Zoo namen het de Angelsaxen en ook de Hollanders. Om uit vele plaatsen slechts eene te kiezen: in den Roman der kinderen van Limborg. H. S. 114.

Die conincginne dĭene onsoete
Ontfinc met des spers orde
Soo dat hi die doet becorde.

« De koningin, die hem onzacht ontfing met de punt der speer, zoodat hij den dood smaakte." Van punt gaat het woord over om alles te beteekenen, wat puntig of hoekig is, en elken hoek zelven: een hoek, zeg ik, en dus de ruimte, die van de beenen des hoeks omschreven wordt. Gelijk wij nu spreken van eenen *hoek* lands in de beteekenis van eene zekere grootheid lands, van eenen *hoek* der provincie in de beteekenis van zekere streek der provincie, zoo spreken wij ook van *ôrd* of *oord* in de beteekenis van zekeren omtrek of landstreek. Luther gebruikte [in præf. psalterii] *oerter* nog voor hoeken: *die vier oerter der welt*, zeide hij, voor de vier hoeken der wereld; maar als wij zeggen, dat er aan *alle oorden der wereld* braven zijn, dan nemen wij het in den meer overdragtelijken zin van alle plekken, alle plaatsen der aarde. Trouwens ook in het oud Hoogduitsch gold deze beteekenis: Hornii Frid. Bell, p. 651. *Geschee ouch dasz wir unser land in dry orte schicken woldin*, hetwelk p. 658 gewisseld wordt met *dry teil.* Het

Oud-Duitsch had hier zelfs een werkwoord *oertern* van gevormd in den zin van de landen in stukken te verdeelen; en het oud Nederlandsch *ordon*, in een hoek, deel of oord zijn, d. i. wonen (1).

In den zin van hoek hebben de Duitschers nog *orthaus*, hoekhuis; *ortstein*, hoeksteen, en oudtijds *ab-ort* voor afgelegenen hoek. Zoo lezen wij in de statuten van Henrik Julius, Hertog van Brunswijk voor Heinrichstad [A° 1602.] § 21 *an sichern abörtern braukäuser bauen*, in zekere afgelegene buurten brouwerijen bouwen. Aangezien *winkel* ook hoek beteekent, gelijk wij hooren in *winkel-haak*, hoek-haak, zoo wordt *ab-winckel*, uithoek, met *ab-ort* gewisseld. Statuta Cell. art. 15. n. 1. *Es soll niemand aass, menschen-koht, kohl-stengel, oder andere stinckende dinge und unsauberkeiten auf die gassen oder in abwinckel werfen.* « Niemand mag vuiligheid op uithoeken werpen, die van den weg liggen." Het Hoogduitsche *ab* is het Nederduitsche *af*, en het Hoogd. *ort* het Nederd. *oord*, en *ab-ort* moet dus bij ons *af-oord* worden, Werkelijk vinden wij dit woord in de Woordenboeken van het Platduitsch [Saxisch], waartoe ook het Overijsselsch behoort. Zie bij voorbeeld het *Versuch eines Bremisch-Nieder-Sächsischen Wörterbuchs* [Bremen 1767] « *Af-oord*, ein abgelegener ort, secessus." En het *Holsteinische Idiotikon von J. F. Schütze* [Hamburg 1800] *Af-*

---

(1) *Gl, Lipsii.* Ordon. *habitabat.* [*ordoda ?*]

ort, abgelegner ort. *He waant up 'n een afort*, wer entfernt von menschen abgelegen wohnt. Zuweilen auch für abtrit, cabinet d'aisance, *an einem afort gaan.*" Gelijk *af* in *afoort*, gebruiken wij *af* in *afweg* voor een weg, die van den algemeenen weg afleidt, en *afoort* zoude in het gegeven geval niets anders kunnen beteekenen dan den afgelegenen hoek of het uiterste grenspunt. Zoo gebruiken de Duitschers in de bergbouwkunst *ort* voor het punt, hetwelk op den bodem van eene groeve door het vallen van een loodlijn bij meters [Markscheidern] bepaald wordt (1). Het veranderen van de *f* in de *v*, en de oude verlenging der *a* in *af* [Friesch, *oaf* en *oa*] waardoor het bij eene opvolgende vokaal onmogelijk is te onderscheiden, of de *f* de eerste syllabe sluit, of de tweede opent, is zulk een gewoon verschijnsel, dat ik er niet bij stilsta.

Tusschen beiden zij 't mij geoorloofd te zeggen, dat wij hier het voorbeeld van een woord hebben, waarvan het Latijn alleen de afgeleide beteekenis bezit, en het Germaansch de afgeleide en de oorspronkelijke tevens. Vooreerst heeft het Germaansch de denkbeelden van uiterst punt en scherpte van eenig wapen in de beteekenis van rand, of zoom genomen. Glossæ Mon. [dat. plur.] « *ortun* marginibus." Angels. *ora*, kust. Zoo ook in het Latijn *ora*, kust, en in het Grieksch ὅρος, grens van een akker of gewest. Gelijk *ford* stond tot πόρος zoo *ord* tot ὅρος. Ten tweede

(1) *Zie Adelung op* ort.

heeft het Germaansch *ord* in de beteekenis van begin en einde; want naar dat men een spits voorwerp beschouwt, is de punt er altijd het begin of einde van. Glossæ Pez. [dat. plur.] « *ortun*, initiis." Angels. *ord and ende*, begin en einde. Plat-Duitsch *van oord to ende*, van het begin tot het einde. *Van enem oord to 'm andern*, van het eene einde tot het andere. Bij Horneck *Von ort hinz ort*, van einde tot einde, d. i. van het eene einde tot het andere. Ook deze beteekenis is den Latijnen bekend in hun *ord-iri*, beginnen. Maar de beteekenis van punt [mucro, acies], waaruit al de overigen gesproten zijn, was den Romeinen even onbekend als den Grieken. Het is grappig te zien, hoe Vossius en de overige etymologisten (1) zich martelen om van zulke woorden het thema uit te vinden in het Grieksch of Latijn, die het niet geven kunnen. En dit was immers een paal boven water, dat het Germaansch wel van het Latijn, maar het Latijn nooit van het Germaansch mogt afgeleid worden.

De oprigting der marken behoort gewis tot de eerste vestiging der Saxische stammen in deze oorden; de regten, gebruiken, grenzen dier marken uit de hooge oudheid op te delven, en hen allen, het zij hier, het zij elders door het gan-

(1) *De Engelschman Valpy heeft in 1828 te Londen een Etymologisch woordenboek van 't Latijn uitgegeven, waarin hij bij* ordior *wel het Angels.* ord *in de beteekenis van begin, maar niet van punt aanvoert.*

sche noorden van Duitschland verspreid, met elkander in verband en tot een geheel te brengen, zoude de geschiedenis van het Saxische volk en deszelfs vroegste gebruiken en denkbeelden in een nieuw licht plaatsen. Ik zal er hier eene proeve van geven, ten einde anderen, meer voor die taak berekend dan ik, ware het mogelijk aan te sporen. Laten wij ons voorbeeld ontleenen van de marken, die aanleiding tot het tegenwoordig onderzoek gegeven hebben. De marken Notter en Noetzele hadden voorheen aan zekeren kant tot grenspalen boomen; op den Eversberg stond ook een pereboom, waarop men van zeker punt aanzag, en de lijn, die het oogpunt van den aanschouwer en den pereboom vereenigde, was de grenslijn. In alle markeboeken komt de uitdrukking voor van *de lake gaan*. Van waar dat gebruik, en die uitdrukking? Ik weet wel, dat zij, die du Cange bezitten en getrouw doorsnuffelen, eenig antwoord op deze vragen vinden zullen: maar de meerderheid, die de folianten van du Cange te zwaar in de handen zijn, hoop ik eene kleine dienst te doen met hun de oplossing in dit Almanaksformaat te geven.

De denkbeelden onzer vroegste voorvaders nopens de Godsvereering zijn bekend; de korte maar veelbeteekenende woorden van den Romeinschen geschiedschrijver geven er ons deze beschrijving van (1). De Germanen, zegt Tacitus,

---

(1) *Nec cohibere parietibus Deos, neque in ullam humani oris speciem assimilare, ex magni-*

hadden zulk een hoog denkbeeld van de grootheid der hemelbewoners, dat zij het voor krankzinnig hielden om de Goden in muren op te sluiten. Wijzer dan de Grieken geloofden en betrachteden zij dus het verheven beginsel door den grooten Apostel aangedrongen, dat de Godheid niet woont in tempelen met handen gemaakt. Volgens het geloof dierzelfde voorvaders, welke wij gewoonlijk barbaren gelieven te noemen, konde de godheid ook niet door de gedaante van eenig menschenkind afgebeeld worden, en men zag bij hun even weinig tempelen, waarin, als beelden, waaraan de eer der aanbidding toegebragt wierd. Maar hadden de Germanen dan in het geheel geene tempelen noch altaren? Ja, zij hadden die, mijne lezers, maar zoodanige, welke de Godheid zich zelve gebouwd had. De ontzaggelijke wouden, die eertijds Germanjes bodem bedekten, waren hunne tempelen, en de grootste

---

tudine cœlestium arbitrantur: lucos ac nemora consecrant, deorumque nominibus appellant secretum illud, quod sola vererentia vident. Tacit. Germ. IX. Herodotus verhaalt hetzelfde van de Persen, Ἀγάλματα μὲν καὶ νηοὺς καὶ βωμοὺς οὐκ ἐν νόμῳ ποιευμένους ἱδρύεσθαι, ἀλλὰ καὶ τοῖσι ποιεῦσι μωρίην ἐπιφέρουσι, ὡς μὲν ἐμοὶ δοκέει, ὅτι οὐκ ἀνθρωποφυέας ἐνόμισαν τοὺς θεούς. *I. 131. Uit dit beginsel wierp Xerxes bij zijnen inval in Griekenland ook alle afgodsbeelden der Grieken ter neder. Herod. VIII. 109. Er zijn sprekende punten van overeenkomst tusschen deze vroegere Persen en de Germanen.*

granietblokken, welke de armen van dit gespierde ras bewegen konden, hunne offersteenen (1).

Wie maakt zich een denkbeeld van die onmetelijke wouden, dan die de oorspronkelijke bosschen van Noord-Amerika of Haiti doorkruist heeft? Sints het oogenblik, dat het eerste rijsje voor eeuwen daar ontsproot, nog maagdelijk en onaangeroerd; waar de bijl der hakkers nooit ingevallen was, en geene menschelijke kunst ooit eenige menschelijke orde had pogen te scheppen; wild door elkander gegroeid, ruw en grootsch, gelijk natuur gewoon is hare indrukwekkendste tooneelen op te maken. Wouden, wier bemoste stammen, met reusachtige armen de één over den anderen heen grijpende, het daglicht met hun digt loof afsluiten, en eeuwige schaduwen op den bodem werpen, in welke de zon slechts hier en daar pleksgewijze door de reten van bewegende bladeren spelen mag. Donker, somber, en plegtig geboomte; nu door den stormwind gerukt, dat alles huilt, dreunt en dondert, even of Wodan zelf, op den rollenden oorlogswagen gezeten, met brullend oorlogsgekrijsch onder zijne vijanden ommaaide: dan zacht bewogen door den adem der zefyrs, in wier gesuis de geesten der gesneuvelden schijnen te lispelen. Diepe, onmetelijke wouden, zonder grenzen; onbebaand en ontoegankelijk en ge-

(1) *Men vindt een prachtig exemplaar van zulk eenen offersteen op de markt te Oldenzaal. In de bovenste oppervlakte, die vrij effen is, is nog eene langwerpige holligheid, die het bloed opving, aanwezig.*

heimzinnig; waarin niemand den weg kent; waar het grootsche gewelf, en de bewondering van zulke diepe en onafzienbare schaduwen onder den blooten hemel, ons het geloof aan de godheid in het hart zenden, en waar het bosch en het diepe stilzwijgen van 't bosch den mensch meer tot aanbidding stemt, dan het gezigt van alle afgodsbeelden schitterende van goud en ivoor met elkander (1). Zie daar den tempel der Germanen! Gij zult u niet verwonderen, dat het eerste denkbeeld, 't welk den Germaan bij het intreden van dien tempel beving, dat was zijner nietigheid. Van zekeren stam, ik meen, de Semnonen, lezen wij, dat zij bij enkele gelegenheden met de handen op den rug gebonden, even of zij krijgsgevangenen en slaven waren, het gewijde bosch intraden, om door deze houding het gevoel hunner minderheid voor het aangezigt der

---

(1) *Plinius Hist. Nat. XII. 1.* » *Hæc fuere numinum templa, priscoque ritu etiam nunc simplicia rura Deo præcellentem arborem dicant. Nec magis auro fulgentia atque ebore simulacra quam lucos et in iis silentia ipsa adoramus.*" *Even als tot aanbidding stemt het geboomte ook tot liefde. Wie kent niet, of welk man van smaak behoorde niet te kennen, dat schoone herderslied van den abt Meli in den Siciliaanschen tongval, hetwelk hij dus aanvangt?*

» *Sti silenzii, sta virdura,*
» *Sti muntagni, sti vallati,*
» *L'ha criatu la natura*
» *Pri li cori innamurati.*"

Godheid uit te drukken; en toen in latere tijden het Christendom opkwam, wilden zij de belijders der nieuwe leer het vrij gebruik van alles ten hunnen toestaan, alleen den toegang tot het gewijde bosch niet. In de afzondering van dat bosch immers aanbad en vereerde, raadpleegde en verzoende de Germaan zijne Godheden, en stegen zijne offers door de kruin der boomen ten hemel. Daar kwamen de stammen van hetzelfde volk door hunne afgevaardigden te zamen; het zij als een punt van vereeniging en verbroedering, waar de banden van hetzelfde bloed, waaruit men gemeenschappelijk gesproten was, vernieuwd en versterkt wierden; het zij als de vergaderzaal, waar men de groote vragen van vrede en oorlog, en van bondgenootschap in beiden, onder plegtige offerhanden, en dus als onder het bestuur en de ingeving der Goden, besliste (1). Daar spraken de oudsten des volks regt (2), wijsden over schuld

---

(1) *Toen Civilis zijne landgenooten tot eenen opstand tegen de Romeinen wilde opwekken noodigde hij de hoofden en wakkersten des volks onder schijn van een gastmaal in een heilig bosch. Tacit. Hist. IV. 14.*

(2) *Men kan de plaatsen bij Grimm zien in Rechtalt. p. 794. Hier meld ik alleen, dat de bosschen op het laatst zijn ingekrompen tot enkelde boomen, waaronder het gericht of de landsvergadering gehouden wierd. Getuige de* upstalsboom *der Friezen bij Aurich, die op eenen heuvel stond ter plaatse, waar men thans een klein gedenkteeken ziet. Grimm [Rechtalt. 795]*

en onschuld, en vonnisden over bezitting, over dood en leven. Daar, als onder den schuts der Godheden, bewaarden zij de beeldtenissen der wilde dieren, om welke zij zich als vaandels en banieren in het gevecht schaarden, en welke zij dus ten strijde trekkende eerst in statelijken optogt uit het geboomte voor den dag haalden (1). Daar, bij dat gewijde woud, wachtte het kroost der helden hunne vijanden af (2), opdat de nabijheid der altaren, voor welke zij streden, en de gedachte, « de Godheid, die daar vereerd wordt, strijdt aan onze zijde," hunnen arm met kracht en hun hart met ontembaren moed bezielen zouden. Ja, opdat het denkbeeld, dat de Godheden van de toppen der eiken gadesloegen, wie al, wie niet zijnen krijgsmanspligt volbragt, ieder met eerzucht ontvlammen zoude om zich hunner goedkeuring waardig te maken. En wanneer evenwel de vijandelijke pijl des strijders ligchaam doorboord had, dan verzamelde hij de laatste krachten om zijn bloedend ligchaam in het gewij-

---

houdt upstal *voor locus editus*, *clivus*, *en dus voor dien heuvel. Doch* upstal *beteekent in het Friesch* consilium ineundi actio cum aliis.

(1) *Van de Batavan en hunne bondgenooten zegt Tacitus Hist. IV. 22.* » *Hinc veteranarum cohortium signa, inde depromptæ silvis lucisque ferarum imagines, ut cuique genti inire proelium mos est.*"

(2) *Arminius wachtte Germanicus op bij een woud, dat aan Hercules gewijd was. Tac. Ann. II. 12. De Friezen versloegen de Romeinen bij het gewijde bosch* Baduhenna. *Tac.*

de woud op te slepen, en in den tempel zelven der godheden, die hem tot loon zijner dapperheid in Walhalla opnemen zouden, den laatsten adem uit te blazen (1)

Toen de Christenen magtig genoeg waren geworden om met geweld de voorwerpen der Germaansche Godvereering te vernielen, was hun allereerste werk deze heilige bosschen om ver te houwen of te verbranden. Maar dewijl de staatkunde der toenmalige Euangeliepredikers daarheen leide, om den overgang zoo zacht en onmerkbaar mogelijk te maken, bouwden zij de Christen kerken op dezelfde plaats (2), waar het

---

Ann. IV. 73. Het woord Baduhenna *is zuiver Friesch. Graff en Grimm hebben vergeefsch gepoogd dit woord af te leiden, en zulks omdat het gebruik van 't Friesche* henna *hun onbekend was.*

(1) *Pertz. II. 377. alwaar men vinden zal, dat een Sax, Luibert geheeten, in eenen veldslag tegen de Franken zwaar gewond zijnde, zich eerst in zijnen burgt, en van daar in het bosch, dat* Thegathon *gewijd was, brengen liet, alwaar hij onder groot gekerm den geest uitblies.*

(2) *In het leven van den H. Amandus leest men,* ubi fana destruebantur statim monasteria aut ecclesias construebat. *Acta Bened. Sec. 2. 715. Dit was in het laatst der zevende eeuw. In het leven van den H. Eugenius wordt van eenen heidenschen tempel gesproken, die om zijne sterke afsluiting, waarschijnlijk door ijzeren deuren,* Isarno-dori *genoemd wierd [in het Friesch* isern door], quo nunc quoque in loco, delubris

bosch gestaan had, en omringden die kerk op nieuw met eenen cirkel van boomen, binnen wier omtrek alles gewijde grond was. En dit te meer, daar zij het voorbeeld van zoodanige wijziging reeds bij de Heidensch geblevene Germanen aantroffen, van welke gemeld staat, dat sommigen hunner hunne tempels met boomen omzet hadden (1). Zoo vertoonden zich nog alle kerkhoven in Friesland, toen ik kind was. Op mijne geboorteplaats was het kerkhof omringd met eenen kring van hooge esschen boomen, en in de zestiende eeuw nog stelden de Protestanten zelven zoo veel gewigt in het planten der telgen, waaruit die groote boomen naderhand gegroeid waren, dat men boven den ingang des torens in eenen grooten hartsteen den

---

ex parte jam derutis, sacratissime micant coelestis regni culmina dicata Christicolis. *In het laatst der zesde eeuw. Mabillon acta Ben. Sec. I. p. 570.*

(1) *Bij Beda vraagt koning Edwine aan zijnen opperpriester Cefi, die hem aanzocht om het heidendom te verlaten*, quis aras et fana idolorum cum septis, quibus erant circumdata, primus profanare deberet. *Beda Hist. eccles. II. 13. In het leven van den H. Bertulfus van Bobbio wordt gezegd*, fanum quoddam arboribus consitum videns allatum ignem ei admovit. *Act. Bened. Sec. 2. p. 164. De uitdrukking* cum septis *bij Beda heeft Koning Alfred vertaald* mid heora hegum, *met hare hagen. Dietmar verhaalt p. 151 van den Heidenschen tempel te Riedegast*, quam undique sylva, ab incolis intacta et venerabilis, circumdat magna.

tijd, waarin die boomen geplant, en de plaats van waar zij gekomen waren, gebeiteld had. Op deze wijze veranderden de voorwerpen der vereering slechts; de plaats der vereering bleef dezelfde, ten minste zoo gelijk aan de oude als slechts eenigzins met de eeredienst van de nieuwe Godsdienst bestaanbaar was. De Heilige Bonifacius had er nog eene andere greep op, om de Christen kerk met het voorwerp der vroegere vereering te vereenzelvigen. Digt bij Geismar stond een oude en ontzaggelijk groote eik, die het voorwerp van de godsdienstige vereering der Hessen was, en daarom door hun de *eike Gods* genoemd wierd. Dezen boom hieuw Bonifacius om, en liet uit het hout een Christen bedehuis bouwen, opdat de Hessen denzelfden eerbied voor het bedehuis zouden hebben, dien zij eenmaal den heiligen eikenboom toegedragen hadden (1).

En zoude deze poging om den eerbied van het oude heiligdom op het nieuwe over te brengen, door de meest mogelijke gelijkheid tusschen beiden te scheppen, ook geenen invloed geoefend hebben op de bouworde der kerken? Den Germaanschen bouwmeester zat de typus van het gewijde bosch, waarin het voorgeslacht, en misschien hij zelf nog, de godheden gediend had, bij het ontwerpen van het nieuwe heiligdom der aanbidding in het hoofd. Den Euangelie-prediker, van afkomst meest zelf een Germaan, en dus van dezelfde voorstellingen doordrongen, was

(1) *Vide Pertz. II. 343.*

bovendien door zijn geestelijk opperhoofd de pligt opgelegd, om het een zoo gelijk mogelijk aan het andere te maken. Maar zes eeuwen nadat Tacitus van de Germanen schreef, dat zij noch tempelen noch beelden hadden, was men van dit beginsel reeds zoo ver afgeweken, dat zij op vele plaatsen afgodische heiligdommen met beelden gesticht hadden, wier bouworde, buiten allen Christelijken invloed om, onmiddelijk aan het oude heiligdom der bosschen ontleend was. En daar Paus Gregorius aan de Euangeliepredikers last gaf om die tempelen niet af te breken, maar na het uitwerpen der afgodsbeelden voor de Christelijke eerdienst in te rigten (1), zoo was in beide ge-

---

(1) *Wij hebben eenen brief van Paus Gregorius aan den abt Mellitus, gedagteekend Junij 601, waarin de Heilige vader onder anderen zegt,* » *cum vero vos Deus omnipotens ad re-* » *verendissimum virum fratrem nostrum Augustinum Episcopum perduxerit, dicite ei, quid* » *diu mecum de causa Anglorum cogitans* » *tractavi; videlicet quia fana idolorum des-* » *trui in eadem gente minime debeant: sed* » *ipsa, quæ in eis sunt, idola destruantur.* » *Aqua benedicta fiat, in eisdem fanis asper-* » *gatur, altaria construantur, reliquiæ ponantur:* » *quia si fana eadem bene constructa sunt, ne-* » *cesse est, ut a cultu dæmonum in obsequium* » *veri dei debeant commutari; ut, dum gens* » *ipsa eadem fana non videt destrui, de cor-* » *de errorem deponat, et Deum verum cog-* » *noscens ac adorans, ad loca quæ consuerit* » *familiarius concurrat. . . . Nam duris men-*

vallen, het zij er voor den aanvang des Christendoms een tempel bestond of niet, de inwendige gedaante der eerste Christen kerk op Germanjes bodem het onmiddelijk en natuurlijk uitvloeisel van de gedaante der verlatene heiligdommen. De wortelen der oude boomen, die sedert eeuwen het ingewand der aarde doorwroeteden, waren de fundamenten van de tempels der natuur, waarin men de Godheid vereerd had; de grijze en bemoste stammen zoo vele wanden en pilaren, die het gebouw ophielden, en de met digt loof bekleede takken, die elkander hoog in de lucht kruisten en zich over het hoofd der offeraars uitbreidden, vormden het gewelf, hetwelk dit gebouw bedekte.

Wie denkt hier niet onwillekeurig aan onze oude Gothische kerken met haar ontzaggelijk ruim, bij wier intrede de mensch, die zich zelven bij dien colossus vergelijkt, door het gevoel zijner kleinheid aangegrepen wordt; terwijl ontelbare versierselen der beitelkunst, als zoo vele pijn- en denneboomen met getakte spitsen nevens en boven elkander bij de buitenranden van kerk

---

» *tibus simul omnia abscidere, impossibile esse* » *non dubium est.*" *Deze brief is ten uiterste merkwaardig. Men kan er in zien hoe Gregorius aan onze Heidensche voorvaders al hunne offerhanden en plegtigheden wilde gelaten hebben, mits dat de voorwerpen der vereering slechts veranderden. Lees vooral den ganschen brief in het* Handbuch der altdeutschen und nordischen Götterlehre von Dr G. Th. Legis. Leipzig 1833.

en torens opklimmen. Die Gothische kerken, zeg ik, met hare lange reijen van hooge pilaren, door welke men als zoo vele stammen van een majestueus eikenbosch henen ziet; met die hooge vloeijende gewelven, wier uitpuilende randen aan den kroon der pilaren, gelijk zoo vele takken uit de stammen, ontspruiten, en zich boven onze hoofden boogsgewijze verbreiden, om weder in middenpunten te vergaderen; met die lange smalle vensterramen, wier steenen tusschen-ribben insgelijks boven in elkander kruisende boogjes, als zoo vele vertakkingen van de stammen, uitgaan. Kerken met een somber en plegtig licht, hetwelk door ontelbare kleine ruitjes, als zoo vele openingen in het loof der boomen, in het grootsche ruim binnen dringt. In het gewijde bosch had de schare der aanbidders geene andere zitplaatsen dan den groenen grond, en 't is merkwaardig, dat er tot in de vijftiende eeuw te Parijs in de kerken geene zitplaatsen waren. De grond van de kerk wierd bestrooid met groen, waarop de gemeente knielde of zat. De voornamen lieten zich door hunne bedienden een stoel in de kerk dragen, en terughalen.

Mijn landgenoot Frans Hemsterhuis heeft de opmerking gemaakt (1), dat de Germanen in de bouwkunst een geheel beschouwden als eene verzameling van deelen; dat zij die deelen, zoo zoo veel in hun was, versierden, en dat zij zich daardoor verbeeldden het geheel versierd te

(1) *Lettre sur la sculpture. Ed. de Louvain. Tom. 2. p. 186.*

hebben. Inderdaad zijn in de Gothische kerken de minste steenen met eene verwonderlijke naauwkeurigheid geslepen; de minste kroontjes, randjes en boogjes met eene keurige zorg gebeiteld of besneden, terwijl het geheel van die natuur is, dat er allerlei uitstekken, torentjes en poorten bijgevoegd of afgelaten kunnen worden zonder merkbaar dat gebrekkig geheel, hetwelk de Gothische bouworde zich voorstelde, te storen. Haar hoofddenkbeeld schijnt geweest te zijn om door eenen vervaarlijken steenklomp, en een ontzaggelijk hol, in dien steenklomp omvat, te verbazen, terwijl zij het oog, van die eerste verbazing teruggekomen, en dus vallende op de bijzonderheden, gelegenheid wilde geven om de zorgvuldige kunst in de allerkleinste deelen te bewonderen. Het verband, waarin die versierselen tot het geheel behoorden te bestaan, viel geheel niet onder hare aandacht. En schijnt ook deze eigenschap niet aan het gewijde woud ontleend te zijn? Met eene onbegrijpelijke kunst en naauwkeurigheid in ieder blaadje, takje en kruidje uitgewerkt, maar in de massas zoo grootsch en wild ontworpen, dat eenige eiken boomen er bijgevoegd of afgenomen de uitwerking van het geheel op onze verbeelding niet storen kunnen.

Maar om op ons onderwerp terug te keeren; gelijk de wouden dan aan de godheden geheiligd waren, zoo werden het ook de deelen, uit welke wouden bestonden, namelijk de boomen. Indien de godheden in de nabijheid der wouden waren, of dezelve als hunne tempelen bewoonden, heeft men slechts eenen stap verder te gaan om te ge-

looven, dat zij de boomen met geesten van eenen minderen rang bezielden, of op eene onzigtbare wijze bewonen lieten. Ter eere van dien geest lieten zij onder den boom kleine fakkels of ook wel olielampen (1) branden, een gebruik hetwelk de Christen kerk insgelijks in hare eerdienst opgenomen heeft; met dit onderscheid, dat de lamp veranderd is in eenen kandelaar met verscheidene armen in den vorm van boomtakken (2) den stam aangebragt, waarop waskaarsen aangestoken worden ter eere van de voorwerpen der Christelijke aanbidding. Bij dien boom droegen zij aan den boschgeest de hoede hunner teederste betrekkingen op; zij omvatteden stam en takken, en smeekten met tranen om het behoud van echtvriendin en kroost, om het welgedijen der vruchten hunner akkers (3), om over-

---

(1) *Onder de vragen, welke de geestelijken in vroegere eeuwen aan hunne leken deden behoort ook nog,* » *Venisti ad aliquem locum ad » orandum nisi ad ecclesiam . . . . id est, vel » ad lapides, vel ad arbores, et ibi aut can- » delam, aut faculam pro veneratione loci in- » cendisti?" Burchard van Worms. Col. 1548. p. 193*[d].

(2) *Zie du Cange op* » Arbores. *Candelabra majora in ecclesiis multis instructa luminibus, quæ à terra surgunt."*

(3) *Sedulius Presbyter, lib. I. Paschalis operis cap. 20.* » *Alius arboreis radicibus aras » instituens, dapes apponens, ramos ac ro- » bora flebiliter orare non cessat, ut natos, » domos, rura, conjugium, famulos, censum- » que custodiant."*

winning in den strijd; ja, deden de gelofte eener rijke offerande, indien de geest hunne wenschen vervulde. Voor deze onbeschaafde menschen was het moeijelijk om zich geesten zonder ligchaam voor te stellen, en daarom geloofden zij, dat deze bovennatuurlijke wezens bij voorkeur eenen hollen boom tot hunne woonplaats uitkozen. Had men eenig ziek beest, men haalde het door den hollen boom, in de hoop, dat het onder de doorhaling met den weldadigen geest in aanraking zijnde, genezen weder voor den dag zoude komen (1). Kon de moeder het geschrei van haar kind niet stillen, zij haalde het door den hollen boom om het tot bedaren te krijgen. Volgens het geloof der oude Friezen schijnt er in den hollen boom een weldadige geest, eene soort van Opigena gezeten te hebben, die de vrouwen in barensnood bijstond en eene voorspoedige verlossing bevorderde. Wanneer de kinderen daarom aan de moeder vragen, waar zij van daan gekomen zijn, is het antwoord, „uit den hollen boom" [*uwt de holle beam*], en deftige kiesche Friezen zeiden van eene zwangere vrouw te voren niet, „Zij moet in de kraam," maar *Hja mat nei de wâlden* [zij moet naar de wouden]. Wanneer eene kraamvrouw gelukkig

---

(1) » *Nullus præsumat pecora per cavam arborem transire, quia per hæc videtur diabolo ea consecrare.*" *Uit eene leerrede van den H. Eligius bij D'Acherij spicileg. tom. V. Paris. 1661. lib. II. cap. 16.*

verlost is, heeft zij *eene goede reis gehad* [*wei de wâlden*, naar de wouden], en als men haar geluk wenscht, dan is het, *Wolkom thuws fen de reis!* Welkom thuis van de reis." Wie denkt hier niet aan de *dryaden* of boom-nymfen der Grieken, die met den boom tot één wezen vereenzelvigd waren? Wie zoude het kleinste takje, het minste scheutje of knopje van zulk eenen boom durven afbreken, zonder schroom van een goddelijk wezen, dat er in huisvest, zeer te doen? (1) In het concilie van Nantes wierd daarom geboden, om de gewijde boomen, welke het volk zoo heilig hield, dat zij er geen tak of spruitje durfden afsnijden, met wortel en tak uit te roeijen.

In die vroege tijden, toen de huishouding der burgermaatschappij nog te gebrekkig ingerigt was om het regt van eigendom te beschermen, en geweld dikwijls triomfeerde over regt; toen men op metelooze onbewoonde velden gemakkelijk eenen grenspaal verzetten konde zonder door getuigen gestoord te worden; in die tijden, zeg ik, nam men het bijgeloof te baat, om dat ontzag voor de bezittingen van een ander te verwerven, hetwelk de zwakheid en onvolkomenheid der regterlijke magt niet inboezemen konden. Wij hebben reeds gezien, hoe men voor en na de aanneming des Christendoms den tempel en zijnen omtrek

(1) *Nannetense concilium. cap.* 20. » *Ut* » *arbores dæmonibus consecratæ, quas vulgus* » *colit et in tanta veneratione habet, ut nec* » *ramum vel surculum inde audeat amputare,* » *radicitus excindantur.*"

met eenen kring van boomen beschermde: de boom was het heilig schepsel, veelligt door een hooger wezen bewoond; wat een rei dier boomen omving was heilig en gewijd, als de boomen zelve, en vervloekt was hij bij God en menschen, die op dien bodem geweld pleegde. Een diergelijk beginsel heeft de bezitters van landgoederen in het algemeen, en de bewoners en gewaarden eener marke in het bijzonder, geleid, om hunne grenzen door eene reeks van boomen te bepalen en te beschermen, wel overtuigd dat niemand met eenigen eerbied voor de goden, die boomen omver hakken zoude. Verplaatsen gelijk eenen steen of paal was onmogelijk (1).

Maar niet alle boomen waren heilig. Oude zware eiken plagten vooral de voorwerpen van Godsdienstige vereering te zijn. Doch onder de mindere boomen was er geene, die in zulk eenen hoogen reuk van heiligheid stond als de vlierboom. Het is mij niet mogelijk geweest te ontdekken, aan den invloed van welke godheid deze boom zijne wonderkrachten te danken had; maar men kan bij mijnen vriend Grimm zien (2), welke genezingen het bijgeloof in Duitschland door denzelven poogde uit te werken. Voor het naast geloof ik, dat deze boom eenen geest, die

---

(1) » *Qui cum illis peragrantes terram su-* » *pradictam et indicaverunt et arbores in circui-* » *tu natas inciderunt easdemque incisas terræ* » *metas esse dixerunt.*" *Tabularium Abbatiæ de Rota*, *fol. 33.*

(2) *Grimm*, *Mythologie. p. 375.*

zijne bediening bij de afgestorvenen had, en hen misschien naar de andere wereld moest geleiden, tot schutsgod had. Bij de Friezen wierd hij gebruikt om het gebeente der afgestorvenen te bewaken. In mijne kindschheid nog wierp een vlierboom gewoonlijk zijne lommer over de doodsbeenderen, die in een steenen muurwerk, buiten aan de kerk getimmerd en de *bjintje-kou* geheeten, verzameld waren: en de bast van zoodanigen vlierboom, bij wijze van aftreksel ingenomen, werkte naar boven, wanneer de bast naar boven toe afgeschild was, en omgekeerd, wanneer dezelve in eene rigting naar den wortel afgeschild wierd. Hiermede staat zeker in verband wat in Duitschland op het platte land om Hildesheim (1) heen gebeurt. Wanneer daar iemand sterft gaat de doodgraver met het diepste stilzwijgen op de lippen naar den naasten vlierboom, alwaar hij eenen tak afsnijdt om de maat van het lijk te nemen; de knecht, die het lijk op eenen wagen naar het graf ment, doet van 's gelijken, en snijdt eenen langen vliertak, die hem dient in plaats van zweep. Die tak herinnert ons de roede, met welke Mercurius, de ψυχοπομπός der Grieken (2), de zielen der afgestorvenen naar de onderaardsche wereld geleide.

Daar dus niet alle boomen even heilig en on-

---

(1) *Grimm, Mythologie. aberglaube. no 866.*

(2) Tum virgam capit; hac animas ille evocat orco
Pallentis, alias sub tristia Tartara mittit;
Dat somnos adimitque, et lumina morte resignat.
Virgil. Aen. IV. 242.

schendhaar waren, zoo koos men op de grenzen der marken bij voorkeur de zoodanigen uit, die meer dan anderen eerbiedwaardig in de oogen des volks waren. Althans blijkt het uit sommige charters, dat men de grenzen met boomen van allerlei slag bezet vindende slechts een enkel soort als grensaanwijzers staan liet, en de overigen uithieuw (1). Van den pereboom als een voorwerp der vereering van Saxen en Friezen durf ik niet veel zeggen, omdat ik niet geloof. dat hij op hunnen bodem thuis hoort; maar dewijl wij in de vierde eeuw reeds het merkwaardig voorbeeld van eenen beroemden pereboom aantreffen, die midden in Auxerre stond (2), en aan wiens takken, als die van eenen godgewijden boom, de hoofden der offerdieren opgehangen wierden, zoo is de pereboom tegelijk met die vereering waarschijnlijk in onze landsdouwen overgebragt. Hoe dit zij, van alle vruchtboomen waren er geene, die bij de oude Friezen meer gezien waren dan deze, en ik heb opgemerkt, dat men vroeger te Hindelopen geene andere vruchtboomen dan deze achter de huizen vond. Het is hieraan veelligt toe te schrijven, dat men voormaals op den Eversberg eenen pereboom tot grensteeken nam, waarop van zeker punt moest aangekeken worden om de grenslijn tusschen de twee marken te vin-

---

(1) » *Quidam de cunctis ex ipsis arborum generibus unum tantum genus in finibus relinquunt, quo manifestum jus appareat.*" *du Cange*, Arbor.

(2) *Acta Sanctorum. Bolland. 3d Jul. p. 202.*

den. Dat hij op eenen heuvel stond, behoeft geene uitlegging. Heuvels en bergen behooren onder de natuurlijke, en dus onder de oudste grenzen, welke de landen hadden, blijkens de onwraakbare tot ons gekomene bewijzen der geschiedenis.

Om echter deze boomen nog beter als heilige grensboomen te doen onderkennen, merkte ieder ze met zijn bijzonder teeken, hetwelk hij in den bast sneed. Deze teekens hebben zeker in den beginne bestaan in letters van het Runen-alphabet, aan welke men, gelijk bekend is, eene magische kracht toeschreef, en voor welke de menigte des te meer eerbied koesterde, wat zij ze minder lezen kon. Uit de vereeniging van twee zulke letters zijn gewoonlijk die eigen-gezette handmerken geboren, welke menschen, die niet schrijven konden, in plaats hunner naamteekening zetteden, en het is niet onwaarschijnlijk, dat soortgelijke teekens op de basten der boomen gesneden zijn. Zoodra het Christendom aangenomen was, kwam het teeken des kruises in de plaats dezer merken. Onbegrijpelijk was de kracht, welke men aan dit teeken toeschreef! Zij geeft ons een denkbeeld van de magt, door onze voorvaderen nog Heidenen zijnde aan die magische teekenen toegekend, waarvan het kruis de plaatsvervanger was. Men teekende het kruis op alle huisgeraden en kelders, om ze tegen den invloed der tooverkollen, die verderfelijke krachten in de spijzen en duivelskransen in de kussens bliezen, te beveiligen; men plaatste het op boerewoningen en kasteelen, gelijk wij onze paratonneres om den blixem af te leiden,

of de hand des brandstichters te keeren; het was de standaard, dien men in den veldslag vooruitdroeg, om het moordend staal des vijands onschadelijk te maken; ja, zich in de verzoekingen slechts met het kruis te beteekenen was genoegzaam om den satan te bezweren, en hem knersetandende te doen terugdeinzen op het oogenblik, dat hij juist den verzochte als eene helleprooi in zijne vurige klaauwen te grijpen meende. Zulk een krachtig middel liet men niet ongebruikt om de grenzen te beveiligen; men teekende een kruis op alle grensboomen, grenspalen en grensteenen; ja, men hieuw steenen en palen in den vorm van een kruis, opdat de grootste booswicht terug zoude deinzen van het denkbeeld zelven om den grens, door dat ontzachelijk symbool bewaakt, te ontheiligen. Zie hier de reden van het oprigten van zoo vele kruisen, en later van zoo vele beelden des heilands aan het kruis, die allen in den oorsprong wierden opgerigt tot grenspalen der aanliggende landerijen, of van de geregtigheid eener stad, maar die in vervolg van tijd tevens dienden tot een godvruchtig aandenken voor den reiziger, die het kruis, onder het ontdekken van zijn hoofd, met het teeken des kruises en een schietgebed begroette (1).

Behalve de magische merken onder het Heidendom en de kruisen onder het Christendom, die in de grensboomen gesneden wierden, sloeg

---

(1) *Zie Haltaus op* Crux. *Tac. Germ. cap. X.*

men er ook nog spijkers in. De merken in den bast konden vergroeijen, maar de spijkers niet. Buitendien duide de spijker vaste bezitting aan, waarvan geen huurder zelf iets mogt medenemen, even als hij in een huis alles moet laten, wat *nagelvast* [spijker-vast] is. Als de charters der middeneeuwen daarom spreken van *arbores finales*, grensboomen, noemen zij die niet alleen *notatæ*, geteekend, maar ook *clavitatæ*, met spijkers gemerkt. De spijkers en de ingesnedene merken beiden schijnen eene dubbelde dienst verrigt te hebben; eensdeels om den boom als eenen grensboom te doen kennen, anderdeels ook om de rigting der naburige grenzen te bepalen, zoodat zij aanwezen op eene rivier, sloot, heuvel, of iets diergelijks, dat de gronden van twee bezitters scheide (1).

Even oud als de grensboomen zijn de vierkante hoopen aarde en steenen, met welke men de einden der landen bezette. De middeneeuwen noemden dit soort van afpalingen *aggeres terræ* et *arcæ* (2), kisten wegens den vierkanten vorm. De hoopen aarde zijn in die betrekking sints lang verdwenen, en de steenhoopen versmalden eerst tot eenige weinige, welke men in eene magische rigting nevens elkander plaatste, tot dat zij ten laatste opdunden tot eenen enkelden

(1) » *Terminus si incisuram habuerit rivum aut fossatum significat.*" Arbor, *du Cange.* » *Ubi cruces in arbores quasdam, sed et clavos* » *et lapides subterfigere jussimus.*" Cruces, *ib.*

(2) *Zie du Cange op* Aggeres.

behoorlijk gebeitelden steen. Op zulken grenssteen hieuw men eerst het magisch merkteeken, vervolgens het kruis, eindelijk sloeg men er ook den spijker in even als in de grensboomen. Nevens het kruis hieuw of beitelde men op grens boomen en steenen reeds vroeg het wapen van den heer of de gemeente, wie de grond toekwam. Koning Dagobert liet in zijne tegenwoordigheid het beeld der maan beitelen op den top eener rots, die aan den oever der Rhijn de grenzen tusschen Burgundien en Rhætien aanwees. De graven van Reinstein lieten in de 18de eeuw op hunne grenssteenen eenen hertshoorn, hun wapen, nevens een kruis houwen. Van dit alles is nu nog onder ons overgebleven, dat op de grenssteenen van de geregtigheden der provincien en steden hare wapens gezien worden. Ik zal eindigen met op te merken, dat men oudtijds boomen en steenen tot hetzelfde doel vereenigde. Niet tevreden den grensboom behoorlijk gemerkt te hebben plaatste men er den scheidsteen onder, om door een dubbeld teeken den grens te verzekeren. *

Het is bekend, dat de Celten zich door de steendienst van andere volken uitmonsterden; de zoogenaamde Druidensteenen, welke men hier en daar nog in Engelland aantreft, zijn er het overblijfsel van. De Germanen schijnen echter aan deze vereering niet geheel vreemd geweest te zijn, en ten dien einde het eene soort van steenen boven het andere, gelijk zij ook de boomen deden, gewaardeerd te hebben. Het verdient opmerking, dat de steenen der hunnebed-

den allen van hetzelfde soort zijn, en dat de steenen, welke de urnen in de Saxische grafheuvels sluiten of er onder leggen, ook tot dat soort behooren (1). De Noordsche sprookjes zijn vol van reusen, hexen en boosaardige stijfmoeders, die in rotsen en steenen veranderden, en het is mij dus niet onwaarschijnlijk, dat men aan steenen, als de woonplaats van geesten, wier hulp men behoefde, of wier vervolging men vreesde, de eer der aanbidding bewees. Zeker is het dat Christenen op het laatste der negende eeuw de steenen, welke natuur in woeste en boschachtige oorden her en derwaards geworpen had, godsdienstige eer bewezen, en men ook op andere plaatsen zoo wel aan steenen als aan boomen geloften deed en betaalde. Hoe zoude dit mogelijk geweest zijn, indien men niet geloofd had, dat zulk een steen door een wezen bezield was, hetwelk de geloften aannam? En wat zin zoude ook een eed gehad hebben, welken men bij steenen zwoer, indien er in den steen weder geen geest gehuisvest had, in staat om den meineedige aan te wijzen of te straffen? De heiligste eeden nu wierden even goed als de plegtigste geloften bij gewijde steenen afgelegd. Toen Gudruna bij haren man Atli [Attala] door Herkia, een vroeger bijzit van hem, was aangeklaagd, dat zij ongeoorloofde gemeenschap met Thiotrekr [Diderik] gehouden had, en haar zulks door hem verweten werd, ant-

(1) *Grimm. Mythol.* 324, 370.

woordt zij verontwaardigd, « Van alles, wat gij mij daar verwijt, zal ik u eenen eed zweren bij den witten heiligen steen, dat ik met den wijd vermaarden held niets te doen heb gehad, wat mijn man en behoeder verrigten konde" (1). En weder in de Helga-Quida: wanneer Dagr aan Sigruna meldt, dat hij haren man gedood heeft, antwoordt zij, « U moeten alle eeden bijten, welke gij Helgi gezworen hebt bij het flikkerend water des hellevloeds Leiptur, en bij den water-killen steen der golven" (2). Hieruit kan de lezer zich overtuigen, dat eenen grenssteen uit te rukken of te beschadigen niet slechts eene verkorting van het eigendomsregt eens menschen, maar bovendien de schending van de woonplaats eener

---

(1) *Ther mon ek allz thess*
Eitha vinna
At inom hvita
Helga steini
At ek vith thiothmar
Thatki attak
Er vorthr ne verr
Vinna knatti.
Qvida Guthrunar. III.

(2) *Thic scyli allir*
Eithar bita
Their er Helga
Hafthir vnna
At eno liosa
Leiptrar vatni
Oc at ursvolum
Vnnar steini.
Helga-Qvida. II. 29.

godheid was, en dat de onverlaat, die om het menschelijk regt niet gaf, nog dikwerf door de vrees voor de goden teruggehouden wierd.

Uit dit beginsel laten zich ook de ontmenschte straffen verklaren, die oudtijds op het uitrukken van grenssteenen toegepast wierden. In zoo verre de schuldige daarmede het regt zijns naastens verkort hadde verdiende hij volgens 's lands wetten welligt eene geeseling of eene zware geldboete; maar als de heiligschenner, als de aanrander van den boom of den steen, die Gode gewijd was, kon hij niet boeten dan met den ijselijksten dood. Men groef hem tot aan den gordel in het gat, waarin de grenssteen gestaan had; men spande jonge paarden, die nimmer in het gareel geslagen waren, voor eenen splinternieuwen ploeg, en de drijver, die nimmer eenen teugel bestuurd had, moest ze zoo lang op den schuldige aanmennen, tot dat hij den rampzalige, na eene menigte afgrijselijke verwondingen, het hart met den ploegschaar doorsneden had.

De misdaad, waarvan ik spreek, bestond niet zoo zeer in het geheel wegnemen van den grenspaal, als wel in het verrukken en overbrengen naar een ander punt, om daardoor land te winnen. Toen Germanje nog dun bevolkt was, en er overal onmetelijke velden openlagen, had men zelden vaste merkteekens aan huizen of wegen, waar een grenspaal geplant was. Kadastrale opmetingen waren nergens gedaan om dit punt wiskundig te bepalen. Opdat er dus na tijden geen twist over de ware plaats van een grenspunt ontstaan zoude, bediende men zich van middelen,

inderdaad gebrekkig, maar te merkwaardig om er ten minste niet een enkel van aan te halen. Wanneer er ergens een grenspaal van gewigt in den grond zou geplant worden, wist men argelooze knapen, die geen kwaad vermoedden, als bij toeval op de plaats te brengen, en wanneer de steen overeind stond, gaf men die kinderen onverhoeds duchtige klappen in het gezigt, draaide hun de ooren om, of trok hen onbarmhartig aan de oorlellen, ja, stampte hen op den grenssteen, ten einde zij op hun tachtigste jaar nog niet vergeten zouden hebben den tijd, wanneer, en de plaats, waar partijen over het grenspunt eens geworden waren. Bij deze zure voegde men dan nog de zoete nagedachtenis van eenige geschenken, welke de knapen al hun leven bewaren moesten. Op deze wijze poogde men ze zich te verwerven, die nog over 60 of 70 jaar getuigenis der waarheid geven konden. Wij vinden een charter (1) uit de twaalfde eeuw bij du Cange, in 't welk Poncius Canonicus de Rebello als getuige optreedt eener verhuring, waarbij hem een muilpeer toegediend was, opdat hij het nooit vergeten zoude. Mijn vriend Grimm is van gevoelen, dat noch in Saxen noch in Friesland eenig spoor dezer gewoonte voorhanden zij geweest; ondertusschen schijnen vele uitdrukkingen in de Frie-

---

(1) » *Hujus dimissionis testes . . . . Poncius Canonicus de Rebello, qui infans tunc ibi colaphum accepit, ne quandoque traderet oblivioni.*" *Ao 1112. Zie du Cange op* Auris.

sche en Hollandsche talen op het vroeger bestaan dier gewoonte in ons midden te doelen. Wanneer de Friezen iemand een duchtig pak slagen dreigen, dan belooven zij hem een pak, *dat hem heugen zal.* En wanneer de Hollanders iemand in stilte iets ontdekken of herinneren, dan *bijten* of *knijpen zij hem zulks in het oor.* Eindelijk als zij bij toeval iets hooren, waar hun voor het vervolg aan gelegen is, dan *knoopen* [draaijen] *zij dat in het oor.*

Ik heb voor het laatst nog een woord te zeggen ten opzigte van den naam, dien men gaf aan het merkteeken der grensboomen. Men noemde het *de lake*, of de insnijding. Want het werkwoord *laken* moet eigenlijk schrassen of ritsen beteekend hebben, eene wijze van merken in boomen, waarbij men met een puntig geut-ijzer gansche strepen als 't ware uit den bast graaft. Getuige het Grieksche λακεῖν, cum strepitu findi; λάκκος, fossa; λαχαίνειν, fodere agrum; λάχειν [λαγχάνειν] dividere in partes, particeps fieri; deelachtig worden. De Angelsaxen in denzelfden zin *læccan* en *ge-læccan*, sumere, nemen. In den ouden zin van kerven in boomen te maken kennen de Hoogduitschers *lachen*, en de Beijersche tongval *lacken*, waarbij Schmeller een charter aanhaalt, dat *gelachet*, door insnijding gemerkt (1), heeft. Van daar het Beijersche *Geläck*, contracte *Gläckh*,

(1) » *Sicut more silvarum, quod vulgo* ge» lachet *dicitur, demonstratum est.*" *Bayerischisch Wörterbuch.* 2. 431.

en het Hoogd. *glache* voor *lake*. Gelijk *laken* met *ge* zamengesteld wierd, zoo ook met *be*, Nederlandsch (1) *blecken*, den bast van eenen boom doen. Zweedsch, *blecka*, merkteeken in eenen grensboom snijden. Overijsselsch, *anblecken*, staande boomen, welke men in een bosch te koop veilt, door de afsnijding van een stukje bast aanwijzen. Eindelijk is *laken* ook nog zamengesteld met *k* in *klecken*, agere rimas, *kleck*, rimosus, bij Kil. en met *h* in A.S. *hlec*, rimosus en in *Hlac-bergon* [scissi montes, grensheuvels] uit den Freck. cod. thans *Lad-bergen* in het Tecklenburgsche. Deze verandering der *a* in eene korte stootende *e* is een onwedersprekelijk bewijs, dat ons *lek* rima, rimosus, gezegd wordt voor het oud-Nederlandsche *lake*, *lacke* [rima] defectus, bij Kil. *Lek* heeft de Fries daarom in de dubbelde beteekenis van rima en defectus. *Hy wit er ien bulte leck in brek fen to sidzen*, Hij heeft er vrij wat op te smalen. De Nederduitschers zeggen *lak-schauen*, als men een ding beschouwt met het hatelijk doel om er allerlei gebreken aan te vinden, en in dienzelfden zin zeggen de Friezen *lek-scoachje* en *lek-scoaye*. Van *lake*, gebrek, hebben de Hollanders *laken*, gebreken van iets zeggen. De oude Hoogduitschers zeiden *lah* voor een grensmerk, en stelden het zamen met *boum* boom, *buocha* beuk, van waar *lahboum*, grensboom, *lachbuocha*, grensbeuk, naderhand hier *lake*-

---

(1) *Vocabularium*. 1472. » decorticare, *scor-* » *ce afdoen*, *blecken*, *scellen*."

paal. De middeneeuwen maakten eindelijk van dit *lach* het Latijnsche *lachus* (1).

Lake beteekende dus eigenlijk het grensteeken, hetwelk door uitsnijding of ritsing in eenen boom gemaakt wierd. Doch volgens de figuur *pars pro toto* nam men het woord vervolgens om de geheele grenslinie aan te wijzen, die door de gezamenlijke *laken* aangeduidt wierd, en wanneer de markenrechters op vast bepaalde dagen de grenzen omgingen, ten einde te zien of alle grenzen behoorlijk geëerbiedigd waren, noemde men dit *de lake gaan.*

En wanneer ik nu de *lake ga* van dit geschrijf, dan zie ik de grenzen verder, veel verder, uitgezet, dan ik mij eerst had voorgesteld. De zucht om twee regtgeleerden, op wier achting en vriendschap ik prijs stel, met het uitbrengen van mijn gevoelen eenige dienst te doen, heeft mij tot deze uitvoerigheid verleid, en ik heb even als een ouderwetsch gastheer, die wellekome gasten ontvangt, overdadig opgedischt. Van hier zoo vele uitpadigheden, die zoo zij niet onmiddellijk tot mijn onderwerp doen, er evenwel zijdelings toebehooren, en welke ik hoop dat om den ijver, die mij verleide, bij de vrienden van oudheid en letteren vergeving vinden zullen.

---

(1) *Chron. Laurishamense. p. 57.* Sicut ipsa incisio arborum in ipsa die facta fuit, quæ vulgo Lachus appellatur, sive divisio. *Præceptum Henrici IV. Ao 1111.* Quod prædium suprascriptis Lachis circumseptum videtur.

STA KVNERA.

DE MEMORIËN TE KAMPEN.

III.

DE MEMORIE VAN SINTE CUNERA.

De instelling dezer Memorie of Broederschap, had dezelfde strekking als die der memorie van 't Heilig Kruis, waarvan in den vorigen jaargang van dezen almanak verslag gegeven is. Onderlinge eensgezindheid, broederliefde en hulpvaardigheid, ondersteuning van noodlijdende en behoeftige huisgezinnen, verpleging van zieken, gebeden en zielmissen voor de afgestorvene broeders en zusters, verzorging van derzelver begrafenis en meer andere werken van barmhartigheid waren de deugden en pligten, welker beoefening deze Broederschap, overeenkomstig den geest des Christendoms en de godsdienstige denkwijze van dien tijd, trachtte te bevorderen. De aanzienlijke giften en erfmakingen, door de oprigters en deelnemers, ter instandhouding en vermeerdering der aalmissen bijeengebragt, hebben, als milde bronnen hunner weldadigheid, tot op onzen tijd gevloeid, en de vruchten, welke nog heden daarvan worden genoten, doen ons met welgevallen op de stichters terugzien; terwijl de overgeblevene gedenkstukken hunner vrome gezindheid onzer belangstelling en vermelding allezins waardig zijn.

In een oud boekje, tusschen houten berderen, zijn deze overblijfsels tot nu toe bewaard gebleven; maar door de tand des tijds, door worm en vuur zoo zeer geschonden, dat eenige bladen bijna geheel verteerd, andere van de randen beroofd en van het schrift hier en daar slechts gedeelten leesbaar zijn. Wilde men van dit gedenkboekje, hetwelk, na bijna vier eeuwen te zijn doorgeworsteld, thans deszelfs geheele ontbinding nadert, nog eenige brokken behouden, dan was er geen tijd meer te verliezen, om dezelve bijeen te zamelen, en ik vertrouw den oudheidminnaren geenen ondienst te doen, ten vervolge mijner vorige bijdragen van dien aard, door dezen almanak, waar dezelve nu als te huis behooren, ook deze weder kenbaar te maken.

Omtrent het doel der voormalige Memoriën luiden de berigten vrij eentoonig; maar dezelve hebben ieder ook hare eigenaardige bijzonderheden. Hier vindt men een groot getal namen van Kampens voorgeslachten, (1) en het geeft eenig genoegen, daaronder nog oude bekenden aan te treffen, die ter bevordering dezer nuttige instelling hebben medegewerkt. De vrome ijver der memorie-broeders, hunne belangstelling in elkanders tijdelijk en toekomstig geluk, waarvan, in hunne aanteekeningen, de duidelijkste bewijzen door den nevel der oudheid ons tegenblinken,

(1) De afstammelingen dier oude familiën zullen welligt de namen en het bedrijf hunner voorouders hier nog vermeld vinden.

geven daarbij eene aangename voldoening aan ons onderzoek.

Hetgeen ik van de oorspronkelijke aanteekeningen der Memoriemeesters heb bijeengebragt, zal dit nader kunnen toelichten; hetzelve betreft I. *De instelling der Memorie.* II. *Eene naamlijst van Memorie-broeders en zusters.* III. *Aanteekeningen van giften en legaten.* IV. *Van het bestuur der Memorie-meesters* en V. *De Martelarie der H. Cunera.*

Dit laatste stuk, hetwelk in het memorieboekje niet gevonden wordt, heb ik, om den lezer met de H. CUNERA nader in kennis te brengen, overgenomen uit de *Generale Legende der Heiligen van P. Petrus Ribadineira ende P. Heribertus Rosweydus, priesters der societeit Jesu* (2). Het verhaal van haar stichtelijk leven, vroomheid en deugd, welke het hart van den heidenschen koning konden vermurwen; maar den nijd, de wraak- en moordlust zijner booze gemalin deden ontbranden, en de H. CUNERA het leven kostten; doch haar ook de martelkroon deden verwerven, dacht mij zeer gepast en wel waardig hier bijgevoegd te worden. Te Rheenen, waar deze gebeurtenis heeft plaats gehad en de H. CUNERA begraven ligt, is ach-

---

(2) 4de druk in folio. *t' Antwerpen by Hieronimus Verdussen* 1649. I D. bl. 697. — *Dat leven ende die passie ende verheffinge der H. Maget Sinte Kunera te Rheenen, met haere mirakelen. Te koop in de stad van Rheenen:* is ook afzonderlijk gedrukt in 4to met pl. voor 1500. Zie de *Uitvinding der Boekdrukkunst, door* JACOB VISSER. Amst. 1767 bl. 66 van 't Aanh.

tervolgens eene kerk gesticht, aan hare nagedachtenis gewijd (3), en de roem harer weldadigheid, alom verbreid, werd ook het bijzonder voorwerp van de vereering onzer memoriebroeders, die haar tot beschermheilige hunner instelling verkozen. Hare beeldtenis, zoo oud als het memorieboekje en daarin bewaard gebleven, vertoont eene boetvaardige kloosterzuster in hare cel; de teekening heeft nog de oorspronkelijke kleuren van haar gewaad, en de gouden glorie om haar hoofd eenen luisterrijken glans behouden. Eene schets van dit oude stukje is dan ook ter glorioser memorie hier bijgevoegd.

I. *Instelling der Memorie.*

Op het eerste blad van 't memorieboekje is met roode letters geschreven. *Bernardus Buddinck in tribus crucibus me fieri fecit anno domini* mccccclxxij; dit ziet waarschijnlijk op den Memoriemeester, die het boek heeft doen maken en met de aanteekeningen een begin heeft gemaakt. De oprigting en instelling der Memorie heeft plaats gehad in 't jaar 1456, hetwelk op de volgende bladzijden aldus wordt vermeld:

In den name gods amen.

« In 't jaer ons heren dusent vierhondert ende sesenvyftich, opten eersten dach in april, soe hebben een deels gueder manne, wt der mynne

(3) Tegenw. Staat van Utrecht, II D. bl. 70.

Gods ende der hilliger jonckfrouwen van sante Kuneren, eene eendrachtige ordinancie ende bruederscap gemaeket ende begonnen. Ende wt deser bruederscap gestichtet een altaer tot der ere gods ende der hilliger joncfrouwen sunte Kuneren (4). By oerloue des eerweerdigen in god vader ende heren, her Johans biscop van Korkagensis, in der tyt suffragaen des gestichtes van Vtrecht, die dit voersz. altaer gewiet heeft, des eersamen heren, her rolof van Wilsem, vicecureit ter prochikercken van sancte nyclaes. Ende ter eerliken Rades der gueter stadt van Campen, In manieren hiernae gescreven.

In den eersten, dat men dat voerscr. altaer holden sal ende tot ewigen tiden bliuen sal een officium ende officie viccarie, Alsoe dat men daer altoes enen werlicke prester toe ordinieren sal, die den dienst gods bequameliken ende wal doen sal. Ende desen werliken prester sullen de vier procuratoers daertoe vueghen ende toe schicken nae horen guetduncken ter weke op dree missen ende niet min, mer meer, ist dat ment vermach ende den procuratoers guet dunct.

Voertmeer, were daer enich brueder ofte suster van onser voersz. bruederscap, die de ere ende den dienst gods wolde helpen verbeteren ende stercken alsoe dat sie daer enige renthe, gelt, oft

(4) Onder de vicarien en altaardiensten in de St. Nicolaas-kerk te Kampen (Oudh. en Gest. van 't Bisdom Deventer II D. bl. 8—10) wordt het altaar van St. Cunera niet genoemd, maar wel dat van de 11000 maagden, onder welke zij de geringste niet was.

guede oft ander juwele ons geuen, onse voersz. bruederscap ende altaer mede toe holden, toe sterken ende toe verbeteren, dat sullen dese vier procuratoers annemen in deser voersz. bruederscap ende niet op dat altaer. Ende weert sake datter nu oft namaels meer toe gegeven worde dan daer men dat altaer mede vercierde ende den prester jaerlix mede vernuegede, dat sullen die vier procuratoers openbaerlike gheuen in die ere gods den reehten armen.

Voertmeer soe willen dese voerscr. bruedere, om gehuechnisse ende minnen wille, des jaers eens ene eerlike maeltyt holden op ene eersame stede, op Sunte Kuneren dach, oft des sonnendages daernae. Ende men sal dan dit elcken brueder doen te weten, ende wie dat den boden secht toe comen, die sal sinen maeltyt gelden, want men daerop bereiden moet. Ende die daer niet en comen ter maeltyt, die sal nochthant sinen onraet helpen ghelden tot den voerscr. altaer ghelye den anderen bruederen. Ende men sal dan op sancte Kuneren dach hoechtytliken mysse singen ende lesen nae guetduncken der procuratoers voersz.

Voertmeer als dese voersz. maeltyt ghegeten, ghorekent ende betaelt is, soe sullen die vier procuratoers myt den priester oft den dienre onses voersz. altaers opstaen, ende lesen dese ordinancie ende oec die nye bruedere ende sustere, ende oec die doden, die des jaers gestoruen syn wt dese voersz. bruederscap, ende daer sal elc brueder na horen ende lesen dan een pater noster ende een ave maria voer al die gene, den van

beginne van eertrike wt deser bruederscap versceiden syn.

Voertmeer als dit gheschiet is, soe sullen die vier procuratoers terstont twe nye procuratoers kyesen in die twe oldesten stede, alsoe datter altoes vier procuratoers bliuen ende wesen sullen. Ende weert sake dats dese vier niet eens werden en konnen twe nye toe kiesen, soe sullen die vier loten om euen gueden brueder. Ende wes die drie dan raden, dat sullen die twe volgen. Ende weert sake datter enich van den procuratoers offliuich worde, soe sullen die drie den vierden weder kiesen binnen viertyn dagen.

Voertmeer weert sake datter enich twist ofte onminne geschiedde myt woerden oft mit werken over deser voerscr. maeltyt, dat god verbiede, dat sullen die vier olde procuratoers myt den tween nyen weder van ene leggen, ende toe vreden maeken eer enich brueder wt den huse ofte van den huse gaen sal. Ende wes hem die ses guede mannen ouer seggen, dat sullen sie volgen an beiden siden. Ende ghiene van hem beiden den anderen om dier saken wille toe rechte toe setten oft den ghcrichte toe clagen bi verliese synre bruederscap. Beholdclick der stat oers gueden rechtes.

Voertmeer soe sullen die vier olde procuratoers den tween nyen altoes rekenscap ende bewys doen binnen ses weken, ende nemen daerbi twe oft drie van den oldesten ende van den jongesten bruederen ende doen hem den budel ende ghelt over.

Voertmeer sal men des anderen dages sielmis-

sen doen voer alle die ghene, die wt deser brue-derscap van eertrike verscheiden syn. Dat god onse lieue here hem allen ghenadich ende barm-hertich wesen wil. Ende op dien dach sal elc guet brueder ende suster lesen vyf pater noster ende vyf aue maria voer die lieue sielen voersz.

Voertmeer als daer enich brueder oft suster offiuich wordt, die sal gheuen ten alremynsten een pont wasses, onsen voersz: altaer mede toe vercieren ende toe verlichten.

Voertmeer hebben die procuratoers mytten bruederen overdragen, dat elc brueder ende sus-ter alle daghe lesen sal een pater noster ende een aue maria voer leuendighen ende voer doden in deser voersz. bruederscap, dat god onse lieue here al onse lieue bruedere ende sustere verlene voerspoet ende bewaere voer al wederspoet ende oec, dat dese lieue bruederscap vast ende stede staende bliue ende toe der eren gods ende al onser bruedere ende sustere salicheit ghebruket ende gheholden moet wirden.

Voertmeer sal men vier schone waskeersen hol-den ende een simpel pellen (5), onse voerscr. bruedere ende sustere eerlike mede toe begaen. Ende die voersz. vier waskeersen sal men lenen ende niemant weygheren, alle die ghene, die des om gods wille ende van mynnen begheren. En-de iegelic guet brueder ende suster sal geerne geven oft hi wil ende helpen sinen brueder of suster eerliken overluden ende begaen ende ter

(5) Een doodenlaken, rouw- of lijk-kleed.

eerden bringhen om gods willen ende om mynne sinen brueder oft suster, die gestoruen is.

Voertmeer soe sullen dese vier procuratoers ghien nye maniere oft ordinancie annemen oft beginnen, tensi bi raede ende consent der ghemenen bruederen. Ende des soe sullen hem die bruedere al gemeenlike een onderstant ende hulpe wesen, als guede brueder schuldich syn, oft sake were dat sie eenige last oft hinder kregen, dat god verbiede, van desen voersz. altaer ofte bruederscap, dat myt malcanderen wt toe draghen als guede manne.

Voertmeer soe hebben die procurateers mitten bruederen ouerdraghen dat nyemant gaste bidden sal oft medebrengen, tensy dat sie onse brueder werden willen. sonder arghelist enz."

Zoodanig waren de voorschriften van den regel, welke deze broederschap ter aanstrenging van den band der liefde en eensgezindheid tot bevordering harer zedelijke belangen meende te moeten volgen, en welke, getrouw in acht genomen, op hun maatschappelijk geluk voorzeker eenen gunstigen invloed konden hebben. De jaarlijksche maaltijd, waarbij alle deelhebbers genoodigd werden, aanzienlijken en geringen nevens elkander aanzaten, wien men eenvoudige, maar goed gekruide spijzen, bier in plaats van wijn, doch met geene karige hand toediende, moest ter aankweeking van opregte vriendschap en ware toegenegenheid, in een gezelschap van 150 tot 200 personen van onderscheiden rang en stand, als van zelve medewerken. Zie hier welken voor-

raad van spijzen bij zoodanige gelegenheid werden ingeslagen.

"Item ter maeltyt lx hoenren ende xv schinkelen,
Item ix krst. toe eyeren ende ix kesen.
Item xv helftendiel botterem,
Ende iiij Arnhemsche gulden an brode.
Item iij weren, die vet sint ende groet,
Item iij mingelen mosters ende een half pont pepers,
Item i loet muscaten. Item i loet blomen, ii ende een half loet saffraen,
Item. Men zal een loet van den saffraen to samen stoten mitten muscaeten blomen ende mitten muscate ende mitten peper toe saemen, dat menget best.
Item i spint soltes. Item een dubbelde koeke.
Item guede wynedick ende iiij tonne biers.
Enen gueden korff patereelyen.
Den draghers v stuiv.
Item enen waghen myt meije.
Item wat roeschen op dat huys.
Item wat bloemen myt crayde op die taffel."

Van de prijzen dezer artikelen in de laatste helft der 15de eeuw, heb ik geene opgave aangetroffen; wanneer echter die van de eerste helft en 't midden der 16de eeuw, welke in de rekeningen der Kruis-memorie te Kampen en in de Kameraars rekeningen van Deventer (6) voorkomen, tot maatstaf genomen worden, zal men de

(6) Overijss. Alm. voor Oudh. en Lett. 1837. bl. 57. seqq.

kosten van zoodanigen memorie-maaltijd nagenoeg kunnen ontwaren. De uitkomst is dan omtrent als volgt.

		heren ℔		stuiv.
60	Hoenderen, tegen 4 st. 't paar	8	-	8
15	Schinken (hammen) 9 st. 't stuk	9	-	9
9	Kromst: eijeren.	—	-	7
9	Kazen . . . 5 st. 't stuk	3	-	3
15	Halftendeel, of Camperkoppen boter (7)	10	-	10
3	Weeren of hamels, 14 st. 't stuk	3	-	—
	Brood voor 4 Arnh. gl. a 14 st.	4	-	—
3	Mengelen mostert	—	-	6
½	Pond peper 10 st. 't pond .	—	-	5
1	Lood muskaatnooten	—	-	2
1	» muscaatbloemen (foelie)	—	-	3
2½	Lood saffraan . 8 st. 't lood	1	-	6
1	Spint zout	—	-	4
1	Dubbele koek	—	-	4
	Wijnedik, 5 butg. 't mingel	—	-	4
4	Ton bier (Hamburger) 2 ggl. de ton	16	-	—
	Peterselie, kruid en bloemen	1	-	—
	Een wagen rijshout enz. . .	1	-	5
	Te zamen 61 Heeren pond en 6 stuivers, ...	61	-	6

makende drieënveertig Nederl. guldens.

Dat ook lieden van allerlei rang en stand daaraan hebben mogen deelnemen kan blijken uit de volgende

(7) De Camper kop was toen eene gewone botermaat van 10 ℔.

II. *Naamlijst van Memorie-Broeders en Zusters.*

De namen der oprigters en later aangekomene leden zijn in het Memorieboek achtervolgens opgeteekend, maar die der overledenen op de lijst der levenden doorgeschrapt, en daardoor ook andere onleesbaar geworden: daar ook, zoo als reeds gezegd is, eenige bladen bijna geheel zijn verteerd, is de volgorde der naamlijst daardoor verbroken. Uit de overgeblevene gedeelten is echter op te maken, dat behalve de geestelijken, zoowel aanzienlijke burgers als ambachtslieden en landbewoners uit de omstreken der stad aan deze Memorie hebben deelgenomen. De volgende namen heb ik getrokken uit de lijst der memorie-broeders van 1472 tot 1483 en bij voorkeur daar uit gekozen de zoodanige, welke ook het ambt, beroep of de woonplaats vermelden. Het begin luidt aldus:

Dit sint die broders ende susters van sancte Kuneren Memorie.

Meister Peter pastoer van Campen.
Meister Jacob van Oenden, Meister Johan Glauwe.
Her Henrick Borchink, vicecureit van Campen.
her Ortwyn, her Gheert philips, Mr Joh. Mertensz.
her Johan huysman, her Willem Beyken.
her Wolter Wennemers, Meister Jacob syl.
her Hertwich van den Vene, her Evert hermenssoen.
her Johan Coesfelt, Meister Meerten Willemssoen. (8)

(8) Deze eerstgenoemden zijn allen geestelijke personen, zoo als de titel van *Meister* en *Her* of heer dit aanduidt.

Henrick pael, Lodewich kruse, Lubbert peters.
Henrick van Oenden, Lambert van der Houe.
Frederick Rhynvisch, Johan van Roederloe.
Jacob Klinge ende syn wyf.
Mense Philipss dye smit ende syn wyf.
Henrick hermanss die backer ende syn wyf.
Willem Coeps die bode ende syn wyf.
Johannes Jodeken custos, Jacob Wolff die bode.
Johan henricksz brouwer.
Berent Buddinck ende Alyt syn wyf.
Johan Valckener ende syn wyf.
Peter Hendicks schomaeker.
Bruesken steenberch ende syn wyf.
Gheert peterss toe bronope ende syn wyf.
Wenemer Jacobs toe bronope ende syn wyf.
Johan berents die jonghe opt eyland ende syn wyf.
Kerstken symonss opt eylant ende syn wyf.
Evert reynerss die smit ende syn wyf.
Henrick Johanss die goltsmit ende syn wyf
Jacob van buekstelt die wacht ende syn wyf.
henrick Caerman messeler ende syn wyf.
Lubbert Bosch die molner ende syn wyf.
Jacob ter stege verwer ende syn wyf.
Herman Johanss tychelaer.
Floer Rotgerss die wagenman ende syn wyf.
Wolter Berents die wagenman ende syn wyf.
Johan brandenborch gildemeister ende syn wyf.
Gheert van Ense in mastebroick ende syn wyf.
Henrick Gheerts opten swartendyck ende syn wyf.
Willem huysman die bode ende syn wyf.
Peter peterss in mastebroick ende syn wyf.
Rotger franckenss bogemaeker ende syn wyf.
Johan Grelle die smit ende syn wyf.

Johan Henricks die goltsmit ende syn wyf.
Henrick peterss backer ende mette van oij syn wyf.
Johan Sterck die backer ende syn wyf.
Gheert hermanss kistemaeker ende syn wyf.
Deryck hermanss kannegieter.
Ghyse haeke opt eylant ende syn wyf.
Johan henricks die scroerder ende syn wyf.
Tyman stockman op sunte Geertruyt (gasthuis)
Henrick Peterss, Claes Claese ende Joh. Johanss in Mastebroick.
Johan Gheerts die scroerder ende syn wyf.
Arent Starcke schipper ende syn wyf.
Walys schilder ende Ghese syn suster.
Arent ten bussche, Deryck van Olst.
Gerbert ten Sterte.
Deryck Pennynck. Meister Henrick doctor.
Pilgrom pannert ende syn wyf.
Henrick pranger der stat hoefslaeger ende syn wyf.
Meister herman secretaris,
Adriaen hase der stat piper.
Henrick gerrytss bouen die poerte,
Claes fredericks die vormer.
Kerstken van Ingen die brouwer ende syn wyf.
Lammert hermanss die pelzer ende syn wyf.
Jacob boijst ende syn wyf 't Oestenwolde.
Henrick Berents ende syn wyf anden santberch.

Van een aantal namen, welke nu volgen zijn er vele onleesbaar; van de broeders, die na 1483 zijn aangekomen zal ik er nog eenige bijvoegen, wier beroep of woonplaats daarbij vermeld staat, als:

Johan Henrickse droegscherer ende syn wyf.
Johan scriver mitten houel (met den bult)

Johan Arendts ende Mette syn wyf.
Johan hoff mit oeren kynderen.
Meister henrick der stat Secretarius.
Warner van Urck ende syn wyf, Jacob Mant.
Herman Warners ende Derek harmens toe Ysselmuyden.
Henrick Jans Kannegieter,
Willem Dericks rademaker.
Tymen Jans opten Cruyshoop ende syn wyf.
Herman rode opten Koeburch ende syn wyf.
Lubbe Wittops Jacob mants wyf.
Arent ter helle toe bronnepe ende syn wyf.
Jacob hake opt eylant ende syn wyf.
Jacob goesens die slachter ende syn wyf.
Dirck jacobs die wachterssoen ende syn wyf.
Henrick jacobss in dronten ende syn wyf.
Tymen rogghe opt eylant ende syn wyf.
Ernst van Schaeck die maalre ende syn wyf.
Meister sybrant henricks die muntmeisters knecht.
Jonfer bette bolle. Sybrant peterss muntmeister.
Ryckolt euertss die voerman ende syn wyf.
Gheert Gheerts die voerman ende syn wyf.
Berent janss tymmerman ende syn wyf.
Jonfer Ghese paners bouen int Convent ('t Bagijnhuis)
Grete van Ingen ende Otte oer soen mit oren kynderen (1494)
Arent peterss in den hagen,
Claes Werners opte Cruyshoep.
Berent Welt toe brunnepe.
Jacob Arents opte Cruyshoop.
Remmelt Gosens opt eylant,
Johan van Kuyk hodemaker.

Aelt Wesselsen op 't Vene. Meister Gheert klockgieter.
Meister Toenys der stat secretaris. Johan van Ingen.
Claes van baelen der stat bode, myt syn wyf.
Henrick jans mesmaecker. Symen jans schroerder.
Claes Albertss potbacker mit syn wyf.
Cornilys janss potbacker ende bave syn wyf.
Walrauen theemsmaecker met syne huysfrouwe.
Dirck Ottens opt tichelwerck met syn wyf (1498)
Meyster Claess bussmeyster ende syn wyf.
Johan van Campen ende syn wyf.
Gheert Vleisch op soevelinghe. Johan die Clockgyeter.
Johan Dircks droegscheerder ende syn wyf.
Henrick Mouwenss scholte in Isselmuden.
Hermen Johans die wollewever. Jutte opte ryt.
Arent Gheerts in Campervene.
Henrick van Oij de Cremer.
Egbert Gheerts by den koborg.
Mester peiner orgelist.
Rolof Alfrynck. Pylgrim die maelre (de schilder).
Tonys Rykxs tymmerman ende syn wyf.
Schipper Thomas rensborch ende syne huysfrouwe (1504)
Johan van Meppel Berghervaer ende syne huysfrouwe.
Derick tuffelmaecker. Jacob Gheertss in dronten.
her Johan Korff de Cappelaen.
M[r] luytgen de schoelmeister.
Claes Velthuys opt Eylant. Otte stegeman cum uxore.
Meister Henrick beldsnyder.
Peter Wolters opdat raes.
Johan breda cum uxore. her Arent die Capelaen.

Johan van sunsbeke met syn wyf.
Mr harmen baerscheer.
Warner harmss Sloetemaeker.
Mor femmie de fromor. (9)
Juffer Gertken janss mit oere maget.
Joestgen de nyester. Juffer Lodewycss Crusess (1523)
Juffer johan Crusesz. Lutghert in den hillighen gyest.

NB. Lutghert voersz hoer wasghelt iss betaelt.

Bij meer andere namen staat aangeteekend, dat zij *hoer dootwas en inganck* betaald hebben. Volgens de wet zou ieder broeder of zuster geven *ten mynsten een pont wasses als hy aflivich wordt*, dit werd nogthans ook bij den *inganck* of intrede in de broederschap met geld betaald. Op de lijst van 1534 komen verscheidene namen voor van *nieuwe brudere, die by den inganck gerste gegeven hebben*, als:

Johan Gerlyfzen myt syn huysvrouwe, een mudde gerste.
Arent van Vezen, een mudde gerste.
Lambert Velthuys, dre schepel gerste.
Johan Aertz, een hallyf mudde gerste.
Mester Reyner de stat messeler myt syn huysvrouwe.

Op de lijsten van 1535 tot 1539 vindt men voorname heeren en boeren weder nevens elkander, b. v. Mr Engelbert Reynviseh priester.
her Henrick van Voerst. Jasper van Wou.
Steven der stat dienre met synre huysfrow.
Gheert pannebacker mit synre huysfrow.

---

(9) Vroedmoer of Vroedvrouw.

Meyster Berent Ottens prester. her Evert joergenss.
Gheert albertss in dronten.
Johan Wygherss opten Swartendyck.
Ryck janss in dronten mit syn huysvrowe.
Gheert henrickss van den swartendyck.
Johan tresachte mit syne huysvrowe.
henrick fredrixsen berghevaer (schipper op Bergen in Noorwegen varende) enz.

Behalven nog een groot getal namen van gehuwden, volgt nu ook eene naamlijst van 76 Memorie-zusters, welke aldus aanvangt:

Dit sint de susteren van sancte kuneren.

Ghese berendes. styne die schroerster.
Lysbet henricks, heyne wencken wyf.
Henrick dircks dochter, gheert henricks wyf.
Nenne die visschers weduwe. jutte roderloe.
Femme van den Vene, meister tymens wedue.
ende catrine van den vene oer dochter.
ende grete van den vene syn dochter.
Mechtelt meyster tymens maghet.
Alyt bertelts. lysbeth claes colyns dochter. (10).
femme bolle. bette bolle. lysbeth gheerts dochter.
Styne ghise kremers wedue. alyt madincs.
Nyese ghysbert rademaekers wyf.
Ghese werners van der zees wyf.
Gheertruut hans pypers. mette wynkens.
Vreedse maes euerts wyf. Wendelmoet van collen.

(10) Misschien van den Rijmkronijkschrijver Klaas Kolijn afstammende.

Grete her rolofs maghet was van quakenbrughe, die heft hoer was betaelt.
Meyne henricks peter claess wyf.
Tresiane jacob costers wyf.
Elsebe hoijers ende heft hoer was wel betaelt op ste symen en juden dach a° lxxv.
Hille elskens dochter ten velthusen.
Jonfer grete Suderwolts. Lysbeth sachteleuens.
Jutte Stocmans. styne dyrck aertsens wedue.
Alyt Dyrck aertsens wedue. Ghese stocmans.
Styne peter aertsens wedue. alyt starke.
Grete van Oenden myt oeren kynderen, enz.

Na de namen der overige zusters volgt eene naamlijst van meer dan 1200 overledene broeders en zusters dezer memorie, beginnende aldus:

Dit sint die doden van sunte kuneren bruderscap.

(Het jaartal is daarbij niet uitgedrukt; vóór 1478 bedraagt het getal der overledenen ruim 200; daarna vindt men de jaarlijksche opgave van 10—16 en 20; in 1494 was hetzelve tot 30 geklommen, in 1505 tot 28 enz.) Op deze lijst vindt men de namen van man en vrouw dikwijls nevens elkander geplaatst, als of die gelijktijdig overleden waren; bij eenigen is ook de plaats, waar dezelve buitenslands gestorven zijn, aangeteekend, of ook het beroep, hetwelk zij hadden uitgeoefend, b. v.

Harmen putte ende femme syn wyf.
Henric godekensz ende alyt syn wyf.
Jacob Koc van ens ende lubbe syn wyf.
Meyster pouwelss en mette syn wyf.

Alyt van der lippe ende johan van der lippe.
Elsebe backerss ende Wessel backer oer man.
her rolof van wilsem vicecureit. henric valke.
lysken opten dyc bi ste Katherinen (gasthuis).
femme lichtenberges ende alyt lichtenberges.
Jacob coepssen, dye in hollant starff, steenmesselaer.
Willem op die koeborch,
her frederic oversteghe (1478.)
Meister Jacob de orgelmaeker.
Peter henricssoen de klockenstelre smit.
her wolter weynandss. her jacob Ziel.
her willem beyken. lubbe wittops.
Gheert claessen, die in selant ghestoruen is. (1492)
Johan pael, die int heylighe lant ghestoruen is.
Gheerttrut dye enghelsche smyts huysfrouwe.
Peter van dort ende janna syn huysvrouwe.
Meyster peter de leghe pastoer van kampen (1495)
Kunera lubbert peterss huysvrouwe.
Egbert backer ouer die wynkelre.
Hille Johan van Ingens huysvrouwe. (1509)
Grete van Ingen (1509). Ghese breda. (1523)
Juffer Lutgert van Ingen. Johau van Delden 1524)
Johan van Campen (1528.) Johan Inghen (1533.)
Herman Wytte, die in noerweghen ghestoruen is (1533.)
Meister Cornelius secretarius van Campen (1540.)

De overigen laten wij rusten in vrede, en zullen nu iets mededeelen betreffende

III. *Giften en Legaten.*

Vele oorspronkelijke brieven zijn daarvan nog voorhanden, maar de aanteekeningen in het Me-

morieboekje zullen hier voldoende inlichting omtrent eenige, daarin voorkomende, bijzonderheden kunnen geven, waaruit wij dus het volgende overnemen.

« Int jaer van negentich (1490) dess vrydages nae sunte Margariete soe heeft Mette salige johan symoenssoen wedue gegeuen sunte Kuneren memorie Twe Scepenbreue, die ene van vyff heren ponden des jaers, Ende die ander van een hern pont des jaers, gaen wt sekere huysen ende eruen, nae jnholt der scepenbrieuen voersz:. Voer desse voersz vj hn ℔ des jaers sullen die memoriemeisters in der tyt der voersz. memorie Mette voersz: alle jaer in den vier hilligen daegen van paeschen geuen ende wtreycken wt voersz. memorie vj hern ℔ rechte lyffrenthe tot oeren lyue, soe lange sie leeft ende nyet langer. Ende sie sullen oer daertoe senden alle jaer des naesten manendages, als sie oer maeltyt gedient heben des sonnendages dair beuoeren, ij scottelen mit ij die besten gerichten, ende ene kanne van den besten dranck, den die broeders tsamen drincken. Oick soe sullen die memorie meysters in der tyt geuen alle weke des dinxedages eene Almisse den ghenen, den Mette voirsz: daeromme sendet tot des memorie meysters huus, die de Almissen ghift ende anders nergent die toe eyschen. hiervoer sal Mette voersz. wederomme ordenieren sunte Kuneren altair een cierheyt, nae oeren doet toe heben. Ende Mette voersz. sal der memorienhuus, gelegen in die nye strate bewoenen soe langhe alst oer belieuet ende nyet langher, ende geven dair voer alle jaere toe huere, soe langhe sie

dair in woent, viij hern ℞. Van desse voersz. vj hn ℞ lyf- renthe, ende voert van den anderen punten hiervoer gheroert, heeft Mette voersz. ene brieff van der memorie wegen besegelt met segele hermans van Coten en Gheert van Hengele, In der tyt memoriemeisters der voersz. memorie, welke breeff nae Metten voersz. dode is doet, machteloes ende van gienre weerden. sonder arghelyst.

Item men sal tot ewygen tyden laeten bidden voer Ghise Kremer van bercoep tot ij kerken des sonnendages, bouen ende ten hilligen giest. Voer bidden alle sonnendage int dodenboec toe sete nyclaes, dat kost iij kromst. ende toe onser vrouwen kerke, often hilligen giest, welc dat men wil, een van beyden ewelic, dat cost oec iij cromst. (11) Ende ten broderen ist al betaelt tot ewygen tyden voert bidden.

Int jair mv^c en'de iij. vij die augusti.
Johan florisz en meyst: dirck ten ziel memorie meysters van sante Cuneren memorie in st. nycolaes kerke bekennen voer hem ende oer naecomelinge memorie meysters der memorie voersz:; dat sie ontfangen heben ende voldaen sint van den testamentoeren zalige lambert van den houe van een halff vat botters des jairs, daer van sie den richter breef ontfangen heben, welke botter

(1) Een herenpond deed 18 Camper Cromsterten, of 14 stuiv. brab. een stuiver 14 Plakken. Zie bladz. 94.

voersz. selige lambert in syn testament den memorie gegeven heft toe volste der aelmissen den armen om gods will toe geuen ende in ghien andere maniere toe bruken, dat die memorie meysters angenomen hebben ende alsoe gelouet toe holden, ende scelden de testamentoers dair van vry ende quyt, bedanken oer guede erfwtinge sonder argelist.

Ex libro opidi in Campis.

Item soe heft selighe Alyt bruine en trude schildes to samen ghehat sestehalf pont des jairs op paesschen to betaelen. Van desse voersz: renthe soe hefft peter Gheertszoen kerckmeyster to sancte byrgytten den breeff in bewaer, ende daer staet op gescreuen, dat sancte Kuneren memorie alle jaere bueren sal anderhalff pont des jaers ende dyt sal die laetste thyns wesen. Dyt huys staet by den toernen daer johan de loper inne woent, daer woent nu een smyt inne.

Item sancte Kunere de hefft een pont des jaers op sancte nyclaes kerckhoff achter den toerne daer de frouwe in woent de de wasskeerssen veylle holt.

Item Johan huusman priester ende harman van der vecht, als testamentoers van her Ghert philyps zaligher ghedachtenis, gheuen en hebben ouerghedaen der memorye meysters van sancte Kuneren eenen breeff, inholdende van dre ℔ des jaers, ghelegen in den haghen in der water strate, in vorwarden dat sy den priester daervan

alle jaere sullen wtrichten twe heren ℔, ende dat derde pent daer sal men die aelmissen een jaer lanc mede vermeren. enz.

Item. Int jaer ons heren dusent v^c ende iiij so hebben dese mannen geloft elc i scepel garste x jaer lanc. Jan dircks d'olde op 't eylant.
Jan dircks de jonge opt eylant.
Jan van Roerlo scepen. Ghert Vleysche.
Harmen Vleysche myt syn moeder Grete.
Jan Wennemerss. tymen janss. Willem Ecberss.
Dirk Arentss. Dirck lubbertss. Claes Jacobss.
Ghertruut . . . Jonge Jan Arentss.
Willem Janss. Jan Berents.

Anno domini xv^c ende vij opten xi dach der maent july so heben desse naebescreuen broderen van sancte Kuneren memorie gegheuen toe vulleste sancte Kuneren memorie als hyrnae bescreuen staet, een iwelyck bysunder wt synen voerbedachten vrien willen.
Dirick steuenssoen opten Cruishoep i mudde garste.
Wiecher lucht i schepel garsten.
Henrick kerckhof van 't eylant een half mudde garsten.
Gheryt garytss vant eylant i scepel garsten.
Johan arentss de jonghe vant eyl. i scepel garsten.
Johan van bentschaten to bronope i scepel garsten.
Johan dircks de olde een halff mudde garsten.
Dirick Lubbertsz van t eylant i mudde garsten.
Johan vande nyen kercke i mudde hauer. een half ℔ wass.
Claes diricks to bronope gheff nae synre doet enen goldgulden ende een ℔ wass to sunte ku-

neren memorien der hilliger jonefrouwen to vulleste in den jaere ende daghe voersz:

Desse voerscreven ghiftinghe is gesciet in teghenwoerdicheit johans ijhorst als een notarius, van den pauweslicke macht van Romen toeghelaeten; dat ick betughe myt desse guede mannen en tughen, Engbert Gheertss, Werner Robertss ende Arent peyss, de daerby waeren ende myt myn eghenre hantschrifft.

Item int jaer ons heren Dusent vyffhondert ende achte den sesentwyntychsten dach in junio hebben meister Dirck then ziele memoriemeist: myt harmen van der Vecht ende Ryckman Stillinck olde memoriemeisters in Johan Tonis stede, die meister Dircks ghesellè was, ontfangen van Wolter Wolffs, Gheert Arntss ende henricus burst, testamentoers van selighe lambert van den hoeue, fyftich golden gulden van gewychte toe behoeff der voersz: memorie, die sie die memorie gaven umb dess wylle, dat sie angenomen hebben die twe myssen ter weke, die salige lambert gheordeniert heft tot ewygen daghe op sanct Kuneren altair 't geschiene, ende gauen dair toe de ornamenten, wyn, broet, keerssen, kelyck ende boecke ende ander requisiten nae vermoegen eens instruments. Ende die memoriemeysters voersz. bedancken den voerscr: testamentoers van den voersz. Vyftich Golden Gl. van ghewychte gueder betalynghe."

Deze aanteekeningen zullen toereikende zijn om het oogmerk der gevers, en de soort hunner gif-

ten te doen kennen; wij zouden er meer kunnen bijvoegen; maar hetgeen wij omtrent het bestuur der memorie wilden mededeelen, betreft tevens nog latere begiftingen; wij laten dus weder de oorspronkelijke aanteekeningen volgen.

IV. *Van het bestuur der Memorie-meesters.*

In de laatste helft der 15de eeuw heb ik daarvan geene aanmerkelijke bijzonderheden aangetroffen; maar van de veranderingen en verbeteringen, welke in de eerste helft der volgende 16de plaats grepen, vond ik het volgende opgeteekend.

• Anno domini mv^cxxxviij.

Item die duren van den altaer des weerdighen hilligen ioffers sancta Cunera synnen volmaeckt ende gestoffiert in den seluen jaere voerscreuen ende dat onder den twee memorie meysters, als Reyner ter helle ende pilgrim jansen.

Noch soe hebben dese twee voersz. memoriemeysters des seluen jaers opghenoemen eene goede maniere ende ordinancie, als van dat gheuen der liiij almissen, de men in den husen toe gheuen placht, nu opelicke, ende ten ewighen daghe toe, gheuen sal in der kerken voer den voersz. altaer, ende dyt is geschyet by consent der voersz. memoriemeysters ende olderluden, ende prouesores, ende kerrickmeysters van sancte Nicolaes kerricke. Olderluden Wyllem petersz, Lubbert kremer, Johan kannegyeter. Prouisores Johan van der beek, Tymen van der Veene. Kerrickmeysters Gheert kreynck, Euert Glauwe. Dyt voerscr. hebben vastelicke gheconfirmyert ende

approbyert, ende oeck beghert men, dat men dyt vastelicke wel, ende toe ewyghen dage toe, onderholden sal tot eene verbeterynghe der voersz. bemorye ende der armer luden.

Noch hebben dese voerscreuene Memoryemeysters dies seluen jaers van xxxviij (1838) myt voerghenoemde olderluden eendrachtelycke ende wel gheordynyert ten ewyghen daghe toe, dat men alle wonsdaghe sal synghen voer den voersz. altaer eene synghende mysse ter eeren godt almachtig ende des hillygher confessoers sancti Antonii myt vj arme scolyeren, de men ellick een tyecken broet gheuen sal.

Des seluen jaers van xxxviij soe heft Catharina roberss, salyghe werners robersses naeghelaetene wedue, die voersz. liiij almyssen verbetert, ten ewyghen daghe toe, myt iiij almyssen.

Noch heft pylgrum jansz ende janneke syne huysvrouwe dese voersz almyssen ten ewyghen daghen vermeeret ende verbetert myt ij broden.

Noch heft eene joffer dese voersz. almyssen des seluen jaers verbetert myt j broet.

Noch heft Ghyseele, zelige Willem Verlecke naeghelaetene wedue, des seluen jaers dese voersz. almyssen verbetert myt ij broeden.

Item, Int jaer ons heren dusent vyfhondert ende achtendartich op den tyenden dach novembris hebben dye memoryemeysters van sancte Cuneren Memorie, Pyllegrym jansz ende Reyner ter helle een verdragh ende verbont gemaect myt den scoelmeysters ter seluer tyt, Joannes Euerhardi, lyberich, Melchior, pilgrim ende henricus Alberti,

ende dat in dusdanige manieren. Dese voerscr. scoelmeysters myt hoer nacoemelyngen sullen verbonden syn alle weke to bestellen vj arme Clerken, des wonsdaghes tsmorgens als die clocke achte geslagen heft, voer sancte Cuneren altaer eene mysse .... ter eren des almachtygen Gots ende des hillyghen Confessoers sancti Antonii, des soe sullen oeck dye voersz. memoriemeysters myt hoere nacoemelyngen weer verbonden syn vj arme scholyeren elck een teiken broet toe te deilen soe langhe als die aelmysse van der voersz. memorie duerende synt, ende oftet ghebuerde dat buten schulden der schoelmeysters, oft der armer jongen, dye mysse nyet gesongen worde, dat all even well die voerscr. jongen hoer broet ontfangen sullen.

Semper festina lente.

Anno mv^c^xlj. Item Gheert baeck, Jan Andriess memoriemeysters van ste Kuneren hebben ghegeven voer dat stempeltgen, daer men dye teikenen mede slaet, viij gosseler. Item dye nye alue myt dye swerte bloecks heft ghecost xlij st. van xiiij pl. des vercoffte wy ij olden voer xxxiij st.

Anno mv^c^xliij. Item henrick baerss dye backer heft ontfangen op dat broet, dat ick, jan andreess, ghegeuen hebbe iij ggl. de gl. van xxviij st. de st. van xiiij pl.

Item henrick baers dye backer heft ontfangen op dat broet viij gheldersche riders. (12)

---

(12) De Geldersche gouden Rijder deed in 1603 2 gulden holl. volg. 't Placoaet

Item henrick baers heft ontfangen op dat broet xxij Gheldersche riders.

In den naeme godes amen. Int jaer ons heren dusent vyfhondert ende xlij hebbent de olde memoriemeysters pilgrum Janss und berent van Werden ouergeleuert die nye memoriemeysters, to weten Andres Tymmerman unde gheryt In den raem, een frye altaer, angaende van Wass, van Kerssen, van broet unde van wijen, als dat toebehoert tegen die hoechtyt van paesdach. Und dat sullen de olde memoriemeysters altyt de nye memoriemeysters soe overleueren, opdat de memorie best in eeren bliue, und oock daeromme, dat die nye memoriemeysters bet in oer verstant moegen coemen. Ende noch hebben wy olde memoriemeysters die nye memoriemeysters die buedel ouergheleuert, daer was in x golden gulden, unde noch hebben die olde memoriemeysters die nye memoriemeysters ouergheleuert eenen breef van x gold gl. des jaers, daer sal men altyt mede loenen onsen pastoer, unde dese renthe ofte tyen golden gulden synnen ghelegen toe Dalleffsen, unde bynnen verschienen altyt op sunte peter in den vaesten, unde bynnen onse ierste renthe die wy hebben, daeromme salse onse prester hebben, want syn taermyen is altyt op meydach, soe binnen wy hem schuldich alle jaer xv Gold gl. ghelik als de staet van Campen boert voir oeren paecht.

Item, voert hebben deselve memoriemeysters ouerghedragen myt de nyen, dat de olde memoriemeysters oer schult in sullen maenen, dat in

oer jaer verschienen is, opdat de nyen daer nyet mede bekommert sullen syn.

Item. Int jaer ons heren dusent v^c^ ende xlvij hebben de memoriemeijsters van sancte Kunere Jan van Driel ende Johan Gerritsz laeten maeken eene neyhe pelle, de heft ghecost xvʃ coepmans gl.

Item noch ouergheleuert dat selfde jaer xxx golden gl, de sullen gaen tot behoeff der armen tot vj broden.

Item noch ouergheleuert viij gold gl. de sinnen in den buedel tot behoeff der memorie.

Item. In den jaere van xlix hebbe ick m^r^ Jacob maler unde Andrees pylgrims ouergheleuert Jan Andrecsz unde Henrick Cremer, neye memoriemeysters, xvij gold gl. de gl. van xxviij st. brab: dat altaer kommervrei.

In den jaere ons heren dusent v^c^ unde lj heft Jan .... ende henrick Janss, als memoriemeysters van sancte Kunere, ouergheleuert jochem gheertss ende henrick .... als nye memoriemeysters in der tyt xiiij gold gl. an gelde, unde eene kalkoesche noethe, beschlegen myt xxviij loet sulvers, unde een dexel daerop, (13) unde hebben daer voer betaelt xiiij golden gulden.

---

(13) Eene *kalkoesche noot* of *neut*, waarschijnlijk een beker van een Kokosnoot gemaakt, met silver beslag en deksel.

Noch heft zelige bertolt euertsz ghegeven xv gold guld. daer wy hem (14) noch van leueren sullen, als wy de ontfangen hebben, xij gold gulden. Noch bele boele, die daer storff in de nyestraete, heft ghegeuen v gold guld. daer wy hem (15) noch van leueren sullen iiij gold gl. als wy se ontfangen hebben. Noch heft zelige Mr henrick van Olst ghegeuen tot profiet der ermen an die huissen op die floedyck, die nu her goesen van voerst tho koemen, daer um die kerse die slacht mede gaf (16) hondert unde lxxiij gold guld. somme ij hondert gold. gulden unde vj.

Item noch xlviij st. brab. van eene tonne biers, die wy verkoften van die memorie, die ons ouerleep, die sullen wy hem (17) noch gheuen als wy die gelden ontfangen hebben.

Item inden iaere van lij, liij ende liiij bynnen ghewest memorie meysters Jochym ghertss unde henrick claess van sancte Kunere, und bynnen verbetert by oer tyt die aelmyssen, die men ghieft des wonsdages voir sancte Kuneren altaer in sancte nycolaus kercke xl gold gl.

Item in die selue tyden by die voerscreuen memoriemeysters heft ghegeuen her Dormel hondert Goldgulden to de aelmisse. Claes van reyssel x gold gl. Jacob peterss v gold gl.

(14, 15 en 17) *hem* voor *hun* t. w. de olde memoriemeisters.

(16) Die hem *bij het uitbranden der keerse* waren toegewezen.

Item in den iaere ons heren dusent v^c^lix synnen memoriemeysters ghewest Jochym gerrytsz unde Joan alfersz, de hebben de memorie verbetert an den altaer, to weten een ney corsuenel van verweyl, unde noch twe neye gerdynen, unde sulver pullen, de se verbetert hebben. Dyt heft to samen ghekostet xxxj keysers gl. unde vj st. brab. Noch daer en bouen hebben de selue memoriemeysters ouergheleuert den nyen memoriemeysters, to weten henrick janss unde leffer styeker xxv gold gl. to weten, x gold gulden, die in de budel synnen an gelde, unde dat andere sal men leueren an saet, unde an schulde, de men inmanen sal unde hem ouerleueren buten oer onkosten.

Item noch sullen die memoriemeysters ontfangen x gold gl. to paschen van een huus by Caluerecken brugge. Item noch sullen se boeren iij gold gl. van Katherine van Dyeffelt op martini tokomende; daeren bouen leuerden deselue memoriemeysters de neye ouer een vry altaer van was ende wyen ende broet, dat se myt ghiene dyngen bekummert sullen syn. daerenbouen hebben de memoriemeysters verbetert de broeden by oer tyt xlij broeden tot den rechten armen, de men des wonsdages geuet op sancte Kuneren altaer in sanct nicolaus kercke bynnen Campen.

Item roetgher Wyllemss heft gegeuen vij gold gl. to verbeteren de broeden de men ghieft des wonsdages in sanct nicolaus kercke op sancte Kuneren altaer.

Item femme Alfers heft gegeuen x gold gl. to

verbeteren de broden de men gheeft des wonsdages in sanct nycolaus karcke bynnen Campen op sancte Kuneren altaer.

Item Claes van reyssel heft gegeuen x gold gl. to verbeteren de broden in sanct nycolaus kercke op sancte Kuneren altaer.

Item hermen in sanct gertruiette (18) heft gegeven x gold gl. to verbeteren de broden de men ghieft in sanct nicolaus kercke op sancte Kuneren altaer."

Na het jaar 1560 zijn de aanteekeningen zeer schraal en verward, eenige door geschrapt en onleesbaar; welligt hebben de toen opkomende twisten en verdeeldheden daartoe medegewerkt. Na het innemen der stad Kampen door den graaf van den Berg, toen kerken en kloosters geplunderd en van derzelver sieraden beroofd werden, moesten ook de memorien in dien ramp deelen, waarvan de memoriemeester Lammert Baers het volgende heeft opgeteekend:

« Item, ynt jaer ons heren dusent v hondert ende twyentsueventych op sanct Lauwerens dach, dye was op en sondach, soe heft den erbaren raet der stat van Campen enne raet geholden myt den graue ende synen raet, hoe dat hy den erbaren raet van Campen gheloeft heft, dat alle dynck solde blyven staen, kercke ende konuente ende allens dat ynder stat ware, dye burger by hoer pryuclegyen ende wes dat daertoe behoerde,

(18) Nu het Boven-Gasthuis.

sonder ergelyst ets utghenomen, alsoe dat se hem groet gheloue ghaven, ende des ander dages, dat was des maendaghes, doe kwam die graue van den berghe bynnen Campen.

Voert iiij weken daernae, dat hy der yn was, doe heft hy dye kercke ghespolyert, ende an stucken ghebroeken allen dat daer yn was, altaeren, ordementen ende seboryen, datter nyet en blyff, alsoe dat yck Lambert baers backer, als memoryemester van sante Kuneren memorye, ghebercht hebbe enne nye karsuffeles keste; daer onse beyde beste ordementen yn hangen, en roet ferwylen ende en blaewen ferwylen myt allen syn toebehoer, noch hebbe yck ghebercht het beste pellen myt ij dye beste gardyenen, noch dye kalkoesghe not myt het decsel daerop, myt dye sulver vase myt suluer pullen, (19) maer den kelck dye brochte mester jan pylgrams den Lantgraft, dye hadde yck nyet yn myn bewaer, alsoe dat yck solde wel mer ghebercht hebben, dan yck hadde gyen hulpe."

In dit eenvoudig verhaal kan men de duidelijke sporen der verschillende denk- en handelwijze in dezen tijd reeds opmerken; terwijl de memoriemeester Lambert Baers de kostbaarste miskleederen en altaarsieraden den plunderaars tracht te ontrukken, komt de schoolmeester Jan Pelgroms eenen fraaijen zilveren miskelk den trouweloozen graaf gedienstig aanbieden. Daar deze echter in de maand november

(19) Zie van deze altaarsieraden hier voor op bladz. 96 en 98.

van het zelfde jaar (1572) reeds de stad moest ontruimen, welke door de Spanjaarden wederom in bezit genomen werd, kon het bestuur van kerken en gestichten, nevens dat der memoriën, op den ouden voet nog blijven voortduren tot in 1578, toen de graaf VAN RENNENBERG, in naam des Prinsen van Oranje, zich van de stad meester maakte en een geheel ander bestuur aldaar invoerde. De instellingen van weldadigheid werden daarbij echter in stand gehouden en de hiervoor genoemde LAMBERT BAERS komt nog in 1580 aan het hoofd eener naamlijst van memorie-broeders en zusters, als memoriemeester van Sancte Cuneren Memorie, voor. (20) Op die lijst vindt men ook de namen van eenige aanzienlijke Kamper geslachten van dien tijd; het begin luidt aldus:

Anno Domini 1580.

Memorie - Meisters.

Peter Goeijen ende Lammert Baerz, myt syn huysfr.

Memorie - Broeders.

Leffer Stricker met syn huisfr. Willem Jansen m. s. h.
Johan Gherbrant Cannegyeter m. s. h.
Mr Gherbrant Janss Cannegyeter Vicarius van Ste-Cuneren - Memorie. her Henrik Jans Cannegyeter.
Symon Glauwe myt syn huysfrouw ende syn dochter.
Jacob van Wylsem. Mr Goevert Tellevoren.

---

(20) Van de plundering in kerken en kloosters, welke in dit jaar 1580 wederom plaats had, wordt hier geen gewag gemaakt. Zie daarover het 25ste stukje der Kamper Kronijk.

Henrick Glauwe myt syn huisfr. herman Vette m. s. h.
Aucke Baers. Arendt toe Boecop myt syn huisfr.
Antoenys Strycker m. s. huisfr. Frans Coerbeke.
Elysabeth, Gerryt van der Lippen weduwe.
Johan van der Vene m. s. huisfr. Gerryt van Onna.
Berent van Halteren. Anna Goevers.
Florys Claes Backer. Otto Sticker m. syn huisfr.
Joffer Bate Glauwe myt haer suster.
Coep Janss Brouwer. Jan Claes Backer.
Mr Jacob Barbier. Bije van Vorden.
Aechete Wychers enz.

Op eene naamlijst van 1588 wordt Arend toe Boecop nog eens vermeld; hij was van 1559 tot na 1580 te Kampen Burgemeester, en komt van 1548 tot 1553 reeds voor als Kerkmeester van 't Heilige Geesten Gasthuis aldaar.

Het beheer en de inkomsten der *Memorie van Ste Cunera* zijn, nevens die der overige memoriën, in het jaar 1598 aan de Bedienaren der armen, of het Bestuur van den algemeenen Armenstaat overgedragen en, met de inkomsten dier inrigting vereenigd, sedert ter uitdeeling der wekelijksche aalmissen van brood, of geldelijken onderstand aan behoeftigen aangewend, zoo als nog heden alhier plaats heeft.

Ten slotte laten wij nog volgen de Legende van de H. Cunera, behelzende haren marteldood en eenige bijzonderheden, betreffende den H. Willebrordus eerste bisschop van Utrecht en Mijnwericus bisschop van Paderborn, welke bij *Rheenen* zouden hebben plaats gehad.

V. *De Martelie van de* H. CUNERA *Maghet*, *die te Rhenen bij Amersfort is rustende.*

De H. CUNERA is eene van de medegheseellinnen van S. URSULA geweest, dewelke als sij tot Ceulen uit het schip trat, om met de andere maaghden ghemarteliseert te worden, soo is den Coningh door hare schoonheyt tot bermhertigheit beweeght, haer van de doodt bevrydende ende tot Rhenen, daer hy was woonende, medenemende. Sy dan in des Conings paleys zynde, heeft Godt altydt voor ooghen gehadt, gestadigh onderhoudende syne gheboden, oeffende haer ghedurigh in bidden, vasten, waeken ende andere deughdelyke wercken, versmaedende alle pracht, hooveerdye ende cieraet deser werelt, alle armen na haere macht te hulpe komende. Ende nademael dat het seker is, dat d'eere altydt soeckt den ghenen die haer schouwt, soo ist dat den Coningh siende het deughdelyck leven van de Heylighe CUNERA, haer in meerder weerden hiel dan al dat in syn Hof was: soo dat hy haer den last van het heel Ryck gaf. Waer in CUNERA haer niet en verhooveerdighde; maer droeg haer alleenlyck als een simpele persoone, verootmoedighende haer voor den Coningh, de Coninginne ende het heel hof, haer voeghende in allen het ghene gheoorlooft ende eerlyck was. Door dese deughden wiert sy van den Coningh ende heel 't Hof seer bemint. De Coninghinne merckende de liefde, die den Coningh tot CUNERA droegh, begonst haer seer te haeten, te benijden ende te beschuldighen, soodat sy, als den Co-

ningh over maeltydt was, begonst eenighe dinghen van haer te versieren: omdat haeren man den Coningh van haer eenen aftreck kryghen soude. Maer doordien dat het een ghemeyn spreekwoort is: *Wacht u voor de daedt, met de leughen is goet raet;* soo en gaf den Coningh al grammelyck synder huysvrouwe gheen ghehoor; maer hiel haer voor heel getrouw, als hebbende haer alsulcks bevonden. Waer door de Coninghinne vertorent synde, heeft tot haer, het sy door recht oft onrecht, noch meerderen haet ghekreghen.

T is ghebeurt dat de heylighe CUNERA door 't Paleys ghingh, hebbende haeren schoot vol broots, om 't selve den armen uit te reycken, 't welk de Coninghinne ghewaer wordende, seyde tot den Coningh: Aenmerkt hoe dese uw goet verquist. Waerom CUNERA van den Coningh ontboden wierdt, 't welck sy vernemende was benauwt, ende badt Godt, dat hij haer van alle tydelycke schande wilde behoeden; soo ist ghebeurdt, dat door de voorsichtigheydt Godts het broodt in Spaenderen verandert is, hetwelk den Coningh siende, heeft de Coninghinne seer overgaen. De Coninghinne ghewaer wordende, dat zij CUNERA met haeren klap niet en mocht deiren, heeft toeghelegt om haer heymelyck om hals te helpen; versoeckende raedt tot dien eynde van haere Cameniere, dewelcke, te ghevalle van haere vrouwe, terstondt daertoe ghewilligh was.

Soo het gheviel dat den Coningh op eenen tydt ter jacht was, soo hebben de Coninghinne ende haere Cameniere CUNERA op der aerde lig-

ghende, met een dweele gheworght (21) welcke dweele al noch in de kercke aldaer (22) bewaert wordt, ende het lichaem hebben sy in eenen stal begraven. Desen moordt ghedaen zynde, hebben sy belooft nimmermeer iemant te openbaeren.

Soo daer naer den Coningh van der jacht wederom keerde, soo ghingh hem de Coninghinne teghen, ende heeft hem feestelyck onthaelt ende ghegroet; ende versierende eene leughen om haere moordt te bedecken, heeft tot den Coningh aldus ghesegt: Heer Coningh, terwylen ghy ter jacht waert, soo syn de ouders van CUNERA overkomen, ende hebben haer haestelyk medeghevoert. Middelertydt syn des Coninckx peerden nae den stal gheleijdt, daer CUNERA ghedolven lagh; maer men konde de peerden met dreyghen noch slaghen gheenssins in den stal doen gaen; wierden daerom naer eenen anderen stal gheleydt, daer sy terstondt al stil inghingen. Den stalknecht komende by avondt in den stal, heeft ter plaetsen, daer CUNERA begraven lagh, veel keerssen cruys-wys sien staen branden, hetwelck als den Coningh ghebootschapt wiert, soo heeft hy seer verwondert synde, terstondt de waerheyt van dien voorder willen ondersoecken. De knechten oversulckx nae den stal loopende, saghen aldaer de brandende lichten; dan soo de knechten naeder quaemen soo verdwenen de lichten. Ende soo den stal nauw

(21) *Dweele* of *dwale*, een halsdoek of servet.
(22) Tegenw. Staat van Utrecht II D. bl. 69.

doorsien wierdt, dat d'aerde nu eerst vergraven was, soo hebben sy aldaer beghinnen te graeven ende vonden aldaer het lichaem van de Heylige *Cunera*, met eene dweele gheworght; hetwelck sy uyt den grave ghetrocken hebben.

Den Coningh siende dese syne seer beminde CUNERA, vermoedde uyt seekere teeckenen, dat dit het bedryf was van de Coninghinne, waerom hy seer vertoornt synde, heeft haar terstont ghestraft; soo dat sy buyten sinnen synde dry daeghen langh door het koninghryck doolde ende heeft haer selven door uytsinnighyt van boven eenen bergh gheworpen. Den Coningh dan syne *Cunera* quyt synde heeft syn paleys t haerder eeren ghegeven ende begift.

Men soude qualyck konnen uytspreken haere deughden, soo in het stil-swyghen, onthoudinghe van eten ende drincken, waeken ende in alle godtvruchtichheit. Sy was eenen waerachtigen patroon van d'eerbaerheydt, beleeft teghen een ieghelyck, haer selven allen menschen in godtvruchtigheydt onderworpende, ende haer soo regerende, dat sy Godt is aenghenaem gheweest, ende allen menschen liefghetal, haer niet te goet houdende, een ieghelyck in noot om Godts wil by te staen.

Dan alsoo na sommighe jaeren den heyligen WILLEBRORDUS, eersten Bisschop van Utrecht, t' geheel Bischdom van sinne was te visiteren, soo ist ghebeurdt, dat hy door de stadt van Rhenen reysde, alwaer d'inwoonders by hem quaemen, hertelyck versoekende, dat hy het

lichaem van de H. CUNERA, daer Godt den Heere daeghelyckx veel miraekelen door dede, wilde overdraghen (23). Den heyligen man, dese gheloofweerdighe ghetuygen betrouwende, was seer verblydt. Maer overmidts hy terselver tydt gheene moeyte en hadde (24), beloofde hy t'selve te doen soo haest als hy weder quaeme. Vertreckende oversulckx uyt dat gheweste ende komende in den Rhyn, soo heeft haer sulcken tempeest verheven, dat syn schip in groot perychel was, soodat sy altemael vreesden te verdrincken. Ende roepende Godt den Heere om hulpe gaf syn selven de schult omdat hy versuymt hadde de Heilige CUNERA te vervoeren. Alsoo t'schip dan omtrent Rhenen was, soo dede hy het aenleggen, vermaenende alle syn volck met devotie nae het graf van de H. *Cunera* te gaen. Daerna soo heeft den H. WILLEBRORDUS met alle behoorlycke solemniteyt ende groote devotie het lichaem van de H. CUNERA overghevoert ende daer door is haeren naem seer vermaert gheweest; ghemerckt Godt daghelyckx door haer veel teeckenen ende miraekelen was doende.

Wy vinden in het leven van MEINWERICUS Bisschop van Paderborn memorie van de kercke, die te Rhenen ghesticht is gheweest ter eeren van de H. CUNERA; daer ook staet, dat men eertydts proevinghe der waerheyt pleeght te doen by de Reliquiën van dese kercke. Het is ghe-

(23) t. w. naar de aldaar gestichte kapel.
(24) d. i. geen' moed, geen lust had.

beurdt dat de moeder van MEINWERICUS, heel ondanckbaer synde van de gratie die haer ghedaen was, boosheyt op boosheyt vermenichvuldighende (25), met alle middelen heeft ghesocht het erfgoet te benehmen aen haren sone. Sy dan met eene vrouwelycke rasernye bevanghen synde heeft thien Mansos (26), gelegen op den bergh Lare by Heymerbeeck (27) int Nederlandt, onder het decksel van Godsdienstiehheydt, aan de kercke van den Heylighen VITUS int dorp Eltene ghegeven (28): Sy socht noch meer goederen van haeren sone aen anderen te gheven; maer niemant van de wereldsche persoonen, door vreese van den Keyser ende van desen Bisschop, die sy wisten van een herte ende sin te syn, dorste dese ghifte aenveerden. Den Bisschop, verstaende dese onredelyckheyt van syn moeder, is van Paderborn nae Nederlandt vertrocken, ende syn moeder op den bergh Lare vindende soo sy de vlucht sochte, heeft haer achterhaelt by het waeter Emme (29), het welck van den bergh is

---

(25) Zij had reeds haren zoon DIDERIK laten ombrengen. Zie SLICHTENHORST 5de B. bl. 55.

(26) Bouhoeven, of Boerenerven. RACER. O. G. VII St. bl. 57, 58.

(27) De latere Hofstede *Laar*, thans *Levendaal*, aan de noordzijde van den *Heimenberg*. Tegenw. Staat van Utrecht II D. bl. 82.

(28) Bij het klooster op den Elten-berg, aan den Rijn in 't Graafschap Zutphen, was haar zoon DIEDERIK vermoord.

(29) Thans de *kromme Eem* genoemd, aan de oostkant van den Heijmenberg bij Rheenen. Zie de kaart. Tegenw. St. v. Utr. D. II tegen bl. 241, waarop ook de *Kuneren* weg is aangewezen.

bortelende; hij heeft se grootelyckx overgaen ende gheprotesteert, dat se argher was dan eenighe creature, omdat se haer eygen sone socht te verdrucken soo met de dood als met ontervinghe, ende heeft se oock doen vangen. Maer haer vassalen seyden, dat se met recht hadde moghen doen dat se ghedaen hadde, ende dat se bereyt waeren hunne proeve der waerheyt hier van te doen met te sweiren over de Reliquien der Heylighen. Ende soo daer Reliquien ghehaelt wierden van Rhenen, die de naeste plaetse was, daer de kercke was ghesticht ter eeren van de H. CUNERA, daer men van oudts altydt op pleech te sweiren, soo heeft de Bisschop uit syn kasse voortgebrocht de Reliquien van de H.H. Apostelen PETRUS ende PAULUS ende van den H. BLASIUS. Ende soo daer Vassalen waeren, die lichtveerdelyck swoeren voor de saeke van haer vrouwe, syn sy terstont met een plaeghe, van de hand Godts komende, gheraekkt geweest soo haest als sy hun hant om te sweiren uitstaeken. Want de vier syn straekx blint gheworden ende de dry andere hebben altyt met styve armen ghegaen. Syn moeder, siende dese openbaere cracht Godts, is tot kennisse ghekomen ende heeft het goed, dat se hem eertydts ghegeven hadde, hem wederom laeten volgen; Ende op een nieuw bevestight. Ende alsoo heeft hy syn moeder uyt den staet van haere verdoemenesse ghetrocken ende daervan bevreyt."

Deze Legende, (volgens het bijschrift) *uit de oude registers van Nederlandt getrokken*, is wel-

10

ligt haren oorsprong verschuldigd aan vroegere volks-verhalen, welke in de middeneeuwen, naar het doel der geestelijken gewijzigd, tot de vereering der H. CUNERA zijn aangewend en alzoo tot ons overgebragt. De vermelding van eenige plaatsen, in de schoone bergachtige omstreken van Rheenen gelegen, maakt het zelfs waarschijnlijk, dat dezelve op geschiedkundige waarheid berusten.

De koning, die in de 8ste eeuw (in 483) aldaar aan den Rijn een paleis bewoonde, zal dan een der eerste Friesche Koningen zijn geweest, die (volgens de Holl. Chronijk) in Wiltenborg bij Utrecht hunne residentie hielden, liefhebbers waren van kasteelen en paleizen bouwen, en niet zelden eene reuzin ten wijve namen (30). Dat zulk eene lompe koningin de onschuldige CUNERA, het geliefde voorwerp van 's konings genegenheid, hare wraakzucht deed gevoelen en dat de koning, deswege verstoord, een monument voor de vermoorde CUNERA heeft doen oprigten, is ganch niet ongerijmd. Haar gebeente, een paar eeuwen daarna uit dat heidensch gesticht in eene, haar toegewijde, Christen kapel door den H. WILLEBRORD plegtstatig overgebragt, werd dezelve ook de geliefkoosde bidplaats harer vereerers, en door vrome bedevaart-gangers veel bezocht; de weg naar den heuvel, waar op weleer dit heiligdom stond, wordt thans nog de *Kunerenweg* genoemd. Ook

(30) Die Chronycke van Holland. fol 26.

de kerk, in de 10de eeuw te Rheenen gebouwd, werd aan de H. CUNERA gewijd en heeft toen hare reliquiën ontvangen, aan welke ten tijde van MEINWERIC, in de 11de eeuw, nog een wonderdadig vermogen werd toegeschreven.

Reden derhalve genoeg voor onze Memoriebroeders der 15de eeuw, om de H. CUNERA als beschermheilige hunner weldadige instelling te kiezen en thans, in de 19de eeuw, voor ons om door eervolle vermelding daarvan de gedachtenis te bewaren; maar ook om voor de uitgebreidheid dezer mededeeling verschooning te mogen verwachten.

Op St. Cuneren dag,
(12 Junij) 1840.

E. MOULIN.

BIJDRAGE

TOT DE

GESCHIEDENIS DER HERVORMING IN OVERIJSSEL.

De Hervorming is in Overijssel later tot stand gekomen, dan in andere Nederlandsche gewesten. Wel was er in de steden reeds vroeg en gelijktijdig met andere een begin gemaakt, doch de krijgsgebeurtenissen, waarvan Overijssel vele jaren achtereen het tooneel was, belemmerden haren voortgang zeer. In de kleine steden en op het platte land bleef men geruimen tijd algemeen aan de oude leer gehecht.

De provinciale Synode te *Kampen* in Mei 1593 (1) bepaalde: *an die Herren Rydderschap ende Steden over te geven sekere remonstrantie angande den dienst der Papen ten platten lande die sich tot noch toe giene examinatie ende reformatie hebben willen onderwerpen, dat by haer*

(1) Met deze begint het Synodaal boek van Overijssel. De Synode besloot, den 28sten Mei 1594 te *Deventer*, een boek aan te leggen, *daer het Synodael-boeck door die ruyne van Deventer verloren was.* Van 1579 tot 1589 werd jaarlijks, 1588 uitgezonderd, eene provinciale Synode in eene der steden gehouden, waarvan de Acten evenwel zijn verloren gegaan.

Ed. der selvigen dienst alle dinge moegen verbo-den ende datelyk afgeschaft worden, ende so enige onder haer sich der reformatien willen on-derwerpen dat sie niethemin uyt haer platsen op andere mochten getransfereret werden. Op de Synode te *Zwolle* in Oct. 1595 werd besloten, bij de Ridderschap en Steden aan te houden, dat de dorpen zouden mogen voorzien worden van predikanten. Welke plaatsen van predikanten voorzien waren in 1596, blijkt uit de handelingen der Synode te *Kampen* in dat jaar, alwaar bepaald werd, dat er bij provisie twee klassen zijn zouden. Tot de eerste zouden behooren: *Deventer*, *Zwol*, *Hasselt*, *Zwartsluis*, *Mastenbroek*, *Genemuiden*; tot de andere *Kampen*, *Steenwijk*, *Steenwijkerwold*, *Vollenhove*, *Kuinre*, *Blokzijl*, *IJsselmuiden*, *Oldemarkt*, *Blankenham*, *Kamperveen* en *Zalk*, dus 17 gemeenten, meestal in de nabijheid van *Kampen* en *Vollenhove*, waar tot daartoe meer rust en veiligheid geweest was dan elders.

De veldtogt van Prins MAURITZ in 1597, waardoor geheel Overijssel onder de magt der Staten kwam en de strooperijen der Spaansche benden geweerd werden, gaf uitbreiding aan de zaak der Hervorming. In 1598 werden vijf klassen gevormd: *Deventer*, *Kampen*, *Zwolle*, *Steenwijk* en *Oldenzaal*, waarin echter naderhand verandering gekomen is, want die van *Oldenzaal* werd in 1601 bij provisie met die van *Deventer* gecombineerd. Zie hier eene bepaling der Synode van het jaar 1598, te *Deventer* gehouden. *Angaende de Papen, dier herte van Gott ge-*

sart swardt, om hen in de gereformierde kercke tot den kerckendienst te begeven, darvan is besloten, dat men sy niet tot den kerckendienst sall tholaeten, voir en eer sy erst haer concubinen offte onechte wyven sullen getrouwet hebben; en ten tweede door belydenisse des geloffs te doen haer tot den Gemeente ende tot het gebruyck des heiligen Aventmals begeven hebben, welverstaende dat sie te voeren een wyle tyds in een platse sullen ebmerteren, daer een gereformierde gemeente is, en daer sy hen darnae in die gemeente sullen begeven; sy sullen ten derde het Pausdom wederroepen ende haer den examini onderwerpen, ende bequam in leere ende leven bevonden werdende nae de leere des H. Geests door Paulum beschreven synde, mitsgaders de Nederlandtsche belydenisse des geloffs ende die Kerckenordeninge onderteickent hebbende, sullen alsdan tot den dienst des wordts thoegelaten ende op een ander platse getransferet worden.

Belangrijk voor de wijze, op welke de Reformatie in Overijssel doorgezet is, is het bepaalde door de Classis van *Deventer*, gehouden te *Oldenzaal* den 13 en 14 Oct. 1601. Zie hier het stuk.

Seeckere navolgende geconcipieerde artikulen, als nu voer eersten tot eenen ingunck der Reformatie der pastoren en kercken ten platten lande dienende, sinth in de classe voer goet en stichtelick bevonden.

1. Welcke pastoren oft papen, gheen wettelick bewysz hebbende oft wetende te vertoenen van haer succesive seyndinghe ende beroepinghe, het

waer uth den pauwetdom oft andere kerken, behooren datelicken van den dienst gesuspendeert te worden.

2. Die het voerighe bewysz [hebben] ende in der pauselicker beroepinghe en leere willen volherden, behooren ingelycken gecasseret en om te vertrecken geboden worden, het waer dan dat sy landtsaten waeren en in loco ministerii oft elders middelen hadden te leven. Ende alsdan hen ernstlick by zeeckere pene opgeleyt worde, sich stille te houden.

3. Dat olde papen en gheen middel hebbende om te leven sullen by die Heeren deser landtschappe moghen versoecken om gealimenteert te worden.

4. Dewelcke niet gantzelicken den pauwstdomme solden willen byblyven, maer hierentuschen int stuck der Religie sich wilden voor een tytlanck bedencken, salmen afvragen, in wat poincten oft articulen der Religie sy sich met ons mochten beswaert vinden aen te nhemen. Ende alsdan daerop henluyden uth Godes woort een corte oplossinghe doen. Ende daernae eenen zeeckeren tyt in de classe beraemt zynde hen voerstellen, om sich daerop te bedencken, om alsoe in den volgenden classe daervan andtworde in te brenghen. Middeler tyt nochtans gehalden wesen in haeren dienste dese articulen nae te komen.

1. Eerstelick die gheen echte wyven hebben, nochtans met deselve verlaeft ende kinderen daerby gegenereret, sullen deselve nae voorgaende afcundinghe openbaer in der kercke trouwen. Ende hetselve sal oock geboden worden denghenen, wel-

cke in die pawselicke leere volherden en hier in t landt te blyven moechte togelaten werden. Want men gheen hoereerders in den lande behoert te lyden.

2. Dat sy op gheene daghen sullen predighen dan op Sondaghen en in plaetse der pawselicken ingesette heylighe daghen daer t geschieden kan, in der weecke op eenen bestemden dagh leeren. Oock sullen sy onderholden de aengebodene vasten biddaghen.

3. Dat sy in haer predighen de thohoerders ernstelicken tot boete en godtzalicheit sullen vermanen en sy alleene wysen tot Godt en Christum, en niet tot heyligen en verdiensten der goede wercken.

4. Sy sullen die hoeftstucken der religio, als die thien geboden (in sulcker forme als sy in den Bybel Ex. 20 staen) die artieulen des apostolischen geloefs, d' insettinge der twee Sacramenten van H. doop en aventmaal en 't gebedt Christi nae die predicatie den volcke voerstellen.

5. Voer die predicatie ende daerna sullen sy ietwes in duytsche singen, als het vader onse, 't gelove, x geboden en den lofzanck van den h. Geest, en wat men doer behulp van anderen uth den psalmboecke singhen moehte.

6. Desgelycken voer en nae de predicatie die gebeden gebruicken, welken achter in onsen Catechismo staen.

7. Sy sullen voer gheene dooden bidden, gheene predicatien aver de dooden doen, noch by het gebedt Christi de begroetenisse Ave Maria byvoeghen.

8. *Het seghenen des cruyces metter handt sal men nalaten en in plaetse van t selve den seghen spreecken, welck Godt Num. 6 den volcke te spreecken bevolen heeft.*

9. *Dat sy de h. doope nae de predicatie en voer den gebede in tegenwoerdicheit der gantzer ghemeente sullen bedienen en niet in de huyseren. Ende in de bedieninghe volghen het duytsche formular achter den Catechismo.*

10. *Wat aengaet crancke kinderen sal men, des geheel noodig en versocht synde, by provisie in die weecke moghen doopen, wel verstaende nochtans in die kercke, in bywesen van elderen, getuyghen oft nabueren, mits daerby gebruickende een corte vermaninghe oft leere van de doope.*

11. *Sy sullen het twede Sacrament des Aventmaals nalaten, ten tydt sy geheel met die gereformeerde kercke vereenicht, lidtmaten der kercke geworden en geexamineert syn.*

12. *De publicatie der jonghen Eheluyden sal op drie navolgende Sondaghen geschieden en niet in der weecke. Ende de copulatie in gheene huyseren maer in de kercke nae de predicatie en bedieninghe der doope, en daerinne oock volghen het formulaer achter in den Catechismo.*

13. *Die ghene, welcke papistische schoelmeesters hebben, sullen deselve aenspreecken ende mede in eenen sin ende verstandt helpen brengen. Ende dat deselve schoelmeesters den kinderen de hooftstucken der religie, met die gebeden van avendt en morghen, als oock voer ende nae den eten willen inscherpen om van buyten te leeren.*

Ingelyken sullen sy die papistische costers oock vermanen.

4. *Dat syluyden en haer schoelmeesters sich eerlik en stichtelicken in leven en wandel sullen draghen, ende alsoe haer leere met haer exempel betoonen en uthdrucken.*

5. *Aengaende de pastoren, die sich met de gereformeerde kercken datelicken sullen willen vereenighen, daermede sal men volghen t ghene in den* XI *en* XII *artichel des laetsten synodi Daventriensis is besloten* (zie bl. 113). *Ende sullen die pastoren van Almeloe en Borne int particulier ernstelicken aengesprocken werden, om na te komen 'tghene sy beloeft onde bekendt hebben.*

6. *Die Ghemeenten, dewelcke gheenen dienaer hebben, en wel imants begheeren, sal aengeseyt worden, haer eighen vryheit die sy hebben om imant selvest te beroepen en hem den classe voorstellen. Dies nablyvende sal het classis doen nae inholt des* X *articuls synodi Daventr. voorschr.* (2).

7. *Dat myn Heere Droste* (3) *vermaent worde opsicht te willen laten nemen, oft oock opt nieuw t enigher plaatse beelden, afgoden en altaren mochten opgerichtet syn, en alsdan deselve doen*

---

(2) Te weten, dan zoude de classis iemand zenden en de Drost hem invoeren en den huisluiden voorstellen, opdat de inwoners hooren mogten, of zij van hem gediend konden worden. *Indien bevonden mochte worden, dat die huysluyden blawe uthvluchten solden soecken tegens sodanigen gesonden predicant, so sal die Drost en classis vortvaeren in der saecke.*

(3) Ernst van Ittersum, Drost van *Twenthe*, bij deze vergadering tegenwoordig.

weghnemen, volgende de resolutie van Ridderschap en Steden in den verledenen jaare 98 daervan genomen.

8. *Dat het voergaende verbodt van syne kinder niet te schicken tot der Jesuiten scholen, voornamelick doer het middel van enighe incompste van vicarien, gantzelicken achtervolcht worde.*

9. *Dat oock myn Heere Droste wilde met den eersten die voersieninghe doen, daermede het kerckengoet onder syn Ed. Drostampte by een gehelden ende met den onderholde der thoecomende niewen beropenen dienaren gheen gebreck mochte vallen, en ooch deselve dienaren den dienst dien te gewilliger mochten aunhemen.*

Zien wij nu, hoe deze maatregelen aangenomen werden. In dezelfde vergadering te *Oldenzaal* verschenen de pastoren uit Twenthe, als van *Delden*, *Almelo*, *Goor*, *Vriezenveen*, *Tubbergen*, *Ootmarsum*, *Borne*, *Rijssen*, *Weerselo* en *Haaksbergen*. Die van *Wierden*, *Diepenheim* en *Markelo* waren op de aanschrijving van den Drost niet verschenen. Te *Enschede*, *Denekamp* en *Losser* was niemand. Aan deze pastoren werd opgelegd, om aan den Drost over te leveren de registers van alle kerkelijke goederen binnen drie dagen, en zulks op hunnen eed; dit zou ook den afwezigen aangeschreven worden. Hun werd ook de vraag gedaan, waar de gouden en zilveren vaten en alle andere kerkelijke instrumenten gebleven waren. De pastor van *Almelo*, JOANNES HOLTMAN, verklaarde de gereformeerde Christelijke religie in alles te willen aannemen. Die van *Delden* weigerde, en ontving daarop het ge-

bed, om alle kerkelijke diensten na te laten. Aan den pastor van *Rijssen*, ROTGHERUS, werd, op zijn verzoek, een maand bedenktijd vergund; aan dien van *Tubbergen*, FREDERICUS SCHILTHUIJS, drie weken, aan dien van *Ootmarsum* een maand; aan dien van *Borne*, JOANNES, ook een maand; dezelfde tijd van bedenking werd vergund aan WILH. GREVELINCKHOFF, pastoor te *Vriezenveen*, GOSWINUS MIDDENDORP te *Weerselo*, DAVID BUSHOFF te *Goor*, JOANNES MANTEN te *Haaksbergen*, welke allen beloofden, de 14 artikelen bij provisie te zullen volgen, én nadere verklaring te zullen doen. Hiermede liep de klassis af, die slechts bestond uit voorn. Drost, de gecommitteerden van *Deventer*, MICHAËL KECK pred. en MARTEN STEGEMAN Burg. en ouderling, en van *Oldenzaal* de pred. LUDERUS VOGELSANCK en de ouderlingen Jonker JOH. REYNERS en Dr ANTONI LIMBORGH.

De zaak der reformatie ten platten lande werd voortgezet op de klassis te *Deventer* den 19 en 26 Nov. 1601. Eenige pastoren uit Twenthe en Salland verschenen; anderen niet. Die van *Rijssen*, ROTGHERUS, en van *Diepenheim*, ARN. LOWERSZ, verklaarden zich in hun gemoed bezwaard, eene andere professie te doen, en te willen persisteren bij hunne vorige leer. Zij werden daarop geeasseerd. GERHARDUS EGBERTI of MARKELENSIS, van *Bathmen*, verkreeg op zijn verzoek zes weken beraad. De pastoor van *Goor* op de citatie niet verschenen zijnde, werd ontzet. Die van *Borne* verklaarde der Evangelische leer en Augsburgsche confessie toegedaan te zijn, maar

wilde in het stuk van het Avondmaal zijn bedenken nemen. — BARTHOLOMAEUS JOHANNIS, pape te *Wezepe*, verklaarde den 26sten te willen blijven leven en sterven bij den eed, dien hij in het pausdom gedaan had, *daerby stoltelicken en vermetelicken de classe afvragende soo wanneer hy onse religie en geleve solde willen belyden en aunkemen, oft wy dan voer gods gerichte solden willen instaen voer syne salicheit? Iss hem wederom gevraecht, soe wanneer men hem op die belydenisse des waeren gelöefs der gereformeerde kercke die salicheit uth godes woort thoseyde, oft hy sodanighe thosage oock wel wilde geleve gheven. Antworde hy neen. Iss daerby gevraecht Oft hy syn lief en siele wel wilde te pande setten voer de menschen die syne leere aenhoerden en geloefden, dat sy solden saligh worden. Antworde jae.* Hij werd daarop ontslagen, met vermaning zich stil te houden. *Ende alsoe men verstaen hadde dat die voorschr. Bartholomeus nae Nyenborgh was gereyst, om aldaer by eener vrowen wesende een waerseggersche en besweerdersche raet te vraghen voer syn crancke vrowe* (4) *heeft hy (sulcx hem afgevracht synde)*

---

(4) Het concubinaat der geestelijken schijnt vrij algemeen geweest te zijn en minder ergernis gegeven te hebben, dan thans zeker het geval zijn zoude. Dit blijkt uit bovenstaande stukken. Wij hebben een testament voor ons, waarbij HENRIK VAN ENDERENCK, priester en vicarius van St Lebuinus-kerk te Deventer en kapellaan van St Michiels-kerk te Zwolle aan *syne vier natuerlicke kynderen, die hie van Aleydt syner maecht gehadt hefft*, zijne goederen vermaakt, *myt conditie*

datselve bekent, en hoe sy hem geraden hebbe almoessen te geven en thien jaeren lanck elcken vrydagh in der weecken te vasten en des avendts water en brodt nuttighen, hetwelck hy alreede aengevangken hebbe en daerby beterschap by syn vrowe gevonden.

Den 20 en 21 April 1602 werd bepaald, dat de pastoren van *Almelo*, *Borne* en *Vriezenveen* aangeschreven zouden worden, om tegen de eerstvolgende Synode verklaring te doen, want indien zij alsdan nog wilden tergiverseren, zoude men aanhouden op hunne cassatie. (5) JOHANNES KETELER, pastoor te *Holten*, verklaarde zijne toestemming aan de reformatie en wilde op de eerste Synode getuigenis van zijne gemeente brengen, dat men hem aldaar als predikant

---

ende vorwarde, dat Aleydt die moder van de vorschr. jonckaten drien kynderen sall hebben tocht en gebruyck aver ende an dat voorschr. tilbar offte heffelicke guet oer leefdage lanck durende tot onderholden van de selven kynderen omme die ter eren op te brengen — recommenderende voirts dair beneven syner liever moder en suisters syne arme kynderen mytter moeder in fruntscappe samenderhant en myt williger harten te beschermen. Executeuren van het testament, gepasseerd in de Weeme te Zwolle den 17den Sept. 1543, waren HEND. STAECKE canonick, JOH. BUSHUSEN en ANTHOENYS UTERWYCK, priesters; en getuigen JOHAN VAN DE VECHT en WOLTERUS VAN DORT, priesters en vicarissen in St Michiels-kerk.

(5) Op de Synode te Deventer, den 15 Junij van dat jaar, werd bepaald: *die papen te Almeloe, Borne en Vryzenveene sullen komen hier te Deventer om op deze naeste reise mede ten Aventmael te gaen, en indien sulcx niet geschiet, sullen sie voer afgezet geacht worden en haer haeres diensts onthouden.*

wenschte te behouden; ook zou hij zich in de aanstaande Synode aan het examen onderwerpen. De pastoor van *Bathmen*, GERHARDUS MERKELENSIS, verklaarde wel niets te hebben tegen de gereformeerde religie, maar hij vreesde den vloek, die over hem door vele onwetenden zoude worden uitgesproken en de ergernis, die daardoor aan sommige simpelen zoude gegeven worden. Men gaf hem nog eenigen tijd van beraad. Den pastoor van *Markelo*, JOHANNES HARDENACK, werd opgelegd, zich in de eerstvolgende Synode te laten examineren; er zou ook aangehouden worden, dat de afgodendienst, die te *Markelo* nog geleden werd, als de brandende kaarsen, het heilige bloedshuisken, wierd afgeschaft. (6) Deze JOH. HARDENACK was in 1603 zonder dienst, doch werd naar *Wezepe* gezonden tot eene beproeving zijner gaven, ten einde aldaar als predikant geordend te worden; JOANNES KETELER diende eenigen tijd te *Holten* voort. Het bovenstaande schijnt de volksoverlevering te bevestigen, dat de pastoors van *Markelo* en *Holten* met hunne gansche gemeente tot de Hervorming zijn overgegaan. De genomene maatregelen hadden nog zoo spoedig de gevolgen niet, die men wenschte. De Synode moest den 15 Junij 1602 bij request aan de wereldlijke magt verzoeken, den dienst der pastoren ten

(6) Te *Markelo* was in vroeger tijd eene groote bedevaart, werwaarts men van alle zijden toestroomde. Nog in 1622 werd op de afschaffing daarvan aangedrongen.

platten lande te verbieden, hun de pastorijhuizen te doen ontruimen, hen geene kerkelijke goederen meer te laten genieten, en de inwoners te gelasten eenen predikant te beroepen, of, zoo zij dit verzuimden en onwillig waren, dat dan aldaar een gezonden mogt worden. Vooral in Twenthe werd de Reformatie, door de verovering van *Oldenzaal* in 1604, weder voor eenige jaren teruggezet. GERHARDUS VAN MARKELO te *Bathmen* werd voor gecasseerd gehouden. Echter bleef hij er nog eenen geruimen tijd in zijne betrekking en hield er vervolgens school, hetgeen hem in 1604 en 1605 verboden werd, ten zij hij openlijke verklaring doen wilde van de gereformeerde religie.

P. C. MOLHUIJSEN.

DE INGEMETSELDE STEEN IN DEN MUUR

DER

S^T MICHIELSKERK

TE ZWOLLE.

Het was mij in het najaar van 1839 eene zeer aangename ontmoeting, toen ik persoonlijk kennis mogt maken met den Heer L. BETHMANN van *Hannover*, eenen geleerde, die sedert geruimen tijd onderscheidene landen bereist, om bouwstoffen op te zamelen voor een der belangrijkste en prachtigste werken onzer eeuw: de *Monumenta historiae Germanicae*, wier hoofdredacteur de hoogverdienstelijke en beroemde Archiefraad Dr PERTZ is. Op zijne reis door de *Nederlanden*, *België* en *Frankrijk* bezocht de Heer BETHMANN ook *Deventer*, alwaar hij evenwel, gelijk te verwachten was, weinig voor zijn doel vond.

Aangenaam werd ik eenigen tijd daarna verrast door de toezending uit *Brussel* van het volgende opstel, met bijgevoegde afbeelding van den ingemetselden steen in den muur van de Groote Kerk te *Zwolle*, die zijne opmerkzaamheid getrokken had. Over de oorspronkelijke bestemming van denzelven is, zoo veel wij weten, nog door niemand van onze landgenooten iets open

baar gemaakt, en wij gelooven, dat de Heer BETHMANN eene ontdekking gedaan heeft, die wel waardig is medegedeeld te worden. Zijne uitgebreide kennis van dergelijke voorwerpen der vroegere eeuwen stelde hem daartoe in staat; en het is voor ons een vleijend bewijs zoo van de naauwkeurige opmerkzaamheid en belangstelling, waarmede de Duitsche Oudheidkundige ons land bereisd heeft, als van de waarde, die hij in onzen *Overijsselschen Almanak* stelt, wiens doel het is en blijft, om dergelijke onderzoekingen mede te deelen en aan de vergetelheid te ontrukken. Wij danken bij deze den geleerden buitenlander voor zijne bijdrage: zij moge den eenen en anderen in onze Provincie zelve tot een aanmoedigend voorbeeld zijn. Wij geven het stuk, uit het Hoogduitsch vertaald, zonder verandering: alleen die aanteekeningen aan den voet der bladzijden, welke tusschen [ ] geplaatst zijn, hebben wij er bijgevoegd.

P. C. MOLHUIJSEN.

In den muur van de Groote Kerk te *Zwolle*, regt tegen over het Raadhuis, is, op de hoogte van zeven voeten, een steen ingemetseld, die het borstbeeld van eenen man toont, beide handen als tot het doen van eenen eed opheffende, en vóór hem nog drie kleine borstbeelden, op welke hij nederziet. Toen ik naar de beteekenis van dezen steen vroeg, zeide men mij: « hij « stelt den man voor, die de kerk gebouwd « heeft. Toen hij tot de hoogte gekomen was, « als thans de steen staat, had hij geen geld « meer; en toen heeft hij gezworen, dat hij « geen geld meer had, en, indien men hem « dwong, voort te bouwen, hij met zijne drie « kinderen van honger moest omkomen. Dit is « nu op dezen steen afgebeeld." Dezelfde geschiedenis was mij reeds te *Deventer* verhaald; te *Zwolle* vernam ik die van onderscheidene lieden van allerlei soort: geen twijfel derhalve, of het is eene volksoverlevering of *Sage*. Zulke Sagen hebben voor mij altijd eene bijzondere aantrekkelijkheid gehad; ik beschouwde nu den steen nader, en, terwijl ik hem vlugtig afteekende, had ik de beste gelegenheid, die geschiedenis in al hare vormen, met allerlei aanmerkingen te hooren. Bij eenige kleine afwijkingen was men het in de hoofdzaak eens, en volkomen zeker, dat de steen den bouwmeester voorstelde.

De steen heeft de gedaante van eenen halven cirkel. De benedenste regte zijde van denzelven is geheel zonder rand; om de bovenste loopt een randstreep met een versiersel van ranken en bladeren, juist zoo als het aan gebouwen van de 11de en 12de eeuw zeer dikwijls voorkomt, maar later niet meer. Het midden wordt door een klein hoofd ingenomen, zoo als men zulke te dier tijd gaarne tusschen loofwerkversierselen aanbragt. De vlakte van den steen treedt achter dezen rand iets terug; van dezelve verheffen zich de figuren in zeer zwak relief. Juist in het midden vertoont zich het borstbeeld van eenen man in wijd gewaad, met eenen spits toeloopenden baard en sterke knevels; beide handen zijn symmetrisch opgebeurd, de linker geheel vlak, de regter slechts den wijs- en middelvinger opgeheven, als bij het doen van eenen eed of bij zegening. De oogen zijn nedergeslagen op de kleine figuren voor de borst, wier aangezigten iets geleden hebben. Het zijn klaarblijkelijk Heiligen: dit toont de statige heiligenschijn of glans, die elk hoofd omringt. De grootste figuur, welke dien mist, kan dus geen Heilige zijn, doch ook de bouwmeester niet; maar het is Vader ABRAHAM, gelijk duidelijk het opschrift zegt, dat aan beide zijden van het hoofd te lezen is. Dat het niet later er bijgevoegd is, toont de vorm der letters, welke geheel tot dien der 11de of 12de eeuw behoort, gelijk ook het andere opschrift, dat, helaas, door het weder en door het oververwen op twee plaatsen onleesbaar geworden is. Zoo veel eene

PRM̄A F R I. VI TE LOCVS
DOMVS ISTA VENITE
PA TER
ÆBRA HAM

vlugtige beschouwing mij liet merken, luidt het: *prma re vite locus domus ista venite.* Naauwkeurige beschouwing van den steen, bijzonder het wegwrijven van de olieverw, zal wel eene meer juiste lezing geven, dan ik in staat ben (*a*). Men ziet echter, dat ongeveer de zin is: *dit huis is de poort des levens, komt.* De laatste woorden staan er duidelijk; zij passen op niets anders dan op eene kerk en kunnen oorspronkelijk slechts boven de deur van eene kerk gestaan hebben. De geheele voorstelling, de stijve en symmetrische rangschikking der figuren, de vorm der letters en de versiering van den rand, behooren geheel tot de zoogenoemde Byzantijnsche kunst, voor het jaar 1200; en juist in dezen bouwtrant hebben de kerkdeuren regelmatig, met zeldzame uitzonderingen, zulk eenen halfronden steen, meestal met figuren, of ten minste met arabesken versierd en met opschriften voorzien, wel is waar niet van zulk eenen diepen zin als boven DANTE's deur der helle, maar toch meest-

(*a*) [Een naauwkeuriger onderzoek heeft bij mij buiten twijfel gesteld, dat in het begin deze letters staan, waarvan een paar door het oververwen eenigzins onduidelijk geworden zijn: p r m a p r t. (Zie de afbeelding, alwaar de vorm der letters beter kan voorgesteld worden.) Vult men bij deze verkorting de letter e in, dan is de zin deze: *per me apert. vite locus, domus ista, venite* d. i. *door mij staat de plaats des levens, dit huis, open. Komt.* Overigens is de steen breed 1 el 29. en hoog 0,66. Een nieuw bewijs voor hetgeen reeds bij de beschrijving der Oldenzaalsche kerk (Zie *Almanak* 1839) gemeld is, dat de ingangen der kerken, voor het invoeren der Gothische bouworde gesticht, laag en naauw waren.]

al regt gepast, dikwijls vol beteekenis. Doorgaans bevatten zij eene oproeping, om ter kerk te komen, gelijk deze, of een vroom gebed. Eene verzameling van zulke opschriften en versierselen der oudste kerkdeuren zoude zeker zeer belangrijk worden, en ons blikken laten doen in de denkwijze der middeleeuwen, dezen zoo dikwijls miskenden tijd, die zelfs in zulke dingen door vrome eenvoudigheid en volzinnige, dikwijls waarlijk naïve uitdrukking de latere tijden beschaamd maakt. Geheel zonder versiersel is deze halfronde steen boven de kerkdeuren wel nooit; zelfs bij de eenvoudigste dorpskerken uit dien tijd voor 1200 heb ik altijd ten minste iets tot versiering van dezelve gevonden (b. v. in het dorp *Doorn* tusschen *Utrecht* en *Arnhem*). Somtijds ziet men er gedrogten aan, misschien als aanduiding des Heidendoms of der booze geesten; bijzonder bemint men Christus in zegenende houding (een zinnebeeldig *pax intrantibus*) en aan zijne voeten doorgaans biddenden. Eene eenvoudig schoone voorstelling uit denzelfden tijd is aan eene dorpskerk te *Wennigsen* bij *Hannover*: Christus op zijnen troon, aan beide zijden van het hoofd de letters A en Ω (de gewone aanduiding van Christus volgens de Openbaring: ik ben de alpha en omega) en regts en links van hem twee figuren, van welke de eene een jong dier, de andere eene korengarf draagt, welke Christus met beide opgehevene handen zegent. Eenen anderen steen boven de deur van de kloosterkerk te *Egmond*, aan den onzen zeer gelijk, heeft VAN WIJN af-

gebeeld. (1) Men ziet daarop het borstbeeld van den Heiligen PETRUS, aan beide zijden van het hoofd het opschrift *de Heilige Petrus* (in het Grieksch) en rondom: *Janitor o celi tibi pronum mente fideli intromitte gregem, superum placans sibi regem.* De steen te *Zwolle* nu is daardoor zeer eigenaardig, welligt eenig, dat niet een Heilige of eene figuur uit het Nieuwe Testament hier zegenend afgebeeld is, maar ABRAHAM. Waarschijnlijk ligt het denkbeeld van het zitten in ABRAHAM'S schoot, uit de gelijkenis van Lazarus, tot grondslag; dit schijnt ook de plaatsing der drie Heiligen op den steen voor ABRAHAM'S borst aan te duiden. Ik houd den steen voor het overblijfsel eener oude kerk in Byzantijnschen of Voorgothischen bouwtrant, die vroeger op deze plaats stond. Toen men de nieuwe kerk bouwde, voegde men dezen steen, als den merkwaardigsten der oude kerk, welligt den eenigsten met beeldwerk versierd, in den nieuwen muur tot eene gedachtenis, daar hij boven de, nu tot eenen spitsen boog gewelfde, deur niet meer paste. Ik heb te *Zwolle* verzuimd, naar de geschiedenis dezer kerk navraag te doen, en later was al mijn nazoeken daaromtrent in boeken te vergeefsch. (*b*)

---

(1) *Huiszittend Leven* I D. *St.* IV. bl. 442.

(*b*) [*Zwolle* komt het eerst in 1040 voor, toen de Bisschop van *Utrecht* deze kerk, aan den Aartsengel MICHAËL toegewijd, aan het Kapittel van *Deventer* schonk. Hoe lang deze kerk bestaan heeft kan niet bepaald worden. Het tegenwoordige gebouw, waarschijnlijk het derde op dezen grond, indien de eerste door den

Maar hoe kwam men er toe, om uit den Aartsvader ABRAHAM eenen bouwmeester te *Zwolle* te maken? Waarlijk, de Sage gelijkt den reus (2) die over meren en rotsen daarheen wandelt, zonder dat zij hem hinderen, en met bergen om zich heen werpt naar lust en luim. Hetgeen door oceanen van elkander afgezonderd, en, hetgeen door duizenden van jaren van elkander gescheiden is, werpt zij met vrolijke onbeschroomdheid te zamen. En evenwel is er geen luim en willekeur in; in haar ontstaan en voortgaan volgt zij, gelijk de dingen der natuur, zekere wetten, onbewust van zich zelve. Wij zouden gaarne haren oorsprong weten, maar zij sluipt ons onder de handen weg, als de kinderen, wanneer wij hunne spelen willen toezien, en slechts zelden gelukt het ons, haar te beluisteren en eenen blik in haar geheimzinnig ontstaan te doen. Daarom komt mij juist deze steen zoo leerzaam voor, dewijl hij ons zulk eenen blik opent en hier met zekerheid ons eene bron der Sagenvorming toont, die wij in vele andere gevallen slechts kunnen vermoeden: zinnebeeldige voorstellingen, wier ware beteekenis ver-

---

brand van het jaar 1324 vernield is, is van het begin der XVde eeuw. Zie VAN HATTUM, *Gesch. van Zwolle* Vde D. bl. 48 enz. Deze schrijver deelt ook, bl. 61, het volksverhaal omtrent den steen mede, maar trekt het in twijfel en gelooft, dat dezelve den Zaligmaker of een' Heilige verbeeldt, en door den eenen of anderen uit godsvrucht geschonken is, om aldaar ingemetseld te worden.]

(2) (Verg. *Overijsselsche Almanak* 1839 bl. 291.)

geten is (of haar gelijkende spelingen der natuur) en daarbij het streven des volks, om zich alles te verklaren, wat het ziet. Zeker zijn vele der Grieksche Mythen geheel of gedeeltelijk zoo ontstaan: een zonderling gevormde, ver in het rond zigtbare steen op den Sipylus, van welken aanhoudend droppels afvielen (dus een dropsteen) gaf aanleiding tot de Sage van NIOBE's herschepping; een spel der natuur in een Phrygisch hol, waarin de togt dikwijls bijzondere toonen voorbragt, deed de Sage van de straf van MARSYAS door APOLLO ontstaan; en uit later tijd zijn bekend genoeg de hoefslag op de Bayards-rots bij *Dinant* en op den rostrap op den *Harz*, even gelijk des Duivels voetstappen in de bibliotheek te *Zutphen* (c). Te *Halberstadt*, *Bremen*, *Neustadt am Hohestein* en in vele andere steden van Duitschland staat aan het

---

(c) [In dit vertrek aan het koor der Groote Kerk, alwaar eene kleine bibliotheek, meest van boeken uit de 16de eeuw, bewaard wordt, ziet men, op de roode vierkanten vloersteenen (estrikken), van steen tot steen het indruksel van eenen klaauw. Het komt ons voor, dat het de klaauw van eenen vogel of ander dier is, die ingedrukt werd, toen de steenen, pas gevormd zijnde, nog week waren, en, natuurlijk, toen zij gebakken waren, daarin bleef. Men kan zich voorstellen, dat de werklieden, toen zij den vloer leiden, er behagen in zullen gehad hebben, de steenen, met die indrukselen voorzien, in eene zekere orde te leggen; doch de Sage schreef deze teekenen in later tijd aan den klaauw des Duivels toe, toen hij op zekeren tijd deze bibliotheek bezocht, en, van steen tot steen voortgaande, het venster uitvloog.]

stadhuis eene reusachtige geharnaste gestalte, met een zwaard in de hand, oorspronkelijk een teeken, dat de stad den bloedban, d. i. het regt van hoog gerigt bezat. De bloedban is lang verloren en zijn symbool heet thans, zonderling, overal ROELAND, en geldt altijd voor den beroemden held, die dan meestal de stad zal gebouwd hebben.

Aan de deur van den Dom te *Brunswijk* zijn onderscheidene horizontale verdiepingen in den steen, waarschijnlijk door het slijpen van werktuigen ontstaan. (3) Voor den Dom te *Brunswijk* staat de leeuw van brons, dien Hertog HENDRIK aldaar, na zijne terugkomst van *Jeruzalem*, liet oprigten, om zijne gezindheid aan zijne vijanden te toonen. Maar het volk verhaalt: hij had in het beloofde land eenen leeuw het leven gered; deze was hem steeds gevolgd, en had hem onderweegs, terwijl hij met hem op eene ossenhuid door de lucht voer, door zijn brullen gewekt en daardoor van den Duivel verlost; en toen de kist van den Hertog in het graf gedragen werd, had de leeuw aan de kerkdeur gebruld en met zijne klaauwen den steen gekrabt tot dat hij gestorven was. Toen had men zijn beeld aldaar tot eene gedachtenis geplaatst. Bijzonder rijk aan zulke Sagen van deze soort zijn de kerken, aan welke zich doorgaans vele en dikwijls zonderlinge beeldwerken bevinden. Toen

---

(3) Zoodanige bevinden zich ook aan andere kerken, b. v. te *Oldensaal*; zie *Overijsselsche Almanak* 1839 bl. 242.

ik te *Magdeburg* den Dom zag, verhaalde mij een handwerksman: er was eens eene rijke Gravin onschuldig ter dood gebragt; men had haar willen radbraken, doch het rad was gebroken; toen had men haar met het zwaard onthoofd. Maar voor haren dood had zij nog eene kerk van hare goederen gesticht, en voor dezelve was zij nu in steen afgebeeld, en tot waarteeken was het gebroken rad en het zwaard ook mede uitgehouwen. Ik ging om de kerk te zien: het was de St Katharina-kerk, boven wier deur de Heilige KATHARINA stond, met hare gewone attributen, rad en zwaard. De Dom te *Magdeburg* is bijzonder rijk in figuren en Sagen, in de laatste misschien rijker dan eene andere kerk. Aan eenen der pilaren staat buitenwaarts een man met eenen staf en eenen hond (welligt de Heilige HUBERTUS) en aan den toren steekt uit den muur, omtrent op de hoogte van 40 voeten van den grond af, eene vrouwelijke figuur in regtopstaande houding, met de handen boven het hoofd zamengeslagen, als of zij zich wilde nederstorten. (Het is eene watergoot.) Van hier is nu door geheel Noord-duitschland de Sage verbreid: een schaapherder had daar de kudde geweid, en toen zijn hond in de aarde gekrabt had, vond hij drie tonnen met geld en begon daarmede het bouwen der kerk. Maar toen men zoo hoog gekomen was als het steenen beeld aan den toren, was het geld ten einde, en uit wanhoop had zich de vrouw van den schaapherder van den muur geworpen. Daar is zij nu in steen uitgehouwen, en uit dankbaarheid heeft men ook den herder met zij-

nen hond aldaar eene plaats gegeven. Hoe gelijk is deze Sage aan de uitlegging van den steen te *Zwolle!* Het is een eigenaardige, maar zeer verklaarbare trek, dat de Sage voorkomende beeldwerken bij gebouwen bijna altijd in verbindtenis tracht te brengen met de geschiedenis van den bouw. Deze neiging openbaart zich overal en des te sterker, hoe meer de bouw daar statig en indrukmakend staat; zij werdt herhaald onder de menigvuldigste en dikwijls verrassend overeenkomende vormen in de meest verschillende landen (4) en tijden; zij moet dus wel de natuurlijkste zijn, die zich het volk bij den aanblik van zulke onbekende beeldwerken aanbiedt; en wij behoeven ons niet te verwonderen, dat zij vaak Abraham (op wien wij zeker niet komen zouden, indien zijn naam er niet bij stond) tot eenen bouwmeester, zijnen zegen tot eenen eed, en de drie kleine figuren (juist omdat zij klein zijn) tot zijne kinderen maakt, en op de hoogte van den ingevoegden steen, juist als te *Magdeburg*, het oorspronkelijke geld laat ophouden.

Iets dergelijks zal zich bij vele Sagen laten

---

(4) In den zeer kunstvollen kruisgang te *Königslutter*, waar Keizer Lotharius begraven is, staat aan elk einde van de zuilen een menschelijk beeld, waarvan een met openen mond zonder tong en ledige oogholten. Dat is de meester en zijn gezel. Zij hadden gewed, wie de kunstigste zuil zoude maken; de gezel won en uit nijd rukte de meester hem tong en oogen uit. Eene dergelijke Sage hoorde Xavier Marmier in de krypte van den ouden Dom te *Lund* in *Zweden*.

aanwijzen. Zoude het niet den omgeworpenen erwtenpot aan de Martinikerk te *Groningen* en de St Janskerk te *'s Hertogenbosch* hetzelfde geval zijn? Men moet zich echter wel wachten, om aan alle zulke Sagen de historische waarheid te ontzeggen. Dikwijls gaat het daarmede als met de wondergeschiedenissen van HERODOTUS, die men langen tijd voor niets dan fabelen hield; en toch wordt de eene en andere door latere reizen tot volledige waarheid. Een in het oog vallend voorbeeld geeft de Sage van den ketel te *Deventer*, waarin een valsche munter zoude gekookt zijn. Dit heeft men dikwijls voor eene fabel en den ketel voor eene maat gehouden; tot dat men onlangs (gelijk mij aldaar verhaald werd) in de oude rekening der stad gevonden heeft, dat aldaar in het jaar 1428 een ketel gekocht is, om den bedriegelijken muntmeester te koken; daar is het gewigt van den ketel opgegeven, en zelfs dit komt overeen met den nog voorhandenen en maakt de Sage tot eene historische overlevering. *(d)*

Wij zien, regelen zijn hier niet; de Sage laat zich niet naar bepaalde formules berekenen; zij is ook niet als eene plant, die zich noodzakelijk zoo en niet anders tot een volledig organismus ontwikkelt. Zij maakt tot hoofdzaak, wat wij voor geheel onbeduidend zouden houden en gaat dikwijls geheel voorbij, wat ons als het gewigtigste voorkomt. Hier komt zij geheel

(d) [Zie den *Overijsselschen Almanak* van 1840 bl. 91.]

natuurlijk en waarschijnlijk voor; en toch ontbreekt haar geheel de historische grond; daar weder schijnt zij geheel tot het fabelachtige te behooren, verkeert met Reuzen en Goden of den Duivel, en heeft toch in zulke gedaanten dikwijls veel historische waarheid, juist gelijk de rivieren daar het meest goudkorrels met zich voeren, waar zij nog wild in bergen stroomen. Maar ook waar zij geheel in het fabelachtige rondzwerft, weet zij zelve het niet; aan haar eigen maaksel gelooft zij zelve met het meeste vertrouwen, want zij schiep het geheel onbewust, niet willekeurig, gelijk de sprookjes van het Oosten, die als de kunstige springbronnen van hare tooverruinen, tegen den loop der natuur het oog vermaken, terwijl de Sage, gelijk de bergbron, nu verdwijnt, dan onverwacht en uiterlijk onverklaarbaar weder elders te voorschijn komt, maar toch in haren wonderlijken loop altijd onbewust de eeuwige wet der natuur volgt. Daarom vermoeit zij niet, gelijk de eerste doen, en als zij ons bij fragmenten zonder regten zamenhang, slechts wenken gevende, voorkomt, zoo ligt juist daarin eene bijzondere bekoorlijkheid: een paleis in puinhoopen lokt ons dikwijls meer aan, dan toen het nog geheel ongeschonden stond, en in een beeld, dat een armoedig stroodak in de eenzaamheid van het woud getrouw voorstelt, zullen zich zeker meer oogen verlustigen, dan in de meest schitterende afbeelding van paleizen. Wel is waar met de groote scheppingen der Dichtkunde laat zij zich niet vergelijken; in hare nederigheid weet zij het niet

eens, dat ook zij Poëzij is: maar wanneer wij daar het bijzondere bewonderen, zoo vertoont zich in de Sage (gelijk in hare zuster de taal) de dichterlijke geest der volken, en zij schijnt mij juist daarin iets treffends te hebben, dat wij hier juist dat gedeelte des volks verstandelijk rijk en zelfs poëtisch scheppend zien, dat men altijd voor verstandelijk arm houdt, van hetwelk men nooit iets anders dan ten hoogste vatbaarheid voor verstandelijke beweging veronderstelt. Het arme onbeschaafde volk, op hetwelk velen zoo hoogmoedig nederzien, dat zoo dikwijls van eenen tragen en onverschilligen geest en zonder gevoel voor het hoogere genoemd werdt, toonde in zijne Sagen eene veel hoogere, beminnelijke natuur. Het let zeer wel op alles rondom zich op; het gaat er niet onverschillig voorbij, maar heeft de neiging om zich alles te verklaren: maar de bronnen, waaruit het zijn onderwijs daaromtrent put, zijn andere, dan waarin wij gewoon zijn het te zoeken. Het vraagt geene boeken en geleerden; het vraagt de zaken en zich zelf, en hetgeen het antwoord, dat het daar verkrijgt, aan waarheid verliest, dat wint het aan Poëzij. Dwaling is, wel is waar, genoeg daarin; ja men moet zelfs bekennen, dat dwaling en onzekerheid noodzakelijk tot haar wezen behooren, daar zij anders zoude ophouden Sage te zijn: maar aan eene andere, van de uiterlijke geheel onafhankelijke, *innerlijke* waarheid ontbreekt het haar zelden; en dit is een opmerkelijke trek, die het volk zeer veel eer aandoet, de overal in de Sage te voorschijn ko-

mende neiging, om eenen zedelijken kant in datgene te vinden, waaraan zij zich aanknoopt. Zoo zijn ontelbare Sagen slechts daardoor ontstaan, dat men de oorzaak of het ontstaan eener gebeurtenis, van een gebouw, van een beeldwerk of merkteeken of een ander in het oogvallend voorwerp, zocht en ontwikkelde, en in de meeste gevallen zal zich dan eene zedelijke betrekking, als straf of belooning, vertoonen. Het regtsgevoel der volken komt nergens schooner te voorschijn, dan in zijne Sagen. Het zoekt ze altijd in eene zedelijke wereld in te trekken; men zoude haast zeggen: gelijk aan hetzelve dikwijls onregt en onderdrukking wedervaart, zoo vlugt het met zijn gevoel voor regt in het verledene en ziet daar met des te meer geloof geregtigheid gehandhaafd, hoe smartelijker het die hier moet missen. Daarom hebben de Sagen zoo dikwijls eene elegische zijde en zedelijke, hoogere waarheid, zelfs waar zij de historische waarheid regtstreeks kwetsen. Hooren wij het volk ze verhalen en daaraan vast gelooven, zoo voelen wij ons tegenover hetzelve, met ons bewustzijn, dat het dwaalt en dat wij boven dergelijke dingen staan, zwak en beschaamd. Wij kunnen aan de Sage onze hulde niet weigeren en gevoelen wel, dat zij aan de dingen gelijkt, waaraan zij zich het liefste hecht, gebrokene muren, weggezonkene heerlijkheid. Waarlijk, wie de Sagen van zijn volk veracht, die veracht zijn eigen volk.

L. Bethmann.

ENGELAND EN ENGELANDERHOLT.

Onder de gemeente *Beekbergen* op de *Veluwe* behoort de buurschap *Engeland*, onmiddellijk aan het dorp gelegen. Zuidwaarts van deze buurschap, die misschien uit dertig huizen bestaat, verheft zich een, voor onze streken, hooge bergrug, van welken onderscheidene heuvels als koepels uitsteken. Dit is *Engelanderholt*, eertijds, gelijk de naam uitdrukt en de overlevering nog vermeldt, een zwaar bosch. De grond, op de meeste plaatsen met eiken kreupelhout begroeid, duidt dit ook aan.

Deze hoogten van *Engelanderholt* bieden, bij helderen dag, vergezigten aan, zoo als die in ons land weinig voorkomen Het gansche IJsseldal van *Doesburg* tot *Zwolle* ligt daar als een panorama aan de voeten van den wandelaar. Maar de plaats is ook in geschiedkundigen zin merkwaardig. Hier werd, tot het begin der 17de eeuw, onder den blooten hemel de *Claeringe* over de *Veluwe* gehouden, d. i. er viel appèl in de hoogste instantie. Dit duurde tot het jaar 1620, toen op den Gelderschen Landdag te *Nijmegen* bepaald werd: *is aenvenckelick gheordonniert ende gestatueert, dat van nu voortaen die plaetse van Engellander holdt om het groote ongheryfswille aldaer er by den Quartiere 't elckens*

sal moghen verleckt worden ter naster ende bequaemster plaetse. Edoch dat om die outheydts wil ghelickewel de naem van claronghen aen Engellander holdt verblyve ende gecontinueert worde. De keuze van deze zoo ongeschikte plaats voor gerigtelijke appellen steunde dus op eenen historischen grond, die zich in den nacht der eeuwen verliest. Maar stellen wij ons de Germaansche volksstammen voor, dan was deze plaats de beste. Op bergen en in wouden, liefst te zámen vereenigd, hielden zij hunne volksvergaderingen; hier waren hunne tempels en tevens hunne raadzalen; hier werden hunne godsdienstige plegtigheden verrigt, hunne wetten gegeven, hunne gedingen beslist. En deze plekken bleven, ook na de invoering van het Christendom, eeuwen lang in eerbied. Nog in de veertiende eeuw werd er onder den *Upstalsboom* in *Friesland* gerigt gehouden. Een vlugtige blik op *Engellanderholt* doet ons de geschiktheid van dit terrein terstond herkennen. Daar op die zandige vlakte boven op den bergrug, als een kom tusschen de uitstekende hoogten ingesloten, waar geen spoor van houtgewas voorkomt, verbeelden wij ons, was de volksvergadering, in de schaduw der hooge eiken, die haar aan alle zijden omringden, midden in het bosch, dat tot beneden aan den voet van den bergrug afdaalde. Derwaarts werden de bewoners van den omtrek, die tot den gemeenschappelijken volksstam behoorden, opgeroepen, wanneer er iets van algemeen belang te doen was.

Hoe komt die plaats aan den naam van *En-*

geland en *Engelanderholt*? SLICHTENHORST, in zijn *Tooneel des lands van Gelder* bl. 111 meldt. „aldus geheeten van de Vorstin ELEONORA, „dochter en zuster der Koninghen van Engeland." De Schrijver van *den Tegenw. Staat van Gelderland* bl. 163 (1) neemt dit over. Doch dit is blijkbaar onjuist. De naam komt vijf eeuwen vroeger voor, dan men aan eene verbindtenis van den Hertog van *Gelder* met eene Engelsche koningsdochter dacht. Een Charter bij BONDAM (*Charterboek van Gelderland* I No 13) spreekt reeds in het jaar 801 van de *villa Englandi*, bij de gift van eene hofstede aldaar aan het klooster te *Werden*. (2) En in het privilegie van 1227, door GERARD, Graaf van Gelder en Zutphen gegeven, was getuige *Henricus*, *Judex in Engelant of Engelhaute* (BONDAM II No 132).

Welke Germaansche volksstam mag daar wet-

---

(1) Meer juist is de aanmerking: » de gewoonte van staats- en regtszaken in een woud onder den blooten hemel te verhandelen is van de afgodische inwoners dezer landen herkomstig."

(2) HRUDOLFUS geeft in dit Charter nog een twaalfde gedeelte van het bosch *Braclog* aan het klooster te *Werden*. Ook dit bosch bestaat nog *onder denzelfden naam* tusschen *Beekbergen* en *Uchalen* en wordt nog in gemeenschap bezeten. De namen zijn na meer dan duizend jaren onveranderd gebleven. Deze aanmerking dient, om te toonen, dat door eene plaatselijke kennis nog veel licht kan verspreid worden over de Geographie van ons land. Eene menigte oude namen, in de Charters voorkomende, bestaan nog, maar men kent de plaatsen niet, omdat zij in afgelegene buurschappen, gehuchten, bosschen en enkele huizen schuilen.

ten gegeven en gerigt gehouden hebben? Naar mijn gevoelen zijn het de *Anglen* geweest, van denzelfden stam, die, in verbond met Saksen en Friezen, *Brittanje* veroverd en aan het eiland den naam *Engeland* gegeven heeft. Niet deze merkwaardige plaats alleen, maar ook andere in den omtrek wijzen ons op dien volksstam. Hier is onder *Brummen*, onder *Voorst* en bij *Rhenen* (zie de kaart van de *Veluwe* bij SLICHTENHORST en in den *Tegenw. Staat van Gelderland*) *Engelenburg* en *Engelenberg*, daar is *Hengelo*, zoo in *Overijssel* als in het Graafschap *Zutphen*. (De letter *h*, weet men, is slechts eene aspiratie, gelijk b. v. *Eem* en *Heem* hetzelfde zijn.)

Maar zijn er historische berigten, dat *Anglen* zich in onze streken hebben opgehouden? ADAM VAN BREMEN, een Schrijver van de elfde eeuw, meldt inderdaad: *dat de Saksen eerst omtrent den Rijn gevestigd waren en Anglen genoemd zijn, waarvan een gedeelte van daar naar Brittanje komende, de Romeinen van dat eiland verjaagd heeft. Een ander gedeelte, Thuringen innemende, heeft dit gewest behouden.* (3) Zoo zoude deze Schrijver haast de zoo sterk bestreden plaats van MELIS STOKE bevestigen

Dat all t'lant beneden Nyemagen
Wilen Neder-Saasen hiet.

---

(3) *Igitur Saxones primo circà Rhenum sedes habebant et vocati sunt Angli, quorum pars inde veniens in Brittanniam, Romanos ab illa depulit insula. Altera pars, Thuringiam oppugnans, tenuit illam regionem.* (*Hist. eccl.* C. 3.)

Dit berigt is des te opmerkelijker, daar wij van den Kanonnik van *Bremen* eerder de vermelding van het doorgaans aangenomen gevoelen zouden verwachten, dat de *Anglen* van de *Sleeswijksche* kust naar *Brittanje* zijn overgestoken. Ook latere Schrijvers hebben het er voór gehouden, dat *Brittanje* van onze kusten veroverd is. CLUVERIUS meent, dat de *Anglen* uit het Noorden van Duitschland, tegelijk met de *Saksen*, naar den Rijnmond en van hier naar *Brittanje* getrokken zijn. (4) Van dit gevoelen is WAGENAAR ook niet afkeerig (5), ofschoon het wel het waarschijnlijkst is, dat de gansche kust der *Noordzee*, van den uitloop des *Rijns* tot voorbij de *Elve*, de fortuinzoekers geleverd heeft, onder welke buiten twijfel ook eigenlijke *Friezen* waren. Behalve TACITUS spreekt nog PTOLOMAEUS van de *Anglen*, wier woonplaats te zijner tijd zuidwaarts van de *Elve* moet geweest zijn. « Het « ontbreekt" schrijft LAPPENBERG (6) « aan alle « berigten en zelfs aan sporen van de verbindtenis dezer zuidelijken met de Anglen in Sleeswijk; doch tasten wij niet mis in het gevoelen, dat de Saksen van den zuidelijken oever « der Elve zuidwaarts getrokken zijn, dan kunnen ook scharen der hun in het Noorden nabij wonende Anglen hen vergezeld hebben." En deze zuidelijke *Anglen*, indien er meer noor-

---

(4) *Germ. ant.* L. III. c. 27.
(5) *Vad. Hist.* I. bl. 290.
(6) In zijn met kritischen geest opgesteld werk: *Geschichte von England. Hamb.* 1834 *s.* 92.

13

delijke in *Sleeswijk* geweest zijn, vinden wij dan tot in den omtrek van *Engelander-holt* op de *Veluwe* afgezakt. Maar *hier* had het omgekeerde plaats van hetgeen in *Brittanja* gebeurde: hun naam werd verdrongen en smolt weg in dien der *Saksen*, met welke zij door gemeenschappelijke afkomst, taal en zeden verbonden waren, ofschoon zij eenen afzonderlijken stam uitmaakten, terwijl *daar* eerst van *Anglo-Saksen* en vervolgens alleen van *Engelschen* gesproken werd. Den tijd van de komst en het verblijf dezer *Anglen* in onze streken kunnen wij niet bepalen; hij klimt zeker tot ver voor de invoering van het Christendom alhier op.

Maar er is nog eene *Wet der Anglen en Werinen* (*Lex Angliorum et Werinorum, hoc est Thuringorum*) die onze opmerkzaamheid verdient. Het is bekend, KAREL DE GROOTE deed de wetten der volken onder zijn gebied, welke niet beschreven waren, te boek stellen. De genoemde is er ééne van, en zij staat in den *Codex legum antiquarum* van LINDENBROG *Francf.* 1613, tusschen de Wet der *Saksen* en der *Friezen*. Zij heeft zeventien titels en bevat de boeten op doodslag, verwonding, dieverij, geweld, ook de in het latere Engelsche regt opgenomene bepaling, dat geene dochter, maar de zoon erven zal. Er is geen spoor van het Christendom in. Over den oorsprong van deze Wet is verschillend gedacht. Prof. H. MULLER te *Würtzburg* heeft in een onlangs uitgegeven werk: *der Lex Salica und der Lex Angliorum et Werinorum Alter und Heimat. Würtzb.* 1840. getracht, den Nederlandschen oorsprong dezer laatste Wet

te bewijzen, gelijk hij met allen grond oordeelt, dat de *Salische* in *België* gegeven is. (7) Hij wenscht, dat de Hollanders zijn onderzoek mogen voortzetten, en wij gelooven, dat het bestaan van het *Engelander-holt* zijne bewijzen voor den Nederlandschen oorsprong van die Wet met een nieuw vermeerdert, welligt de juiste plaats aanwijst, van waar zij afkomstig is.

Het is hier de plaats niet, om den geleerden Prof. MUELLER in den loop van zijn onderzoek te volgen: een paar herinneringen mogen dienen, om ons vermoeden te sterken, dat wij de *Anglen*, die in *Engeland* en *Engelánder-holt* hunnen naam achtergelaten hebben, ten tijde der groote volksverhuizingen, niet ver van ons hebben te zoeken.

In den 5den titel der Wet *over beschadigde ledematen* is de oorspronkelijke bepaling door WLEMAR veranderd, of liever, deze heeft er andere bepalingen bijgevoegd, en hierin wordt niet meer, gelijk in de oorspronkelijke Wet, van eene driedubbelde boete, wanneer de misdaad tegen eenen Edele gepleegd is, maar in het algemeen gesproken. Deze WLEMAR komt ook in de *Friesche* Wet als een regter voor, wiens gewijsden

---

(7) Tot dezelfde slotsom van onderzoek kwam GOTHOF. WENDELINUS in zijn werk: *Leges salicae illustratae, illarum natale solum demonstratum, cum glossario vocum Advaticarum Antv.* 1649. Een niet dikwijls voorkomend boek. Prof. MULLER, die het niet schijnt te kennen, heeft de grenzen echter anders bepaald en is in bijzondere stukken tot geheel andere uitkomsten geraakt.

daarin later zijn opgenomen. (8) Daaruit schijnt te volgen, dat de *Anglen* en *Werinen* tot de *Friezen* in betrekking gekomen, er zelfs aan onderworpen geworden zijn, zoo dat *Friesche* wetgeleerden en regters invloed op hunne wetgeving hadden, misschien ook, dat de oorspronkelijke bepalingen nog voor de inboorlingen golden, maar de gewijsden van Wlemar voor de *Friezen*, en ieder stam zijn eigen regt behield. Dit leidt ons tot een paar aanmerkingen omtrent de *Veluwe*, waar wij veronderstellen, dat deze Wet gemaakt is. De oude geschiedenis dezer landstreek ligt geheel in het duister (9); van hetgeen er in de eerste eeuwen onzer jaartelling gebeurd is, weten wij niets; het is zelfs nog onbekend hoe zij aan de Graven van *Gelder* gekomen is.

---

(8) De naam Wlemar is ons nog eens voorgekomen in een Charter van 916 bij Bondam I. N° 45, waar hij onder de Rijksgrooten van Karel *den Eenvoudige* voorkomt.

(9) Eens stond het water tegen de hoogten, die de *Veluwe*, als zoo vele duinen, omringen; het zakte, en de vruchtbare gronden van den *Veluwen*-zoom en den rand der *Zuiderzee* kwamen te voorschijn. Het hinnenland was als met één woud bedekt, want, ofschoon het nog het boschrijkste gedeelte van ons vaderland is, zoo zijn er, dit is bewijsbaar, toch eene menigte bosschen uitgeroeid. Ook hier heeft de toestand van het land groote omwentelingen ondergaan, die waardig zijn door deskundigen te worden nagevorscht. Voor eenigen tijd heeft men onder *Twello* een voorwerp gevonden, dat gebleken is het stuk van eenen tand van den *Mammouth* te zijn, en de hoorn van den *Bos urus* of *primogenius*, die op het Stadhuis te *Deventer* bewaard wordt, is ook uit dezen omtrek.

En toch moet er veel gebeurd zijn, gelijk wij raden uit de omstandigheid, dat *Engelander-holt*, ginds op die hoogten bij *Beekbergen*, eeuwen lang eene plaats voor het hoogste gerigt bleef, uit de overblijfselen der *Hunne*-schansen, uit het verschijnsel, dat de *Veluwe*, van dat zij door het licht der geschiedenis beschenen wordt, als een domein of eigendom van den Landsheer voorkomt, vol zoo genoemde hoorige lieden, met zeer weinige Edelen. Gelukkig hebben de archieven van geestelijke gestichten, bijzonder dat van *Werden*, een aantal giftbrieven gered, waaruit wij zien, dat dit land met den omtrek, in de zevende eeuw en later, reeds met vele, thans nog bestaande buurschappen of dorpen bezet, en door eene *Saksische* bevolking bewoond was, of door eene, die met de *Saksische* veel overeenkomst had. Dit zijn kostbare gedenkstukken, waar de geschiedenis zwijgt. Ware het oudste landregt bewaard gebleven, er zoude meer licht zijn: maar dit is lang verloren (10). Wordt nu aangenomen, dat de *Veluwe* eenen geruimen tijd tot *Friesland* behoord heeft (11): de bijvoegselen van den *Fries* WLEMAR bij de Wet der *Anglen* geven bevestiging daaromtrent: het land was onder den invloed der *Friezen* gekomen, ofschoon het eigenlijk, daar *Anglen* het voor een groot gedeelte bewoonden, *Saksisch*

---

(10) VAN SPAEN, *Inl. tot de Gesch. van Gelderland* IVde D. bl. 278.

(11) VAN SPAEN, *Inl. tot de Gesch. van Gelderland* bl. 132, 136.

was, en daarom dikwijls nog *Saxonia* genoemd werd (12). Wij moeten hier nog in het voorbijgaan de aanmerking maken, dat ieder, die aan de bevolking van de *Veluwe* eenige opmerkzaamheid schenkt, spoedig twee rassen ontdekt, in gelaat en kleeding zeer verschillend van elkander. De bewoners van de kust der *Zuiderzee* komen veel meer met de *Friesen* overeen, dan de overigen (13). Doch ook in het midden van de *Veluwe* zelve wil men bovendien nog eenen anderen stam opgemerkt hebben, die een karakteristiek onderscheid bezit.

Wij voeren nog eene bepaling van WULEMAR bij de Wet der *Anglen* en *Werinen* aan. Het is zijn gewijsde, *dat eene voor het vierde gedeelte meerdere vergoeding zal gegeven worden door hem, die vrouwen, welke Fresum* (*Friesum* in andere uitgaven) *maken, aan de hand wendt* (14). Voor zoo veel wij we-

---

(12) Zie ons opstel in den *Overijss. Almanak* voor 1838 bl. 40.

(13) *Oldebroek* of *Hollanderbroek* is eene kolonie van later tijd. Bij den landbrief, haar door REINALD van *Gelder*, den 24 Junij 1320 gegeven, werd bepaald, dat er van de vonnissen, daar geveld, geappelleerd zou worden naar *Engelander-holt:* een bewijs, dat ook toen *het appellationsgerigt van Veluwe aan Engelanderholt in volkomene werkzaamheid was.* Zie VAN SPAAN, *Inl.* IVde Deel bl. 281 *Codex* p. 43.

(14) Art. 20: *qui harpatorem, qui cum circulo harpare potest, in manum percusserit, componat illum quarta parte majori compensatione, quam alteri ejusdem conditionis homini. Aurifices similiter. Foeminae fresum facientes similiter.* Wij laten het aan taalkundigen over, om te bepalen, wie men door *harpatores* verstaan moet. De gewone verklaring van *harp-*

ten, nemen de uitleggers, om dit woord *fresum* te verklaren, hunne toevlugt tot de taalkunde. Ik meen, dat DUCANGE er *franje* van maakt; MÜLLER leidt het van het woord *friusan* af, waarin het denkbeeld ligt van iets, dat ineenkrimpt, (dus ook *wiesen en vroezen)* van iets, dat kreuselt, en houdt deze vrouwen voor kantwerksters. Doch de zaak is veel eenvoudiger. Reeds vroeg leiden de *Friezen* zich op het weven van wollen stoffen toe; deze waren ten tijde van KAREL DEN GROOTE zoo geacht, dat de Vorst, op feestdagen, aan zijne ambtenaren rokken of mantels van deze stof schonk, die naar het volk, waarbij zij gemaakt werd, *Fries* genoemd werd (15). Wij twijfelen geen oogenblik, of zulke weefsters worden in de Wet bedoeld, en deze vermelding houden wij voor een nieuw bewijs van den Nederlandschen oorsprong der *Lex Angliorum et Werinorum.*

TACITUS (16) noemt de stammen der *Anglen* en *Varinen* naast elkander in éénen adem: hier komen zij dus voor als onder ééne Wet levende.

---

spelers wil ons niet bevallen; *circulus* komt ook nergens als een muzijkinstrument voor. Liever zouden wij de bepaling op vischvangst of landbouw te huis brengen. Ook kunnen er vergissingen, hetzij bij den vertaler, hetzij bij den afschrijver hebben plaats gehad. De tekst der verschillende uitgaven van deze wetten komt niet overeen en schijnt op vele plaatsen bedorven te zijn. Wij verlangen zeer naar de uitgave dezer Wet door PERTZ, met de varianten der verschillende handschriften, om den tekst zoo zuiver mogelijk te hebben.

(15) WACHTER *Gloss.* in voce *Fries.*

(16) *Germ.* c. 40.

verschijnen de *Anglen* bij de verovering van *Brittanje* eensklaps weder: PROCOPIUS (17) plaatst den met hen verbondenen stam der *Warnen* (die wel dezelfde als de *Varini* van TACITUS en de *Werini* van deze Wet zijn zullen) ongeveer eene eeuw na die verovering, omtrent het jaar 550, aan de kusten der *Noordzee*, bij den mond van den *Ryn*, in naauwe betrekking met de naar *Brittanje* reeds overgetrokkene *Anglen*. Kon men op dit berigt staat maken: het zoude een bewijs van belang worden. Het verhaal van den oorlog, aan den Rijnmond tusschen *Warnen* en *Anglen* ontstaan, kan men bij WAGENAAR (18) lezen; maar BILDERDIJK (19) houdt het voor een sprookje. Het zal echter wel niet geheel uit de lucht gegrepen zijn. PROCOPIUS had te *Konstantinopel*, gelijk Prof. MULLER s. *119* herinnert, van een gezantschap, door den Koning der Franken naar Keizer JUSTINIAAN gezonden, de beste gelegenheid, om te vernemen, wat er aan den mond van den *Ryn* gebeurd was.

Mogt men meenen, dat het bijvoegsel in het opschrift der wet, *hoc est Thuringorum*, naar *Thuringen* in Duitschland wijst: de genoemde Schrijver heeft het bewijs gevoerd, dat er een *Thuringia*, *Thoringia*, *Doringia* in onze streken geweest is, waaraan eene menigte namen ons doen

---

(17) *De bello Gothico* L. IV c. 20 in het *Corpus hist. Byzant.* II p. 216.

(18) *Vad. Hist.* I. bl. 314—319 *Bijvoegs.* I. bl. 76—78.

(19) *Gesch. des Vaderl.* I. bl. 62, 68.

denken, waaruit vele plaatsen bij oude Schrijvers moeten verklaard worden. (20) Men moet de bewijzen bij hem zelven lezen. Dit gevoelen is niet nieuw, maar hij heeft het versterkt op aannemelijke gronden. „Niet alleen zouden de „Thuringers omtrent Dordregt, volgens keurige „liefhebbers van ons Vaderland, maar ook in ve„le aangrenzende plaatsen gewoont hebben." (21) Eene beschikking in het Testament van WILLEBRORDUS, waarbij hij zijn gansche gedeelte in het dorp *Aimistade* aan de rivier *Wielhee* in het land der *Turingasnes* geeft, brengt ons ook daarheen. (22) Maar dit is eene zaak van bijzon-

(20) Het *Thuringia* van ADAM *van Bremen*, hier boven gemeld, wordt dan ook duidelijk. Een gedeelte der *Saksen* en *Anglen* trok van onze Rijnstreken naar *Brittanje*; een gedeelte bleef in *Thuringia*, volgens Prof. MULLER, een stuk van *Zuid-Holland*.

(21) *Kerkelijke historie en Oudheden van V. H. en v. R.* I bl. 26. 12.

(22) *Villa quae vocatur Aimistadi super fluvio Wielheo in pago Turingasnes*, bij MIRAEUS *Op. dipl.* 1 p. 12 en V. H. en v. R. *Kerkelijke hist.* en *oudh.* I bl. 22. *Aimistadi* luidt als *Eemstede* of *Heemstede*. In de nabijheid van *Dordrecht* is *Eemskerk*, aldus naar de *Eem* aldaar genoemd, in 1421 op St Elizabethsnacht verzwolgen; ook was er het klooster *Eemsteijn*. Het water of de stroom *de Wiel*, die zich vrij ver moet uitgestrekt hebben, (zie GOUDHOEVEN *Kronijk* bl. 421) heeft zijnen naam nog in *Wieldrecht*, overtogt over de *Wiel*, nagelaten. De *Turingasnes* zijn de *Turing*-lieden of *Turingers*, die dan ook door de voorstanders van dit gevoelen in de nabijheid van *Dordrecht* (*Thuredrecht*) gezocht worden, en het spoor van wier naam zich welligt van *Duurstede* (*Durestadium*) tot *Turnhout* uitstrekt.

der onderzoek, die ons hier te ver zoude af leiden.

Ons doel was alleenlijk opmerkzaam te maken op het voorkomen van eenen stam der *Anglen* aan *IJssel* en *Rijn*, onverschillig of er van dezen stam deel genomen hebben aan de verovering van *Brittanje* dan niet. LAPPENBERG, die geneigd schijnt, om de *Anglen* uit *Sleeswijk* te doen komen, schrijft s. *84* « tot de bewijzen vóor het vaderland der naar Engeland gekomene Saksen uit de taal, behoort nog de gelijkheid van de eigennamen der Angel-Saksen, als mede de namen van plaatsen met de Nedersaksische." Wel nu, men sla de *Geschiedenis van Engeland* van dezen Schrijver, of eene andere, op, en men zal eene menigte namen van personen, die daar in het eerste tijdperk voorkomen, in de *Geldersche* Charters vinden, welke BONDAM met vlijt verzameld heeft. De Engelsche namen WILLEBALD, ALDHELMUS of OODHELMUS, RAGINGER, EGILBERT, WILFRIED, REGINOLD, WARMOND en vele andere, staan in de giftbrieven, die op onze streken betrekking hebben, van 796 af. De overeenkomst ook in den vorm der namen, zamengesteld uit *wald*, *bald*, *bold*, *fried*, *win*, *wulf* enz. is onmiskenbaar (23). De Koning van *Mercië* (een land door *Anglen* bevolkt) ATHELBALD, die van 716 tot 757 regeerde, had in 855 nog eenen naamgenoot in den *pagus Flethette* aan de *Eem* wonen (BONDAM bl. 32). Dit

(23) Zie Charter No 8, 9, 12, 13, 14, 15, 18, 19, 20, 31.

kunnen wij er ten minste gerust uit afleiden, dat de bevolking op de *Veluwe* en in den omtrek, in dien tijd, uit *Saksen* of eenen naauw met dezelve verbondenen stam bestond. Wat de namen van plaatsen betreft: eene naauwkeurige kennis van *Engeland* zoude ons meer licht kunnen geven, dan wij thans hebben. Honderden namen duiden in het algemeen eenen *Saksischen* oorsprong aan; maar daaronder zijn er ook, die meer bepaald naar de streek heenwijzen, waar onze, bij *Rijn-* en *IJssel* gevestigde, *Anglen* woonden. Zoo komt, b. v. bij den overval der Noormannen in 893, *Appledorne* voor; zoo denken wij bij *Hardwiek* aan ons *Hardewick* (thans *Harderwijk*), bij *Epsom* of *Epsham* aan ons *Epse*, bij *Ailmere* aan ons *Aelmere*. Er is aan den muur der *Picten* ook een *Agustaldesham* geweest, en in onze nabijheid lag *Agustalduburg* (1046). Maar wij willen den schijn niet hebben, als of wij op zulke overeenkomsten, die eene meer algemeene reden zouden kunnen hebben, ganschel stelsels bouwen. Ook staan ons de hulpmiddelen niet ten dienste, om dit onderzoek grondig te doen; maar wij gelooven, uit sommige aanduidingen, dat het vruchtbare uitkomsten zou opleveren. Verrassend vinden wij, midden in *Engeland*, *Daventry* of *Daventree*, dat ons aan *Deventer* (*Daventre*, gelijk het oudtijds dikwijls geschreven werd) doet denken, te meer opmerkelijk, daar dit op de grenzen van het oude *Mercië* ligt, hetwelk, volgens getuigenis van Beda, (24) door *Anglen* in-

(24) *Hist. eccl.* I. c. 15.

genomen is, en andere streken door de *Sakses* en *Viten*. Het is zonderling, dat de *Saksische* stammen, bij hunne togten, aan plaatsen, waar zij kwamen, dikwijls de namen der plaatsen gaven, die zij verlaten hadden. De vermelding zoude eene lange lijst beslaan. Mogt het bewezen kunnen worden, dat de *Anglen* uit onze streken, wier bestaan bij ons boven allen twijfel is, werkelijk deel genomen hebben aan de verovering van *Brittanje*, wij zouden misschien nog de sporen van hun voorttrekken naar den zeekant, door het land der *Thoringiërs* of *Warnen* heen, vinden in *Engelen* (oudtijds *Inglen*) aan de *Dieze* en andere dergelijke namen. En wij moeten ook niet vergeten, dat de eerste Christenzendelingen uit *Brittanje* juist herwaarts, naar *Oud-Saksen* gelijk zij het noemden, kwamen, omdat hunne taal met die van de inwoners dezer landen nog dezelfde was, *want de Anglen en Saksen en Merciërs, die kort te voren Brittanje ingenomen hadden, waren uit Nederduitschland gekomen*. (25) De geschiedenis der landstreken, die wij bewonen, na het terugtrekken der Romeinen tot de invoering des Christendoms, is in vele opzigten nog met eenen digten sluijer bedekt. Bij de groote volksverhuizingen zijn eene menigte stammen als schaduwen gekomen en verdwenen, wier namen en betrekkingen wij, bij het zwijgen der oorkonden, slechts door combinatiën kunnen raden.

---

(25) Heda p. 25.

P. C. Molhuijsen.

Godsdienst.

Stille reine Godsdienstzin!
Ga deze aarde niet begeven;
Doodsch en donker was dit leven,
Keerdet ge uwen hemel in.
Blijf dan immer ons omzweven,
Stille reine Godsdienstzin!

Menschlijk werd door u de mensch;
Adel gaaft ge aan zijn gedachten,
Aan zijn geest verhoogde krachten,
Eedler uitzigt, doel en wensch;
En hij zweefde op uwe schachten,
Naar des hemels verste grens.

Geen Barbaar nog wederstond
Uw betooverend vermogen;
Duisternis en schrik vervlogen,
Spraakt gij uit gewijden mond;
't Ruwste hart werd zelfs bewogen,
Zoo 't uw hemeltaal verstond.

Stille reine Godsdienstzin!
Ga deze aarde niet begeven;
Doodsch en donker was dit leven,
Keerdet ge uwen hemel in.
Blijf, o blijf ons dan omzweven,
Stille reine Godsdienstzin!

naar von Wessenberg. G. ten Bruggencate Hz.

DE

PLECHELMI-KERK

TE

OLDENZAAL

EN IETS OVER DEN

H. PLECHELMUS.

II.

INWENDIGE TOESTAND.

Wanneer men door de hoofddeur, ten noorden, de kerk binnengetreden, of liever in dezelve nedergeklommen is (1), bevindt men zich, na het doorgaan van een gewoon portaal, in den noordelijken zijdegang. Deze zijdegang wordt ten noorden en ten westen bepaald door den muur, welken wij hiervoor (2) als een overblijfsel der eerste steenen kerk, door Bisschop BALDERICUS gesticht, hebben aangeduid; ten oosten wordt dezelve, door eenen der bogen van het gewelf, van den noordelijken kruisarm ge-

(1) Zie Almanak voor 1838, pag. 258.
(2) Aldaar, pag. 211.

scheiden; terwijl de noordelijke rij van pilaren denzelven van het schip der kerk afzondert. Deszelfs lengte, van onder den boog, die denzelven oostwaarts bepaalt, tot den westelijken muur, bedraagt 93 voeten, en deszelfs breedte, uit het midden der pilaren gerekend, tot aan den noordelijken muur 15 voeten. Het gewelf, hetwelk denzelven dekt, is slechts 18 voeten hoog, van den ouden ronden vorm, en, zoo als hiervoor (3) reeds is aangemerkt, van zulk eene bijzondere hechtheid, dat hetzelve steeds de bewondering wekte van elken kenner, die hetzelve beschouwde. Sedert bijna twee eeuwen draagt hetzelve het geheele gebouw der Latijnsche scholen. — Uit dezen zijdegang zuidwaarts voortgaande, komt men, achter de noordelijke rij van pilaren, in het ruime en schoone schip der kerk. Hetzelve eindigt oostwaarts — dewijl de kruisarmen hier niet in aanmerking kunnen komen en het schip der kerk hetzelfde is als de standaard des kruises, — onmiddellijk bij het koor, welk laatste evenwel als de verlenging van het schip der kerk kan aangemerkt worden. — Het is opmerkelijk, dat het koor, hetwelk thans, zoo als ook elders gewoonlijk het geval is, met de drie zijden van den zeshoek eindigt, vroeger rond schijnt geeindigd te hebben. De grond tot dit vermoeden is gelegen in de omstandigheid, dat ter plaatse waar het nieuwe koor, in 1525, aan het oude gehecht is, zich nog de hoeken van dit oude

---

(3) Zie Almanak voor 1838, pag. 224.

koor vertoonen, welke, hoe gering dan ook, ook nu nog de beginselen van den boogvorm beschrijven. Vermoedelijk zijn deze hoeken daar gelaten, om nog den ouden vorm van het koor te doen zien; zonder dat zouden zij volstrekt overtollig en nutteloos geweest zijn niet alleen, maar moeten ook den bouwmeester in zijn werk allezins gehinderd hebben. Eene andere omstandigheid, die voor de rondheid van het vroegere koor pleit, is deze, dat de beide altaarnissen, waarvan wij hiervoor gewaagden (4), insgelijks rond eindigden, gelijk de eene overgeblevene derzelven thans nog doet. Daar nu het koor tusschen deze beide nissen invalt, zoo zoude hetzelve, ware het zeshoekig geweest, eene opvallende wanstaltigheid vertoond hebben. De rondheid van het vroegere koor is geene onverschillige zaak. Deze vorm heeft zijnen grond in het Heidendom. De Christenen der eerste eeuwen waren slechts de werktuigelijke navolgers hunner heidensche voorzaten. Alomme nu, zoo wel in ons vaderland als elders, zijn de kringvormige offerplaatsen der *Druiden* bekend, en het is te denken, dat ook hier eene dergelijke nabootsing plaats gehad heeft. Doch wij zullen, in het geschiedkundig gedeelte van dit geschrift, gelegenheid vinden, om nader op dit onderwerp terug te komen. — Westwaarts paalt het schip der kerk aan den muur, welke hetzelve van de ruimte onder het torengewelf scheidt, terwijl twee rijen van pilaren, de eene ten noorden, de

(4) Zie Almanak voor 1838, pag. 245.

andere ten zuiden, hetzelve van den zijdegang en van de nieuwe kerk afzonderen. De lengte van hetzelve, van het oostelijke einde des koors af, tot aan den westelijken muur, bedraagt 405 voeten, en de breedte, uit het midden der pilaren gemeten, 40 voeten. Het gewelf is 53 voeten hoog, en van denzelfden ouden ronden vorm, als dat van den zijdegang, behalve dat het laatstgemelde zich eenigzins platter vertoont; overigens is de hechtheid van hetzelve even zoo opmerkelijk. — Van het schip der kerk komt men zuidwaarts in de nieuwe kerk. Deze eindigt oostwaarts onder den hoog, die dezelve van den zuidelijken kruisarm scheidt, of liever met denzelven verbindt; immers de zuidelijke kruisarm is bij zijnen opbouw zoo zeer verdwenen, dat men, bij eene oppervlakkige beschouwing, het verschil tusschen deze beide gebouwen niet bespeurt; slechts bij eene meer naauwkeurige bezigtiging valt hetzelve in het oog. West- en zuidwaarts wordt de nieuwe kerk door den buitenmuur bepaald, en, zoo als wij aanmerkten, ten noorden door de zuidelijke rij van pilaren van het schip gescheiden. De lengte van dit gebouw is weder 93 en de breedte 40 voeten. Het gewelf, 58 voeten hoog, is van eenen geheel anderen aard, heeft den nieuweren spits oploopenden vorm, is slechts van baksteenen gemetseld, en aanmerkelijk dunner en zwakker, dan de vorigen. — Wij hebben hiervoor reeds gezien (5), dat voor den opbouw dezer nieuwe

(5) Zie Almanak voor 1838, pag. 224.

kerk zich hier ter plaatse ook een zijdegang moet bevonden hebben; doch de buitenmuur van denzelven kan niet denzelfden ouderdom, als die van den noordelijken zijdegang gehad hebben. Laatstgemelde toch is een brokstuk van de eerste steenen kerk; de muur van den zuidelijken zijdegang kan daarvan geen overblijfsel geweest zijn, dewijl deze oudste kerk alsdan, bij eene lengte van 93 voet, eene — buiten alle verhouding staande — breedte van 70 voet zoude gehad hebben. Ook zoude dan de ingang dier kerk niet in het midden, maar veel verder ten noorden geweest zijn. Het brokstuk der oudste kerk bleef dus, bij den opbouw der middel-kerk en van den toren, als noordelijke zijdegang staan, terwijl de zuidelijke zijdegang nieuw daarbij aangezet werd. — De pilaren, die het kerkgebouw schragen en versieren, zijn 10 in getal, en vormen twee rijen, waarvan de eene zich ten noorden, tusschen den zijdegang en het schip der kerk, de andere zich ten zuiden, tusschen het laatstgemelde en de nieuwe kerk, bevindt. De noordelijke rij heeft, behalve de vijf groote, bij afwisseling met deze, nog drie kleine tusschen- of hulp-pilaren, blijkbaar ter schraging van den bovenmuur, die het verband daarstelt tusschen het lage gewelf van den zijdegang en het hooge van de middel-kerk of het schip; en welke muur de rug of keerzijde vormt van het gebouw der Latijnsche scholen. Deze hulp-pilaren, die natuurlijk slechts de hoogte van het gewelf des zijdegangs kunnen hebben, zijn van eenen langwerpig vierkanten vorm, eenvoudig en zonder

eenig bijwerk, behalve dat tegen derzelver noordzijde een pilaster is aangebragt. De grooten zijn insgelijks, in het algemeen of massaal genomen, van eenen vierkanten vorm; doch daar er tegen derzelver noord- en zuidzijde pilasters zijn aangemetseld, en allen ook van halve ronde zuilen voorzien zijn, wordt daardoor hun vorm meer onregelmatig. Zij hebben eenen omtrek van 36 voeten; doch die, welke de hoeken schragen, die den standaard van het kruis met deszelfs armen verbinden, zijn eenigzins zwaarder of dikker. De twee oostelijksten zijn die, welke tevens met hunnen boog het koor van het schip der kerk scheiden. De westelijksten schragen met hunnen boog, tot verbazing van den beschouwer, den geheelen oostelijken torenmuur (6).

Uit de beschouwing van het kerkgebouw van binnen blijkt derhalve, even als uit die van deszelfs uitwendig voorkomen, dat hetzelve aan drie verschillende tijdperken zijnen oorsprong verschuldigd is. De noordelijke zijdegang met deszelfs diepe lichtgaten is het oudste, de kruiskerk met derzelver rond gewelf en meer opene lichtgaten is een later, en de nieuwe kerk met derzelver spitsvormig gewelf en gewone langwerpige kerkramen is het laatste gedeelte. Deze driederlei gebouwen geven aan het geheel eenen zeer onregelmatigen en verwarden vorm, vooral doordien de zuidelijke kruisarm, na het opbouwen der nieuwe kerk, geheel verdwenen is. Regelmatiger vertoonde zich het geheel voor het

(6) Zie Almanak voor 1838, pag. 222.

jaar 1525. Toen besloeg de zuidelijke kruisarm een gedeelte van den grond der nieuwe kerk, en de vorm van het kruis moet zich toen zeer opvallend en fraai vertoond hebben. Wel is waar, kan men hier de vraag opperen, of bij dezen schoonen kruisvorm, de aangehechte noordelijke en zuidelijke zijdegangen niet weder iets overtolligs, onsierlijks en onregelmatigs daarstelden? Doch wij meenen, dat de oplossing van dit vraagstuk geene moeijelijkheid heeft. Wij willen niet ontkennen, dat bij eenen volmaakten kruisvorm, de bedoelde zijdegangen voor het minst eene overtolligheid uitmaken; doch wij moeten ook van den anderen kant doen opmerken, dat de vorm hier min of meer aan het nut moest opgeofferd worden. De smalte, eigenaardig aan den standaard en de armen des kruises verbonden, liet waarschijnlijk geene ruimte genoeg over, om de vergaderde menigte te bevatten, en men vond tegen deze ongelegenheid een hulpmiddel in de zijdegangen, welke men opzettelijk daarom zoo laag, als zij zich vertoonen, bouwde, omdat zij, wanneer zij met het gewone dak der kerk waren gelijk gesteld, den kruisvorm geheel zouden misvormd hebben. Juist dit nu heeft de nieuwe kerk gedaan, en men ziet daaruit, dat de denkwijze in de zestiende eeuw niet meer die gehechtheid aan den vorm toonde, die de vrome eenvoudigheid der elfde eeuw kenschetste. —

Wij gaan thans, na deze algemeene beschouwing van het kerkgebouw tot de beschouwing van de bijzonderheden van hetzelve over, en

zullen ons daartoe in onze verbeelding weder naar den noordelijke zijdegang begeven, om van daar, zoo als wij bij de beschouwing van het uitwendig voorkomen gedaan hebben, het kerkgebouw door- en rond te wandelen.

In den noordelijken zijdegang rust het oog, wanneer men zich noordwaarts wendt, tegen de binnenzijde van den meermaals genoemden oudsten muur der kerk. Ook van dezen kant beschouwd valt deszelfs oudheid terstond in het oog. Een lomp gevaarte, althans in het oog der hedendaagsche bouwkunde, hetwelk door zeven pilasters, die hetzelfde karakter uitdrukken, beschut wordt. Niet minder dan aan den buitenkant wekken ook hier de drie oudste lichtgaten de grootste belangstelling op, en het schaarsche licht, hetwelk door de weinige kleine ruiten naar binnen valt, geeft aan dezen geheelen zijdegang een somber en indrukwekkend voorkomen. Drie dezer lichtgaten, ten westen van de hoofddeur, zijn nog ongeschonden; de hoofddeur zelve met haar portaal neemt de plaats van een vierde derzelve in; van nog twee anderen, ten oosten der hoofddeur, is een vijfde later verbreed, en een zesde is toegemetseld en wordt van buiten door het portaal der Latijnsche School bedekt, doch vertoont van binnen nog ten duidelijkste deszelfs spoor. Alle deze lichtgaten zijn geplaatst in het bovengedeelte eener nis, die eene diepte van ruim 1 voet heeft en beneden ter hoogte van 2 voeten van den grond op een metselwerk stuit, hetwelk het voorkomen heeft eener zitbank. Deze nissen waren in vroe-

geren tijd de plaatsen, die dat gesnedene beeldwerk bevatten, hetwelk bij den Roomsch-Katholijken eeredienst bekend is onder den naam der *veertien Statiën* (7) of zoo vele voorstellingen van gebeurtenissen uit de lijdensgeschiedenis van Jezus. Zes dezer statie-nissen bevonden zich in den noordelijken en zes andere in den zuidelijken zijdegang; voorts eene in den westelijken muur van den noordelijken- en eene in denzelfden muur van den zuidelijken kruisarm. Toen de zuidelijke zijdegang, benevens de westelijke muur van den zuidelijken kruisarm, door het bouwen der nieuwe kerk vervielen, en ook in den noordelijken muur de hoofddeur gemaakt werd, was er voor de statie-nissen eene ver-

---

(7) Het bastaard-woord *Statie*, afkomstig van het Latijnsche *statio*, *stand- of rustplaats*, beteekent hier zoodanige punten of onderwerpen uit de lijdensgeschiedenis van Jezus, welke boven anderen min of meer merkwaardig zijn. Deze veertien statiën of tafereelen uit de voornoemde geschiedenis zijn: 1. Jezus wordt ter dood veroordeeld. 2. Jezus wordt met het kruis beladen. 3. Eerste val van Jezus. 4. Jezus ontmoet zijne moeder. 5. Jezus wordt geholpen van Simon van Cyrene. 6. Eene godvreezende vrouw, Veronica, droogt het aangezigt van Jezus af. 7. Tweede val van Jezus. 8. Jezus troost de godvreezende vrouwen. 9. Derde val van Jezus. 10. Jezus wordt van zijne kleederen beroofd. 11. Jezus wordt aan het kruis genageld. 12. Jezus sterft aan het kruis. 13. Jezus wordt van het kruis genomen. 14. Jezus wordt in het graf gelegd. — Men treft omtrent deze Statiën zeer vele bijzonderheden aan in het werk: *Pelgrims-reize naar Jerusalem en den berg Sinaï in 1831—1833, door M. J. de Geramb. Rotterdam 1838.*

plaatsing noodig, en zij werden *dus* gerangschikt, dat er, terwijl de vijf oude in den noordelijken muur aanwezig bleven, als mede die van den westelijken muur des noordelijken kruisarms, nog in den laatst gemelden muur eene nieuwe, en in den daaraan sluitenden noordelijken muur van dezen zelfden kruisarm mede drie nieuwe werden aangebragt, en eindelijk nog twee nieuwe in den zuidelijken muur van den zuidelijken kruisarm, en twee andere in den westelijken muur der nieuwe kerk gemaakt werden. Deze acht nieuwe maakten met de zes oude weder een getal van veertien uit. Dat deze nissen tot het bovengemelde doeleinde gebruikt zijn, blijkt uit het voorbeeld, hetwelk men daarvan in andere kerken aantreft, zoo als b. v. in de Domkerk te *Munster*, te *Xanten en* elders. — Oostwaarts ziet men uit den zijdegang in den noordelijken kruisarm en wel op een gedeelte van het daarstaand altaar. Aan den westelijken muur bevindt zich een houten trap, die naar het orgel leidt. Het is het noordelijkst einde van dezen laatstgemelden muur, die, zoo als wij hier voor aanmerkten (8), door zijnen verbrokkelden toestand de toemetseling aanduidt van den ingang in de oudste steenen kerk. Wanneer men het middenpunt van dezen ingang tot maatstaf neemt, om de plaats van het oudste altaar te vinden, te weten, juist tegen over dit middenpunt, dan loopt de lijn, die men van hier naar dat altaar moet trekken,

(8) Almanak voor 1838, p. 216.

door het middelpunt van de noordelijke rij van pilaren, en de plaats van het altaar in de oudste steenen kerk, zal daar moeten gezocht werden, waar thans de deur der Sacristie is, tusschen den opgang op het koor en het noordelijke altaar. Schoon het oog hier niet rust op voorwerpen der kunst, zoo wordt hier des te meer de geest vervuld met herinnering van het verledene. Negen eeuwen volbragten haren loop, sedert de handen-arbeid van het destijds levende geslacht deze wanden deed oprijzen. En hoe vele geslachten knielden later naast dezelve neder, om hunne hulde te bewijzen aan den Stichter van onzen Godsdienst. Hoe vele lotgevallen troffen hen zelven, de leer, welke zij beleden, het gebouw, waarin zij aanbaden. Alleen het voorwerp hunner vereering bleef, vrij voor alle de stormen, door de natuur of door de grooten der aarde verwekt, boven alle deze lotgevallen verheven. Schaars dringen de lichtstralen door vormelooze holten naar binnen en zijn naauwelijks in staat het nachtelijk duister van den bodem dezes verblijfs te verdrijven. Met verbazing aanschouwt dit de nakomeling, doch hij waagt het niet de eenvoudige denkwijze eener vroegere wereld te berispen. — Wij verlaten dit heiligdom der oudheid, om langs den westelijken muur het schip der kerk in onze beschouwing binnen te treden (9).

---

(9) Het is opmerkelijk, dat het binnenste gedeelte of het ruim eener kerk vrij algemeen de benaming van *schip* draagt. Het zoude verkeerd zijn, wanneer men

Aan dezen westelijken muur, die de ruimte

---

den oorsprong dezer benaming wilde zoeken in eene overeenkomst van het ruim van een schip met het ruim eener kerk: immers, dan zoude men deze benaming op de ruimte van elk ander groot gebouw, bij voorbeeld, van eenen schouwburg, magazijn, paleis enz., met even veel regt kunnen toepassen; iets, hetwelk men weet, dat nimmer geschiedt. — De benaming van *schip*, voor de ruimte eener kerk, schijnt ons toe eenen hoogeren oorsprong te hebben. Men lette slechts, in de eerste plaats, hoe de Franschen in hunne taal, het gemelde ruim eener kerk uitdrukken, te weten, niet door hun *vaisseau*, maar door de meer bijzondere uitdrukking *le nef de l'eglise*, waardoor men als van zelf tot het Latijnsche *navis*, *een schip*, wordt gebragt, van welk laatste het woord *nef* blijkbaar een afstammeling is. Denkt men nu verder, in welk een naauw verband het Latijnsche *navis* staat met het Grieksche ναῦς, of, zoo als de Jonische volkstam wilde, νηῦς; en voorts, dat er een andere, bijna gelijkluidende woordvorm bestaat, te weten ναὸς, *een tempel*, dan valt het niet te ontkennen, dat er, niet alleen tusschen de beide laatstgenoemde woordvormen, maar ook tusschen de zaken, die door deze woordvormen werden uitgedrukt, een innig verband moet bestaan hebben. Men kan dien ten gevolge aannemen, dat de denkbeelden van *schip* en *tempel*, in de Grieksch-Romeinsche Godenleer, in het naauwste verband stonden. Hoogstmerkwaardig zoude in der daad het onderzoek zijn naar den *grond* van dit verband; doch wij kunnen, wegens de kortheid van ons bestek, hier ter plaatse niet verder daarin treden. Wij hebben ons dus alleen moeten bepalen, onzen lezers eenige wenken te geven, door welke de bedoelde vereenigde denkbeelden misschien nog wel tot eenen hoogeren of ouderen oorsprong te brengen zijn, vooral wanneer wij bedenken, dat de *Zeus*-dienst der Grieken uit *Egypte* en *Ethiopie* is aangebragt, waar de voornaamste Godheid *Ammon*, met het *heilige schip*, waarop dezelve vereerd werd, bestendig twee onafscheidelijke zaken zijn.

van het torengewelf van het schip der kerk afscheidt, en alzoo juist over het altaar, vertoont zich het Orgel, op eene soldering, die van voren door 4 houten zuilen geschraagd wordt en voorts nog door 2 van mindere zwaarte, die achter en dus verder naar den muur geplaatst zijn. Deze zoldering beslaat niet alleen de geheele breedte van den muur, maar heeft ook nog ter wederzijden twee schuins tegen dezelve aangebragte vleugels, dienende tot zitplaatsen voor de koorzangers, die vroeger hunne plaats op het koor hadden, doch die onlangs derwaarts verplaatst zijn, van waar hun gezang eene betere uitwerking heeft. Midden onder deze zoldering treft men de bijna altijd gesloten deur aan, die naar de ruimte onder het torengewelf leidt, en boven welke zich een klein schilderstuk vertoont. Het Orgel zelf is een zestienvoets werk met twee klavieren, hebbende 27 sprekende registers en een vrij pedaal. Twee zwevende Engelen met bazuinen zijn boven hetzelve geplaatst, en onder leest men dit opschrift:

ORGANA TRACTA LAUDES CANTA NUMINI SOLI; waarin de uitspringende letters het jaartal 1813 aanduiden, als wanneer het orgel door wijlen den Heer G. H. QUELHORST, hier ter plaatse gewoond hebbende, nieuw vervaardigd werd. (10). Aan den tweeden pilaar

---

(10) Het woord *Orgel* is eene verbastering van het Latijnsche *Organa*, *orum*, welk laatste slechts eene vervorming is van het Grieksche Οργανα, ων. De vorm

(van het orgel af gerekend) in de zuidelijke rij ziet men in den noord-oostelijken hoek derzelven eene nis, die omstreeks 10 voet hoog is van een voetstuk af, hetwelk men onder dezelve aantreft. In deze nis stond weleer een aanzienlijk beeld, van hetwelk echter niet meer bekend is, welken Heilige hetzelve voorstelde. Zonder twijfel werd hetzelve weggenomen, toen de kerk in 1626 aan de Protestanten overging; misschien was het een en hetzelfde beeld, met dat, hetwelk wij hiervoor vermeldden, als liggende verminkt in de oude Sacristie (11). — Tusschen den tweeden en derden pilaar (noordelijke rij) ziet men een groot schilderstuk, voorstellende *'s Heilands geboorte*, een geschenk van den Heer G. J. Budde uit *Deventer*. Aan den derden pilaar (noordelijk) vertoont zich een kleiner schilderstuk, *de kruisiging* voorstellende, en door wijlen den Heer J. van Harten, hier ter plaatse gewoond hebbende, vervaardigd en aan de kerk geschonken, terwijl men aan den pilaar juist daartegen over *de Hemelvaart van* Christus, van dezelfde grootte als het laatstgemelde stuk en door denzelfden schilder vervaardigd, afgebeeld ziet. Tusschen den derden en vierden pilaar (noordelijk) vertoont zich weder eene grootere schilderij, voorstellende *het laatste Avondmaal.* — Aan den vierden pilaar (noordelijk)

---

des *pluralis*, waarin dit woord voorkomt, is in de zaak zelve gegrond, dewijl het Orgel namelijk geenszins een enkelvoudig, maar een zamengesteld werktuig is.

(11) Almanak voor 1838, pag. 247.

en alzoo met deszelfs front naar het zuiden gekeerd, vertoont zich de fraai bewerkte Predikstoel. Dezelve rust op eenen pedestal van eenen vierkanten vorm van bruin gewreven hout en van eene hoogte van omstreeks 5 voeten. De stoel zelf is vierhoekig. De lijst, die denzelven van onder omgeeft, is met gesneden en vergulden rozen bezet. De paneelen ter zijden zijn effen en de schuins daarop volgende gegroefd. Op het paneel van het front vertoont zich een gesneden en wit geverwd hoofd in bas-relief, voorstellende het hoofd des Zaligmakers. De kap is met verschillende sieraden voorzien. Het geheel is een werkstuk van wijlen den Heer FREIJTAGH, uit *Bentheim*, en een geschenk van den WelEdel Achtbaren Heer TH: F. A. KISTEMAKER, Wethouder alhier, en van den Heer W. NIEUWENHUIS, mede hier ter plaatse woonachtig. — Thans met onze beschouwing tot aan den eigenlijken kruisvorm genaderd zijnde, keeren wij naar het orgel terug, om van daar de Nieuwe Kerk binnen te treden.

Aan den westelijken muur vertoonen zich, onder de toegemetselde ramen (12), de twee statie-nissen van den lateren tijd, waarvan wij hier boven reeds melding maakten; doch de zuidelijkste derzelven wordt geheel bedekt door het voorwerp, waarop wij thans onze aandacht vestigen moeten. Dit voorwerp is de schoone en met smaak bewerkte Doopvont (13). Zij staat op

---

(12) Almanak voor 1838. pag. 237.

(13) Het woord *doopvonte* is zamengesteld uit het genoegzaam bekende *doop*, en het minder bekende

eene vierkante soldering, ter hoogte van anderhalve voeten boven den grond, en is met eene balustrade omgeven. Achter dezelve ziet men, onmiddellijk tegen den muur, een fraai verhemelte, in den vorm eener opene tent, welks lijsten rood geverwd en gegroefd zyn. Binnen dezelve valt het oog op een schilderstuk, voorstelde den *Doop in de Jordaan*, en door den bovengemelden kunstschilder J. VAN HARTEN vervaardigd. Boven dit schilderstuk staan in eenen boogvorm de navolgende woorden, wier uitspringende letters het jaartal 1814 aanwijzen:

NI QUIS RENATUS FUERIT EX AQUA NATURALI SPIRITU QUOQUE SANCTO NON POTEST INTRARE REGNUM DEI SANCTI. (14)

MDCCLXVVVVVVVVVVIIIIIIIII.

De vont zelve staat op een houten en fraai be-

---

vonte. Wij houden het laatste voor eene verbastering van het Latijnsche *fons*, eene bron, welks ablativus *fonte* nog den ouden vorm des nominativus schijnt aan aan te duiden, dewijl de *t* zich nog in alle *casus obliqui* handhaaft. — Op het voorbeeld van de hoofdgebeurtenis des doops, te weten, den doop van JEZUS, in den *Jordaan*, schijnt deze plegtigheid in den beginne, zoowel in het Oosten, als in onze Noordsche gewesten, in rivieren, beken of bronnen (*fontes*, *fonten*, later *vonten*) verrigt te zijn. Toen echter eene meer beschaafde levenswijze, in verband met ons ruwer klimaat, deze oorspronkelijke gewoonte liet varen, en men zich van *kuipen* of *bakken* tot het doopen bediende, bleef echter op deze laatstgemelde voorwerpen den naam van *fonten* of *vonten* hechten.

(14) Joh. 3 vs. 5.

sneden voetstuk, en is sierlijk uit Bentheimer steen met breede groeven behouwen. Zij wordt omgeven door eene kunstig bewerkte slang, houdende in haren bek eenen even zoo fraai bewerkten appel. Op het houtene deksel ondersteunen vier vergulden schoren een houten blok, op hetwelk zich een klein beeld vertoont, voorstellende JOHANNES *den Dooper*. Deze houdt in zijne linkerhand eenen pelgrimsstaf, boven met een vaantje voorzien, op hetwelk men de woorden leest: *Ecce agnus Dei*, doelende op het lam, hetwelk aan zijne voeten ligt. Ook dit fraaije werkstuk is vervaardigd door den bovengemelden bouwmeester FREIJTAGH, en aan de kerk geschonken door den Heer T. B. NOURY, en deszelfs zuster Mejufvrouw A. NOURY. Overigens hebben noch de pilaren, noch de zuidelijke kerkmuur iets merkwaardigs, behalve dat onmiddellijk achter het portaal van den zuidelijken ingang zich een tamelijk groot Crucifix vertoont, en onder hetzelve een koperen wijwaterbak. Merkwaardig zijn daarom deze beide voorwerpen, omdat zij nog overblijfsels zijn uit den vroegeren tijd van den Katholijken eeredienst. Gedurende het Protestantsche tijdvak werden de beide genoemde voorwerpen op het raadhuis hier ter stede bewaard. De Magistraat gaf dezelve aan de Katholijke gemeente terug, toen de laatstgemelde, in 1810, het kerkgebouw weder in bezit nam. De eigenaardige sieraden, die op den koperen wijwaterbak zich vertoonen, herinneren den beschouwer terstond den heerschenden smaak in de veertiende en vijftiende eeuwen, — de

tijdvakken, waarin de gemelde voorwerpen schijnen vervaardigd te zijn.

Wij treden thans met onze beschouwing den zuidelijken kruisarm, voor zoo verre dezelve nog overig is, binnen. Aan den zuidelijken muur vindt men hier weder twee Statie-nissen en tusschen dezelve de sporen van den vroegeren — hier voor vermelden — ingang (15); doch dezelve wordt bedekt door eenen fraai bewerkten biechtstoel, die een sieraad van dezen muur is, en bij den overgang der kerk in 1810 vervaardigd. — Aan den oostelijken muur, nabij deszelfs zuidelijken hoek, ziet men, op een houten voetstuk, eene beeldenkast, met eene glazen deur gesloten. In dezelve bevindt zich het beeld van 's Heilands moeder, MARIA, in eene zittende houding, en houdende het gestorvene ligchaam hares Zoons, zoo als hetzelve van het kruis genomen was, op haren schoot. Onmiddellijk hier naast verheft zich het zuidelijke altaar en beslaat genoegzaam dezen geheelen oostelijken muur. Door eene ballustrade nadert men tot voor de trappen van hetzelve. Het bestaat uit vierderlei soort van marmer. Vier kolommen, waarvan twee van hout, en twee van marmer vertoonen zich aan hetzelve. Onmiddellijk boven de tombe, die van hout is, valt het oog op een schilderstuk, hetwelk voor het fraaiste van alle de hier aanwezigen kan gehouden worden. Het stelt eene treffende gebeurtenis uit de geschiede-

---

(15) Almanak voor 1838, pag. 243.

nis van JEZUS voor, te weten: *de aanbidding der drie Wijzen uit het Oosten.* Dit schoone stuk, een werk van den kunstschilder RINKLAKE, uit *Munster*, wordt gezegd eene kopij van dat des beroemden RUBBENS (16) te zijn; iets, hetwelk echter door anderen in twijfel getrokken wordt. Boven dit merkwaardige stuk vertoont zich eene nis, welke het beeld van MARIA bevat, dragende het kind JEZUS op den arm. Ter wederzijde dezer nis vertoonen zich de beelden der Apostelen PETRUS en PAULUS; het geheel eindigt boven in een kruis. Dit altaar werd, in het einde der vorige eeuw, aangekocht uit een klooster binnen *Leuven*, en bevond zich reeds in het kerkgebouw, hetwelk de Katholijke gemeente vóór 1810 gebruikte. — Naast dit altaar is de kleine ronde deur, door welke men in de oude Sacristie komt (17). Aan den zuidelijken pilaar, die de scheiding tusschen het Schip der kerk en het Koor maakt, ziet men een schilderstuk, voorstellende den H. WILLEBRORDUS (18), vervaardigd door den kunstschilder MÜNNIGHAUSEN, uit *Enschedé*, terwijl aan den

---

(16) Deze beroemde schilder en staatsman werd, in 1577, te *Keulen* geboren, en overleed te *Antwerpen*, in 1640.

(17) Almanak voor 1838, pag. 246.

(18) De H. WILLEBRORDUS kwam in 690, met elf medgezellen uit Engeland in ons vaderland aan, om alomme in hetzelve het Christendom te prediken, waarin hij zoo wel slaagde, dat hij door den Paus tot eersten Bisschop van *Utrecht* benoemd werd. Veertig jaren lang bezat hij dezen bischoplijken stoel en stierf in 736 of 739.

tegenovergestelden noordelijken pilaar, de beeldtenis van den H. PLECHELMUS gezien wordt, die aldaar knielt naast de kerk en toren, welke men in het verschiet aanschouwt. Ook dit laatste stuk is door dezelfde hand vervaardigd. Niet onaardig zijn de beeldtenissen dezer twee heiligen aldaar geplaatst, dewijl zij alzoo niet oneigenaardig als de beschermers en bewakers van den ingang van het Koor, het heiligste gedeelte der kerk, voorkomen.

Het Koor, hetwelk men voor 1810 met vier trappen beklom, werd destijds, te weten, bij den overgang aan de Katholijke gemeente, aanmerkelijk verlaagd, en men beklimt hetzelve thans slechts met éénen trap. Verder echter, en wel daar, waar het nieuwe Koor aan het oude gehecht is, bevindt zich nog een trap, doch welke vroeger ook reeds aanwezig was, dewijl het nieuwe Koor, bij deszelfs opbouw in 1525, al dadelijk eene verhooging ten aanzien van het oude Koor ontving. Aan den zuidelijken muur, en nog in het oude Koor, hangt een groot schilderstuk, voorstellende *de Emmaus-gangers*, van den laatstgemelden kunstschilder vervaardigd, aan wiens hand men ook een — daar tegen over aan den noordelijken muur hangend — stuk, verschuldigd is, hetwelk dat gedeelte uit de geschiedenis der Opstanding voorstelt, *waar* JEZUS *in de gedaante eens hoveniers aan* MARIA *verschijnt.* Deze beide schilderstukken zijn aan de kerk ten geschenke gegeven door wijlen Mejuffvrouw de weduwe TH. KISTEMAKER. Ter zijde van het eerstgemelde stuk, ziet men aan

den pilaster, die de scheiding tusschen het oude en het nieuwe Koor maakt, een beeld van JOZEF, en aan den tegenoverstaanden pilaster dat van MARIA met het kind JEZUS. Onmiddellijk bij de optreding op het nieuwe Koor, strekt zich eene fraaije ballustrade, ook onder den naam van Communie-bank bekend, van den eenen muur tot den anderen uit. Binnen dezelve bevondt zich aan den zuidelijken, zoowel als aan den noordelijken muur, een gestoelte, hetwelk zich in aanzien boven de gewone kerkgestoelten verheft, en vroeger bij de koorzangers, doch thans bij personen van den geestelijken stand in gebruik is. En nu verrijst het *Hoofd-altaar* (19) met al deszelfs grootere en kleinere sieraden, in vollen luister voor het oog des beschouwers, en strekt zich met zijnen top tot aan het kerkgewelf uit. Hetzelve is, wel is waar, niet zoo als het voorgaande, van marmer, maar van hout vervaardigd, doch maakt desniettemin door zijne grootte en pracht eene indrukwekkende vertooning. Zes zuilen vertoo-

---

(19) Het woord *altaar* is blijkbaar eene verbastering van het Latijnsche *altare*, welk laatste uit eene zamentrekking van *alta are* schijnt ontstaan te zijn. Het *altare* der Romeinen schijnt zich dus van hun *are* slechts door eene meerdere hoogte onderscheiden te hebben, en is dus juist van toepassing op onze hedendaagsche *Hoofd-altaren*. De *Arae* der Romeinen schijnen eene minder of lager soort aan te duiden. Over de oorspronkelijke *arae* of *aren* hebben wij onze gedachten medegedeeld in het stukje: *over de afleiding van het woord Kerk*, voorkomende in den Almanak voor 1839.

nen zich aan hetzelve, twee ter regter en twee ter linker zijde, en zijn zoodanig ingerigt, dat voor ieder dezer beide zuilen een derde onmiddellijk voor dezelve geplaatst en er aan verbonden is. Op de tombe vertoont zich ter wederzijde van den tabernakel een Engelen-beeld, welke beide beelden denzelven als het ware schijnen te beschermen; hier boven vertoont zich een groot en schoon schilderstuk, voorstellende *de Kruisiging*. Hetzelve komt in waarde het naast bij dat, hetwelk zich op het zuidelijke altaar vertoont, en werd ook door den zelfden kunstschilder, RINKLAKE, vervaardigd. Verder naar boven ligt het *Lam Gods* op de zeven zegelen, hebbende ter wederzijde een' Beschermengel. Dit lam is gebragt in een transparent, hetwelk een allerfraaist en treffend gezigt oplevert, wanneer de oprijzende morgenzon hare stralen door het raam achter het altaar op hetzelve werpt; een zachte, vuurrode cirkel trekt als dan van hier, als onwillekeurig, de aandacht tot zich. Eindelijk wordt dit alles door het frontespice gedekt, op hetwelk drie bloemvazen, in de onmiddellijke nabijheid van het gewelf, dit prachtige gevaarte schijnen te voltooijen. Ter wederzijde echter van hetzelve, staan nog, op houten pedestallen, twee groote standbeelden, — het eene ten zuiden den H. WILLEBRORDUS, het andere ten noorden den H. PLECHELMUS voorstellende. Beide zijn in hun bisschoppelijk plegtgewaad voorgesteld, en dragen niet weinig bij tot verfraaijing van het geheel. Deze standbeelden werden overgenomen uit het Dominikanerklooster

te *Munster*, en stelden aldaar andere Heiligen voor. Zij werden in 1810 herwaarts overgebragt. Het Hoofdaltaar werd onder de leiding van den bouwmeester FREITAGH vervaardigd. — Ter zijde van het nu behandelde altaar, achter het beeld van WILLEBRORDUS, ziet men in den zuidelijken muur eene groote vierkante nis, welke drie kleinere ovaal ronde nissen in zich besluit, en, even als bij de Statienissen, een voetstuk in den vorm eener bank onder zich heeft. Dat ook deze drie nissen even zoo vele beelden bevat hebben, lijdt geenen twijfel; doch welke Heiligen zij in zich bevatteden, daarvan zwijgt de overlevering.

Onmiddellijk achter den pilaar, die de scheiding maakt tusschen het Koor en den noordelijklijken kruisarm, bevindt zich eene derde deur, die naar de Sacristie leidt. Door deze kleine, ronde en in den smaak der vroegere eeuwen gebouwde deur gingen, in vroegeren tijd, de leerlingen der Latijnsche school, die tot de lagere klassen behoorden, uit hun schoolvertrek, (de tegenwoordige Sacristie) ter Godsdienstoefening in de kerk, zoo als de leerlingen der hoogere klassen, gelijk wij hier voor reeds meldden (20), juist hier tegen over uit de andere schoolvertrekken, langs eenen trap nederdaalden. — Verder noordwaarts wordt de oostelijke muur bijna geheel door het noordelijke of MARIA-*altaar* ingenomen. Hetzelve wordt door de gewone bal-

(20) Aldaar pag. 252.

lustrade of communiebank omgeven, is geheel van hout vervaardigd, en telt vier kolommen. Boven de tombe vertoont zich een fraai schilderstuk, voorstellende *de Hemelvaart van Maria*. Het volgt in waarde op het laatst vermelde altaarstuk, en door deskundigen wordt vooral het hoofd van MARIA voor zeer uitmuntend gehouden. Boven dit stuk ziet men eene nis, en in de. elve het beeld van JOZEF, houdende het kind JEZUS bij de hand. Ter wederzijden van dezelve staat eene vaas. Overigens heeft dit altaar geene verdere bijzonderheden. Het schilderstuk is door den hier voor gemelden kunstschilder RINKLAKE vervaardigd. Ter zijde van dit altaar, ten noorden, treft men weder eene beeldenkast aan, van dezelfde grootte en vorm als die, waarvan wij bij het zuidelijk altaar melding maakten, en van welke laatstgemelde zij als de tegenhanger kan aangemerkt worden. Zij bevat het beeld van JOZEF met het kind JEZUS. — De noordelijke muur van dezen kruisarm bevat niets merkwaardigs. Slechts een klein schilderstuk, — voorstellende *de aanbidding der Herders bij de Geboorte van* JEZUS, en dus bijna hetzelfde onderwerp voorstellende, als hetwelk wij reeds op een ander stuk, in het schip der kerk hangende, voorgesteld zagen, — hangt boven de drie zich hier bevindende Statie-nissen. Het is van weinig waarde en deszelfs maker is ons onbekend. — Langs den geheelen westelijken muur strekt zich eene langwerpig vierkante biechtkamer uit. Zij heeft niets schoons of merkwaardigs aan zich. In dit vertrek wordt het dus ge-

noemde *Bethlehems-huisje* bewaard, zijnde een glazen kastje, waarin de Herdersgeschiedenis bij de geboorte van JEZUS in beeldwerk vertoond wordt, en welk huisje, gedurende het feest van 's Heilands geboorte, veeltijds op het altaar wordt ten toon gesteld. Boven den boog, die naar den noordelijken zijdegang leidt, hangt eene kleine schilderij, die den H. FRANCISCUS, wijzende op zijne wonden, voorstelt (21). Het is overigens van weinig waarde en van eene ons onbekende hand. Door den laatstgemelden boog den noordelijken kruisarm verlatende, treden wij den zijdegang weder binnen, en bevinden ons dus op nieuw bij de hoofddeur, ten noorden, van waar wij onze beschouwing begonnen.

---

(21) JOHAN BERNARDONI werd, in 1182, geboren te *Assisi*, in *Umbrië*. Hij ontving zijnen naam FRANS, FRANÇOIS of FRANCISCUS, omdat hij in zijne jeugd door zijnen vader, wegens handelszaken, naar *Frankrijk* gezonden en, van daar teruggekeerd zijnde, door zijne landgenooten aldus genoemd werd. Door eene ziekte aangetast wordende, kreeg hij gedurende dezelve *verschijningen*, en begreep daarom, na zijn herstel, zich geheel aan den dienst van JEZUS te moeten toewijden. Hij werd dan ook vervolgens de stichter eener bijzondere Orde, die der *Franciskanen* namelijk, welke zich kenschetste door eene verachting van alles, wat naar wereldlijken rijkdom of genoegens geleek. De legende wil, dat JEZUS zelf eens, terwijl FRANCISCUS zich in het Appenijnsche gebergte ophield, hem de vijf wonden, waardoor hij aan het kruis bezweek, indrukte; sedert welken tijd hij aanhoudend ziek bleef en twee jaren daarna, in 1226, overleed. Zijne Orde is ook bekend onder den naam van *Minoriten*, *Cordeliers*, en *Barrevoeters*.

Behalve de drie gemelde altaren, heeft deze kerk, in vroegeren tijd, nog vele andere gehad. De onderscheidene Vikarijen, die hier bestonden, (en waarover in het geschiedkundig gedeelte nader zal gehandeld worden) doen reeds vooraf, om behoorlijk in den dienst te kunnen voorzien, het aanwezen van meer dan drie altaren onderstellen; doch de sporen van dezelve zijn nog aan verschillende pilaren te zien, waar men hier en daar hoeken uitgehouwen, en lijsten midden doorgeslagen heeft, om plaats voor dezelve te vinden. Zij moeten echter, in vergelijking der drie opgemelde, en die ook ten naastenbij op dezelfde plaats moeten gestaan hebben, zeer klein geweest zijn. Naar de sporen, die zich voordoen, te oordeelen, moeten er in het geheel *tien* bestaan hebben. Bij eene zoodanige menigte van altaren, spreekt het als van zelf, dat de inwendige toestand der Kerk een ander aanzien moet gehad hebben, en wel bepaaldelijk, dat er toen geene gestoelten aanwezig konden zijn. En het is dan ook van elders genoegzaam bekend, dat de gestoelten, zoo wel hier als elders, in de kerken van eenen lateren tijd dagteekenen. De godsdienstige schare stond of knielde, maar plaatste zich geenszins in gestoelten; en dit gebruik is nog veelal in de kerken van het zuiden van Europa, vooral in die van Italië, in gebruik. Ook konde de anderzins oude gewoonte, om de altaren naar het oosten te rigten, bij zulk een groot aantal derzelven, niet meer in acht genomen worden. Zij stonden derhalve daar, waar zich daartoe het best de gelegenheid aanbood, zon-

der dat eene meer bijzondere rigting derzelve in het oog gehouden werd. — Omtrent de *Heilige Reliquien*, die in deze kerk bewaard worden, deelen wij hier mede de eigene woorden van PHILIPPUS ROVENIUS, Aartsbisschop van *Philippi*, en, van 1620 tot 1626, *Deken* en *Proost* bij het kapittel te *Oldenzaal*, welke woorden gevonden worden bij LINDEBORN (22), en welke vertaald in het werk, getiteld *Batavia Sacra*, aldus luiden: „Wat de *Reliquien* betreft van „onzen Patroon: bijna het geheele ligchaam van „den H. PLECHELMUS is tot nu toe in zekere „kast bewaard, die daartoe gemaakt was, welke „kast ook op den dag van den Patroon, en op „het jaarlijksche wijfeest der kerk omgedragen „wordt. Wij hebben ook het geheele hoofd „van den H. PLECHELMUS, hetwelk in zilver „beslagen is, en nog eenige andere *Reliquien*, „die in een zilveren kruis met een *stukje van* „*het hout des heiligen kruises* opgesloten zijn.

Wij hebben thans de beschouwing van het kerkgebouw, voor zoo verre hetzelve met den

---

(22) LINDEBORN, *Historia Episcopatus Daventriensis Col. Agripp.* 1670. — Hierbij behoort ook: *Batavia Sacra* enz. door H. V. R. 3 D. *Leiden* 1725. — — JOH. LINDEBORN, geboren te *Deventer*, was Pastoor te *Utrecht* aan de St. *Nicolaas* kerk, waar hij overleed in 1696. — Het werk van LINDEBORN is getrokken uit de eigene aanteekeningen van PHILIPPUS ROVENIUS en andere geestelijke personen; van daar dat de schrijver de laatstgemelden, als zelve sprekende, invoert. — Wij zullen in het geschiedkundig gedeelte van dit stuk gelegenheid hebben, onze lezers eenige bijzonderheden, betreffende ROVENIUS, mede te deelen.

Roomsch-Katholijken eeredienst in betrekking staat, ten einde gebragt; doch dit zelfde gebouw stond ook bijna twee eeuwen met den Protestantschen eeredienst in betrekking, en had vooral als zoodanig van 1626 tot 1795 eene periode van bloei. Nog leven vele Protestanten, die deze periode van bloei, maar nog ontelbare anderen, die hare periode van verval, van 1795 tot 1810, gekend hebben. Aangename en treurige herinneringen mengen zich bij velen ondereen, bij de herdenking aan de twee genoemde perioden; en het is dan ook voor dezen, en geenszins voor een uitgestrekter publiek, dat wij hier eenige woorden van herinnering, betreffende deze beide tijdvakken, gemeend hebben ter neder te moeten stellen.

Behalve den hoofdingang ten noorden, en dien, welke zich daar tegen over in den zuidelijken muur der nieuwe Kerk bevindt, was ook, in het Protestantsche tijdvak, de ingang aan de torenzijde en onder het torengewelf heen, veelvuldig en ook des zondags bij de godsdienstoefening in gebruik. Slechts een hoog en sterk staketsel was ter plaatse, waar zich thans de orgelmuur vertoont. Door de deur van het laatstgemelde trad men alzoo het schip der kerk binnen, hetwelk slechts binnen een kort bestek, te weten, van den derden pilaar af, in de noordelijke zoo wel als in de zuidelijke rij, tot aan het Koor, de inrigting tot den Protestantschen eeredienst bevatte. De noordelijke zijdegang was geheel ledig. Even als ook nu nog, zag men aan deszelfs westelijken muur den orgel-

trap; doch ten oosten was de doorgang in den noordelijken kruisarm niet, gelijk *nu*, open, maar met eene houten deur, die evenwel niet gesloten kon worden, bezet. Ook de geheele nieuwe kerk was eene ledige ruimte. Bij den ingang in het schip der kerk aan de torenzijde, vertoonde zich noordwaarts tusschen den eersten en tweeden pilaar, ter hoogte van het lage gewelf des zijdegangs, de orgelzoldering, en op dezelve het fraaije en wegens deszelfs zoetluidende toonen zoo beroemde *Orgel.* Hetzelve was op de volgende wijze gedisponeerd.

a. ***Manuaal of hoofdwerk***, een oud werk, *van contra F* tot *drie gestreept C*, of $4\frac{1}{2}$ octaaf. De *registers*, aan de regterhand van den spelenden organist (en dus naar de zijde van den Predikstoel), geleidden door ijzeren beugels (of stangen) die geplaatst waren buiten de orgelkast, tot de volgende kapitale stemmen, slechts 7 in getal, op deze wijze:

1 Praestant	12 voet.	1 Mixtuur	4 sterk.
1 Cimbel	2 sterk.	1 Fluit	6 voet.
1 Octaaf	6 voet.	1 Bourdon	12 voet.
1 Bourdon	24 voet.		

Tegen over het *bovenklavier* tot het *manuaal*, doch iets hooger stond in de orgelkast, op eene bijzondere windlade een apart register, *spinet* genaamd, vol kleine pijpjes, kunnende slechts door middel van het *pedaal* (voetklavier) gebruikt worden, en dienende, even als schelletjes, tot heffing en veraangenaming der zware grondgeluiden.

β. *Het Positief of rugwerk*, staande achter den spelenden organist, was blijkbaar van nieuwer maaksel, en misschien wel van het jaar 1661. Dit werk bestond uit 4 octaaf, van *groot C* tot drie *gestreept C* en werd bespeeld door het *onderklavier*, hebbende de volgende 8 registers, geplaatst in deze orde, achter den rug van den organist.

Regtsch.		*Linksch.*	
I Quintadena	8 voet.	I Praestant	4 voet.
I Roerfluit	4 voet.	I Spitsfluit	2 voet.
I Octaaf	3 voet.	I Cornet.	
I Trompet	8 voet.	I Vox humana	8 voet.

De beide klavieren konden gelijk bespeeld worden door middel eener *drukkoppeling*.

De onderste toonen van contra F af, die anders op oude orgels zoo dikwijls *defect* zijn, waren zonder eenige uitlating *compleet*. Het *pedaal* had eene speelruimte van *anderhalf octaaf*, aangehangen van contra F tot *klein C*.

Om het orgel tegen stof te bewaren dienden 4 deuren, 2 voor het manuaal, 2 voor het positief. Op de *binnenzijde* waren afgebeeld de vier hooge feesten der Christenheid. Een inderdaad keurig schilderwerk. Op de *buitenzijde* stonden voor het manuaal afgebeeld S^T^ MARTINUS (23)

(23) De H. MARTINUS werd in 316, te *Subavia*, in *Pannonië*, thans *Izombathely* of *Stain*, of, zoo als anderen willen, te *Funfkirchen* in *Hongarije*, geboren. Hij was de zoon van eenen Romeinschen hoofdofficier, die

en **St Silvester** (24). Op de *buitenzijde* voor het positief **St Maria** en **St Anna**. — Het is onzeker, door wien dit orgel vervaardigd was;

---

destijds in de voornoemde plaats in bezetting schijnt gelegen te hebben, en met wien dan ook de jonge Martinus alle de bewegingen der troepen moest volgen. Het Christendom had in die dagen bij het leger nog weinige voortgangen gemaakt, en Martinus komt dan ook nog als Heiden voor; doch later te *Amiëns* in bezetting liggende, alwaar, zoo als overal in het westen, de Christelijke leer reeds meer onder de bevolking was doorgedrongen, geraakte hij met dezelve bekend en nam dezelve aan. Hij werd een ijverig leeraar des Christendoms, zoo zelfs, dat hij, in 374, tot Bisschop van *Tours* werd aangesteld. Zijn Christelijk leven en wandel werd vervolgens alomme, ook zelfs in het buitenland, hoogelijk geroemd. Hij stierf in eenen hoogen ouderdom, den 11 November 400. — De Domkerk te *Utrecht* is aan hem toegewijd, en het is van daar dat zijne nagedachtenis ook in de *Plechelmi*-kerk te *Oldenzaal*, die in naauwe betrekking tot de Utrechtsche kerk stond, in bijzondere eere gehouden werd. Ook het wel bekende *St. Maartens*-lied wordt in laatst gemelde plaats, op den naamdag des Heiligen, meer dan elders gezongen.

(24) De H. Silvester werd te *Rome* uit Christelijke ouders geboren en door Paus Marcellinus tot priester gewijd en vervolgens tot Bisschop. Hij volgde, in 313, den heiligen Melchiades als Paus op, en was een tijdgenoot van Konstantijn den Grooten. Onder zijne regering werd, in 325, het beroemde Concilie van *Nicea* gehouden. Hij stierf in 335. — De reden, waarom men dezen Paus, door de voormelde afbeelding, hier boven anderen vereerde, was ongetwijfeld hierin gelegen, dat aan hem, vóór het *Patronaat* van Plechelmus, hetwelk, eerst in 955 eenen aanvang nam, de kerk was toegewijd. Wij zullen, in het geschiedkundig gedeelte van dit stuk, op deze laatstgemelde omstandigheid nader moeten terugkomen.

doch ongetwijfeld was hetzelve reeds vóór 1626 bij de Roomsch Katholijke gemeente in gebruik, en werd als toen tevens met de geheele kerk door de Protestantsche gemeente in gebruik genomen. Veertig jaren later, en wel in 1660, schijnt hetzelve in een vervallen toestand geweest te zijn, daar het in dit en het volgende jaar, blijkens aanteekeningen, voorkomende in papieren, op het raadhuis hier ter stede aanwezig, eene groote reparatie onderging, en toen ook waarschijnlijk in eenen meer volmaakten toestand dan vroeger gebragt werd. Vele steden en adellijke familiën droegen tot de onkosten hiervan bij, zoo als onder anderen, *Deventer*, *Zwolle*, *Kampen*, *Hasselt*, *Noordhoorn*, *Steinfürt*, *de Graven van Bentheim-Tecklenburg-Rheda*, *de Heeren van Brandligt-Twikkel*, *de Domheeren van Munster*, *het klooster van Freuswegen* enz. De rekening hiervan is den 17 September 1667 gesloten. Zoo versierde dit kunstgewrocht meer dan honderd jaren deze kerk, toen hetzelve, bij de hierna te melden verwoesting, ook zoodanig eene prooi van het baldadige krijgsvolk werd, dat het voor geen herstel meer vatbaar was (25). — Overal aan de pilaren en

(25) Wij vinden ons verpligt hier openlijk te vermelden, dat wij de volledige mededeelingen aangaande dit orgel geheel verschuldigd zijn aan onzen hooggeachten vriend, den Wel Eerwaarden Zeer Geleerden Heer J. H. Hulsken, predikant te *Losser*, wiens grondige kennis van alles wat de orgels en derzelver muzijk betreft, daartoe het best in staat was, en wiens bijzondere gehechtheid aan dit schoone kunstgewrocht, deze me-

in het bijzonder aan den bovenmuur, die van dit orgel naar den noordelijken kruisarm zich uitstrekt, hingen de Wapenborden der adellijke geslachten, die in vroegeren en in lateren tijd hier begraven waren. Het aantal derzelven moet omstreeks 25 geweest zijn: eene omstandigheid, die genoegzaam aanduidt, dat de adel, in vroegeren tijd, verreweg sterker dan thans rondom deze stad gevonden werd (26). Van de aangeduide

---

dedeelingen bovenal belangrijk moeten maken. Beide herinneren wij ons met een stil genoegen, hoe wij, nog als kinderen, de laatste toonen van dit sieraad der kerk opvingen, en welk eenen aangenamen indruk zij toen reeds op ons maakten; maar wij herinneren ons dan ook met diepen weemoed, hoe wij, als jongelingen, de verbrokene en verstrooide overblijfsels van hetzelve aanstaarden; en thans, tot rijpe jaren gekomen, leveren deze en zoo vele andere herinneringen van geschiedkundigen aard, de stad onzer geboorte betreffende, in onze vriendschappelijke bijeenkomsten, nog eene ruime en aangename stof tot gesprekken op.

(26) Deze wapenborden behelsden, behalve het geslachtwapen, ook den naam, den geboorte- en den sterftijd der overledenen. Zij werden terstond na het overlijden des bedoelden persoons vervaardigd, vervolgens boven de deur van het sterfhuis geplaatst, alsdan bij de lijkstatie vooruitgedragen, en daarna eindelijk in de kerk opgehangen. — De oorsprong van de geslachtwapens zelve moet in de oudste tijden gezocht worden, en wel reeds in die tijden, toen het gebruik der schilden in den oorlog het eerst eenige ontwikkeling kreeg. Een dier, hetwelk door eenen dapperen jager gedood was, — een vijand, door eenen krijgsman verslagen, — een gevecht, of elk ander geschiedkundig voorval of natuurkundig onderwerp leverden zoo vele verschillende stoffen op, om op de buitenzijde van het schild afgebeeld te worden. Men denke slechts aan het beroemde

pilaren af, tot aan het begin van den eigenlijken kruisvorm der kerk, strekten twee rijen gestoelten, van onderscheidene grootte en vorm, midden boven welke eene kerkkroon hing, zich uit. Aan den pilaar, waar zich thans de predikstoel bevindt, 'was het gestoelte der regering, hetwelk zich in eenen halven cirkel om dezen pilaar boog, en welks verlenging in den noordelijken kruisarm tot eene zitplaats diende voor de vier onderwijzers der Latijnsche scholen, welke laatstgemelden dwars voor zich het gestoelte hunner leerlingen hadden, hetwelk naar de klassen zich in de hoogte verhief, en in den noordelijken kruisarm zich uitstrekte, Tegenover dat der regering, en insgelijks aan eenen pilaar, was een ander fraai gestoelte, oorspronkelijk aan het adellijk geslacht van RENSEN *tot den Tijdhof* behoorende, doch in den laatsten tijd door de familiën BORGERINK en BOS bezeten. Een ander fraai gestoelte bevond zich achter in den zuidelijken kruisarm, en behoorde aan het adellijk geslacht van SLOET van *Everloo*. Onder en achter hetzelve waren de gewelfde grafkelders van nog

---

schild van ACHILLES, bij HOMERUS (*Il. Lib.* XVIII. *vs.* 483—489), en aan zoo vele lateren, bij de Grieken en Romeinen, van welken de middeleeuwsche adel dit aloude gebruik schijnt overgenomen te hebben. In den beginne was het aangenomene teeken op het schild slechts een onderscheidingsteeken van eenen enkelen persoon, doch later werd hetzelve erfelijk in deszelfs geslacht, en zóó ontstonden eindelijk, onder den invloed eener meerdere beschaving, de hedendaagsche geslachtwapens.

twee andere adellijke geslachten, die ook vroeger hier gestoelten schijnen gehad te hebben, te weten, die van NITERT van *Twicklo* en RHEDE van *Saersveld.* Daar echter de beide laatstgenoemde geslachten niet tot het Protestantismus waren overgegaan, was het natuurlijk, dat hunne gestoelten in 1626 werden weggenomen. Voorts strekte zich nog eene gewone rij gestoelten van hier tot aan de ruimte voor den predikstoel uit. Midden in deze ruimte stond een uit hardsteen gehouwene blaauw gekleurde *armpost*, met het opschrift: *Gedenkt den armen.* Achter denzelven nu verhief zich tegen den dam van dezen muur, die, zoo als wij thans moeten vermelden, destijds de scheiding tusschen het schip der kerk en het koor maakte, de eenvoudige, doch fraai bewerkte *Predikstoel.* De muur, waarvan wij zoo even spraken, en aan eenen dam van welken zich de predikstoel verhief, bereikte eene hoogte van omstreeks 15 voeten. Deze dam werd gevormd door twee wijde, met zware, doch fraai bewerkte deuren bezette, toegangen tot het koor, tusschen welke zich toen de predikstoel in het midden bevond. Boven over dezen muur liep ter wederzijde, zoowel naar de kerk als naar de noordzijde, eene steenen ballustrade, tot welke van het koor een wenteltrap aan den zuidelijken pilaar leidde; in het midden werd deze ballustrade afgewisseld door een klein vierkant, eenigzins verheven pleintje of dus genaamden Stoel, om welken zich ook de ballustrade meer verhief. Ter regter- en linkerzijde van dezen stoel vertoonden zich twee fraai uitgehouwene leeuwen

in eene zittende houding (27). In de vroegere tijden van den Katholijken eerdienst zaten op

---

(27) Aangaande den oorsprong en de beteekenis dezer *leeuwen*, die in verscheidene kerken en oude gebouwen gevonden worden, deelt ons de geleerde RACER (*Overijsselsche Gedenkstukken*. D. V. pag. 181) eene plaats mede uit JUNGIUS (*Hist. comitat. Benthemensis*), waaruit schijnt te blijken, dat de laatstgemelde schrijver het daarvoor houdt, dat deze *leeuwen* uitgehouwen zijn ten tijde van HENDRIK *de Leeuw*, Hertog van *Saksen*, en waaruit men dan zou mogen opmaken, dat zij, op bevel van dien Vorst en ter zijner vereering, zich in de gemelde kerken en gebouwen bevonden. De Heer RACER maakt daarbij geene aanmerkingen, en schijnt ons toe het gevoelen van JUNGIUS in het midden te laten, en alzoo niet zeer daartoe over te hellen. Wij kunnen niet ontveinzen, dat ons dit stilzwijgen van dezen onzen geachten stadgenoot hieromtrent niet ongevallig was. Immers, wanneer dezelve zich insgelijks daarvoor verklaard had, zoude deze zaak, naar ons gevoelen, een hooger gewigt ontvangen hebben. Thans echter schijnt het ons toe, dat dit gevoelen, te weten, om den oorsprong dezer *leeuwen* aan den voormelden Hertog van *Saksen* toe te schrijven, als een eereteeken voor deszelfs persoon, weinig waarde heeft. Wat toch, vragen wij, had HENDRIK *de Leeuw*, een Vorst, wiens geheele staatkundige loopbaan (hij begon dezelve reeds jong, 1139—1195) bijna niets anders was, dan een streven naar de Keizerskroon, met de kerken in ons vaderland te doen? Wel is waar deed hij eenen togt naar het Heilige Land, als mede tegen de nog ongeloovige Wenden, en stichtte de *St. Blasius*-kerk te *Brunswijk*; doch hoe vele anderen deden iets dergelijks. Daarenboven, indien de *leeuwen* op zijn bevel en ter zijner eere uitgehouwen waren, dan kan zulks niet te gelijkertijd met het bouwen der kruiskerk geschied zijn, want deze had reeds eene eeuw gestaan, toen HENDRIK zich in *Duitschland* begon te doen gelden. De bedoelde *leeuwen* derhalve zouden later vervaardigd moeten

dezen geheelen muur de koorzangers, en de stoel in het midden diende den priester tot predik-

---

zijn, en zulks is nergens uit op te merken. — Ons komt het voor, dat indien deze *leeuwen* eene zinnebeeldige voorstelling van eenen Vorst moeten zijn, men denzelven niet onder de wereldlijke magten te zoeken hebbe, maar veeleer onder de opperhoofden der kerk; en wij meenen dan, dàt de meergenoemde zinnebeeldige voorstellingen op niemand beter toepasselijk kunnen zijn, dan op Paus Leo den Grooten. Deze geleerde, werkzame en vastberadene Kerkvoogd bezat den Pausselijken stoel van 440 tot 461, een tijdsgewricht, waarin niet alleen het Roomsche Rijk, maar ook de geheele Christenheid den ondergang nabij waren. Toen, namelijk, zette Attila met zijne gevreesde en tallooze *Hunnen*, geheel het zuiden van Europa in vuur en vlam. In 452 stortte hij zich insgelijks over Italie uit; en de magtelooze Romeinen vloden voor hem heen. Maar toen alzoo geene wereldlijke magt meer in staat was te redden, stelde zich het opperhoofd der kerk, Leo, aan het hoofd van eene aanzienlijke bezending, en trok uit de hoofdstad des Christendoms den woesten barbaar te gemoet, en, op welke wijze hij zulks dan ook verkreeg, zeker is het, dat hij Attila tot den aftogt bewoog. Toen vier jaren later de *Wandalen*, onder Genserik, *Rome* werkelijk bemagtigden en plunderden, was het Leo, die zich voor zijne Christenen, even als een vader voor zijne kinderen, in de *bres* stelde en hen redde. — Het waren alzoo deze en meer andere daden, door Leo verrigt, die hem waardig maakten, dat de kerk hem onder het getal der Heiligen plaatste; en dit alles gevoegd bij den naam, welken hij droeg, konde gemakkelijk tot de gedachte leiden, om hem in de kerken der Christenheid, onder het zinnebeeld van eenen *Leeuw*, een blijvend aandenken te verschaffen. Hoe dit zij, wij meenen, dat de oorsprong der meergenoemde zinnebeeldige *leeuwen*. op de wijze door ons voorgesteld, een gepaster aanzien heeft, dan op de eerstgemelde wijze.

stoel, die op deze verhevene standplaats kwam door eene deur, die eene gemeenschap daarstel-

---

Doch, schoon de, in verscheidene kerken uitgehouwene leeuwen, op de zoo even vermelde wijze, hunne geschiedkundige beteekenis kunnen hebben, zoo zoude het evenwel een belangrijk punt van onderzoek kunnen worden, of dezelve niet eigenlijk eenen verder gelegenen, en alzoo Mythologischen grond hebben. Het is toch maar al te waar, en meermalen door ons aangemerkt, dat velerhande Heidensche instellingen en gebruiken, door eene Christelijke omwerking gewijzigd, in stand gehouden werden. En wanneer men dan, dit laatstgemelde voor oogen houdende, de meergemelde leeuwen aanschouwt, alsdan wordt men onwillekeurig op het denkbeeld gebragt, of dezelve ook eene nabootsing zouden kunnen zijn van de, zoo menigvuldig, bij den eeredienst der Grieken en Romeinen waargenomene *Sphinksen.* Te meer zal men zich aan dit denkbeeld hechten, wanneer men de leeuwenkoppen, tot zelfs in het kleinste formaat, op meer andere plaatsen in de kerk, zelfs aan metalen voorwerpen, afgebeeld ziet. — Doch, wij herhalen het, wij moeten ons, wegens de kortheid van ons bestek, hier ter plaatse van dit onderzoek onthouden. De oorsprong der *Sphinksen* in de Grieksch-Romeinsche Mythologie is te duister, en het onderzoek naar zulk eenen oorsprong zou te veel tijd vereischen, dan dat hetzelve hier zou kunnen ondernomen worden. Desniettemin blijft hetzelve van het hoogste gewigt. De bekende fabel toch der Thebaansche *Sphinks* en *Oedipus*, een sprookje, hetwelk de nagalm van een vroeger, — bij het Egyptische Thebe plaats gehad hebbende — voorval schijnt in zich te bevatten, zoude ons, bij dusdanig onderzoek, al spoedig uit Griekenland naar Afrika overvoeren, waar wij alsdan met de nieuwste reizigers (zie HEEREN *Ideen* enz. D. IV. pag. 351 en vv.) verbaasd zouden staan over de tallooze menigte der voornoemde wondergestalten, die, onder de merkwaardige puinhoopen, langs de boorden van den Nijl en in de woestijn van Nubie ver-

de met het gewelf der oude Sacristie, en welke sporen in den muur nog zigtbaar zijn. Het is genoegzaam bekend, dat vóór het invoeren der hedendaagsche predikstoelen, hetwelk in de 13de eeuw plaats had, in alle Roomsch-Katholijke kerken, de standplaats van den prediker op de hiervoor beschrevene wijze was ingerigt, daar nog hedendaags in *Italië* en elders van eene dusdanige standplaats gepredikt wordt. Het is ook niet onwaarschijnlijk, dat de herinnering aan deze aloude predikplaats, later den Protestanten aanleiding gaf, tot het kiezen eener plaats voor hunnen predikstoel, dewijl deze zich juist onder de meergemelde oude predikplaats bevond. — Op het koor zag men, in het tijdperk, waarvan wij thans spreken, aan den noordelijken en zuidelijken koormuur, doch niet verder dan ter helfte van het koor, twee fraaije gestoelten, op de hoeken met vergulden knoppen bezet, waarvan de overlevering wilde, dat dezelve zitplaatsen geweest waren der *Kanunniken* uit den vroegeren tijd.

Zoodanig was de toestand der *Plechelmi-kerk*, in het bloeijende tijdvak der Protestanten, een

---

spreid, worden aangetroffen. En het zoude daar de plaats zijn — waar men in de alleroudste tijden der nomadische volkstammen van Afrika, en in de streken, waar de Nijl en Niger met elkander in aanraking komen, en waar het goudrijke *Wangara* der middeleeuwsche Arabieren zich langs deze beide stroomen verheft, — misschien het spoor zou kunnen vinden, langs hetwelk men van een mythologisch, eindelijk weder op een werkelijk geschiedkundig terrein werd overgebragt.

tijdvak, hetwelk voortduurde tot aan het jaar 1795. Eene treurige lotverwisseling onderging toen dit gebouw, en het korte tijdvak van nog geene twee maanden was voldoende, om deze schoone kerk in eene akelig hol om te keeren. Met weemoedige herinneringen vatten wij de pen op, om deze schrikkelijke verandering in flaauwe trekken daar te stellen.

Nadat, op den 1 Januarij 1795, het Fransche leger *de Waal* was overgetrokken, redden zich de overblijfsels van het reeds lang verstrooide geallieërde leger eerst achter den *IJssel*, en toen ook, in de eerste dagen van Februarij daaraan volgende, deze stroom door de *Franschen* werd overgetrokken, moesten de voor hen vlugtende vijanden, over de oostelijke grenzen van ons vaderland, in *Westphalen* de wijk nemen. Zware doormarschen en afpersingen van allerlei aard drukten destijds de ingezetenen van *Twenthe*, en vooral van *Oldenzaal*. Reeds in December des vorigen jaars hadden zich de Hanoversche hulptroepen op hunnen terugtogt eenige weken aldaar en in de omstreken gevestigd. Hen volgden de Hessische troepen, en na dezen trokken, op den zesden Januarij, de Engelschen, onder het bevel van den Hertog van YORK, de stad binnen. Tot dus verre was de kerk, in weerwil der zware inlegering bij de burgers, verschoond gebleven. Nu echter moest zij in den algemeenen last deelen. Kavallerij en treinpaarden werden in dezelve gestald; doch dit was slechts het voorspel van de straks volgende verwoesting. Juist omtrent dezen tijd begon een dier harde winters,

die nu en dan den geschiedschrijver merkwaardig genoeg voorkomen, om van dezelve in zijne aanteekeningen melding te maken. Eene nijpende koude verhief zich, om de ellenden des oorlogs te vermeerderen. Een lange wagentrein, beladen met zieken en gekwetsten, trok, op den 7 Februarij, over de krijtende sneeuwvlakten binnen, en het was de kerk, die aan deze ongelukkigen tot verblijf werd aangewezen. Hier moesten nu de burgers hunnen reeds merkelijk verminderden voorraad van eetwaren, brandstoffen, kleederen, als anderszins, te zamenbrengen. Alle de pilaren der kerk werden zoo vele stookplaatsen, waar men, bij het sterkste vuur, toch nog bezwaarlijk de koude kon verdrijven. Zoolang de voorraad zulks toeliet, redde men zich met van buiten ingebragte brandstoffen; doch dit duurde slechts weinige dagen. En nu werden stoelen en banken te zamen gehouwen en verbrand. De groote, tot aan het gewelf reikende witstoel werd met levensgevaar omvergehaald, en leverde voor eenen korten tijd, eenen tamelijken voorraad van brandstof op. Het staketsel, hetwelk de ruimte onder het torengewelf van de kerk scheidt, de fraai geschilderde orgeldeuren, het portaal der hoofddeur, en de schoone koordeuren ondergingen hetzelfde lot. De predikstoel werd van den muur gerukt, midden in het ruim gesleept, en door een in denzelven aangelegd vuur verbrand. Hoog blakerden vlammen en rook de anderzins heldere pilaren. De ellende steeg ten top, toen eindelijk de kerk eene ledige ruimte werd. Langen tijd lagen de gestorvenen, naast hunne nog le-

vende makkers, eer men hunnen dood ontwaarde. De stijf bevrozene lijken werden in gaten, ter naauwernood opengehouwen, overeind nedergezet en met een weinig aarde bedekt. Ten laatsten werd de kerk een slagveld, waar men om eene half versletene deken, of iets dergelijks, gewapenderhand, zooveel men nog konde, vocht; en wanneer men nog eens eene enkele keer de orde wilde herstellen, dienden de dwarsbalken van het zoo even genoemde staketsel, om eenige belhamels eenen afzigtelijken dood te doen ondergaan. Eindelijk werden de overgeblevene ongelukkigen weder op wagens geholpen en verder vervoerd, om de aanrukkende Franschen te ontwijken. Op den 25sten Februarij rukten de laatstgemelden binnen; en nu hadden de lang en zwaar gedrukte ingezetenen de treurige gelegenheid, om de tooneelen van verwoesting, zoo wel binnen als buiten de stad, in derzelver geheelen omvang te beschouwen. Thans trad men ook tot eene meer bedaarde beschouwing in de kerk. Helaas, daar stond men met strakke blikken en te zamen geslagene handen op eenen bodem, hoog met den mest der paarden bedekt, doch slechts voor korte oogenblikken; want zoo spoedig mogelijk verwijderde men zich — en veelal sprakeloos — weder van hier. Zoo ontzettend had het monster des oorlogs, in deze nog onlangs zoo schoone kerk, zijne verschrikkelijke rol gespeeld!

Het was vrij natuurlijk, dat men, onder alle deze jammertooneelen, aan geene openbare godsdienstoefening konde denken. Niet vóór in het laatst van de maand Maart, toen de drukkende

inkwartiering eenigzins verminderde, konde men daarop zijne aandacht vestigen. Het schip der kerk was zoodanig geteisterd, en de vloer, door de gebrokene zerken en zware verzakkingen, zoo onbruikbaar geworden, dat, ook slechts aan een eenigzins dragelijk herstel, niet zonder de zwaarste onkosten te denken was; en waar zouden deze, bij de weinige fondsen, en daarbij komende veranderde staatkundige omstandigheden, uit gevonden worden? Het koor had nog het minst geleden. Hier werden dus, zoo goed mogelijk, eenige aanstalten voor de godsdienstoefening gemaakt. De beide ingangen in het koor, wier schoone deuren, zoo als gezegd is, verbrand waren, werden met ruwe planken digt gemaakt, en slechts in eenen dier ingangen eene deur gemaakt, voor hen, die door de verwoeste kerk binnen kwamen; terwijl de kleine deur van het koor (28) insgelijks voor den toegang werd opengezet en eenigen tijd later, wegens de koude, aldaar een portaal geplaatst. Niets dan eene ordelooze massa van stoelen werd in het ruim geplaatst, waar zich de vrouwen nederzetten, terwijl de mannen zich langs den zuidelijken muur plaatsten. De predikstoel, eene — zonder eenigen smaak te zamengeslagen en op 4 stijlen rustende — stellaadje maakte een inderdaad vreemd en treurig kontrast met den schoonen predikstoel, die op zulk een onstuimige wijze vernield was. In zulk eenen onaangenamen toestand verkeerde

---

(28) Almanak voor 1838. pag. 248.

van nu af aan de Protestantsche gemeente bij de openbare godsdienstoefening. Het gebouw werd, bij gebrek aan onderhoud, hoe langer zoo reddeloozer, en zelfs verkeerde men, bij ongunstig weder, nu en dan in onmiddellijk gevaar. Zoo werd, in den namiddag van den 9 November 1800, bij den fellen orkaan, die destijds woedde, door het inwaaijen van een raam, de geheele gemeente uit elkander gedreven. Geen uitzigt was er op herstel; en er was zelfs een tijd, dat men er inderdaad aan dacht, om het verwoeste gebouw af te breken, en uit het koor zich een kleiner kerkgebouw te vervormen. Dan — zoo kunnen tijden en omstandigheden veranderen! In 1809 besloot LODEWIJK NAPOLEON, destijds Koning van *Holland*, het kerkgebouw aan de Roomsch-Katholijke gemeente toe te kennen, die hetzelve, — nadat in den loop des gemelden jaars, door eene aanzienlijke bijdrage des Konings, elders eene geheel nieuwe kerk voor de Protestanten gebouwd was, — op den 1 Januarij 1810, in bezit nam (29).

Er blijft ons, na deze beschouwing van den inwendigen toestand der kerk, ten slotte nog overig eenen blik te werpen op de afgestorvenen, wier stoffelijk overschot onder de grafzer-

---

(29) In zulk eenen ontredderden toestand der kerk hield de Wel Eerwaarde Heer J. P. A. WINTGENS, thans predikant te *Groningen*, op den 15 April 1798, zijne afscheidsrede, en de Wel Eerwaarde Heer J. PALTHE, thans nog predikant hier ter stede, op den 15 Aug. 1840, deszelfs intrede.

ken rust, die, hetzij *met* of *zonder* opschriften, den grond van dit gebouw innemen. Wij zullen de namen van eenigen dier afgestorvenen hier mededeelen, dewijl zulks voor sommige lezers niet onbelangrijk kan geacht worden; doch wij meenen ook van den anderen kant, ons slechts tot eenige weinige klassen dier afgestorvenen te moeten bepalen, ten einde niet in eene te groote uitvoerigheid te vervallen. Wij bepalen ons dus tot de volgende klassen:

A. Hoogere Geestelijkheid.

1. De H. Marcellinus.

De levensbijzonderheden van dezen Geloofsprediker, die, in 690, in eenen jeugdigen leeftijd, zoo het schijnt, met Willebrordus in ons Vaderland gekomen is, zijn met vele onzekerheden bezet en aan velerhande tegenspraak en twijfeling onderworpen. Dat hij gedurende eene reeks van jaren het Evangelium te *Oldenzaal* en in deszelfs omstreken gepredikt heeft, doch ook eenen tijdlang, door de invallen der *Saksen*, weder van daar verdreven is geworden, kan met genoegzame zekerheid vastgesteld worden; alsmede, dat hij in 762, in eenen zeer hoogen ouderdom, in laatstgemelde plaats is gestorven; doch dat zijn ligchaam, na zijnen dood naar *Deventer* is overgebragt en aldaar begraven, wordt slechts, voor zoo verre ons bekend is, door den geleerden Dumbar, (in zijn voortreffelijk werk *Kerkelijk en Wereldlijk Deventer pag. 178*) met ronde woorden ge-

zegd, en schijnt ook geloofd te worden door REVIUS, (*Daventria Illustr.* pag. 13). — Wij stellen te veel vertrouwen in de beide genoemde schrijvers, vooral in den eerst gemelden, dan dat wij niet gaarne met hem zouden gelooven, dat werkelijk het ligchaan van MARCELLINUS te *Deventer* begraven is geworden; doch wij meenen echter hier eene aanmerking in het midden te moeten brengen, te weten, dat, indien de daadzaak der voormelde begrafenis alleen steunt op eene plaats uit HEDA, (*Catal. Episcop. Traject.* enz.), aangehaald bij REVIUS, ter zelfde plaatse, dezelve nog aan bedenking onderhevig is. Immers de gemelde plaats uit HEDA luidt aldus: „MARCELLINUS presbyter praedicatione sua Salios Francos, ac gentes circum vicinas convertens, plenus dierum moriens *Daventriam* „*adornat.*" Het hier aangetroffen wordende *Daventriam adornat*, *strekt Deventer tot sieraad*, doet hier wel is waar *veel*, doch niet *alles* af. Op dezelfde wijze toch zoude men van PLECHELMUS kunnen zeggen: *Oldensaliam adornat;* en toch is het genoegzaam zeker, dat de laatstgemelde, bijna twee eeuwen lang, op den *Odilienberg*, bij *Roermond*, begraven was geweest, eer deszelfs gebeente, in 954, op last van BALDERIKUS, Bisschop van Utrecht, naar *Oldenzaal* werd overgebragt, om in de kerk, die destijds nieuw door hem werd opgebouwd, als *Reliquie* bewaard te worden. Wij willen slechts *dit* beweren, dat het uit het voorgaande niet noodzakelijk volgt, dat het ligchaam van MARCELLINUS *onmiddellijk* na zijnen dood naar *Deventer* over-

gebragt zou zijn. Het komt ons voor, dat dit eerst later geschied zij; vooreerst, omdat zulks in den geest dier tijden lag; en ten tweeden, omdat de hier bovengemelde *Reliquien* der kerk alhier hoogst waarschijnlijk ook iets van het gebeente van MARCELLINUS bevatten; want ROVENIUS spreekt aldaar duidelijk van nog andere Reliquien, zonder dezelve echter bepaaldelijk te noemen; iets, hetwelk de gegrondste aanleiding geeft, om hier aan overblijfselen van MARCELLINUS te denken, die in zulke nauwe betrekkingen tot de — hier door hem gestichte — Christenheid stond. Wij houden ons alzoo overtuigd, dat, zoowel te *Oldenzaal* als te *Deventer*, overblijfselen van den meer gemelden H. MARCELLINUS bewaard worden.

2. DE H. PLECHELMUS.

Omtrent alles, wat dezen hoog vereerden *Patroon der Kerk* betreft, behouden wij ons voor, aan het einde van dit ons geschrift, in nadere bijzonderheden te treden, en bij wijze van aanhangsel, eenige levensbijzonderheden van denzelven mede te deelen; weshalve wij onze lezers derwaarts verwijzen.

3. BALDERIKUS, de XVde Bisschop van Utrecht.

Deze prelaat, wiens buitengemeene verdiensten, zoo wel jegens den bisschoppelijken stoel van *Utrecht* in 't algemeen, als jegens *Twenthe* en deszelfs oude hoofdstad *Oldenzaal* in 't bijzonder, evenzeer geroemd worden, werd omstreeks het jaar 897, hoogst waarschijnlijk te *Olden-*

18

waal geboren, en was de zoon van RIXFRIED, Graaf van *Twenthe*, welke laatste van de Graven van *Kleef* afstamde, zoo als zijn oudste broeder BALDUINUS ook in dit Graafschap was opgevolgd. Reeds vroeg deed de jonge BALDERIKUS eene groote genegenheid voor den geestelijken stand blijken, en schijnt zich veel aan het bisschoppelijke hof te hebben opgehouden, hetwelk destijds te *Deventer* zijnen zetel had, alwaar hetzelve meer beveiligd was tegen de gedurige invallen van de Noormannen. Bisschop RADBODUS had dan ook zoo veel behagen in den jongen geestelijke, dat hij denzelven, naar men wil, door eene hoogere ingeving bezield, als zijnen opvolger aanduidde. RADBODUS overleed te *Oetmarsum* in 917, en het is misschien alleen op dezen grond, te weten, omdat men weet dat BALDERIKUS deszelfs opvolger geweest is, dat vele schrijvers beweren, dat de laatstgemelde in 918 den bisschoppelijken stoel beklommen heeft; waaruit dan zou moeten volgen, — daar hij in 977 overleden is, — dat hij den verbazend langen tijd van 59 jaren, als Bisschop, zoude geregeerd hebben. Het komt ons voor, dat hier eene verkeerde opvatting plaats gehad heeft; want BALDERIKUS had, in 918, nog slechts den ouderdom van omstreeks 20 jaren bereikt, en kon dus bezwaarlijk geschikt geacht worden, om zulke gewigtige betrekkingen te vervullen, als het bestuur des Utrechtschen Bisdoms vereischten; en vooral niet in die dagen, als wanneer de dringendste gevaren dien bisschoppelijken zetel omringden. Daarenboven vinden wij

in *Cronicn de Trajecto et ejus Episcopatu etc.*, bij MATHEUS, (*Analecta vet. aevi. Tom: V pag.* 322) de belangrijke aanteekening, *dat* BALDERIKUS *slechts 6 jaren, en dus van 971—977, geregeerd heeft.* Dit laatste derhalve als het waarschijnlijkst aannemende, hellen wij liever tot de gedachten over, dat BALDERIKUS, in het meer gemelde jaar 918, omstreeks welken tijd Graaf RIXFRIED moet gestorven zijn, dezen zijnen vader in het bestuur van het graafschap *Twenthe* is opgevolgd. — Intusschen valt het niet te ontkennen, dat de laatstgemelde Vorst, sedert den dood van RADBODUS, eenen onbepaalden invloed, zoo al niet de geheele leiding van de zaken in het Bisdom, onder welke benaming dan ook, moet gehad hebben. De daden, die ons door de geschiedschrijvers gemeld worden, leveren daarvan de ontegensprekelijkste bewijzen op; voorts vindt men bij DUMBAR (*Kerk. en Wereldl. Deventer* p. 231) eenen brief aangehaald van OTTO den I, van het jaar 928, bij welken hij in alle de regten en voorregten der vroegere Bisschoppen gehandhaafd wordt, en waarin hij *Bisschop, Episcopus*, genoemd wordt; doch, daar in dezen brief de voormelde *bevestiging* in allen gevalle de hoofdzaak is, zoo kan de titel, hier aan BALDERIKUS gegeven, ook opgevat worden als *voorloopig Bisschop, Episcopus designatus.* — In 934 herstelde hij de vervallene muren van *Oldenzaal*, die vóór dien tijd slechts van hout moeten geweest zijn, en die hij nu van steen deed optrekken. Ongetwijfeld werd hij daartoe aangezet door de nabijheid der woeste

Magyaren (*Pseudo-Hunnen*), die, na in het vorige jaar in Duitschland geslagen te zijn, bij troepen van ongelijke grootte, alomme hier omstreeks rondzwierven, en van welke ook een aanmerkelijke troep zich op den *Hunenborg* in *Volte* genesteld had. — In 954 werd hij ook de hersteller der vervallene kerk te *Oldenzaal*, die tot dusverre, gelijk overal hier omtreeks, slechts eene houten kapel moet geweest zijn, en nu voor het eerst van steen werd opgebouwd, en aan den H. PLECHELMUS toegewijd, wiens beenderen, bij deze gelegenheid, van den *Odilienberg* bij *Roermond*, herwaarts werden overgebragt (30). — In 960 reisde hij naar Italië, bragt van daar de beenderen van vele heiligen over en versierde met dezelve de kerken te *Deventer* en te *Utrecht*. — In 970 deed hij afstand van het graaflijk bewind van *Twenthe*, en schonk bij deze gelegenheid de stad *Oldenzaal* aan den bisschoppelijken stoel te *Utrecht*, welke van dien tijd af aan het wereldlijk gebied aldaar uitoefende (31). Onmiddellijk hierna, in

(30) Vrij algemeen wordt aan BALDERIKUS, te gelijk met het herstel der kerk, ook de stichting van het *Kapittel*, of *Kollegie van Kanunniken* toegeschreven. Dit is echter onjuist; want een MS., gevonden op het raadhuis te *Oldenzaal*, wijst aan, dat dit Kapittel, reeds lang te voren, te weten in 817, door BALDUINUS, Graaf van *Teisterbandt* en *Cleve*, en eersten Graaf van *Twenthe*, is ingesteld. Doch wij zullen, in het geschiedkundig gedeelte van dit geschrift, nader op deze zaak terugkomen.

(31) Vreemd inderdaad mag het schijnen, dat BALDERIKUS alleen de hoofdstad zijns Graafschaps aan de kerk

het volgende jaar 971 namelijk, schijnt het, dat hij, door welke omstandigheden of bijzondere belangen zulks dan ook vertraagd zij, tot werkelijk Bisschop van *Utrecht* benoemd is, en dat hij ook van toen af aan zijn verblijf aldaar gehouden heeft. Hij overleed in 977 en werd in de Domkerk te *Utrecht* begraven. Dan, nadat zijn gebeente aldaar bijna vijf eeuwen gerust had, werd hetzelve, onzeker om welke reden, in 1481 naar *Oldenzaal* overgebragt, en aldaar op het Koor ter aarde besteld. En nog ligt er, onmiddellijk voor het Hoofdaltaar der — door ons hier behandelde — kerk, een klein zerkje, ter grootte van omstreeks het vierde gedeelte van eenen gewonen zerksteen, midden op hetwelk men het wapen van *Utrecht* gehouwen ziet, en rondom hetwelk men de navolgende woorden, in Gothische letters uitgehouwen, leest:

> Anno Domini MCCCCLXXXI recondita sunt hic cunta ossa BALDERICI DE CLIVIS quondam Episcopi Trajectensis ac fundatoris hujus collegii cujus anima requiescat in pace Amen (32).

---

te *Utrecht* schonk, terwijl men zulks van de overige gedeelten niet leest. Wij kunnen echter hier ter plaatse in geen onderzoek dienaangaande treden; doch wij houden ons overtuigd, dat deze zaak niet zonder groote tegenkanting van de zijde der belanghebbenden plaats gehad hebbe; dat zij den gewigtigsten invloed op de staatkundige gesteldheid van *Twenthe* moet gehad hebben; dat zij deszelfs grenzen geheel van gedaante heeft doen veranderen; en eindelijk dat *hier* het tijdperk van den overgang van het oude tot het hedendaagsche *Twenthe* moet gezocht worden.

(32) Ook in dit opschrift wordt BALDERIKUS de stichter

In het begin dezer eeuw, toen de kerk in haren verwoesten toestand was, had men dikwijls gelegenheid dit zerkje op te ligten; men vond alsdan in de keerzijde van hetzelve eenen ijzeren ring ingegoten, in welke twee — kruislings over elkander gestokene beenderen gezien werden. Later waren deze beenderen aldaar niet meer voor handen.

4. Hendrikus Vordenus.

Deze Geestelijke was, sedert 1622, *Proost* en *Diaken* (33) van St Salvators-kerk te *Utrecht*, en werd vervolgens, in 1628, *Kanunnik* van St *Lebuinus* te *Deventer* en van St *Plechelmus*

---

van het Kapittel genoemd. Men zie wat wij hieromtrent onder noot (30) gezegd hebben.

(33) Het woord *Proost* is door zamentrekking en verbastering ontstaan uit het Latijnsche *Praepositus*, *iemand die ergens over gesteld is*. In den hier bedoelden kerkelijken zin, beteekent dit woord den *Voorzitter* van het Kollegie van *Kanunniken*. Door eene andere verbastering van het gemelde Latijnsche woord ontstond het woord *Probst*, doch in dezelfde beteekenis als *Proost*. — De oorspronkelijke beteekenis van het woord *Diaken* duidt slechts het begrip van eenen *dienaar* aan. Het werd vervolgens, in de eerste dagen der *Christenheid*, bijzonder toegepast op die personen, welke belast waren met de inzameling van de gelden voor armen; doch later, bij eene meerdere ontwikkeling van den Roomsch-Katholijken eeredienst, werd dit woord, zoo als nog heden ten dage, slechts gebruikt ter aanduiding eener *rangs-versterking* van de waardigheden, bij de Katholijke Kerk in gebruik. Zoodat, bij voorbeeld, *Bisschop-Diaken* of *Kardinaal-Diaken* slechts het begrip aanduidt niet van eenen *hoogeren*, maar van eenen meer versterkten rang, en dus als van eenen *primus inter pares*.

te *Oldenzaal.* Er bestaat aangaande hem eene overlevering, welke zegt, dat hij, bij de inname der stad door de Staatsche troepen, bezig zijnde met het lezen der Mis, door het baldadig krijgsvolk van voor het altaar weggerukt, naar de markt gesleept, en aldaar afgemaakt is. Een blijkbaar valsch verhaal! De stad werd in 1626 ingenomen en VORDENUS leefde nog in 1629, doch stierf toen op eene treffende wijze. Op den 31 December namelijk dezes jaars, voor het altaar staande en eenen lofzang aanheffende, stortte hij, onder het zingen der woorden t e c u m p r i n c i p i u m, dood ter neder. — Het laat zich denken, dat zoo al het eerste voorval hebbe plaats gehad, dit treurig lot eenen anderen Geestelijke moet getroffen hebben, en dat er in lateren tijd eene verwarring is ontstaan tusschen dit voorval, en dat, hetwelk den plotselingen dood van VORDENUS vermeldt. — Deszelfs stoffelijk overschot rustte onder eenen blaauwen zerksteen, die bij de verwoesting der kerk gebroken werd, en waarvan thans nog een brokstuk, doch niet meer op dezelfde plaats als voorheen, gevonden wordt.

5. JOHANNES DE DAVENTRIA, *Canonicus* (34).

---

(34) Schoon het *werkelijk* ambt van *Kanunnik* na de omwenteling van 1626, zich als van zelve oploste, bleef hetzelve echter *titulair* nog bestaan, en niet alleen voor Katholijken maar zelfs voor Protestanten, welke laatsten, onder dezen titel, een geldelijk inkomen trokken, *praebende* genoemd, en herkomstig uit de goederen van het vervallene Kapittel.

Obiit . . . . . . 1760 (35).

B. Lagere Geestelijkheid.

Pastoors.

1. H. Hemringh . . † omstreeks 1632 (36).
2. Th. Mensingh . . † omstreeks 1640.
3. H. ter Hoente . . . (37).

---

(35) De vroeger te *Oldenzaal* bestaande — aanzienlijke familie der van Deventer's wordt, sedert het laatstgemelde jaar, aldaar niet meer gevonden.

(36) Ongetwijfeld was de Heer Hemringh een voorzaat van de nog levende familie der Hamrink's, zijnde de eerstgemelde naam naar de toenmalige wijze geschreven.

(37) Schoon het hoogstwaarschijnlijk is, dat de Heer Ter Hoente niet in deze kerk begraven ligt, hebben wij evenwel gemeend deszelfs naam hier te moeten plaatsen, om de lijst der *Pastoors* niet te verbreken. Zeker is het, dat hij de opvolger was van den Heer Mensingh, alsmede dat hij opgevolgd werd door den Heer van Doorne, doch *wanneer* en *om welke reden* deze laatste opvolging geschiedde, blijkt niet genoegzaam. Immers de Heer van Doorne overleed in 1661 en de Heer Ter Hoente komt weder voor in 1662, als wanneer van hem gemeld wordt, dat hij toen naar *Almelo* was vertrokken, om, als Overste der Nonnen, in het klooster aldaar zijn verblijf te houden. Echter, (zoo luidt verder een berigt aangaande hem) vertrok hij reeds in 1665, weder met de gemelde Nonnen van daar naar het klooster *Glane*, (ruim 2 uren ten zuid-oosten van *Oldenzaal* gelegen). Hier heeft hij de ingezetenen van *Oldenzaal*, die om het geweld der vervolging aldaar ter kerke kwamen, met alle vriendelijkheid ontvangen en langen tijd met groote zorgvuldigheid in het geestelijke opgepast. Daarop is *Oldenzaal*, in 1672, door den Bisschop van *Munster* ingenomen, en de kerk van *St Plechelmus* in de handen der Katholijken gekomen, wanneer hij, onder de bescherming van dien Vorst, het ambt van *Deken* in de gemelde kollegiale kerk bekleed-

4. J. VAN DOORNE . . † 1681.
5. H. VAN LEIJEN . . † 1701.
6. G. MEIJERS . . . † omstreeks 1725 (38).
7. H. EKELHOF . . † 1738.
8. G. GROOTHUIS . . † 1773 (39).
9. H. ENGSMAN . . † 1785.
10. L. BRUGGINK . . † 1800 (40).
11. W. MULDER . . † 1806 (41).

C. PREDIKANTEN (42).

1. J. AB ALKEMADE .. † 1639.

---

de. Maar als het leger der Munsterschen weder uit de stad vertrokken was, en er de Heeren Staten weder meester werden, is hij weder naar zijn Nonnen-klooster terug gekeerd. — — Dusverre het berigt. Het is derhalve zeer waarschijnlijk, dat de Heer TER HORNTE in het klooster *Glane* gestorven is en ook aldaar begraven ligt. Zeker is het, dat hij in 1678 overleed.

(38) De Heer MEIJERS stierf plotseling aan eene beroerte. Lang hadden zijne huisgenooten hem gezocht; eindelijk vond men hem in zijn tuinhuisje, zittende dood in elkander gezakt.

(39) Gedurende de herderlijke bediening van den Heer GROOTHUIS, werd, omstreeks het jaar 1758, de oude Katholijke kerk nieuw opgebouwd, hebbende de gemeente zich vóór dien tijd in partikuliere huizen of schuren moeten behelpen.

(40) De drie laatstgemelde Heeren *Pastoors* werden niet in de kerk, maar in derzelver nabijheid, op het kerkhof begraven.

(41) De Heer MULDER, die, wegens zijne kunde en minzaamheid in den omgang, bij allen, die hem gekend hebben, evenzeer geacht is, werd eerst in de oude Katholijke kerk begraven; doch in 1810 werd zijn lijk naar de Plechelmi-kerk overgebragt, en op nieuw vóór het Hoofd-altaar ter aarde besteld.

(42) In deze lijst zijn slechts die *Predikanten* ver-

2. Volquinus Martini . .	† 1648.	
3. Gerhacus Gerlaci . .	† 1684.	
4. G. Veltkamp	† 1698.	
5. H. Gerlacius	† 1702.	
6. B. Burchardi	† 1701.	
7. A. Reiners	† 1720.	
8. H. Kelderman	† 1729.	
9. L. Reiners	† 1735.	
10. T. E. Nagel	† 1758.	
11. H. J. van Eibergen . .	† 1758.	(43).
12. S. D. Meiling	† 1783.	
13. A. van Wulften . . .	† 1789.	(44).

vat, van welke men met zekerheid weet, of met alle waarschijnlijkheid kan veronderstellen, dat zij in deze kerk begraven zijn. De aaneenschakeling wordt derhalven verbroken door diegenen, welke naar elders beroepen en vertrokken zijn.

(43) Deze predikant leidde negen jaren lang een kwijnend leven. Een ontzettend voorval had zijne gezondheid ondermijnd. Gezeten op eenen wagen, om eene ter dood veroordeelde *misdadige* naar de strafplaats te vergezellen en haar in hare laatste oogenblikken bij te staan, overviel eensklaps buiten de poort een detachement Hanoversche troepen, die destijds (1749) in *Twenthe* kantonneerden, met geweld den wagen, verbrak de boeijen der misdadige en vlugtte met haar, latende alles in de grootste verwarring en den predikant in den doodelijksten angst achter. Nimmer bekwam hij zijne gezondheid weder en konde hij slechts sedert dien tijd onvolledig zijn dienstwerk verrigten.

(44) De eerwaarde van Wulften, te *Steinfurt* geboren, was, gedurende een tijd van 34 jaren, een der geachte leeraars der protestantsche gemeente te *Oldensaal.* Door een' regt christelijken wandel ging deze leeraar zijne gemeente voor, stichtte haar door zijne gemoedelijke leerredenen en zorgde met eenen werkza-

14. J. W. MEILING . . . . † 1791. (45).

D. ADELLIJKE GESLACHTEN.

1. Het geslacht VAN REDE VAN SAERSVELD.

Het oud-adellijke slot *Saesveld*, — of liever *Saersveld*, omdat het woord eene zamentrekking is uit *Satersveld*, of, zoo als bij MATHEUS (*Anal. Vet. aevi.* D. V. p. 36) voorkomt, *Saterslo*, — was een der merkwaardigste overblijfsels uit de middeleeuwen, welke op onzen gewestelijken bodem werden aangetroffen. Hetzelve lag 2 uren noordwaarts van *Oldenzaal*, en niet verre bezijden den ouden weg, die van laatstgemelde stad naar *Almelo* liep. Het was geene dier havezathen, die weleer zoo talrijk in *Twenthe* en elders gevonden werden, en die aan de Marken-

men ijver voor al hare belangen. Zijne tijdgenooten spraken met hoogachting van hem; gaarne namen hunne kinderen, het thans levende geslacht, deze hunne lofspraak aan, en zoo leeft dan ook nu nog het aandenken van dezen waardigen man in veler harten voort. Met zijnen voortreffelijken zoon, den heer Notaris A. A. W. VAN WULFFTEN, den vriend onzer jeugd, die in eenen bloeijenden leeftijd, in 1812 overleed, nam zijn geslacht een einde; zijn naam echter blijft bewaard bij een lid zijner overigens nog talrijke aanverwanten.

(45) Het geslacht der MEILINGS leverde, gedurende vele jaren, niet alleen eene reeks van voortreffelijke leeraars bij de Hervormden op, maar schonk ook aan het vak der letterkunde mannen van schrander vernuft en grondige geleerdheid. Behalve onderscheidene plaatsen in Twenthe, zouden ook *Lingen*, *Rees*, *Lochem* enz., daarvan de voldingendste bewijzen kunnen geven.

inrigting en aan het kolonisatie-stelsel der *Saksen* in de 8ste eeuw en later, haren oorsprong te danken hadden; maar een dus genoemd *Roofslot*, zoo als die in Westphalen en langs den Rijn, meestal als ruïnen, nog aangetroffen worden, en in welks aanleg duidelijk eene krijgstuchtige bedoeling doorstraalde. Dit aloude gebouw was met eene dubbelde gracht omgeven, over welke een of meer ophaalbruggen den toegang tot de poort verschaften. De laatstgemelde was van eene bijzondere sterkte en met wachthuizen voorzien. Achter deze poort kwam men op een klein vierkant plein, met Bentheimersteen bevloerd en rondom bezet, zoo wel door het hoofdgebouw, tegen over de poort, als door dezelfs zijvleugels. Het front van het hoofdgebouw en der poort waren tegen het zuiden gekeerd. In een hoek tusschen het hoofdgebouw en den zijvleugel, en wel ten zuidoosten, verhief zich een toren van 70 trappen hoog, die echter in den laatsten tijd zeer vervallen was en het aanzien had, dat hij weleer hooger geweest was. De buitenmuren hadden de verbazende dikte van 5 steenen en waren hier en daar van schietgaten voorzien. In deze muren vertoonden zich voorts de kleine glasramen, geheel naar den oud Gothischen smaak en van buiten met ijzeren staven bezet. De vensterbanken hadden zulk eene diepte, dat eene vrouw met haar spinnewiel en stoel zich gemakkelijk in dezelve plaatsen en daar onbelemmerd haar werk konde verrigten. Overigens was dit kasteel van binnen op dezelfde wijze ingerigt als zulks met de overige gebouwen

van dien aard en van dien tijd het geval was, en waren de vertrekken, behalve de dus genoemde groote ridderzaal, alle niet zeer groot; doch een verbazend gewelfde kelder strekte zich onder het geheele huis uit, en was ongetwijfeld weleer de geduchte bergplaats der middeleeuwsche wapentuigen. Eindelijk was het geheele gebouw van een moeras omgeven en alzoo voor den vijand moeijelijk te genaken. — De geschiedenis van dit merkwaardige Slot, ligt, bij gebrek aan de noodige bescheiden, veelal in het duister. Gelukkig echter is de tijd van deszelfs stichting en de naam des stichters voor ons bewaard gebleven, in een opschrift op den eersten, aan dit gebouw gelegden steen. En, inderdaad, gelukkig noemen wij deze omstandigheid, dewijl daardoor, onzes inziens, over de bedoeling, welke men met den aanleg van dit Slot had, en over deszelfs geheele staatkundige betrekking een vrij helder licht verspreid wordt. Het bedoelde opschrift luidt aldus:

Int jaer van duysent veerthyn
is hier ghelegt den eersten steyn:
door Adriaen van Rhede en Julia van Choor syne huysvrouwe
is dit geschiedt.

Twee belangrijke zaken ontwikkelen zich uit deze woorden. Vooreerst *de tijd der stichting* van dit gebouw, en ten tweeden, de verbindtenis, waarin de stichter stond tot de Graven van *Goor* of *het intere Twenthe*. Vóór het hier aan

gewezene jaar is ons nimmer een Graafschap *Goor* voorgekomen, maar wel een Graafschap *Twenthe* met de hoofdstad *Oldenzaal*. Na het gemelde jaar daarentegen verschijnt het Graafschap *Goor* in de geschiedenis, en wel dikwijls met de verklarende woorden: *dat is Twenthe*; of omgekeerd vindt men het Graafschap *Twenthe* genoemd, met bijvoeging der woorden: *dat is Goor*. *Oldenzaal* was dus in het meer genoemde jaar niet meer de hoofdstad van *Twenthe*, maar wel *Goor*. Wij hebben reeds hier voor, onder noot (31) aangeduid, dat wij omstreeks het aldaar aangewezene tijdperk eene groote omwenteling in *Twenthe* vermoeden. En inderdaad vermeenen wij, dat dit vermoeden bevestigd wordt, wanneer men het zoo even genoemde opschrift in ernstige overweging neemt. Wij zullen hier slechts kortelijk den loop onzer gedachten aanstippen, bij de overweging van dit opschrift, hetwelk allezins eene verdere ontwikkeling overwaardig is. In 970 namelijk, schonk BALDERIKUS, de laatste Graaf van het oude *Twenthe*, de stad en het gebied van *Oldenzaal* aan den bisschoppelijken stoel van *Utrecht*, en komt sedert ook zelfs als werkelijk Bisschop voor. De naaste opvolgers in het Graafschap kantten zich tegen dezen maatregel aan, en een derzelven werpt zich als Graaf van *Goor* en van het daaromstreeks gelegene westelijke *Twenthe* op. Nu was de scheuring van het oude en aanzienlijke Graafschap *Twenthe* volbragt en het latere *Twenthe*, met de hoofdstad *Goor*, stond van nu af aan in veete en vijandschap met den

Utrechtschen Stoel en mitsdien met *Oldenzaal*, als zijnde nu een afzonderlijk deel en bezitting (enclave) van laatstgemeld bisschoppelijk bewind. Vijf en veertig jaren later, en nadat de nieuwe Graaf zich door vermaagschapping aan de veel vermogende Heeren VAN REEDE verbonden had, werd nu, in 1014, het Slot *Saesveld* gebouwd, blijkbaar met een vijandig oogmerk tegen *Oldenzaal*, en om als eene voorwacht van de GRAVEN van *Goor* te dienen, die of het Graafschap aan dien kant konde dekken, of van haren kant strooptogten op het grondgebied van *Oldenzaal* konde aanrigten: welke dan ook ongetwijfeld maar al te dikwijls zullen hebben plaats gehad, schoon de geschiedverhalen ons dezelve niet hebben opgeteekend. Nadat het Graafschap *Goor* bijna drie eeuwen zijne onafhankelijkheid tegen den Bisschop gehandhaafd had, werd hetzelve eindelijk, in 1248, door de bisschoppelijke troepen veroverd, en bij de overige bezittingen des Bisdoms gevoegd. In weerwil hiervan hield *Saesveld* zich nog staande, en men vindt aangeteekend (MATHAEUS *analecta vet. aevi. T.* III. pag. 284) dat Bisschop JAN VAN ARKEL (reg. 1341—1364), in 1360, met groote heerkracht in Salland getrokken is, en na aldaar het huis *Arkenstein* te hebben gebouwd, ook voor *Saesveld* is verschenen, en vóór dit Slot een *Blokhuis* heeft aangelegd, *om die van Saterlo te dwingen, dat sy niemand gheen overlast doen en souden;* waaruit ten duidelijksten blijkt, hoezeer de omstreken van *Oldenzaal*, als *Utrechtsche* bezitting, van de strooftogten te lijden hadden, welke uit dit Slot on-

ingenomen werden. Later kwam het tot eene overeenkomst, volgens welke, aan den eenen kant het Blokhuis weder afgebroken, en aan den anderen kant het huis *Saesveld* van zijne voornaamste verdedigingsmiddelen zoude ontdaan worden (46). Of, ten gevolge van deze schikking, de Heeren van *Saesveld* zich geheel onder de bescherming van den Utrechtschen Bisschop gesteld hebben, is ons geenszins gebleken; doch van verdere vijandelijkheden vindt men aan den anderen kant van toen af aan even min gewag gemaakt. — Het geslacht VAN [illegible] schijnt nog tot in het midden der vorige eeuw het Huis *Saesveld* bezeten te hebben; doch in de laatste jaren was het een eigendom van het geslacht DROSTE VISCHERING, te *Darfeld*, in het *Munstersche*. Gedurende vele jaren was het onbewoond en naderde met rassche schreden het tijdperk, waarin het zich als ruïne zoude hebben doen kennen. Eindelijk werd het verkocht en in 1817 afgebroken (47). — De

---

(46) Dit Blokhuis schijnt op eenen korten afstand van *Saesveld*, naar den kant van *Oldenzaal*, gestaan te hebben, ter plaatse, waar thans nog eene menigte puin en steenen, zoowel onder als boven den grond, wordt aangetroffen; schoon de landlieden, zonder eenigen grond, beweren, dat vroeger aldaar een steen-oven geweest is.

(47) Onder de merkwaardigheden der afbraak bevond zich eene deur, waarop een portret met *uitgestokene tong* gesneden was, en daarbij eenige niet wel te ontcijferen karakters. — Mogelijk wordt dit opgehelderd door de omstandigheid, dat, in eenen van de vroegere oorlogen der Zwitsers tegen de Franschen, de inwoners van *Bazel*, na eens in eenen nacht eene voorgenomene overrompeling der stad door de Franschen, met luister te hebben afgeslagen, op het — aan die tijden niet onei-

Roomsch-Katholijke gemeente daar omstreeks kocht den grond en bouwde op denzelven eene kerk, bij welke men nog veelvuldige sporen van den voormaligen toestand dezes oords aantreft.

2. Het geslacht Twikkel.

Dit geslacht, hetwelk hoogst waarschijnlijk met de vroegste bezitters of aanleggers van het aanzienlijke Huis *Twickelo* bij *Delden* verwant was, wordt, sedert meer dan eene eeuw, te *Oldenzaal* niet meer gekend. Kort vóór dien tijd echter bestond hetzelve nog en bewoonde, binnen laatstgemelde plaats, een zeer aanzienlijk huis, hetwelk bij oude lieden in het laatst der vorige eeuw nog onder de benaming van *Twikkelshuis* bekend was. Volgens de overlevering had dit Huis zoowel van binnen, als van buiten, de inrigting en het aanzien eener havezathe; doch of hetzelve werkelijk als eene zoodanige is aangemerkt ge-

gene, maar voor onze tijden zonderlinge en belagchelijke — denkbeeld kwamen, om aan het uurwerk op hunnen stadstoren die inrigting te geven, dat, zoo dikwijls de klok het middaguur aankondigde, er bij elken slag derzelve, eene pop of diergelijke figuur te voorschijn sprong, en naar den kant van Frankrijk *de tong uitstak.* Hiervan zoude de figuur op de bedoelde deur zeer wel een tegenhanger kunnen zijn, en, naar *Oldenzaal* gekeerd zijnde, de verachting der *Saesvelders* jegens *Oldenzaal*, of liever jegens het aldaar heerschende *Utrecht*, hebben kunnen te kennen geven. — — Deze merkwaardige deur wordt als eene antiquiteit bewaard bij den Wel Eerwaarden Heer G. W. Stork, emer. predikant te *Weerselo*, die eenen geruimen tijd de Saesveldsche goederen, voor den eigenaar, heeft beheerd.

weest, kan door ons noch bevestigd noch ontkend worden. Zeker is het, dat hetzelve omstreeks 1750 verbouwd en verkleind werd. Na sedert dien tijd door onderscheidene eigenaars bezeten te zijn, werd hetzelve in 1829, door de Protestantsche gemeente, als *Weme* of Pastorijhuis, aangekocht. Aan dit verstorven geslacht der TWIKKELS rekent zich de aanzienlijke, doch overigens burgerlijke familie der NITERT's verwant, die vroeger te *Oldenzaal*, doch thans te *Losser* en *Tubbergen* zich bevindt. Door deze familie werd ook, voor 1795, de grafkelder der TWIKKELS gebruikt.

3. Het geslacht SLOET TOT EVERLO.

De havezathe *Everlo* lag op een uur afstands ten noordoosten van *Oldenzaal*, in de boerschap *Volte*. In het begin der vorige eeuw was zij het eigendom van het adellijk geslacht van VAN DEN KLOOSTER en was destijds zeer in verval geraakt. In 1733 werd zij aangekocht door het geslacht SLOET, uit *Vollenhove*, en werd als toen ook het oude huis afgebroken en geheel nieuw opgebouwd, in welken toestand hetzelve door de Heeren SLOET bewoond werd tot in 1813, als wanneer de thans nog levende afstammelingen het woonhuis deden afbreken en het daarbij staande koetshuis als bewoonbaar inrigten. In 1836 werd echter deze geheele havezathe aangekocht door den WelEerwaarden Heer J. PALTHE en wordt sedert door deszelfs zoon, den Heer F. H. RACER PALTHE, bewoond en beheerd. —

Het laatst afgestorvene en in de kerk begravene lid dezes geslachts was de Heer . . . .

REINT JAN BARON SLOET TOT EVERLO † 1796.

4. Het geslacht RENSEN tot den TIJDHOF.

Drie vierde uurs ten noorden van *Oldenzaal* lag weleer de havezathe *de Tijdhof*, in de boerschap *Rensen*, bewoond door het geslacht RENSEN. Deze havezathe bestaat sedert vele jaren, als zoodanig, niet meer; maar omstreeks de plaats, waar dezelve gelegen was, kent men thans het Erve *Tijdhof*, wordende de plaats der oude havezathe nog duidelijk aan de ligging der grachten gekend. — Het geslacht RENSEN bewoonde, sedert vele jaren, een aanzienlijk huis binnen *Oldenzaal*. Het is waarschijnlijk, dat de omstandigheid, die het verval van den *Tijdhof* te weeg bragt en deszelfs bewoners naar *Oldenzaal* deed verhuizen, te zoeken is in de troebelen des tachtig-jarigen oorlogs, die aan meer andere havezathen derzelver ondergang of verval te weeg bragt. De laatste afstammeling van dit geslacht, en die, bij deszelfs overlijden, de *Diakonie* te *Oldenzaal* tot erfgenaam zijner bezitting stelde, was de Heer

L. F. RENSENN . . . . . . † 1780.

E. REGENTEN.

1. J. WEMMERS . . . . . . † 1755.
2. MR. G. VERROTEN . . . . † 1758.
3. MR. A. TEGELAER . . . . † 1760.

4. Mr. B. Bekker . . . . . † 1763.
5. J. G. Huth . . . . † 1769.
6. G. W. Stork . . . . † 1776.
7. H. Bos . . . . † 1783. (48).
8. J. Palthe . . . . † 1784.
9. Mr. G. G. Hulsken . . . . † 1785.
10. G. W. Bringenberg . . . . † 1793.
11 G. J. Verhoff . . . . . . † 1797.
12. J. T. Hulsken . . . . . . † 1797.
13. Mr. B. Nagel . . . . . . † 1798.
14. J. Peeze . . . . † 1798.
15. J. ten Welberg . . . . . † 1800.
16. Mr. F. C. W. Ruhlein . . † 1800.
17. J. H. Bloemen . . . . . . † 1804.
18. Mr. A. Bos . . . . † 1805.
19. J. J. Hallegraaf . . . . † 1807.
20. G. W. Weeling . . . . . . † 1807.
21 T. B. Kock . . . . † 1809.
22. Mr. W. Bekker, Secretaris. † 1786.

F. Personen van verschillenden rang.

1. G. Lantreben, Medicinae Doctor; vermaard wegens deszelfs uitgestrekte praktijk . . . . † 1730.
2. M. A. Bentink, Koster der Plechelmi kerk te Oldenzaal . . . . . . † 1775.
3. J. G. Toereppel, Conrector der Latijnsche scholen te Oldenzaal . . † 1784.

---

(48) Burgemeester Bos was in rouwgewaad uitgegaan, om de lijkstaatsie van den predikant Meiling bij te wonen; ter halver wege van het sterfhuis gekomen, zonk hij, midden op de straat, dood ter neder.

4. H. J. Bos; Rigter des Landgerigts Oldenzaal. . . . . † 1792. (49).
5. D. W. Verroten; Praeceptor der Latijnsche scholen . . . . † 1796.

---

(49) Rigter Bos was een dier zeldzame voorbeelden van kunde, vlijt, braafheid en godsvrucht, die, geholpen door begunstigende omstandigheden, de bewerkers worden van hunne eigene welvaart, en hunnen stadgenoten tot sieraad strekken. Omstreeks 1738, kwam de Heer Bos, in niet zeer ruime omstandigheden, te *Oldenzaal*, en begon zijne burgerlijke loopbaan in betrekking als school-onderwijzer; doch zijn geest van opmerkzaamheid en zijn werkzame ijver baanden hem spoedig den weg tot hoogere betrekkingen. Ten kantore des heeren Fokkink, en na dezen des heeren Borgerink, als schrijver opgenomen, die beide Rigters des Landgerigts *Oldenzaal* waren, maakte hij zich aldaar zoo onmisbaar, dat de laatstgemelde hem bewoog voor zijnen post als onderwijzer te bedanken, en zich geheel aan het vak van administratief beheer toe te wijzen. En het was ten gevolge, hiervan dat de Heer Bos, eerlang des heeren Borgerink's opvolger, in het destijds aanzienlijke ambt van Rigter des Landgerigts, optrad. Van zijn bestuur als Rigter, wordt door zijne meerderen zoo wel als door zijne minderen, steeds met den grootsten lof gewaagd. Eene zeldzame bedaardheid en onvatbaarheid voor drift wordt als een hoofdtrek zijns karakters opgenoemd; zelfs was dit zoo, dat, in de onstuimigste vergaderingen der Landlieden, zijne stem niets van hare gewone zachtheid en bedaardheid verloor. — Ook buiten zijne betrekking als ambtenaar, was hij, vooral bij het toenemen van zijn vermogen, een allezins belangrijk man. In de onmiddellijke nabijheid der stad, leide hij, in 1760, een schoon bosch aan, hetwelk, onder den bijzonderen naam van *Allée* bekend, sedert zoo vele jaren, een der aangenaamste wandelplaatsen der Oldenzalers uitmaakt. Boven den ingang van een klein zomer-verblijf, hetwelk midden in het bosch stond, had de achtingwaardige man de volgende dichtregelen doen plaatsen:

6. J. G. SCHULTZ; Rector der Latijnsche scholen . . . . † 1796. (50).
7. A. KROON; Onderwijzer . . . † 1797. (51).
8. A. L. MEIJER; Medicinae Doctor en Conrector der Latijnsche scholen . † 1801.
9. MR. G. D. PALTHE; Rigter des Landgerigts Oldenzaal . . . . † 1808.

Dit bosch is door een Bos geplant;
Hij heeft door s' Heeren milde hand
En door zijn gunst en rijken zegen
Dit bosch voor zich verkregen.

Sedert eenige jaren is dit aangename bosch het eigendom van den WelEdelen Heer T. F. A. KISTEMAKER, die bij voortduring zijne stadgenooten daarvan het sedert lang gewone gebruik laat nemen.

(50) De heer SCHULTZ, geboren te *Bentheim*, was sedert 1775 een der meest vermaarde onderwijzers der Latijnsche scholen te *Oldenzaal*. Onder zijn schoolbestuur begaven zich eene menigte leerlingen uit *Friesland*, *Groningen*, *Drenthe* en van elders, naar *Oldenzaal* ter school, en bereikte de laatstgemelde een tijdperk van bloei, hetwelk na dien tijd slechts zeldzaam overtroffen is geworden.

(51) De heer KROON was een der verdienstelijkste onderwijzers van zijnen tijd. Geboren te *Amsterdam*, begon hij zijne loopbaan op het eiland *Urk*, hetwelk des tijds als eene buurt of wijk van Amsterdam werd aangemerkt. Van daar werd hij in 1764, naar *Oldenzaal* beroepen, alwaar hij 33 jaren lang, den post van onderwijzer en voorzanger in de Plechelmi kerk bekleedde. Van hem gaat de roem uit, dat hij een der *schoonste schrijvers* (kalligraphen) zijns tijds was, waardoor hij, zelfs van omliggende plaatsen, vele leerlingen trok. Nog heden ten dage geldt het voor eene gunstige aanbeveling in het gemelde opzigt, een leerling des heeren KROON genoemd te kunnen worden. Deze geringe hulde hebben wij gemeend, aan dien verdienstelijken man hier ter plaatse verschuldigd te zijn.

Wij verlaten thans in onze verbeelding dit kerkgebouw, om, na deszelfs uit- en inwendigen toestand beschouwd te hebben, ons thans, in de derde plaats, onledig te houden met de oudheid- en geschiedkundige merkwaardigheden, die er zich mede verbinden.

GESCHILDERDE FAMILIE-GLAZEN,

OP DE

HAVEZATE *DE LEEMCUILE*,

NABIJ *DALFSEN*, EERTIJDS AANWEZIG.

De Heer F. A. EBBINGE WUBBEN te *Staphorst* heeft ons de volgende bijdrage tot de kennis der wijze, waarop vereeringen van glazen, met familie-wapenen versierd, eertijds in dit Gewest plaats vonden, geleverd. De Overijsselsche Edelman JOCHEM MULERT tot de *Leemcuile* besloot, in den jare 1667, zijn, kort te voren door den inval der Munsterschen zwaar beschadigd, huis te herstellen en daarin op nieuw een aantal glazen, met de wapenen van onderscheidene leden zijner familie en vrienden beschilderd, te doen plaatsen. Ieder lid der familie, 't welk deze eer werd aangedaan, droeg zelf daarvan de kosten, doch kon ook tevens op wederkeerigheid rekenen. De Heer MULERT tot de *Leemcuile* schreef derhalve, den 2 Julij 1667, aan al de hiernavolgende personen nevensgaanden brief, en zag zijne eer-bewijzing door hen allen aangenomen, uitgenomen door Jonkheer JOHAN MULERT

sone tot *Bakenhagen*. Welke daarvan de reden zij geweest, is ons onbekend. Ondertusschen is het stuk, behalve om de boven aangevoerde reden, ook wegens het langdurig voort-leven dier gewoonte in Overijssel, der mededeeling waardig. Het volge dan hiernevens:

» Alsoo, door d'Infasien van de Munstersche trouppen, onder ander Bederf an myn huys die *Leemcuile* mede geruinieert is van alle syne glasen, soo hebbe Ick, uit goeder Affectien, die vryheyt gebruyckt myn bloetverwanten ende goede vrienden [te] doen setten met een glas in myn voorseyde behuysinge tot een goede geduirige memorie ende tot eere van myn huys, twyffele niet en wil vertrouwen, oft sal U Hoog Edele geboren angenaem syn, Ende alsoo die glaesen syn seer wel gemaeckt ende my ter goeder neuge gelevert syn, wesende yder dubbelt Glas bedongen voor 14 Keysers gulden, die ick versoeke, dat die Mr Kryn Jansen worden voldaen, blyve stedes bereyt om in gelycke gelegentheyt weder te verschuldigen.

Dese glasen komen op de galderye ofte Oostersche grote Kamer.

Juffer Anna Sophia Mulert dochter van den *Backenhagen*.

Borghert van Oor soone toe *Buckhorst*.

Juffer Johanna Margreta van Arnhem vrouwe tot *Roosendaal*.

Jan Mulert *van Backenhaghen* Generaal-quartier Meyster van die Rutterye der verEnigde Nederlanden.

Juffer Anna Odilya van Voorst dochter van den *Grimberck*.

Philips Otto van Coevorden sone van den *Stuvelaer* Capiteyn.

Deze glasen komen op de Opkamer.

Juffer Geertruit van Ittersum dochter tot *Nyenhuis*.

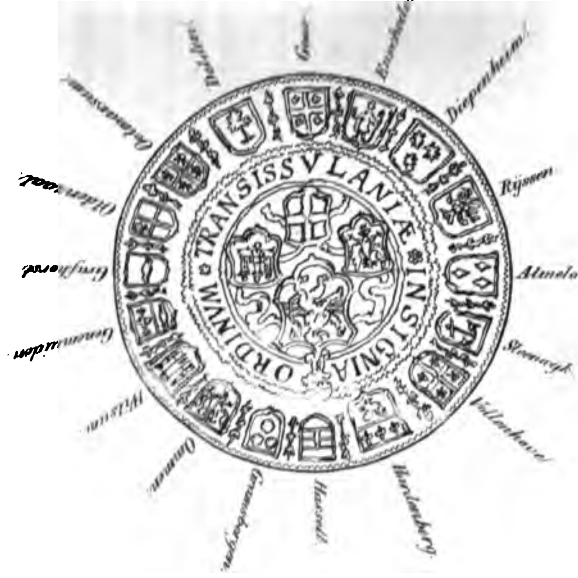
Onbetaald Johan Mulert sone tot *Bakenhagen*.

Leemcuile 2 Julij 1667.

Joghem Moulart
toe de *Leemcuyle*.

Deze, met adelijke wapenen versierde, glazen schijnen echter niet meer op of in het tegenwoordige huis de Leemcuile, 't welk eerst van 1823 dagteekent, aanwezig te zijn. Welligt zijn dezelve, tijdens de finale slooping van het oude huis in de jaren 1811 en 1812, met zoo vele gedenkteekenen van vroegeren tijd, waarop men destijds weinig prijs stelde, verdwenen.

LIBERTATEM • NEMO • BONVS • NISI • CVM • ANIMA • SIMVL • AMISIT

ORDINVM • TRANSISSVLANIÆ • INSIGNIA
Delden
Goor
Enschede
Diepenheim
Rijssen
Almelo
Steenwijk
Vollenhove
Hardenberg
Hasselt
Gramsbergen
Ommen
Wilsum

EEN OVERIJSSELSCHE

GEDENKPENNING.

De hierbijgevoegde afteekening is van eenen zilveren penning of medaille, welke, ofschoon hier en daar wel wat afgesleten, echter ten duidelijkste doet blijken, dat zij eene Overijsselsche is. Hare zwaarte is nog twee oude looden en zeven engels, en terwijl de afteekening tevens den juisten omtrek of grootte van dien penning aanduidt, zoo heeft dezelve de dikte van eenen ouden Rijksdaalder. Hij draagt intusschen geen jaartal, waardoor het moeijelijk wordt op te geven, wanneer, bij welke gelegenheid, en waar hij is geslagen. Dat dit wel na den jare 1592, doch voor 1612 zal zijn geschied, zoude kunnen worden afgeleid:

1° Uit het randschrift: *libertatem nemo bonus nisi cum anima simul amisit*, d. i. *geen braaf man heeft, dan tegelijk met het leven, de vrijheid verloren;* welk randschrift ontegenzeggelijk doelt op de vrijheid, om welke 80 jaren lang tegen de Spanjaarden is gestreden, immers van 1568 af tot 1648.

2° Uit de afbeelding der stad op den penning voorkomende, welke stad ongetwijfeld is *Deventer*, destijds, als de oudste stad van Overijssel, hare hoofdstad, — en wel met de schipbrug,

welke op de aangeduide plaats is gelegd na 1592 (1), voorts met den toren, zoo als die nog voor den jare 1612 (2) bestond, namelijk: met deszelfs vierkante, spitstoeloopende kap.

De ruiter of Ridder, op diezelfde zijde van den penning voorkomende, duidt voorzeker aan de Ridderschap van Overijssel, welke met de drie steden, *Deventer*, *Kampen*, *Zwolle*, de Staten, of hoogste of Souvereine magt van Overijssel uitmaakten, en waarvan de ordonnancien, plakkaten of notificatiën enz. luiden met den aanhef: *Ridderschap en Steden de Staten van Overijssel.*

Op de tegenzijde van dien penning bevinden zich, in het midden, de wapens der drie even opgenoemde steden, benevens dat der provincie Overijssel daarboven, alle aan elkander verbonden met een lint of koord, en om dezelve het omschrift: *Insignia ordinum Transussalaniae* d. i. *Waardigheidsteekenen der Staten van Overijssel;* — terwijl de overige 17 wapens, welke daar omheen volgen, bestaan uit die der 17 kleine steden in Overijssel, en waarvan er zich 6 in het voormalig kwartier *Zalland*, 8 in dat van *Twenthe* en 3 in dat van *Vollenhove* bevonden, te weten: in *Zalland*, *Genemuiden*, *Grafhorst*, *Gramsbergen*, *Hardenberg*, *Ommen;* in *Twenthe*, *Almelo*, *Delden*, *Diepenheim*, *Enschede*, *Goor*, *Oldenzaal*, *Ootmarssum*, *Rijssen;* in *Vollenhove*, *Has-*

---

(1) Zie Overijsselsche Almanak voor oudheid en letteren 1839 pag. 8 noot 24.

(2) Zie Dumbar K. en W. Deventer, Deel I, pag. 412 onderaan.

selt, *Steenwijk*, *Vollenhove*, alle naar alphabetische orde.

Het is intusschen bevreemdend, dat onder die 17 wapens van de kleine steden, twee wapens, en wel dat van *Enschede*, en dat van *Hardenberg* verschillen met die, welke thans door genoemde steden worden gevoerd. Wat het wapen van *Enschede* betreft, zoo komt op den penning het wapen voor, gelijk nog in zegels van was aanwezig is, hangende aan stukken, op perkament geschreven in 1477, 1488, 1495, 1498, 1538, 1588, 1599 en 1644. Omtrent dat verschil zoude welligt bij de besturen of in de archieven van die steden de reden op te sporen zijn. De overige 15 wapens laten geenen gegronden twijfel na, of zij zijn dezelfde, welke meer of min naauwkeurig overeenkomen met die wapens, thans nog gevoerd wordende voor die 15 andere opgenoemde steden, daar, wegens de bekrompene plaats op dien penning, de wapens zonder derzelver tenanten uitgebeeld zijn.

De wapens van de 17 kleine steden komen op den penning voor in de volgende orde: boven het wapen der provincie *Overijssel* staat dat van de stad *Hasselt*, regts af daarnaast dat van *Gramsbergen*, daarnaast *die* van *Omnen* tot *één* gebragt, vervolgens dat van *Wilsum*, voorts van *Genemuiden* en *Grafhorst*; dan dat van *Oldenzaal*, wijder *Ootmarssum*, *Delden*, *Goor*, *Enschede*, *Diepenheim*, *Rijssen* en *Almelo*; daarop dat van *Steenwijk*, van *Vollenhove*, en eindelijk dat, hetwelk vroeger van den *Hardenberg* zal geweest zijn.

Deze penning kan dus, welligt wegens geschiedkundige herinnering, zeer opmerkenswaardig wezen.

ZWOLLE 1840. J. M. V. R.

HULDIGING

VAN

FREDERIK BISSCHOP VAN BADEN

TE DEVENTER.

Eer de Bisschoppen van Utrecht, door Ridderschap en steden van Overijssel, als Landsheeren erkend werden, moesten zij vooraf de privilegiën, door hunne voorgangers gegeven, plegtig vernieuwen en bevestigen, waarop zij dan den eed van hulde en trouw ontvingen. Er is in den Landbrief voor *Twenthe* van Bisschop JOHAN VAN VERNENBURG, van 1365, eene vermelding, dat de huldiging voor *Twenthe* oudtijds plaats had op den *Markeloschen* berg: *Item wanneer een nyje Biscop komt in dat stichte van Utrecht, so is he sculdich to ridene to Markeberghe, dat wi ghedaen hebben, daer sal hem man ende dienstman en dat lant van Twenthe hulden, daer is he sculdig malke* (ieder) *to bekenen hoer gued zonder oern scaden* (1).

---

(1) WINHOFF, Landregt van Overijssel, bladz. 110. RACER, *Overijss. Gedenkst*, II. D. bl. 182.

Dit is merkwaardig, omdat het dezelfde plaats was, waar, ten tijde van St. LEBUINUS, de *Saksen* hunne volksvergaderingen hielden; zij bleef nog lang daarna in eer, en het was, als of de Landsheeren van daar hun gezag verkregen. Hetzelfde gebeurde, voor de *Veluwe*, op *Engelanderholt* bij *Beekbergen* (2), tevens de plaats van het hoogste gerigt, de *Klaeringe*, en vroeger de vergaderplaats, waar de stam der *Anglen* zijne wetgeving en regtspleging behartigde. Het afgelegene en ongeschikte van deze plaatsen schijnt de reden geweest te zijn, dat de huldiging er later niet meer geschiedde. Voor het platte land van Overijssel komt sedert de *Spoelderberg* bij *Zwolle* voor, terwijl zij, voor de steden, in elke stad gedaan werd. Wij laten hier het berigt volgen, op welke wijze Bisschop FREDERIK VAN BADEN, opvolger van DAVID van *Bourgondië* (gest. 16 April 1496) den 23sten Nov. 1496, te *Deventer* als Bisschop en Heer gehuldigd is. Het is opgeteekend door eenen van de Secretarissen en berust in het stedelijk archief. Wij hebben alleen de spelling veranderd.

Item op Sint Katharinenavond hebben Schepenen en Raad doen bereiden, in den Bisschop bij de Vischpoort, (3) eene tafel met een wit laken

---

(2) Het wordt in eene rekening van 1424 omtrent Hertog ARNOLD gemeld, bij VAN HASSELT, *Klaerbanken van Engelanderholt* bl. 7.

(3) De huizen der stad hadden in vroeger tijd bijna alle vaste namen, waarvan vele in vergetelheid geraakt zijn, andere nog bekend zijn. Het huis *de Bisschop*, waar de Utrechtsche Bisschoppen bij hunne huldiging

bedekt en daarbij eene credentie (4) van zilveren kruisen en schalen met 3 taken wijns, en met twee zilveren schalen vol confects op de tafel bereid. Daarop stonden vier wassen kaarsen, en op de tresoor, daar de credentie stoud, 2 waskaarsen. Item op de tafel lagen bereid tweederlei brieven, de eene onzer stad alleen, en de andere dezer drie Steden, der Ridderschap en aller andere Steden aan deze zijde [van den IJssel] gelegen, ongezegeld, en daarbij dergelijke brieven, bij Bisschop David, zijner Genade voorvader, bezegeld. Item van de groote Kerk af tot aan het huis geheeten de Bisschop werden de straten bestrooid met stroo, en dat deed toen de Schout te Colmeschate, want hij van zijn ambts wege tot allen tijde zulks te doen schuldig is. Item de vrienden van de Ridderschap uit Twenthe, met den Drost van Sallant en sommigen van onze burgeren hebben onzen Genadigen Heer tot 80 paarden toe te gemoet gereden. Item onzer stad schutten, de wantsnijders en de andere gilden en St. Nikolaas broederschap

---

ontvangen werden, staat op het straatboek of protokol der huizen, dat in 1629 aangelegd is, aldus gemeld: *Den Bisschop wesende een weere achter tusschen de muyren uitgaande*, en blijkt hetzelfde te zijn, dat thans vóór aan de straat het tweede huis van de Vischpoort en achter de muren allernaast dezelve staat.

(4) Bij de koninklijke huldiging, welke heden te *Amsterdam* plaats heeft, is ook eene *credenstafel* waarop de insignia des Rijks. Bij Ducange is *credentia* eene tafel, waarop de vaten voor de maaltijden geplaatst worden, ook de tafel, die de altaarvaten bevat.

hebben zich, op begeeren des Raads, in hun harnas gemaakt en alzoo naar de ordonnancie, als de gilden in de processiën plegen te gaan, onzen Heer te gemoet gegaan tot aan den Stokelertoren en hebben zich aan beide zijden gedeeld tot aan de Vischpoort; dan alleen de Smeden hebben daar weigering in gedaan, want zij wilden boven de wantsnijders gaan, zeggende, dat hun gild het oudste was, dat toch contrarie bevonden wordt. Item onze stad had hier bevorens doen bereiden 6 toortsen en teerpannen, welke toortsen men gebruikt heeft als het van nooden was, en de teerkannen werden gezet een uit het Raadhuis, een tegen de Polstraat aan, een aan den hoek van den Marienborch en de andere zoo aan den Roggestapel, aan de Waag, op de Nyenmerkt, op den Berg, op het Schilt bij de Norenbergpoort.

Item als onze Genadige Heer gekomen was in de straat, die van den Dijk komt (5) zijn Schepenen en Raad met hunne dienaars gegaan van het Raadhuis tot aan de Vischpoort binnen de stad, ter tijd dat onze Heer in de poort gekomen en afgezeten was, daar de Heeren van den Raad elk naar zijne ordinancy onzen Heer hunne hand gegeven hebben, zeggende: *Gnedige Heer, weset Got en ons willekomen*, en desgelijks den Mark-

---

(5) De tegenwoordige *Waterstraat* werd oudtijds *de Dijk* genoemd en strekte zich bovendien, naar alle waarschijnlijkheid, voorbij de *Duinpoort* uit, tot aan de nu niet meer bestaande *Dijkpoort*, door welke de Bisschoppen, bij de huldiging, inkwamen.

grave van Baden, onzes Heeren broeder, die zich kostelijk uitgemaakt had, zijn kleed met edelgesteente versierd. Item dit geschied zijnde, heeft onze Heer met zijne vrienden en hooge wijze raden, daarmede was LUDOLPH VAN DE VENE, van Kampen, Doctor en wel geleerd, Domdeken te Utrecht, gegaan in het huis geheten in den Bisschop, daar hem Schepenen en Raad gevolgd zijn en daar geschenkt wijn en kruid, gemerkt onze Heer met zijne vrienden al vastende gereden waren uit Amersfoort alhier aan de stad. Daarna heeft de Domdeken voorschr. met mij HENRICO STAELBIJTER, Secretario *licet indigno*, gecollationeerd de onbezegelde brieven met de bezegelde brieven van zalige Bisschop DAVID, welke onbezegelde brieven voorschr. onze Heer van stonden aan zonder wederzeggen bij zijner Gen. Secretarium heeft doen zegelen, welke alzoo bezegeld ik ontfangen en op het Raadhuis gebragt heb. Des heeft de oude Kameraar den Secretario onzes Heeren voorschr. geschonken 4 Davidsgulden. Item van stonde aan als die segellacie gedaan was, waren daar bereid de Heeren van het Kapittel met de generale processie om onzen Heer in de kerk te brengen, en namelijk de twee oudste van het Kapittel, en hebben onzen Heer ook bij de hand genomen en welkom geheeten en hem zijn *rockel* met eene kap aan doen trekken. Item onze Heer heeft zijn overste kleed in den Bisschop gelaten en weder gelost met tien Davidsgulden. En alzoo voortzingende op het koor in de kerk gegaan, en als de collecte gezongen was, heeft men de toortsen voorsch.

haastelijk doen halen en voor onzen Heer en zijner Genade broeder doen houden en voort werd op het orgel met het koor manyrlicken (als naar gewoonte) *te Deum laudamus* gespeeld en gezongen. En als dat geeindigd was, is onze Heer met zijner Genade vrienden ter zijde uit de kerk gegaan op het Hof, daar Schepenen en Raad hem gevolgd zijn. Daarbij was Heer WILLEM VAN BUCKHORST Ridder, dewelke ter bede van Schepenen en Raad het woord gedaan heeft zeggende: *Hoechgebaeren Furst, gnedige lieve Heer! Schepen en Rait uwer Gen. Stat van Deventer hijr tegenwoerdich begheren oitmoedelike dat uwe Gnade hen doen willen gelyck uw ff. Gnade voervaderen hen gedaen hebben. Als dat uwe ff. Gnade die rechterhant op die burst leggen willen en laven* (beloven) *hen by oere oelde privilegien gewoenten en rechtigheden te laten, gelyck uwe ff. Gnade hun sulx versegelt hebben en hun een guedick Heer te syn. Sy willen desgelyken myt hantastingen uwen ff. Gnaden laven guede ondersaten te wesen.* Zoo heeft onze Heer van stonden aan zijne hand ootmoediglijk op zijne borst gelegd, zijn baret in zijne hand nemende van zijn hoofd, belovende als voorschr. staat. Dat geschied, hebben Schepen en Raad elk naar zijnen ouderdom onzen Heer weder handtasting gedaan en beloofd goede onderzaten te zijn, en daarna zijn Schepenen en Raad met 's Heeren wille voors. en met hunne dienaars gegaan ter Steerne [het wijnhuis] en aldaar eerlijke collacie gedaan en daarna te huis gaan eten.

Item op Sant Katharinendag hebben Schepenen

en Raad onzen Heer doen schenken een stuk wijns tusschen 6 en 7 aam groot (6).

Item des avonds heeft onze Heer doen bereiden eten en drinken en heeft met jufferen en vrouwen en zijnen Gnaden vrienden op de Steerne geteerd, daar Schepenen en Raad ook geteerd hebben, en zijne Genade heeft alles geschenkt, dat aldaar, in de schuur te Vlotgras huys en in den ijzeren heed, bij onze burgers en anderen aldaar gezeten, verdronken was, waarvan de som beliep omtrent 60 goudguldens.

Item des Saterdags hebben Schepenen en Raad geschenkt als hierna volgt: den fourier 3 Davidsguldens — vier speelluiden 4 — de luthenisten (luitspelers) 2 Davidsg. enz.

Item onzen Heer nog geschenkt een hert en 1 rhee.

Item des Sondags hebben Schepenen en Raad geschenkt den Markgrave van Baden een van hunne beste paarden, daar hij de keus van had.

Item denzelfden dag had onze Heer eerlijk te gast de Heeren van het Kapittel, de vrienden van de Ridderschap, die reeds hier gekomen waren, en daarbij Schepenen en Raad met hunne Secretarissen.

Item des anderen daags is onze Heer omtrent 12 uren met zijne vrienden in drie schepen, wel bereid met bussen, welke de stad Kampen hier

(6) Zijn voorganger, David, was bij de huldiging in 1456, ook met een stuk wijns en zes zilveren schalen en kroezen vereerd.

met hunne vrienden geschikt hadden, naar Kampen gevaren.

Tot dus verre Secretaris STAELBIJTER.

Op vrijdag na vincula Petri van dat jaar hadden de Gedeputeerden der drie steden reeds goedgevonden, dat elke stad zou doen maken een dozijn zilveren schalen van 32 lood zwaar, en in elke schaal der steden wapen, om die den Bisschop bij zijne inkomst te schenken. — Volgens de *Kamper-Kronijk*, zijn hem deze schalen te Kampen overhandigd, waar hij, den dag na zijn vertrek, namelijk den 28sten Nov. gehuldigd werd. De reis derwaarts geschiedde te scheep, om de slechte wegen in dit jaargetijde.

Den 28sten Nov. 1840.

P. C. MOLHUIJSEN,

ABRIAAN, KLIKSPOAN!

Meester hield stipt aan de stelling vast, dat, als er op school iets voorgevallen was, wat minder door den beugel kon, er ter wereld geen kwaad in stak, dat de ééne makker den ander beklapte, — mits meester er naar vroeg. Ziedaar zijne Orthodoxie! maar waaraan men de strekking niet ontzeggen kan, om de jeugdige harten eenen verraderlijken indruk te geven. Geen wonder, dat de jongen, welke zich goed hield, zoo als wij ons uitdrukten, en liever in de donkere kamer zich met water en brood geneerde, dan kondschap der waarheid tegen zijnen makker te geven, door meester als een voorbeeld van hardnekkige ongehoorzaamheid werd beschouwd, van wien wel niets goeds zoude groeijen. Hoe anders is toch de argelooze natuur van den knaap, hoe anders die wijsheid van ver gevorderden leeftijd! In den bloementuin van het leven, o! dan ademen de gevoelens van het kinderlijk gemoed nog de zuiverheid van den morgendauw, die in de vroege

zonnestralen glinstert Waarom die dauw zoo spoedig van het leven weggevaagd! Bij ons gold de natuurlijke inspraak van het hart boven het onnatuurlijk ontzag voor den Onderwijzer, en moesten wij één' onzer tot Koning of aanvoerder in onze strijdspelen verkiezen, niet mis, of onder groote toejuiching werd de trouwe makker hiertoe verkoren. Was er echter een onzer zwak genoeg geweest, om te klikken, dan hadden wij naauwelijks het duffe schoolvertrek verlaten, of de verontwaardiging kreeg vrije lucht. Behendig hechtten wij den kleinen verrader, zonder dat hij zulks merkte, een lapje rood laken op de muts of den schouder, en in eenen kring rondom hem geschaard, deed zich de publieke opinie van het kleine volk ten zijnen opzigte in het volgende liedje hooren:

« Arriaan, klikspoan!
« Durf neet over stroate goan,
« 't Hundeken zal um büten,
« 't Katje zal um krabben,
« Dat kumt van al dat labben!

De spelen der kinderen zijn minder aan de wispelturigheid onderworpen, dan de spelen der bejaarde menschen. Wie kent niet het printje in Vader CATS, waarop de vermakelijkheden der jeugd in zijnen leeftijd uitgebeeld zijn? Daar zien wij reeds den jongen den vlieger in de wolken laten, en den drijftol langs den bodem slaan, even als wij zulks deden, en het ontluikend geslacht, als wij reeds lang al het

aardsche speelgoed achtergelaten hebben, na ons doen zal; (1) zelfs in de afwisseling der kinderspelen heerscht zekere regelmaat, en ieder saisoen heeft de zijne. De zucht tot navolging van grootere menschen is dagelijks bij de kinderen op te merken, en zoo zijn ook hunne spelen niet zelden nabootsingen van bedrijven uit het dagelijksche leven. Wanneer wordt er meer soldaatje gespeeld, dan wanneer er oorlog in het land is? Men behoeft er dan ook niet aan te twijfelen, of vele kinderspelen zijn nog de meer of min getrouwe nabootsingen van sommige bedrijven, plegtigheden, en vermaaklijkheden onzer voorouders in de wouden van het oude Germanië. Veel van ons speelgoed vindt men op de gedenkstukken der Romeinen terug; hoe wijd moet de Germaansche jongen zijne blaauwe oogen wel opengespard hebben, wanneer de Romeinsche colporteur de snuisterijen van de Tiberstad op de eenzame landhoeve ten toon spreidde! Toen het Christendom door het Frankische zwaard in Germanië werd ingevoerd, bleef de herinnering der oude Goden nog in de kindersprookjes, en menige plegtigheid der vorige dienst in de spelen der jeugd voortduren. Genoeg, om te doen zien, dat men eene geheele

---

(1) De Romeinsche jonge speelde reeds met den tol, zoo zegt TIBULLUS.

Namque agor, ut per plana citus sola verbere turbo,
Quem celer adsueta versat ab arte puer.

L. 1. eleg. V.

theorie over de kinderspelen zoude kunnen schrijven, welke eenige historische waarde zoude kunnen hebben; doch het is ons thans om de verklaring van het bovenvermelde liedje te doen, waaromtrent ons gevoelen door een beroemd oudheidkundige gevraagd was, en welke met ons instemt, dat het onderzoek naar den oorsprong der kinderliedjes dikwijls even verrassende uitkomsten oplevert, als naar dien der kinderspelen. — Welke beduidenis dan aan het woord ARRIAAN te geven? Ik geloof, dat ARRIAAN hier niets anders dan *Ariaan*, eenen navolger van ARIUS, den beroemden *ketter* uit de IV eeuw, beteekent. Ik zeg, *ketter*, naar het spraakgebruik van *Rome*, en *Genève*, die het beiden omtrent dezen man eens zijn, want wij voor ons ontzeggen, wegens de bedriegelijkheid van ons oordeel, aan een iegelijk de bevoegdheid, om uit de hoogte van zijn waan zijnen medemensch met den naam van *ketter* te brandmerken. De zuivere, lange klank der *a* in ons ARRIAAN, doet ons dit woord als een uitheemsch kennen, anders zouden wij hier den vermengden klank van *oa*, als in het opvolgend *Klikspoan*, vernemen. Ook zoeken wij te vergeefs in den oud Saxischen tongval naar een met ARRIAAN verwant woord, waarvan het verbasterd konde zijn. Maar hoe zijn de jongens te *Deventer*, te *Zwol* en in andere steden van het oud Bisschoppelijke Sticht van *Utrecht* aan de kennis van de volgelingen van ARIUS gekomen? Laat ons daartoe met een oogopslag den gang van het Arianismus nagaan. Zoodra het Christendom algemeen veld

begon te winnen, en de geheele wijsbegeerte der ouden omver dreigde te werpen, kozen de wijsgeeren van onderscheidene secten hunne partij, en zochten zoo spitsvindig mogelijk de nieuwe leer met de leerstellingen hunner school te vereenigen, of daarnaar te verwringen. Dusdanig waren de pogingen der Gnostieken, der nieuwe Platonisten, der volgelingen van MANES, en zoo vele anderen, die maar al te zeer gelukten. Wie kon in dat geharrewar over het *homoousion* en den *logos*, hetwelk de IVde eeuw beroerde, die eenvoudige leer van JEZUS, zoo als zij zuiver uit de eeuwige wel der waarheid op de bergen van *Galilea* ontsprongen was, herkennen? doch verbaasd moet men staan over de kleinheid van het menschelijk verstand, als men ziet, hoe dusdanige bovennatuurlijke bespiegelingen gedurende opvolgende geslachten het menschdom in het harnas hebben kunnen jagen. In de twisten over de natuur van CHRISTUS, over de drieëenheid bleef niemand onzijdig, en wel nergens minder dan te *Constantinopel*. „Deze Stad" dus „leest men," is opgevuld met slaven en ambachtslieden, die alle diepe godgeleerden zijn, „en die in de winkels, en op de straten prediken. Vraag iemand, om u een stuk geld „te wisselen, hij zal u schielijk leeren, waar „in de Zoon van den Vader verschilt. Vraag „aan één ander, wat wel een broodje kost, en „hij zal u antwoorden, dat de Zoon minder is „dan de Vader. Wilt gij onderzoeken, of het „bad reeds in gereedheid gebragt is, dan zal „men u zeggen, dat de Zoon uit niets gescha-

„ pen is." (1) Het is onze taak niet, om te onderzoeken, aan welke omstandigheden het gehangen heeft, of de leer van ARIUS of die van zijnen tegenstander ATHANASIUS zoude zegepralen, en de naam van den eerste of van den laatste als die van een *aartsketter* tot den nakomeling zoude overgaan; doch het is genoeg, te vermelden, dat de leer van ARIUS omtrent de natuur van CHRISTUS voor het onbedorven en eenvoudig verstand der Germaansche volkeren, welke zulke diepe godgeleerdheid niet bezaten, als het gemeen te Constantinopel, zoo veel aantrekkelijks had, dat zij schier eenparig het Ariaansche Christendom omhelsden. Zoo werd het met die woeste volkeren verspreid, voor zoo ver hunne togten strekten, van de zwarte zee over Europa, tot waar zij door het brandend zand van Afrika gestuit werden. Eeuwen achtereen heeft het hof van *Rome* met eene onbegrijpelijke bezorgdheid de uitroeijing der Ariaansche stellingen beproefd, telkens ontkiemden de wijd en zijd verwaaide zaden. De Protestantsche kerk is nog minder gelukkig met dit werk geweest. In de negende eeuw moet de Ariaansche leer in het Bisschopdom *Utrecht*, inzonderheid in *Friesland*, weder opgekomen zijn en eene menigte aanhangelingen gevonden hebben, en zoude er zelfs de Ariaansche doop openlijk toegediend zijn geworden. Althans Bisschop FREDERIK achtte de zaak van dat gewigt, dat hij in persoon naar *Friesland* reisde, en aldaar bleef

(1) *Gibbon*, Hist. de la decad. et de la chute de l'empire Rom. T. V. H. XXVII. p. 255.

verwijlen, om die leerbegrippen tegen te gaan, wat echter met groote moeite gepaard ging, en waartoe hij zelfs de medewerking van den heiligen ODULPHUS moest inroepen (1). Of hij hierin zoo volkomen geslaagd zoude zijn, als wij vermeld vinden, komt ons minder gegrond voor, en waarschijnlijk zullen zijne opvolgers nog lang daarna de Arianen te bekampen hebben gehad. Men kan op eenige eeuwen den oorsprong van de kinderdeuntjes niet bepalen, doch er is niets vreemds in gelegen, dat de Ariaan nog niet in den mond der kinderen verstorven is. — Welke betrekking bestaat er nu tusschen den Ariaan en den klikspaan? Een klikspaan is oorspronkelijk een *spaan*, waarmede men *klikt*, dat is: eene soort vau houten sabel, welke van voren gespleten was, waarmede men gedruisch maakte, of wel waarmede men een klap toebragt (2), daarom ook wel *klapspaan* geheeten (3), en niet te verwisselen met *klapstok*, wat een stok was, waarop men den almanak gesneden had, en waarvan men zich in de oudste tijden reeds bediend schijnt te hebben. In Scandinavie waren deze klapstokken van algemeen gebruik, terwijl wij ons meenen te herinneren, dat nog voor eenige jaren een Noorsche klapstok met Runenschrift in ons

---

(1) Chronica JOH. DE BEKA in vita Frid. Episc. VIII. BENINGA, volledige Chronijk van Ooster Friesland, bl. 82.

(2) Zie de tweeledige beteekenis van dit woord bij KILIAAN in vocibus klick en klicken.

(3) VAN HASSELT, Arnh. Oudh. I D. LXX.

vaderland teruggevonden is. De klikspaan was het eigendommelijk wapen van den Nar, en hetzelfde als de houten sabel, waarmede wij Harlekein in onze balletten zien optreden. Ook waren de Narren, Harlekeins, Kokelers en Bootsemakers zeer naauw verwant, en hunne gemeenschappelijke geslagtboom klimt tot den ouden Momus, en welligt hooger op. Ondertusschen waren de narren geene kokelers, zij waren eigenlijk snaken, die aan de hoven den rol van Momus in de comoedia der ouden vervulden; de kokelers stammen van de Indiers af, bij welken men nog de meesters in de kunst aantreft, doch beider bedrijven smolten dikwijls in één: beiden droegen van 's gelijken eene kap, *cuculus*, van waar koekeler, kokeler, goochelaar, doch de nar had nog ezelsooren, en tot een onderscheidend teeken, let wel! een lapje van rood laken, verbeeldende eenen hanekam (1), en wie denkt hierbij niet aan het roode lapje, dat wij, als kinderen, den klikspaan op de muts of op den schouder speldden? Klikspaan moet in ons liedje genomen worden voor den persoon, even als men den Nar ook wel *Marot* noemde, naar het kleine houten borstbeeldje van een nar, dat hij gewoon was in de mouw te dragen. Wij hooren hier dan de kinderen de Arianen reeds duidelijk voor Narren uitjouwen; blijkbaar zijn zij aan de beschimping van het gemeen overgegeven; en luisteren wij scherper toe, dan vernemen wij hier den

---

(1) V. Hasselt, Arnh. Oudh. II d. IX.

naklank van den ijsselijken banvloek; zelfs de redeloore dieren zien wij tegen den ongelukkigen Ariaan zamenspannen, — de hond zal hem bijten, als hij het waagt in het openbaar te verschijnen en over de straat te gaan, de hond en kat vergeten hunne natuurlijke vete onderling, want te gelijk zal de kat hem krabben. Had hij maar niet het voorbeeld van den nar gevolgd, wiens al te groote vrijmoedigheid in het spreken men kende! had hij maar zijne Ariaansche beginselen weten te verzwijgen! doch

Dat kumt van al dat labben!

De geschiedenis verzwijgt de wijze, waarop de geestelijkheid in het Sticht het Arianismus ten onder gebragt heeft, en in plaats van met BENINGA aan te nemen, dat de bisschop „dorch „underrichtinge Godliches Wordes de Ardohm „wieder uth ore Harten geruedet unde gebracht „heft," waarvan bij BECA niets gezegd wordt, gelooven wij van de ruwheid dier tijden en uit aanmerking van den aard der geloofstukken, waarbij alle werking der rede ophoudt, dat men den zachten weg der overtuiging niet altijd zal gevolgd hebben. Wij moeten het thans aan het oordeel van den lezer overlaten, in hoe ver wij op eenigen grond van waarschijnlijkheid de betrekking van het oude kinderdeuntje tot de vervolging van de Arianen hebben aangetoond, en valt hij ons daarin bij, hij zal dan tevens met ons van dankbaarheid doordrongen zijn, dat de Voorzienigheid den engen kring van ons leven in een perk des tijds besloten heeft, waarin alleen

de kinderen op de straat eene hatelijke maar voor hen onverstaanbare benaming bezigen, waardoor men in overouden tijd andersdenkenden in zaken van Godsdienst onderscheidde, en mogt in onze dagen nog iemand den krijschenden toon der godsdienstige onverdraagzaamheid aanslaan, wij willen denzelven niet meer aan de tanden van den hond en de nagels van de kat prijs geven, maar wie onzer zoude hem niet waardig keuren, dat men hem op nieuw den hanekam opzette en twee ezelsooren daarneven!

Mr B. W. A. E. Sloet tot Oldhuis

IETS

OVER HET VERBETEREN DER HANDELS-COMMUNICATIEN VAN DE PROVINCIE *OVERIJSSEL* MET *DUITSCHLAND*.

In het eerste der drie hiernavolgende geschiedkundige gedenkstukken, in dat van het jaar 1554, ziet men de stad *Zwol*, eene belangrijke markt-plaats daarstellen voor de handelaren van de *Oostzee-Steden*, van *Denemarken* en *Holstein* aan de eene, die van *Artois*, *Henegouwen*, *Vlaanderen*, *Braband*, *Zeeland* en *Holland* aan de andere zijde. In de twee laatsten daarentegen, in die van 1573 en 1583, treft men den IJssel, als eenen, veel bezochten, water-weg voor het Noorden en Westen van *Duitschland*, aan. De Stad *Zwol* had destijds dit voorregt aan hare ligging aan den zoogenaamden *Hessenweg*, welke haar in verbinding bragt met *Lubeck*, *Hamburg*, *Bremen*, *Oldenburg*, *Delmenhorst*, *Osnabruck*, *Lingen*, *Noord-Hoorn* aan den eenen, *Amersfoort*, *Utrecht* en verder geheel *Holland*, *Zeeland*, *Belgien* en het Noorden van *Frankrijk* aan den anderen kant, te danken. De IJssel daarentegen stelde den naasten

water-weg en de goedkoopste handels-gemeenschap dáár tusschen het Noorden en Westen van *Duitschland*. Die twee, eertijds druk bezochte handels-wegen, zoo te water als te lande, bestaan nog beide, maar hebben veel van de bedrijvigheid, welke daarop in de 16e eeuw en vroeger heerschte, verloren, en toch wijst de rigting, welke beide deze Communicatie-middelen met betrekking tot *Duitschland* inslaan, ons nog altijd den weg aan, dien wij hebben te volgen, wanneer wij het handels-verkeer dezer Provincie, zoowel met het Westen als het geheele Noorden van *Duitschland*, willen verlevendigen.

Veel wel is waar hangt, om daarin te slagen, van ons beleid en onzen ijver af; maar, zou het voorbeeld van *Amsterdam*, welke stad haren handels-bloei niet, zooals *Bremen* en *Hamburg*, op hare gunstige ligging aan eenen Weser of Elve heeft kunnen bouwen, die zelfs hierin bij bijna alle hare *Hollandsche* mededingsters heeft moeten achterstaan, en desniettemin eenmaal de eerste handels-stad van het vaste-land van *Europa* is geworden, ons niet tot een leerrijk voorbeeld kunnen strekken: hoeveel beleid en volharding in zaken van handels-belang vermogen?

Wij moeten dan mijns inziens in de eerste plaats trachten, aan den IJssel die bevaarbaarheid terug te schenken, waardoor *Deventer* zich tot in de 16e eeuw heeft in staat bevonden, regtstreeks op *Bergen* in *Noorwegen* te varen, en *Lubeck Hamburg* en *Bremen* (om slechts

voorbeelden te noemen) hunne schepen naar *Keulen* te zenden, zonder eene omlading van zee- in rivier-schepen te *Kampen* te behoeven. Wij moeten vervolgens daartoe onze pogingen trachten in 't werk te stellen, dat de Dedemsvaart door het Rijk overgenomen en gezamenlijk met *Hanover* doorgetrokken worde tot in den Eems, hetzij bij *Meppen*, waaromtrent men ook de toestemming van den Hertog VAN AREMBERG zou behoeven, hetzij bij *Lingen*, kunnende zij alsdan ook in verband met *Zwol*, *Kampen*, *Ommen* en meer andere punten dezer Provincie worden gebragt. Men zou dus in den IJssel den voormaligen handels-weg moeten behouden, maar hem tevens verbeteren; men zou, in de plaats van den Hessen-weg, eenen nieuwen handels-baan, welke aan zijne noord-zijde en in dezelfde rigting als hij is verrezen, ten bate dezer Provincie moeten pogen aan te wenden.

Het denkbeeld, van overneming der Dedemsvaart door het Rijk, en doortrekking van dezelve tot in den Eems, op de hoogte der zoo even aangewezen punten, wordt slechts te dezer plaatse aangeduid, en de beoordeeling der wijze, waarop dit ten uitvoer gebragt zoude kunnen worden, aan anderen overgelaten. Doch wij zullen de middelen, welke veel tot de verbetering van den IJssel kunnen bijdragen, uiteenzetten, en daarna de redenen, waarom het niet alleen wenschelijk is, dat de IJssel verbeterd, maar ook de Dedems-vaart tot in den Eems doorgetrokken worde, ontvouwen.

De achteruitgang nu van de bevaarbaarheid

van den IJssel dagteekent reeds ten minsten van het jaar 1485, toen Hertog JOHAN VAN KLEEF de steden *Zutphen*, *Deventer*, *Zwol* en *Kampen* van de buitengemeene kracht, waarmede de Waal aan den Neder-Rhijn en IJssel het water van de Boven-Rhijn begon te onttrekken, verwittigde (1). Als oorzaken, waaruit dit feit ontstond, schijnen gehouden te moeten worden de doorbraak van den Grooten Waard van *Zuid-Holland* bij *Dortrecht* en van den Ouden Wiel bij *Hardinxveld* in 1421, wijl daardoor de loop en, met den loop, het verval van den Waal naar zee merkbaar verkort is geworden. Bijna zonder over het herstellen der, daardoor verbrokene, evenredigheid tusschen den Waal aan de eene, den Neder-Rhijn en den IJssel aan de andere zijde, te beraadslagen, heeft men daarop den tijd, van af 1421, of wil men liever 1485, tot 1590 laten verloopen, en is vervolgens van 1590—1701 daarover gestadige bijeenkomsten gaan houden, zonder immer tot eenen, eenigzints afdoenden, maatregel te komen. Het gevolg van deze nalatigheid, welke nog zwaarder op den Neder-Rhijn en IJssel kwamen te drukken door de doorsnijdingen van den Waal bij *Bemmel* (1671) het huis den *Waardenburg* en meer andere, die alle voor 1701 hebben plaats gevonden, is geweest: dat de Waal in 1696 slechts $\frac{1}{14}$ gedeelte van den Boven-

(1) Zie de *Overijsselsche Almanak* voor 1839, p. 120 tot 126.

Rhijn aan Neder-Rhijn en IJssel te zamen heeft gelaten.

De Neder-Rhijn, Lek en Beneden-Maas hebben hieronder vooral van af 't jaar 1488—1707, de IJssel daarentegen eerst sedert 1623—1771 geleden. Want uit een aantal authentique en beëedigde Attestatien, welke in 1623 te *Arnhem* en te *Kuilenburg* zijn ingewonnen, blijkt het: dat de IJssel in dien tijd, wanneer er beneden *Arnhem* omtrend 3 voet water op stroom was, *eenen halven* voet meerder had dan de Neder-Rhijn, en in hetzelfde jaar verklaarde Prins MAURITS, onderrigt te zijn, dat de IJssel *eenen geheelen* voet water meer dan de Neder-Rhijn plagt te hebben (2). De IJssel had dit voorregt boven den Neder-Rhijn aan den directen aanval van den laatstgenoemden stroom op zijnen moud te danken, doch, om dezen tijd, is de stroom van den Neder-Rhijn, een weinig boven het toenmalige scheidings-punt van Neder-

---

(2) Zie de Memorie over den Neder-Rhijn en IJssel door de Staten van *Utrecht* in 1767 aan Prins WILLEM V ingediend in de *Nederl. Jaarboeken* op dat jaar p. 679 Hoe geschiedkundig waar ook, ik zelf gelove, dat de, hier door de Staten van *Utrecht* geposeerde, feiten zijn, schijnen H E M. mij echter toe gedwaald te hebben in de opgave van het jaartal, 't welk wel een paar jaar vroeger zal moeten wezen. Dat de mond van den IJssel bij IJsseloort in 1595 dieper was dan die van den Neder-Rhijn bij Schenkenschans, zou ik, in het voordeel hunner stelling, kunnen bewijzen, maar de *Gedenkschriften* van A VAN DER CAPELLEN I. 152, 153 zie 9 Febr. 1623 leeren mij ook tevens, dat het jaartal 1623 niet het juiste is.

Rhijn en IJssel bij IJsseloort, zich begonnen te verplaatsen, en op den hoogen oever van de uiterwaard *de Plei*, die onmiddelijk boven den IJsselmond en aan deszelfs zijde lag, te rigten. Van dien hoogen oever is sedert de stroom van den Neder-Rhijn teruggekaatst geworden naar de over-zijde, en heeft, beneden den IJsselmond weder naar den kant van den IJssel teruggeworpen, op dien mond niet meer dan eenen zijdelingschen invloed kunnen uitoefenen. Daardoor zijn sedert 1623 van lieverlede zandbanken in den mond van den IJssel ontstaan, welke, hoe langer zoo meer, overlaten zijn geworden, welke alleen bij middelbaar en hoog water den aanvoer van den Neder-Rhijn toelieten, en is dientengevolge de IJssel tot in 1771 tot eenen staat van onbevaarbaarheid vervallen, waarvan men, ondanks de onbillijke water-verdeeling, welke nog tot op den huidigen dag blijft voortduren, thans geen denkbeeld heeft.

Zoo verklaarde, om nu niet van den, algemeen bekenden, toestand van den IJssel in 1672 te gewagen, de Raad van State in 1699 aan de Staten Generaal: dat de jegenwoordige mond van den *IJssel soo qualyk gelegen* en *soo opgehoogd was met sand*, dat niemand aanried, daaraan kosten te doen. De Raad van State betuigde dit, na kort te voren aangetoond te hebben, dat de zandbanken in den mond van den IJssel eenen halven voet hooger lagen dan die in den mond van den Neder-Rhijn, en dat deze laatsten zich, op hare beurt, 5 voet boven de gewone bedding van den Neder-Rhijn verhie-

ven (3). Zoo schreven de Gedep. Stat. van *Gelderland* den 22 October 1706 aan de Staten Generaal: « dat het quartier van *Nymeegen* door « het water *verdrukt* werd, en de quartieren van « *Zutphen* en *Veluwe* als daarna *smagten*, alzoo « men *van deese Somer door de Rhyn en Yssel* « *droogsvoet op verscheide plaatsen heeft kun-* « *nen en nog kan doorgaan*, en dat in den tyd « van *drie maanden* niet een Ligtertje nog het « kleinste bootje, men geswygt van eenig Schip « van *Arnhem* den Rhyn heeft kunnen afvaren, « sulks dat alle toevoer derwaarts, of van daar « niet anders dan per As en dien-volgens niet « als ondragelyk kan geschieden." Zoo vermeldde hetzelfde *Geldersch* collegie den 7 October 1735 aan de Staten van *Utrecht*: « dat de mond « van den IJssel zoo verre vervallen was, dat het « water, aan de Peilpaal te *Arnhem*, staande op « 5 voet 9 duim, in den IJsselmond op stroom « niet meer dan 3 voet 4 duim water gevonden « wiert, *in een smalle Geul, tusschen de Sanden,* « *synde die niet boven de 3 of 5 Roeden wyt.*" Zoo gaven die zelfde Gedeputeerden, bij missiven van 11 tot 10 October 1742, aan de Staten van *Utrecht* kennis « *van de slegte gesteldheid van* « *den mond van den IJssel en de gegronde be-* « *kommering, dat buiten een spoedig redres ge-* « *melde mond waarschynlyk soude konnen toe-*

(3) Het allezints merkwaardige rapport, waaruit dit is getrokken, bevindt zich gedrukt onder de papieren van Neder-Rhijn en IJssel op het Archief dezer provincie, doch is zeker nimmer in den boekhandel gekomen.

» *loopen tot groote prejudicie van de defensie* » *van het gemeene land en merckelyke schaade* » *der Landeryen na beneden aan den Neder-* » *Rhijn gelegen.*" Zoo verklaarden eindelijk de Gecommitteerden van het quartier van *Zutphen* 30 Junij 1761 aan de overige afgevaardigden ter beneficeering van Neder-Rhijn en IJssel: » *dat het bekend was, dat de mond van den IJs-* » *sel hoe langer hoe meer quam te versanden,* » *dat daardoor wierd veroorzaakt, dat die Rivier* » *genoegsaam het grootste gedeelte van het jaar* » *onvaarbaar was; en dat geen Schepen, hoe* » *klein die ook waren, op of af konden komen,* » daar ondertusschen de gemelde IJssel by een » hooge Rivier verre boven syn proportie met » water wierd gesurchargeert (4)." Met deze voorbeelden achten wij den ellendigen toestand van den IJssel, als handels-weg, gedurende het tijdperk van 1623—1771 genoeg betoogd te hebben. Maar, waarom heeft nu de Neder-Rhijn, met wien de IJssel, van af 1485 tot 1623, ten gevolge van eene en dezelfde oorzaak, doch niet in even sterke mate is achteruitgegaan, sedert het jaar 1707, eenen juist tegenovergestelden keer genomen, en is zijne bevaarbaarheid vermeerderd? Een ieder, die de twee uitéénloopende getuigenissen, welke de Gedep. Stat. van *Gelderland* in 1706 en 1742 aan de Staten Generaal en aan de Staten van *Utrecht* gaven, en zoo even door ons bijgebragt zijn, met elkander vergelijkt, zal ongetwijfeld bevinden: dat beide

(4) Zie *Nederl. Jaarboeken* voor 1767 p. 794—797.

Rhijn-takken in 1706 elkander in gebrek aan water weinig toegaven, terwijl daarentegen in 1742, toen de IJssel geheel en al dreigde te verlammen, de Neder-Rhijn gevaar liep, overlast van het water te krijgen. Tusschen 1706 en 1742 moeten er dus gebeurtenissen plaats gevonden hebben, waardoor, terwijl de eerstgenoemde rivier bleef voort-kwijnen, de Neder-Rhijn daarentegen met te grooten aanvoer van water werd bezwaard.

De Raad van State namelijk had in den jare 1701, toen de Franschen ons vaderland met eenen soortgelijken inval als in 1672 bedreigden, twee uren beneden het toenmalige scheidingspunt van Waal en Neder-Rhijn, eene grift, gedekt door een retrenchement, doen delven, dwars door de heerlijkheid Pannerden heen, uit den Waal in den Neder-Rhijn. De bedoeling van dit werk was zuiver krijgskundig, om namelijk de Franschen, zoo zij den, allezints waadbaren, mond van den Neder-Rhijn bij Schenkenschans al eens doorgetrokken mogten zijn, alsdan nog voor deze grift te kunnen stuiten. Met de vrees voor dien gedreigden inval verflaauwde echter, in de naastvolgende jaren, de ijver, om dit werk te voltooijen, en dit gaf aanleiding aan de drie Provincien *Gelderland*, *Utrecht* en *Over-IJssel*, om zich tot het daarstellen van eenen nieuwen Rhijnmond te vereenigen, en tevens het punt, waar de IJssel zich van den Neder Rhijn afscheidde, te verbeteren. Op voorwaarde van de goedkeuring hunner zenders verbonden zich dan daartoe de afgevaardigden dezer drie Provincien

te *Arnhem* den 26 en 27 Augustus 1705, en zochten, na dezelve te hebben bekomen, gedurende de twee eerstvolgende jaren, niet alleen die Pannerdensche grift tot eene doorsnijding uit den Waal in den Neder-Rhijn te bekwamen, maar ook de IJsselmond uittegraven, en zoowel het Schephoofd op, als de kribben tegen over, het scheidingspunt van Neder-Rhijn en IJssel te verbeteren. Zij legden zelfs, overeenkomstig den wijzen raad, welke in de resolutien der Staten Generaal van 3 Sept. 1698 aan hen, die zich met het herstellen der evenredigheid tusschen de 3 Rhijn-takken belasten mogten, werd gegeven, den directeur opper- en onder-bazen den eed op, *van het water 't welk uit den Boven-Rhijn in het Pannerdensche Kanaal werd getrokken zoo veel mogelijk egaal tusschen den Neder-Rhijn en IJssel te zullen verdeelen*, en verklaarden zelve, den 16 Maart 1707, ten opzigte van het punt der water-verdeeling tusschen Neder-Rhijn en IJssel: „in alle getrouwigheid met malkanderen omtrent „het beneficeren van de Neder-Rhijn en IJssel „te sullen handelen, *het water by het Schep-„hoofd egalyk te verdeelen en van tyd tot tyd „egaal te houden.*" (5) Doch, toen het hooge water, in de laatste dagen van September 1707, op nieuw eene zware hoeveelheid zand in den IJsselmond had geworpen, verflaauwde de ijver, om daaraan zooveel als aan het Pannerdensche Kanaal te doen werken, en liet men van lieverlede den IJssel op nieuw aan zijn lot over.

---

(5) Zie de *verbalen* van 21 Oct. 1706 en 16 Maart 1707.

De Waal stortte zich vervolgens, in November 1707, met volle kracht in dit Pannerdensche Kanaal, dit werd daardoor een nieuwe mond van den Rhijn, had reeds in 1725 het vermogen, van bij laag, middelbaar en hoog water een vol derde deel van den Boven-Rhijn naar zich te trekken, en verving als riviermond, bij laag en middelbaar water, geheel en al den ouden Rhijnmond bij Schenkenschans.

Hierdoor bekwamen de Neder-Rhijn Lek en Beneden-Maas aan den eenen kant het voordeel van eene evenredige deelneming in het lage en middelbare water van den Boven-Rhijn, maar kregen ook aan den anderen, het hooge water langs twee beddingen: te weten het Pannerdensche Kanaal, en den ouden Rhijn-mond. Ware het hierbij gebleven, het voordeel zou zooveel niet door het nadeel zijn overtroffen, want de scheepvaart der Waal-steden op den *Duitschen* Rhijn werd daardoor, voor een aanzienlijk gedeelte, naar den Neder-Rhijn teruggevoerd, maar, dewijl de kwartieren van *Veluwe* en *Zutphen* nevens de Provincie *Overijssel*, aan den eenen kant, wegens het staken der werkzaamheden aan den IJssel-mond, al den last leden van eene onbevaarbare rivier, dewijl, aan de andere zijde, het hooge water van het Pannerdensche Kanaal en den ouden Rhijn-mond zeer wel over de zandbanken, welke in den IJssel-mond lagen, heen wilde, zoo heeft in 1739 de Regering der Stad *Arnhem*, denkelijk op aandrang der kwartieren van *Zutphen* en *Veluwe*, $\frac{1}{4}$ uur's beneden den toenmaligen IJssel-mond, de Westervoortsche veerdammen gaan leggen, en daar-

door den afstand tusschen de wederzijdsche dijken op dat punt, van 298 tot 30 à 40 roeden teruggebragt, ten einde zooveel mogelijk het hooge water uit den IJssel te weeren, en hetzelve terug te drijven naar den Neder-Rhijn. De verklaring, welke de afgevaardigden van de quartieren van *Veluwe* en *Zutphen* den 2 October 1767 te *'s Gravenhage* aflegden, en met dewelke eene resolutie der Staten van *Overijssel* van 18 Julij van 't zelfde jaar zeer wel strookt, geeft ons den sleutel aan de hand tot het beoordeelen dezer handelwijze: zij declareerden, ten hoogsten geinteresseerd te zijn bij de ontlastinge van den IJssel, terwijl de Zutphensche Heeren er nog bijvoegden: « *liever geen commercie te willen hebben door middel van den IJssel dan hunne Landen en Ingezetenen geruineerd te willen sien door overstroomingen.*" (6) Bij al deze wegen, langs welke de Neder-Rhijn het hooge water ontvangen en terugkrijgen moest, kwamen nog twee andere bezwaren: dat namelijk de Spijksche en Malburgsche dijken in 1740 doorgebroken waren. De eerste lagen langs den regten oever van den Boven-Rhijn, even boven den ouden mond van den Neder-Rhijn bij Schenkenschans, in de rigting van den tegenwoordigen Lijmerschen overlaat, de laatsten daarentegen op den linker oever van den Neder-Rhijn vlak tegen over den toenmaligen mond van den IJssel bij IJsseloort. Ten gevolge der doorbraak van de eerstgenoemden, dreigde de Boven-Rhijn geheel

(6) *Nederl. Jaarb.* voor 1767 p. 1405.

en al in den Neder-Rhijn te storten, terwijl het open-liggen der laatsten, gepaard bij de hinderpalen, welke de IJssel-mond tot aan de Westervoortsche veerdammen tegen den aftogt van het water aanbood, te weeg moest brengen, dat bijna al het hooge water op den Neder-Rhijn bleef.

Zoo was dan de Neder-Rhijn, gedurende het tijdperk van 1706—1742 wel oneindig beter dan de IJssel, bij laag en middelbaar water, bevaarbaar geworden, en had men dit onderscheid aan het voltooijen der Pannerdensche doorsnijding aan de eene, het niet opruimen van den IJssel-mond aan de andere zijde te danken, maar zoo was ook tevens, uit het niet volbrengen van het laatste, bij het kwartier van *Zutphen* eene zucht, om zich, ten praejudicie van den Neder-Rhijn, tegen het hooge water te dekken, en een onwil bij de Provincie *Overijssel*, om de vernieling, welke het hooge water langs de vruchtbare boorden van den Neder-Rhijn en Lek veroorzaakte, te helpen weren, ontstaan, welke allernoodlottigst op de oever-landen van den Neder-Rhijn en Lek gingen werken, en, uit welke beide oorzaken zaamgenomen, men dan ook het verschil tusschen de twee getuigenissen der Staten van *Gelderland* van de jaren 1706 en 1742 ten vollen kan begrijpen. Vraagt men nu: waarom de IJssel gedurende het overige gedeelte der epoque van 1707—1771, van 1742 namelijk tot 1771, bijna onbevaarbaar is gebleven? dan is eenvoudig het antwoord: men liet den IJssel-mond in dien onbevaarbaren toestand, waarin hij sedert 1625 was vervallen en verwaarloosde zelfs al de wa-

ter-werken op en boven het scheidings-punt van Neder-Rhijn en IJssel. Men deed zulks, ondanks de uitdrukkelijke overeenkomst, den 16 Maart 1707 tusschen de afgevaardigden der 3 provincien *Gelderland*, *Utrecht* en *Overijssel* aangegaan, om het water van den onverdeelden Neder-Rhijn, bij het Schephoofd op de separatie-punt van Neder-Rhijn en IJssel, *egalijk* tusschen die twee rivieren te zullen verdeelen, en de eene helft aan den Neder-Rhijn de andere aan den IJssel toewijzen. Men wilde, vooral nadat de Provincie *Holland*, zich in 1745 insgelijks de water-verdeeling tusschen de drie Rhijntakken had aangetrokken, dit gedeelte der overeenkomsten, welke gedurende de jaren van 1705—1707 tusschen de Provincien *Gelderland*, *Utrecht* en *Overijssel* waren gesloten, hetgeen de Staten van *Utrecht*, die uit den aard der zake van geene te groote partijdigheid voor de bevaarbaarheid van den IJssel beschuldigd konden worden, getuigden, het eenigste punt van de toenmalige verbindtenissen te zijn, 't welk voordeelig was voor *Overijssel*, niet voltrekken, omdat men aan den eenen kant den IJssel, bij laag en middelbaar water, aan den Waal, Neder-Rhijn, Lek en Beneden-Maas opofferen wilde, en aan den anderen kant hem, bij hoog water, tot ontlasting van dev ier eerstgenoemde rivieren doen dienen. De Provincie *Utrecht* mogt derhalve, in de conferentien, welke van 1762 tot 1769, over het daarstellen van eenen nieuwen IJsselmond en over andere rivierzaken, tusschen Haar en de Provincien *Holland* en *Gelderland*, zijn gehouden, uit een oogpunt van algemeen

belang voor alle drie Rijn-takken, die conventie van 16 Maart 1707 zóó schoon verdedigen als zij wilde, 't mogt niet baten. *Gelderland*, waarin de belangen van den IJssel voor die van de Waal en Neder-Rhijn moesten wijken, kwam den 9 November 1763 het eerst met eene Staten-resolutie van 22 Oct. 1756 voor den dag, houdende: dat altijd begrepen zoude zijn, dat de IJssel naar zijne gesteldheid *een derde*, en de *Lek* daarentegen de resterende *twee derde* deelen van het water van den Neder-Rhijn behoorde te hebben (7), en hiermede vereenigden zich de Hollandsche afgevaardigden twee dagen later, in zoo verre, dat zij betuigden: dat verscheidene leden hunner Provincie nooit te bewegen zouden zijn daarin toe te stemmen, dat de IJssel de helft van het water van den Neder-Rhijn ontving (8).

Onder dusdanige bedoelingen nu werd, nadat *Utrecht* het voorbeeld van *Overijssel* was gevolgd, en zich aan de verdere beraadslagingen over het herstellen der evenredigheid tusschen de drie Rhijn-takken had onttrokken, den 10 April 1771 tusschen de afgevaardigden van *Holland*, *Gelderland* en *Pruissen* eene conventie gesloten, waarbij men, na het daarstellen van eenen nieuwen IJsselmond, dwars door den Uiter-waard de Plei, vastgesteld te hebben, zich uit de moeijelijkheid, waarin men door het contract van 16 Maart 1707 werd geplaatst, heeft po-

---

(7) Zie *Nederl. Jaarb.* voor 1764 p. 118 en 119.
(8) Zie *dezelfde* l. l. p. 126 en 127.

gen te redden, door van eene « bekende proportie," en van « eene poportie, welke tusschen « den Neder-Rhijn of Lek, en den IJssel altijd « is geobserveert" te spreken (9). Door van eene bekende proportie tusschen Neder-Rhijn en IJssel te gewagen, verhief men zich tot Regter over zijne eigene zaak, want het punt: of de IJssel, ingevolge het contract van 1707, de helft dan wel een derde deel der wateren van den onverdeelden Neder-Rhijn moest hebben, was litigieus tusschen *Utrecht* aan den eenen, Holland en Gelderland aan den anderen kant; de eene partij decideerde dus maar deze quaestie, door het gevoelen, hetwelk door haar werd voorgestaan, als het eenig ware aan te nemen. Doch, wat de laatste uitdrukking, die waarin men van eene proportie, welke tusschen den Neder-Rhijn of Lek en den IJssel altijd is geobserveert, getuigde, aanbelangt, dit moge *feitelijk* en *bij hoog water* sedert 1707—1771 stand gegrepen hebben, *regtens* en bij *middelbaar* en *laag water* plaats gevonden, heeft het voorzeker niet.

Hoe zeer dan ook de Inspecteur Generaal der rivieren van wege *Holland*, C. BRUNINGS en de *Nijmeegsche* Secretaris J. IN DE BETOUW, de twee eerste mannen van hunnen tijd in ons vaderland, de een in het vak der waterbouwkunde, de andere in de geschiedenis onzer rivieren, en die persoonlijk veel bijgedragen hebben

---

(9) Zie de *verzameling rapporten* van BRUNINGS II. 361.

tot de verbetering der evenredigheid tusschen de drie Rhijn-takken, welke van 1773—1778 heeft plaats gevonden, beide met de doorsnijding der Plei veel op hadden, heeft zich echter geen een van beiden, wanneer zij vermeenen, deze nieuwe water-verdeeling te moeten motiveeren, hetzij op die Staten-resolutie van Gelderland van 22 Oct. 1756, hetzij op die conventie tusschen Holland en Gelderland van 10 April 1771, durven beroepen, maar baseert de een de waterverdeeling van $\frac{2}{3}$ voor den Neder-Rhijn, $\frac{1}{3}$ voor den IJssel op een « aangenomen gevoelen" (10) en getuigt de ander: « In aanzien van « den IJssel zoude die proportie tusschen de « drie Rivier-takken bedragen een negende deel « van den Boven-Rhijn." (11) Hoe broos is dus de grondslag, waarop het geheele denkbeeld, dat de IJssel slechts op $\frac{1}{3}$ der wateren van den onverdeelden Neder-Rhijn regt zoude hebben, steunt!

Daar echter dat denkbeeld door de twee Provincien, welke van 1773—1778 de doorsnijding door de Plei en de werken aan den nieuwen IJsselmond tegen over *Huissen* hebben daargesteld,

---

(10) Zie de *verzameling rapporten* van BRUNINGS II. 102.

(11) Zie het werkje *de Rheni divortiis Renique Inferioris ac Isalae cura* p. 14 noot *m*, mihi *k*. Men houde hier, bij dat » een negende'', in 't oog: dat, bij de conventie van 1745 tusschen *Gelderland*, *Holland*, *Utrecht*, *Overijssel* en *Kleve* aan den Waal $\frac{2}{3}$, en aan den Neder-Rhijn $\frac{1}{3}$ van het water van den onverdeelden Boven-Rhijn toegedeeld geworden is.

werd voorgestaan, zoo wordt het nu der moeite waardig, te onderzoeken: of zij die doorsnijding en die werken zoodanig ingerigt hebben, dat de IJssel van 1775—1840, bij laag en middelbaar water, dat $\frac{1}{3}$ deel, hetgeen zij voor hem in 1771 bestemden, heeft kunnen ontvangen. Die nasporing zal ons op den weg helpen, om tot het aanwijzen der redres-middelen te komen.

In 1789 dan heeft de IJssel, volgens de waarnemingen van BRUNINGS zelven, bij eenen waterstand van 11 voeten of 3 el 454 aan het peil te *Arnhem* $\frac{24}{100}$ of bijna $\frac{1}{4}$ van den onverdeelden Neder-Rhijn als zijn aandeel bekomen. (12)

In 1790, volgens de waarnemingen van ENGELMAN en CONRAD onder directie van BRUNINGS, bij eenen waterstand van 3 voet 9 duim of 1 el 178 *Arnhemsch* peil, $\frac{17}{100}$ of ruim $\frac{1}{6}$ (13).

In 1792 door dezelfden, bij eenen waterstand van 7 voet $5\frac{3}{4}$ duim *Arnhemsch* peil, ruim $\frac{22}{100}$ of ruim $\frac{1}{5}$ (14).

In 1812 door KRAIJENHOFF volgen den middelbaren waterstand van 26 Augustus 1812 ruim $\frac{26}{100}$ of ruim $\frac{1}{4}$ (15).

Zoodat de IJssel, in plaats van $33\frac{1}{3}$ Pct., welke hij, volgens die *bekende proportie* der conventie van 1771, van de 100 Pct. van den

---

(12) BRUNINGS l. l. II. 102, die echter dáár, bij vergis, den *verdeelden* voor den *onverdeelden* Neder-Rhijn neemt.
(13) BRUNINGS l. l. II. 105—146.
(14) Dezelfde l. l. 147—222.
(15) *Hydrogr. en Topog. waarn.* bl. 207—211.

onverdeelden Neder-Rhijn mede moest krijgen, in 1789 slechts 26, in 1790 17, in 1792 ruim 22, en in 1812 ruim 26 Pct. van laatstgenoemde rivier, bij laag en middelbaar water, ontvangen heeft.

Men is dus van 1773—1775 naar het eene stelsel, van de bevaarbaarheid van den IJssel, bij laag en middelbaar water, aan den Waal en Neder-Rhijn op te offeren, voort blijven werken, en, in plaats van dit onregt tusschen 1775 en 1812 te herstellen, hetgeen zeer wel zoude hebben kunnen plaats vinden, heeft men de andere helft van dat stelsel, volgens 't welk de IJssel bij hoog water wel tot ontlasting van den Waal en Neder-Rhijn zou mogen dienen, voltrekken, door het daarstellen van den Lijmerschen overlaat. Langs dien weg immers wordt het hooge water van den Boven-Rhijn, voordat het den Waal of Neder-Rhijn bereikt, afgeleid door het Graafschap *Zutphen*, om zich boven *Doesburg* langs een aantal bijwegen op den IJssel te storten. In verband daarmede heeft men de Ellecomsche dijk tusschen *Dieren* en *Doesburg* alsmede de Kanonsdijk voor *Zutphen* verlaagd, en nog twee overlaten, de eene tusschen *Zutphen* en *Warnsveld*, de andere over den Snippelings-dijk bij *Deventer*, aangelegd; en, terwijl men door het eerste het vaarwater der rivier aan bederf blootstelt, verwoest het andere de binnedijksche landen, wegen en waterleidingen van een aanzienlijk gedeelte der kwartieren van *Zutphen* en *Zalland*.

Doch dit laatste daargelaten; wij hebben die

Lijmersche overlaat hier slechts bijgebragt, om te doen zien, hoe men ook in later tijd aan het stelsel, van den IJssel bij laag en middelbaar water te doen kwijnen, en hem bij hoog water te overladen, getrouw gebleven is.

Wij moeten derhalve, om tot het aanwijzen der redres-middelen over te gaan, in de eerste plaats een einde zoeken te krijgen aan de willekeurige waterverdeeling, welke sedert de conventie van 20 April 1771 plaats grijpt, en daarvoor die van 16 Maart 1707 trachten terug te krijgen. Wij moeten vervolgens die verbeteringen in den loop van den IJssel zoeken daargesteld te krijgen, welke reeds in 1699, na meer dan ééne eeuw beraadslagens, aan H. H. Mog. voorgesteld werden door den Raad van State, bij voorbeeld: dat het getal uitmondingen van den IJssel beneden *Kampen* hoogstens tot twee gereduceerd worde, opdat die twee uitwateringen goed open blijven en trekken kunnen; dat, van beneden naar boven op, de voornaamste kromtens in den IJssel doorgesneden worden, zooals tusschen *Wilsem* en *Zalk*, *Wijhe* en *Olst*, beneden en boven *Doesburg*. Wij moeten eindelijk zooveel mogelijk zorgen, dat het verderfelijk overlaten-stelsel, zoo men het al niet weder opgeheven kan krijgen, ten minste niet verder uitgebreid worde. Zelfs zal, wanneer de twee eerstgenoemde middelen aangegrepen mogten worden, het overlaten-stelsel eenigermate overbodig worden, daar men den IJssel door die middelen, bij laag en middelbaar water, zal voorbereiden, om, bij hoog water, meer dan hij thans vermag, te kunnen afvoeren.

Vraagt men nu, of de IJssel al die moeite en onkosten waard is; zoo meenen wij te mogen antwoorden: dat de toestand, waarin hij thans, in vergelijking met de epoque van 1623—1771, verkeert, genoegzaam aantoont, dat, wanneer men, in plaats van hem te onderdrukken, hem slechts met de andere Rhijn-takken gelijk stellen wilde, men hem zeer goed tot eene beste handels-baan zoude kunnen verheffen. En legt men dan de kaart van het westen van Europa voor zich, aanschouwt men zijnen loop te midden van Schelde, Maas, Waal en Neder-Rhijn aan den eenen, Eems, Weser en Elve aan den anderen kant, ziet men hem dáár, te midden van alle die, met hem mededingende, rivieren, den naasten en onafgebroken handels-weg te water daarstellen voor *Bazel*, *Straatsburg*, *Mainz*, *Keulen* en *Dusseldorp* naar *Amsterdam*, *Noord-Holland*, *Friesland*, *Groningen* de *Oost-Friesche* Zeehavens, *Bremen*, *Hamburg*, *'t Noorden van Europa* en de *Oostzeelanden* en vice versa, dan aarzelt men niet te getuigen: hij is het waardig niet alleen uit een physisch maar ook uit een commercieel oogpunt.

Doch trekken wij de grenzen van het handelsgebied, waarin de IJssel oneindig meer dan ten huidigen dage zoude kunnen deelen, wat meer zamen, en beschouwen wij hem slechs in verband tot de Pruisische Rhijn-provincie aan de eene, het Koningrijk *Hannover*, *Oldenburg*, *Bremen* en *Hamburg* aan de andere zijde. Hoe vele landwegen moeten er niet ingeslagen worden, om van de Elve tot den Pruisischen Rhijn en vice

vorsa te komen; hoe gebrekkig is niet de scheepvaart op de Weser, daar men noch de stoomboot, welke in 1837 den IJssel afgezakt is, naar Münden, op die rivier heeft kunnen gebruiken, noch eenige andere stoomboot-vaart op den Wezer boven *Bremen* heeft willen slagen. En, wat den Eems aanbelangt, hij is, van af zijne bronnen in de nabijheid van *Paderborn* tot aan het Pruissische *Greven*, onbevaarbaar, wordt van daar tot aan het Hannoveraansche kanaal van *Lingen* naar *Meppen* moeijelijk gebruikt, is goed, zoover dit kanaal, hetgeen men uit zijnen regten oever iets boven *Lingen* naar de *Hase* bij *Meppen* getrokken heeft, reikt, doch laten de zandbanken, waarmede hij van *Meppen* tot aan 't *Heeder Kruis*, op eene lengte van minstens 12 uren, als 't ware is doorzaaid, bij gewonen zomerstand, maar 13 a 14 Rhijnlandsche duimen water over. Buitendien zijn er weinig rivieren, die zoo zeer kronkelen als hij, en toch kan men wegens zijn sterk verval, als bedragende hetzelve, van af de Hannoveraansche grenzen boven *Lingen* tot *Halte* in Oost-Friesland, 79 voeten die kromtens niet wegnemen, wil men des zomers nog niet spoediger het water verliezen. De geheele rivier-vaart van den Eems wordt dan ook, van af het Pruissische *Rheine* tot aan het Oost-Friesche *Leer*, met 40 zoogenaamde punten gedreven, die bij goeden waterstand 8 à 9, bij middelmatigen 4 á 5, en bij slechten 2 last voeren, dus vrij gelijk staan met de groote Vechteschuiten, en slechts 5 à 6 reizen per jaar maken. In 1837 is bij dat veertigtal handels-vaar-

tuigen nog eene overdekte schuit, die hoogstens vijf last kan dragen, en tusschen *Lingen* en *Emden* vaart, gekomen (16).

Ziedaar in korte woorden den tegenwoordigen toestand van de rivier de Eems tot in de nabijheid van *Halte*, waar hij schepen van 40 à 50 last begint te dragen, en, van waar tot aan zee, hij hoe langer zoo beter wordt. Hij kan dus voor 't oogenblik niet tegen den IJssel dingen noch zal hij, zoo den IJssel maar op de, straks door ons voorgestelde, of zelfs op eenige andere, wijze de bevaarbaarheid der 16e eeuw wordt teruggeschonken, het zelfs dan kunnen doen, wanneer het Pruissische project-kanaal van *Halteren* aan de Lippe, over *Westphalen's* hoofdstad *Munster*, naar *Rheine* tot stand komt, en de nieuwe landweg, welken men ten huidigen dage van *Leer* naar *Meppen* aanlegt, zal voltrokken zijn. Want, zal men te *Dusseldorp*, of elders, hetzij aan den Rhijn, hetzij aan de Lippe, zijne goederen in het schip doen laden, om ze langs dat Pruissische kanaal naar *Rheine*, langs het Hannoveraansche naar *Meppen* te sturen, en ze daar op karren en vrachtwagens, te *Leer* weder in zee-schepen te doen overladen, om ze goedkoop en onbeschadigd naar *Bemen* of *Hamburg* krijgen? Ook dan nog dus, wanneer dit, reeds in 1818 ontworpen, doch nog niet daargesteld, Pruissisch kanaal, ter verbinding van Rijn en Eems, tot stand mogt komen, is het, wegens het moeijelijke vervoer der

(16) Von Reden *Das Königreich Hannover Statistisch beschrieben*, *Hannover* 1839. II. 193, 194.

goederen van *Meppen* naar zee, niet denkelijk, dat deze handelsweg druk bezocht zal worden, terwijl men, wanneer de IJssel op nieuw dat aandeel van de Rhijnwateren ontving, 't welk de Rhijnschepen in de 16e eeuw in staat stelde, langs zijne boorden, regtstreeks op *Bremen* en *Hamburg* te varen, volstrekt geen' overlading op deze handels-baan zou behoeven.

Doch laat het Pruissische kanaal van *Hältern* over *Munster* naar *Rheine* tot stand komen, en de Dusseldorper koopman, liever zijne waren langs dit en het Hanoveraansche kanaal naar *Meppen* en zoo verder over *Leer* of *Emden* naar het buitenland, dan wel langs den verbeterden IJssel, naar *Amsterdam*, *Bremen* of *Hamburg* willen verzenden. Wij kunnen alsdan van die binnenlandsche scheepvaart van het Pruissische *Dusseldorp* naar het Hannoveraansche *Meppen* nog zeer veel partij trekken voor het noorden onzer Provincie wanneer wij slechts de Dedemsvaart tot in den Eems bij *Lingen* of *Meppen* doorgetrokken weten te krijgen. *Lingen* zou op 't oogenblik de voorkeur verdienen boven *Meppen*, wijl zich, in en bij de eerstgenoemde plaats, meer landwegen dan te *Meppen* doorkruisschen, terwijl dit laatste alleen het voordeel geniet van aan de zamenvloeijing van Hase en Eems te liggen. Op den duur echter, zou *Meppen* boven *Lingen* te verkiezen zijn, wijl eenmaal de voortbrengselen van den landbouw en van de fabrieken der Pruissische provincien van den *Neder-Rhijn* en *Westphalen* op dat punt aangeleid zullen worden, en men dáár, voor eene, gedurende meer dan 12 uren nagenoeg onverbeter-

lijke, rivier, en eenen landweg zal komen te stuiten. Bied dan eene, tot in den Eems doorgetrokkene, en niet alleen met *Zwol* en *Kampen* in verbinding gebragte, maar ook van hare drijfbalken verloste, Dedemsvaart, eenen korten, veiligen en gemakkelijken weg naar zee, door het Noorden dezer Provincie aan, dan vleijen wij ons, dat men niet alleen al, hetgeen thans den Eems tot aan *Meppen* en de *Hase* tot aan *Holze* op en neder gaat, door het noorden dezer Provincie zal zien passeeren, maar ook, dat wij den handel van een aanzienlijk gedeelte der Pruissische Provincie *Westphalen* weder aan ons trekken zullen. Of nu dit denkbeeld door Pruissen aangenomen zoude worden, daaraan behoeft men niet te twijfelen; want, zoo als men weet, maakt het voormalige Stift *Munster* een aanzienlijk gedeelte van die Provincie uit, en dat Stift liet reeds in 1726 het *Max-havensch* kanaal van *Munster* tot in de nabijheid der Vecht graven, in de hoop, dat men van onzen kant dat riviertje tot aan *Zwol* bevaarbaar maken zoude. Had zich die hoop verwezentlijkt, dan had men welligt eenen waterweg van *Munster* naar *Zwol* gehad, die gelijk zou staan met de, door ons voorgestelde route over *Rheine*, *Meppen* en de Dedems-vaart naar *Hasselt*, doch zou thans het voltrekken van dat Munstersche kanaal van 1726, aan veel meer physische hinderpalen dan het doortrekken van de Dedemsvaart tot in de Eems blootgesteld zijn. Ondertusschen kan men uit dit voorbeeld zien, dat een levendig verlangen in vroegere dagen het Stift *Munster* bezield moet hebben, om gemakkelijker middelen van gemeen-

schap met de zee te hebben. Dat dit nu nog ten huidigen dage plaats vindt, kan men uit de navolgende woorden van eenen hoogstbekwamen Staatshuishoudkundigen, wiens arbeid wij ons voor het laatste gedeelte dezer Proeve bijzonder ten nutte gemaakt hebben, den Vrijheer VON REDEN (17) leeren kennen: « Die Ems als Wasserweg « ist aber nicht nur für *Ostfriesland* und einen « Theil des Landdrosteibezirks *Osnabruck*, *sondern* « *wenigstens eben so sehr für die Preuszische* « *Provinz Westphalen wichtig*, *wie deren Stände* « *wiederholt anerkannt haben.*" De Hanoveraansche Provincie *Oost-Friesland* zou wel is waar met de uitvoering van dit denkbeeld weinig gediend zijn, maar het zuidwestelijk gedeelte van het Koningrijk *Hanover* des te beter. Want, dat het laatstgenoemde gedeelte van dezen naburigen Staat verlangend uitziet naar eenen waterweg, door onze Provincie heen naar zee, en dat dusdanig eenen weg voorgestaan wordt door eenen bekwamen Staatsman in *Hannover*, kan men uit de wijze, waarop dezelfde Vrijheer VON REDEN het project-kanaal van *Zwol* naar *Almelo* en verder naar *Noord-Hoorn* beschouwt, ontwaren. Daaromtrent toch getuigt hij: (18) « Wenn die Hannoversche « Regierung die seit jahren wegen korrektion der « Vechte geäuszerte wünsche der dortigen Ein« wohner nicht bald beachtet, auch zur Fortset« zung des jetzt in Ausführung begriffenen Nie-

(17) *Das Königreich Hannover Statistiek beschrieben.* II. 196.

(18) Hetzelfde werk l. l. p. 201.

« derländischen Kanals von *Zwoll* nach *Almelo*, « etwa bis *Nord-Horn*, die hand nicht bietet: « so werden die südwestlichen Provinzen des « Königreichs es doppelt hart empfinden, dasz « zwei Zoll-Linien ihre freie Bewegung sehon sehr « fühlbar beschränken." Dit project-kanaal, hoe voortreffelijk dan ook uit het oogpunt van onzen landbouw en ons fabriekwezen, zal echter kwalijk met betrekking tot het handelsverkeer, met eene, tot in den Eems doorgetrokkene, Dedemsvaart kunnen wedijveren, en toch wordt het zelfs onder dit laatste opzigt als van veel belang voor het Landdrostambt *Osnabruck* door VON REDEN beschouwd.

Wij meenen hiermede onze taak voleindigd te hebben. Wij hebben uit de geschiedkundige ervaring en de beschouwing der tegenwoordige communicatie-middelen te water zoo in *Overijssel* als in het Westen en Noordwestelijk van *Duitschland* eenig licht zoeken te scheppen voor de toekomst der handelsbelangen van deze Provincie. Of nu ons tarief van in- uit- en doorvoer, of onze graan-wetten, of eindelijk het monopolie der Handel-maatschappij voor- dan wel nadeelig werken op de handels-belangen van dit Gewest, dit alles is, evenzeer als de middelen ter verbetering van de handelswegen, een nader onderzoek overwaardig, doch hieraan mogen door eenen ander, die daartoe meerder bekwaamheid gevoelt dan wij, en op eene meer geschikte plaats dan deze, eenige nasporingen en overdenkingen worden toegewijd.

BIJLAGE A.

EXTRACT uit eene deductie der Staten van Overijssel tegen twee muntplakaten van Keizer KAREL *V, welke het munt en wissel-regt der 3 Steden dreigden te vernietigen van 21 Januarij 1554 (ouden stijl).*

Uit het Deventer Archief (19).

Beneffens allet ghene vursz. is, hebben die van *Ouerijssel* Inden *drien principalen Steden*, oick binnen *Oldenzeell* ende Int platte Landt elck Int syne secker vrie Jairmerckten Insonderheit van Mageren Ossen komende uth *Dennemark* ende *anderen byliggenden landen* van welcken Jairmerkten, sie hebben vertoent, guede besiegelde brieven hem luyden by den hilligen Ryeke van Roemen ende anders genedelicken verleent, Dairuan sie oick altoitz wesz tot desen hudigen dage thoe rustelicken gepossediert hebben. In welcken Jairmarckten voill dusenden Ossen, sacken wullen ende andere Coepman-

(19) In haar geheel doch in 't Latijn overgebragt bij REVIUS *Dav. Illust.* 287—294 te vinden.

schappen, komende uth allen omliggenden landen, verantiert werden. Welcke koipluden, brengende Ossen wulle ende andere wairen, gemeinlick met gienen anderen gelde willen betailt syn, dan mit enckele dalers, maickende alsulcke Contract, eer sie ore ossen, wulle en andere Coepmanschappen willen vercopen, Sinnen oick almoch voile contrachten ende hangende Coepmanschappen, staende up termynen, Inden seluen vrien Jaermerckten accordiert, diemen met enckele dalers, den utheimschen ende mit ghienen anderen paymente moeten bethalen, Het is oick wair, dat die van *Arthois Hennegouwe*, *Flanderen Brabant*, *Hollant Zelandt* ende gemeinlich voill Coipluden vanden *Erffnederlanden* nu up halffvasten, up palm auent, up die Octaiff van Paisschen ende voert wesz tot Meye sullen komen binnen *Zwolle* In *Ouerijssel*, opten vrien gepriuilegierden Jaermerckten vurss., copende grote menichte van Mageren ossen vanden *Deenen*, *Holsten* ende *Oisterlingen*, Ende wanneer men dan mit dhalers (die sie voir oire Ossen eenss deels *begeren*, ende anderdeels *willen* hebben) oick met Key^r. Ma^t. Monte, niet solde moghen bethalen ende den Coipman geryven Ende hie syne untfangene gelt, niet solde mogen met sich nemen, na sinen walgefallen, Solde geschapen syn, datt die *Denen*, *Holsten* ende *Oisterlingen* vurgh. hore merckten solde willen halden ende leggen Inden *Stiffte van Munster*, tho *Embden*, ader Inden graefschap van *Benthem* off binnen *Bremen* of *anders up die Oistersche strate*, In welcken allen Steden ende plaitzen die Inwone-

ren, die vursz. merckten negotiatie ende verhantieringhe gherne solden willen hebben, annemen, underholden ende den Coipman geryuen nae synen walgefalle. Wanneer men oick, dat gelt dat die vrembde man brengt, als gemeinlicken dhalers sinnen, alhier niet solde moegen ontfangen ende alhier geen ander gelt were, dan hebbende die munte van Key^{e}. Ma^{t}., ende die vrembde coepman sulcke paymet niet solde moegen untfangen ende mit sich nemen, off, wanneer hie sulx untfangen hadde, hem upter vrien straten vanden officieren solde moegen genomen werden, daer durch solde der lantschap ende den Steden van *Oueryssel* oire vrye Jairmerckten ende Tollen die sie In priuilegie hebben, ende alle wolfaert Negotiatie ende Coipmanschap ganss ende geheell benamen werden, woe waer is ende Ider mennichlichen bekennen moet.

BIJLAGE *B.*

EXTRACT uit eenen, op het Provinciaal Archief van Overijssel aanwezigen, Foliant, tot titel voerend: » Register van Beeden ende Torf- » tollen etc. beginnende Anno 1570."

Alzoe tot kennisse vanden waelgeboren mynen Gen. heeren Stathalder der lande van Vrieslandt

ende Oueryssel vry und Banreheer tot Hierges etc. gecommen is, dat die Rebellen zeeroeuers ende vyanden van zyne Ma[t]. behinderinge doen, dat die Coepman ghene waere victuaillien ofte guederen vuyt *Oistlandt Groningen vriesche en andere omliggende landen*, durch die *zuiderzee* op *Amsterdam* ofte opten *ysselstroem* nae *Deuenter Campen* ende *Swolle* onbehindert konnen doen voeren, ende mitzdien geschapen is, dat gheene Terwe, Rogge, molt, garste, Spek ofte andere vietuaillien In Co[e]. Ma[t]. veltleger voir *Haerlem*, ofte sonst tot onderholdinge zyner ma[t]. onderdaenen, solden konnen kommen, daer by nyet alleene syne Ma[t]. ende derzelver onderdaenen solden geinteresseert, dan oick die gantze *Rynstroem* In botter, keese, rogge, molt, Stockvis ende andere waeren beschadiget ende vercorttet worden, Ten waere dat eenige binnenlandische griften, wegen ende waeteren tot sulke schipvaert ende geryff vanden gemeenen coopman, tot weluaren vant gemeene beste gesocht ende gemaeckt worden, Soe Ist dat walgedachte myn genedige Heer Statholder, beuindende, dat die gemeene Coopluyden, commende mit huere waeren, vuyt *vrieslandt* opten *Cuynder*, ende van daer *binnen landts duer* nae de *Swarte Sluyse* oire Schuyten aldaer ouer eenen Leegen wech Int *Meppeler diep* plegen tdoen trecken, ende nu by eenige vande *Swarte Sluys* daer Inne behindert, ende vanden seluen, tot haire groote bezwaernisse costen schaden, ende verleth gedrongen worden, oire waeren ouer eenen hoigen dyck tdoen draegen, ende volgentz die

schuyten, ouer denseluen dyck, mit meerder moeyte ende costen moeten trecken laeten, Omme dan den Coopman daer Inne te geryuen, ende dat gemeene beste voir te staen, Soe ist dat zyner Gen. sich ande *Swarte Sluys* persoenliek heeft gevoecht, ende aldaer die gelegentheit vander plaetze besichtiget, oick den dyckgreue ende Erffgh. daerop gehoirt, ende volgens beuonden, dat noidich zy, daer Inne te versien, heeft demnae mit aduys ende In byweesen van eenige zyner Ma^t. Raiden ende der Gedeputeerden van Ridderschap ende steden der landen van Ouerys-sel, by provisie geordineert ende gestatueert, ordineert ende statueert mits desen, dat die Droste des landes van *vullenhoe*, alse Dyckgreve aldaer, mit zynen heymraiden geholden sal wesen, die *grauens, commende van de grifte van myn genedige vrouwe Grauinne tot Arenberch*, bisz ande *Meppelerwech* van stonden aen te laeten opsuyveren, ende drie ofte vier voet nae noettruft deselue doen wyder maecken. Sal oick den voorgh. weeh doen doirgrauen, ende eene brugge daer ouer doen leggen, welcke brugge mit noittruftige schotduyren (20), tot bewaringe der leege landen ende vuytsluitinge des buyten waters verseen sal

---

(20) Hieruit kan welligt hetgeen in de *Geschiedkundige verh. over Vollenhove en deszelfs omstreken* van den H. E. G. Heere J. A. DE VOS VAN STEENWIJK p. 55 en 56 omtrent de Arenbergsche Gracht Sluis en Brug bij Zwartsluis gezegd wordt, aangevuld worden. De vaste bruggen over deze Grift, welke thans ten deele onder de Vollenhoofsche meeren is bedolven geraakt, zijn, na den watervloed van 1825, in ophaal-bruggen veranderd.

worden, welck werck byden Dyckgreue ende heymraiden Int openbaer bestadet, ende mitten eersten gemaakt sal worden, waer toe deselue macht sullen hebben eenige penningen te vinden, ende te wege te brengen tot maickinge der brugge ende schotdueren voirsz., waer voir die gemelte Dyckgreue durch eenen zeeckeren ontfanger buyren sal voir elck Schuyte, daer duer varende twee stuuers *brab.* ter tyt toe, dat daer van die gedaene oncosten ende dat Intresse der gewydeden grauens (wie wal In saecken vant gemeene beste daerop soe zeer nyet to letten) tot kenttenisse van onpartygen betaelt ende affgelecht zyn sullen, ende sullen midler tyt eer dit werck voleyndet, die paelen, opten leegen voirsz. wech staande, opgetogen ende die Schuyten onverhindert dair over gebracht worden. Daar toe zyner gen. den voirg. Dyckgreue mitten heymraiden van wegen syne Ma[t]. heeft geanctoriseert ende auctoriseert den seluen mits desen, allet by prouisie ende ter tyt, Dat by zyne gen. anders daer Inne sal syn geordineert Actum op die *Swarte Sluis* den xxvi[en] May Anno xvlxxiij.

BIJLAGE C.

EXTRACT uit de Resolutien der Staten van Overijssel van 15 Mei 1583.

Uit het Provinciaal Archief van Overijssel (21).

« Und kommende tot de Connoyen und de Lyste van den seluen daeruan Inden 24sten Arle ver-vermeldet Sullet wall uthdruckelick verclaren, dat Ridderschap und Steden inde continuatie van de Connoyen oueral nieth consenteren, ten zy dat de verhoeginge, soe verledener Jaer by zyne hoecht. und den Rhaedt van Stathen Int eropenen vande stromen daerup gestalt, gehelick affgedaen unde die Lyste anno 81 in Augusto bynnen des Grauen hage gearresteert achteruolget worde Soe het anders geschapen is, dat de negotiatie besonder van *desen stroem* in die nabuer deser unyrde Prouintien teenenmael gediuerteert sal worden, want men In fal der noet genoichsam daer doen

(21) Dit stuk maakt een gedeelte der Instructie uit, waarmede de Staten van Overijssel, de Heeren Gerhardt van Warmelo en Johan Dorre, als hunne afgezanten, afgevaardigd hebben aan de Gedeputeerden der geunieerde provincien ten oosten der Maas, destijds te *Utrecht* vergaderd.

ende bewysen zall, dat metten Oncosten vanden Conuoien und Licenten op desen *stroem* (22) de frachten van *Groningen* und *Embden* auer der assen wes tot *Wesel* und *Collen* the, rychelick bethaelt connen worden, Insonderheit by de tegenwoerdige emporonge, soe tusschen den Bisschop und het Doemkapittel *Collen* enstanden Is, d'veroersacket heeft den voersz. Bisschop, toe *Berck* enen nyen Impost und Licent opten voerbygaenden waren ende goederen up te stellen, ende toe besorgen, dat sien exempel d'wederdeel haest volgen sall, sulcx dat de Coepman, genietende soe enen swaren penninck vanden Conuoyen ende Licenten, der veerten ende ongeryffelicheit des weges auer *Hamborch Bremen* ofte *Embden* hem getroesten sal, waerduer dat de Steden deses oerts teenemael van alle oere nerongen berouet und die Gnaliteit in heuren Imposten und Licenten grotelicx vercortet zall worden."

(22) Den IJssel.

J. VAN DOORNINCK.

MEDEDEELINGEN.

Krochten en byzantijnsche bouwtrant.

(*Tot blz. 280 en volgg. van dezen* Almanak *voor* 1839.)

Het eerst-volgende vertaal ik uit de Caumont, *Histoire sommaire de l'architecture — au moyen age —*, *Caen 1838*, blz. 71.

« *Crypten.* De groote romaansche kerken zijn dikwijls opgetrokken geworden op crypten, zoo als ik reeds gezegd heb (blz. 39). Het is eene vrij opmerkelijke en aanteekening-waardige daadzaak dat deze onderaardsche kapellen in zwang zijn geweest, zoo lang de bouwtrant met ronden boog geheerscht heeft, en dat derzelver gebruikelijkheid bijna geheel heeft opgehouden na de aanneming van den bouwtrant met ojieven (1).

« Onze meeste crypten der XIde. eeuw zijn geplaatst onder het koor; haar gewelf wordt gewoonlijk ondersteund door cylindrische zuilen in twee of vier rijen gerangschikt. De crypt der hoofdkerk van Bayeux, welke men tot voorbeeld kan opgeven, heeft slechts negen en een half voet hoogte op acht-en-veertig en een half voet

lengte en drie-en-twintig voet breedte. Die onder het koor der abtdij van de Heilige-Drievuldigheid van Caen is iets minder groot, hebbende slechts zes-en-twintig en een half voet lengte op drie-en-twintig voet breedte; het gewelf wordt ondersteund door cylindrische zuilen, vier voet van elkander staande. De crypt der abtdij van Sint-Florens-den-Ouden, te Saumur, vertoont nagenoeg deze gedaante, en ik zou er vele andere van den zelfden trant kunnen opgeven in de Couture" (†) « van Mans, in Onze-Vrouw van Poitiers, in Sint-Severijn van Bordeaux, te Medoc, te Nantes, te Cunault (Maine-en-Loire), enz., enz.

« Maar de crypten van deze soort zijn om zoo te spreken slechts kapellen en kunnen niet vergeleken worden met die van de hoofdkerk van Chartres en van Sint-Eutroop te Saintes.

« Het onderaardsche gedeelte der hoofdkerk van Chartres heerscht onder de geheele uitgestrektheid der lage zijden van het schip en van den gang om het ronde eind des koors; men komt er in af met vijf verschillende trappen, en men vindt er dertien kapellen; het dringt niet door onder het hoofdschip noch onder het heiligdom; het is eene herhaling der lage zijden welke den omtrek der bovenkerk uitmaken.

« De onderaardsche kerk van Sint-Eutroop, hoewel minder uitgestrekt dan die van Chartres,

(†) De abtdij der *Couture*. Van *cultura*, voor bebouwd land; volgens Furetiere, op het woord.

vertoont echter iets meer volledigs, want zij is even breed als de bovenkerk, hebbende gelijk zij een heiligdom en een schip met lage zijden. Nogtans men moet zeggen dat de tegenswoordige kerk een gedeelte van haar oorspronkelijk schip verloren heeft, en ik weet niet of de crypten ooit veel meer uitgestrektheid hebben gehad dan zij heden ten dage aanbieden nu zij zich uitstrekken van af de dwarsgangen" (*) « ingesloten tot aan het achtereind, maar deze ruimte is aanmerkelijk."

(Aanteekening van de Caumont:)

« (1) Bezwaarlijk zoude men eenige voorbeelden kunnen opgeven van crypten jonger dan de XIIde. eeuw. De puntgewelven waren min gunstig voor onderaardsche bouwwerken; van eenen anderen kant had men niet de zelfde aanleiding om er te stichten toen de reliquien en de graven in de kerken werden geplaatst."

Op die blz. 39 had de Caumont gezegd: « dat de crypten aanmerkelijk toenamen sedert de Vde. eeuw. Eerst waren het slechts naauwe holten bestemd tot het ontvangen van de overblijfselen der heiligen en martelaren, met een enkel altaar, welke, zoo als ik gezegd heb, den naam droegen van *confessiën*; later waren het kapellen welke zich onder het koor uitstrekten en bijwijlen onder de schopen; sommige hadden verschei-

(*) Zoodanige dwarsgang, *transept*, is de ruimte tusschen het koor en het schip, en in kruiskerken de gansche kruisbalk met inbegrip der vleugels.

den altaren en vertoonden in het klein het beeld der bovenkerk."

En op blz. 33:

„ Om de tijden te herïnneren van vervolging toen de geloovigen de verborgenheden vierden in de catacomben, op de graven der martelaren, groef men onder het altaar eenen kelder waarin men de overblijfselen nederleide van de christenen in reuk van heiligheid gestorven.

„ Die kelder werd *de Confessie* geheeten, ter gedachtenis der martelaren die hun bloed hadden gestort om het christen geloof te confesseren, en wier reliquien dezelve inhield."

Verder vertaal ik uit een der laatste geschriften van Stieglitz; *Geschichte der Baukunst* —, *Nürnberg 1837*, 8o, blz. 488:

„ Bij verscheiden kerken van vroegeren tijd bevindt zich eene onderaardsche kapel, eene crypta, die onder het koor is gemaakt. De verhoogde ligging, welke hetzelve daardoor tegen de overige deelen der kerk verkreeg, gaf er buiten kijf den naam van het hooge koor aan. Wanneer deze kapellen het eerst zijn opgekomen en wat tot haren aanbouw leidde, is onbekend. Haar vroegtijdig gebruik echter blijkt uit de kerk te Memleben, waar reeds zulk eene kapel zich bevindt. En waar zij aangetroffen wordt, is zij een bewijs van den hoogen ouderdom der grondlegging van de kerk.

„ Deze kapellen dienden tot uitoefeningen van vroomheid, tot wijdingen, tot missen voor de afgestorvenen. Een eerwaardig gedenkteeken van den ouden tijd, van gering daglicht beschenen,

moesten zij veelligt die dagen in aandenken bewaren, toen den eersten christenen slechts catacomben en onderaardsche groeven tot uitoefeningen van vroomheid toegankelijk en overgelaten waren, om hier, veilig tegen vervolgers, zich in den gebede te vereenigen.

« Haar gewelfd bedeksel wordt dan eens door zuilen gedragen, dan weder door pilaren. Doch komt het laatste niet dikwijls voor. Het vertoont zich in de onderaardsche kapel van den munster te Bazel. De pilaren in de groeven des nieuwmunsters en den dom te Wurtsburg zijn van nieuwere tijden, toen deze kapellen te gelijk met de kerken van nieuws werden opgesierd. Altijd bevindt zich in iedere kerk slechts e e n e zulke groef; eene uitzondering maakt echter de nieuwmunster te Wurtsburg, met twee groeven, de gewoonlijke, onder het hooge koor gemaakt, en eene andere zijdwaarts, den heiligen Kiliaan gewijd, welke men zegt dat hier den marteldood heeft ondergaan.

« Het gewelf der groeven is halfcirkelrond gevormd; zelden komen spitsbogen voor. Zulke bogen en gewelven hebben onder andere de groeven van den dom te Erfurt en St. Sebaldus te Neurenberg, waarvan wij reeds gesproken hebben. De meesten zulker kapellen liggen thans ongebruikt; vele dienen ter bewaring van oude schilderstukken, standbeelden en diergelijke; slechts weinige zijn nog voor godsdienst en lezing der missen ingeruimd, gelijk de groef van den munster te Straasburg en de groeven in den nieuwmunster te Wurtsburg.

« Omstreeks van de dertiende eeuw af aan werden zulke kapellen niet meer gemaakt. Wat hare afschaffing te weeg bragt, is niet bekend. Eene der voornaamste groeven is die in den dom te Freysing, waar alle zuilen op verschillende wijze versierd zijn, eenige ook zeer avontuurlijke en snaaksche figuren dragen. Onder de grootsten zulker groeven behoort die in den dom te Spiers."

Alzoo hebben de berigten van eersten in dat vak uit Frankrijk en uit Duitschland veel overeenkomst. Omtrent meer landstreken, vooral Italie, komt daarover welligt iets belangrijks voor in het *Histor. essay on archit.*, *1835*, van wijlen Thomas Hope, hetwelk uitverkocht is en thans wordt herdrukt. Er bestaat eene fransche vertaling van.

Ik heb thans geene gelegenheid om iets naauwkeurigs te zeggen over de uitgebreide kelderkerk in St. Bavo te Gent.

Over de krocht, *kraftkyrka*, in de hoofdkerk te Lund in Schonen, welke kerk in de 11de eeuw naar byzantijnschen stijl door eenen nederduitschen bouwmeester is aangevangen en in 1145 ingewijd, is het waard te lezen in *Konst- en letterbode* van 6 maart 1840, nº 11, blz. 166.

Mogelijk heeft de byzantijnsche bouwtrant, waartoe ook die krochten behooren, zich bij ons te land een weinig langer staande gehouden dan zuidelijker. Immers bij de Caumont (blz. 28) gelden het einde der XIde en de XIIde eeuw voor den tijd van overgang uit dien stijl, welken hij den romaanschen noemt, tot den ojieven-

of puntbogenstijl, welke gewoonlijk de gothische genoemd wordt; en de torens der Bergkerk te Deventer, welke ook thans nog volkomen byzantijnsch zijn zoohoog de dufsteen reikt, zou men volgens Dumbar (*K. en w. Dev.*, blz. 451) moeten achten gebouwd te zijn omstreeks 1200; tenzij Lindeborn, wien hij daar aanhaalt, beter gezegd hebbe, dat die kerk (zoo als Dumbar vertaalt) « haer begin heeft ge« nomen omtrent de twaelfde eeuwe of even « van te voren". Aan die torens zijn zeer opmerkelijk de vlakke bandlijsten, geheel uit regte lijnen en halve cirkels zamengesteld, en de venstertjes met het gekapiteeld middenzuiltje en twee ronde boogjes onder den ronden *over*boog.

Ook byzantijnsch zijn nog de torens te Wilp en te Velp langs den gelderschen IJssel, doch veel eenvoudiger en kleiner. Wat daar van de oorspronkelijke kerkjes overbleef is veel verwerkt.

(*Tot blz. 289 van dezen* Almanak *voor* 1839.)

De groote kei op den Lemeler berg

bestaat, naar mij nader door deskundigen is opgegeven, uit fijnkorrelig graniet met *mica*. In dezen kei zijn de schilfertjes *mica* (*Glimmer* zeggen de duitschers) zoo klein en fijn, zoo glinsterend, en derwijze gekleurd, dat zij op het

oog alle voorkomen van metalen hebben. Groote keijen liggen nog hier en daar op de heiden van Twenthe en noordoostelijk Zalland. Echter in Drenthe komen ze, buiten en behalve de hunebedden, veel meer voor. Een harde kei, aldaar in de buurschap Valte bij het dorp Odoom gevonden en voor eenen zilversteen aangezien, bestaat uit graniet en veel grooter *mica*-schilfers, of schubben, soms wel een nederlandsch duimpje lang of breed, en glanzig of het hybriden waren van platina en paarlemoer. Ergens bij Steenwijk liggen duchtige keijen zoo druk in den grond, dat ze gegraven en verzonden worden.

Het wapen van Overijssel,

zoo als het van bestuurswege gebruikt wordt en overigens gewoonlijk voorkomt, vertoont sedert lang den leeuw *voor* het water, bij voorb. reeds op den titel der zwolsche uitgaaf van 1630 van het Overijsselsche landregt, welke door Nessink voor de oorspronklijke wordt gehouden. Somtijds echter ziet men er den leeuw *achter* het water; bij voorb., om niet van buitenlandsch werk te spreken, nog in den *Spiegel van staat* door Romyn de Hooghe, *Amsterdam 1706*. Zoo ook op het titelblad van Winhoff's oude *Lantrecht, Deventer 1559*. Zouden ridderschap en steden het wapen veranderd hebben? Uit Utrecht en Madrid zag men de be-

zitting achter of over den IJssel. Wel is waar, even zoo uit Parijs en den Haag. Maar nu het water eens achter is, zal het wel achter blijven; zoo als men ook van Zwolle uit ziet.

Paaschvuren

werden ook vroeger aangezien als herkomstig uit den heidenschen tijd. Ik vertaal uit Hackmanni *tractatus de jure aggerum, Stadae 1690*, blz. 349:

« 't Is echter niet noodig, dat ik nu breed gewage van ingekort Openbaar Gebruik van Dijken, betrekkelijk onzinnige vreugdebedrijven op het Feest van Paschen en van S. Jan, wanneer jongens, tot uitheemsche heidensche plegtigheden vervallen, vuren op den Openbaren Dijk maken: Over welke overblijfselen van heidendom onder Christenen, teregt zich beklaagt de ten zijnen tijde kloeke Godgeleerde, Heer Joan. Quistorpius, *in piis desider. p. m. 7. & seq.* Dit alzoo meer misbruik dan gebruik van Openbare Dijken, verlangt geheel afgeschaft, Delfft. Dijckverordening. *art. 32. aldaar. soo verbiet men eenighe St. Jans-vieren op ten Dyck te maecken, op te boete van thien gulden: . . .*»

(Die Hackmann had de dijkregten bestudeerd onzer landstreek van de fransche zeegrens af tot in Denemarken. Het boek blijft immer dienstig in polder-aangelegenheden, maar wordt zeldzaam.)

Welsum en Marle

zijn als van ouds overijsselsche buurschappen langs den linker IJssel-boord. Slechts onder en eenigen tijd na het fransch beheer waren zij tot Gelderland gebragt. Met den rivierdijk en daar binnen hebben zij steeds behoord, ook nu nog, tot den polder van Veluwe, welke zich uitstrekt van beneden Voorst tot boven Hattem, westelijk tot aan de Grift. Zij zonden hare gecommitteerden naar de vergaderingen onder den gelderschen dijkgraaf. Dat inspringen van overijsselsche stukken in dien polder moge nu of vroeger wel eens eenig oponthoud veroorzaakt hebben, het gaf geene verwarring of botsing. Opmerkelijk is op den dijk te Welsum eene gewoonte welke men op den zallandschen dijk terug vindt. De bepoting namelijk geschiedt er door ieder op zijnen onraad. Rondom in het geldersche wordt de bepoting op den dijk gerekend bij den aanschot van den belendenden eigenaar. In Marle vindt men vele hekken op den dijk, welke er onbeheind door de weilanden loopt; even als tegenover op het zallandsche, naar den zwolschen kant. In en omtrent 1829 en 1830 is te Welsum eene nieuwe hervormde kerk gebouwd, bij het kleine torentje waar voorheen eene hulpkapel van Olst bij gestaan had.

Te Raalte,

verhaalt men, vroeg koning Lodewijk, of er iets merkwaardigs te zien was. Ja sire, was het antwoord geweest, dat de toren hier lager is dan de kerk. Thans kan men er ook den straatweg toonen van Zwolle op Almelo, den oerweg op Deventer, eenen beteren weg naar het vrome Ommen (waar de toren althans niet hooger uitsteekt), eene groote roomsche kerk met haren gevel van welken stijl weet ik niet, eene drukke weekmarkt, betere winkels, en huizen die goed in de verf zijn.

Staphorst en Rooveen,

schoon een geheel eigen aanzien hebbende, kunnen even als Twenthe nog vele huizen toonen zonder schoorsteenen.

(Toekomende jaar bij welzijn weer wat anders, als nu mijne laatste drukproef niet ten derden jare wordt nagecorrigeerd. 't Overijsselsch bleef buitenscheuts.)

In 't najaar, als 't nat is,

belandt men velerwege goed, maar ligtelijk niet veel beter dan bij eenen overijsselschen boer. Daar wordt niet met stoom verwarmd; daar staat

geen circuleerkagchel op zolder; daar zijn de platen van den haard niet keurig verlakt. Er is vuur aan, dan, en bijna zoo immervoort als in Vestaas tempel. Op 'en heerd beduidt er ook zooveel als in de keuken, in het woonvertrek. Daar wordt en bos riize op'ehaald, en de vrouwe böut u een vlammetje van vier voet hoog. Dan moogt gij uitdampen den breeden schoorsteen in, en 't zand van de voeten stampen; en als gij weer op 't huus an wilt, spreekt gij uwen dank en uw dag-samen uit zonder bangigheid voor tandzeerte, verkeldheid, roze in de hoed of anders wat te meisteren.

En boeren kruudhof

is schrô verzéèn, of der mót schòtkruud in stôn, lubbestok, eerdpêren, wóllevelôr, vrangewortel, negenkracht, vennekool, beele, kattenkruud, broenen Berend, ôlkruud, en zùk tuug, veur 't kruudmóòs en veur de béèste.

In de geriffermeerde karke

kaste gaw zéèn, wóò wiid en dörp of en stad hef oetëôveriisseld. Wóò mêr der dôr stôt te biddene, wóò better 't plaassien verhollanst is.

T. W. van Marle.